Sosyal ve Beşeri Bilimler

Metodoloji, Araştırma ve Uygulama

Editör

Prof. Dr. Ayşe ÖZCAN BUCKLEY

Sosyal Bilimler

LIVRE DE LYON

2022

Sosyal ve Beşeri Bilimler

Metodoloji, Araştırma ve Uygulama

Editör

Prof. Dr. Ayşe ÖZCAN BUCKLEY

LIVRE DE LYON

Lyon 2022

Sosyal ve Beşeri Bilimler

Metodoloji, Araştırma ve Uygulama

Editör

Prof. Dr. Ayşe ÖZCAN BUCKLEY

LIVRE DE LYON

Lyon 2022

Editor • Prof. Dr. Ayşe ÖZCAN BUCKLEY • Orcid: 0000-0002-1030-6631
Cover Design • Point Design
Book Layout • Jeyanthi Subash
First Published • March 2022, Lyon

ISBN: 978-2-38236-264-8

Cover image credit pixabay.com

copyright © 2022 by Livre de Lyon
All rights reserved. No part of this publication may be reproduced, stored in a retrieval system, or transmitted in any form or by an means, electronic, mechanical, photocopying, recording, or otherwise, without prior written permission from the Publisher.

Publisher • Livre de Lyon
Address • 37 rue marietton, 69009, Lyon France
website • http://www.livredelyon.com
e-mail • livredelyon@gmail.com

İçindekiler

ÖN SÖZ		i
BÖLÜM I	GEZİ PARKI OLAYLARININ KENTSEL VE ÇEVRESEL BOYUTLARI ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME **ŞEBNEM KÖSE &AYŞE ÖZCAN BUCKLEY**	**1**
BÖLÜM II	DİN VE TOPLUMSAL CİNSİYET OLGUSUNUN İŞ BÖLÜMÜ BAĞLAMINDA İNCELENMESİ: ŞANLIURFA ÖRNEĞİ **EMİNE ALTUN & HAKAN GÜLERCE**	**19**
BÖLÜM III	KENTLEŞME ÜZERİNDEKİ ETKİLERİ BAKIMINDAN BAŞKENTLER **GÜLİZAR ÇAKIR SÜMER**	**39**
BÖLÜM IV	COVID-19 PANDEMİSİNDE YEREL YÖNETİMLERİN ROLÜ: İSTANBUL BÜYÜKŞEHİR BELEDİYESİ VE İZMİR BÜYÜKŞEHİR BELEDİYESİ ÜZERİNE BİR İNCELEME **İSA YAVAŞ & ALPER BİLGİLİ**	**65**
BÖLÜM V	TÜRKİYE'DEKİ 30 KENTİN CADDE VE SOKAKLARININ ENTROPİ DEĞERLERİ VE ANALİZİ **MUSTAFA KAHRAMAN**	**97**
BÖLÜM VI	MEKÂNSAL AYNILAŞMA PERSPEKTİFİNDEN KIRSALIN DEĞİŞEN YÜZÜ OLARAK KONUT **ÖZLEM ÇAKAR ÇELİK**	**115**
BÖLÜM VII	ATATÜRK DÖNEMİNDE (1923-1938) PANAYIRLAR: MEKÂNSAL, DÖNEMSEL DAĞILIŞLAR VE BAZI TEMEL ÖZELLİKLER **VEDAT ÇALIŞKAN & EZGI ÖZEY[2]**	**135**
BÖLÜM VIII	KAMU MALİ YÖNETİMİNDE TAHAKKUK ESASLI MUHASEBE VE BÜTÇELEME SİSTEMİ ÜZERİNE DEĞERLENDİRMELER **DURDANE KÜÇÜKAYCAN**	**175**
BÖLÜM IX	TİCARİ AÇIKLIĞIN YURTİÇİ REKABET YAPISI ÜZERİNDEKİ ETKİSİNİN ANALİZİ **ELMAS DEMİRCİOĞLU KARABIYIK** **HAKAN ÇETİNOĞLU**	**205**
BÖLÜM X	DİJİTAL DÖNÜŞÜMÜN TEKSTİLVE MODA TASARIMINA ETKİSİ, YENİLİKÇİ TASARIMLAR **FATMA BULAT**	**211**

BÖLÜM XI	ÇALIŞAN MOTİVASYONU ÜZERİNE GÜNCEL BİR TARTIŞMA: COVID-19 SALGIN ETKİSİ **ÖZGE ERDURAN TEKİN & MUHSİN AYDIN**	**253**
BÖLÜM XII	ÖRGÜTSEL UYUM KAPSAMINDA EĞİTİMİN UZAKTAN YÖNETİMİNE İLİŞKİN BİR KARŞILAŞTIRMA **SEFER AYDOĞAN & NİZAMETTİN ARAS**	**281**
BÖLÜM XIII	AVRUPA'DA VE TÜRKİYE'DE GASTRONOMİ TANITIMI TÜRKİYE SWOT ANALİZİ **MUHAMMET ERBAY & BEKİR FURKAN BİCAN**	**311**
BÖLÜM XIV	MANİPÜLASYON, SPEKÜLASYON VE SANSASYON: "YOUNG BRITISH ARTISTS" **SOLMAZ BUNULDAY**	**333**
BÖLÜM XV	MÜLTECİLER: COVID-19 PANDEMİSİ DURUMU DAHA DA KÖTÜLEŞTİRDİ Mİ? **ÇİĞDEM İNCE AYAYDIN**	**355**
BÖLÜM XVI	YAŞLI İNSANLAR VE COVID-19 SALGINI: SOSYAL DESTEK ÖNEMLİDİR **ÇİĞDEM İNCE AYAYDIN**	**367**
BÖLÜM XVII	SAVAŞ VE EDEBİYAT: AHMET RASİM'İNASKER OĞLU ROMANINA BİR BAKIŞ **KUDRET SAVAŞ**	**379**

ÖN SÖZ

Bu kitabın temel amacı, araştırmacıların sosyal ve beşeri bilimlerdeki çalışmalarını –disiplinler arası bir bakış açısıyla- tartışmaları için ilgili araştırmacılara akademik bir işbirliği ortamı sunmaktır. Sosyal ve beşeri bilimler; siyaset bilimi, kamu yönetimi, sosyoloji, ekonomi, işletme, muhasebe ve finansman, ekonometri, iletişim çalışmaları, eğitim bilimleri, tarih, kent ve çevre çalışmaları gibi çok farklı disiplinleri içeren geniş bir araştırma zeminine sahiptir.

Bu kitapta, kör hakemlik sürecinden geçmek üzere seçilmiş ve kitap bölümü olarak yayına kabul edilmiş 17 (on yediiz) bölüm bulunmaktadır. Bu çalışmalar; kentleşme ve çevre, yerel yönetimler, tarihsel dönem analizi, COVID-19 salgınının sosyal boyutları (mülteciler ve yaşlı insanlar üzerindeki etkileri), savaş ve edebiyat, muhasebe ve bütçeleme sistemi, ticari açıklık ve yurtiçi rekabet, işletmelerde örgüt kültürü, örgüt kültürü ve eğitim ilişkisi, iletişim ve medya çalışmaları ve dijital dönüşüm kapsamında moda ve tekstil gibi çeşitli konular üzerine yazılmış makalelerdir.

Makaleler kendi içerisinde araştırma alanlarına göre sınıflandırılarak alfabetik sıraya göre sunulmuştur. Bu çerçevede kitaptaki yazıların yer aldığı araştırma alanları şunlardır: (1) *Kent, Çevre ve Sosyoloji Çalışmaları* (2) İşletme ve Ekonomi Alanındaki Çalışmalar, (3) İletişim ve Medya Çalışmaları, (4) *COVID-19 Çalışmaları* ve (5) *Eğitim Çalışmaları*. Sayısal dağılıma baktığımızda ilk 7 (yedi) bölümü 'kent, çevre ve sosyoloji çalışmaları', devam eden 5 (beş) bölümü 'işletme ve ekonomi alanındaki çalışmalar' oluşturmaktadır. 13. ve 14. Bölümler 'iletişim ve medya çalışmalarını', 15. ve 16. Bölümler "sosyal hizmetler" kapsamındaki çalışmaları içermektedir. Kitabın son bölümü (17. Bölümü) ise 'eğitim çalışmaları" kapsamındadır.

1. KENT, ÇEVRE VE SOSYOLOJİ ÇALIŞMALARI

Kitabın ilk 7 Bölümü Kent, Çevre ve Sosyoloji alanındaki çalışmalardan oluşmaktadır.

- **Birinci Bölüm,** Şebnem KÖSE ile Ayşe ÖZCAN BUCKLEY tarafından kaleme alınmış "Gezi Parkı Olaylarının Kentsel ve Çevresel Boyutları" başlığı altında kuramsal bir tartışma içeren ve "kent ve çevre hakkı" çerçevesinde konuyu analiz eden bir çalışmadır. Bölümde konu özellikle "hak taleplerinin içeriği" ve bu taleplerin ulusal çapta dile getirilmesindeki etkileri açısından değerlendirilmektedir.
- **İkinci Bölüm,** Emine ALTUN ve Hakan GÜLERCE tarafından "Din ve Toplumsal Cinsiyet Olgusunun İş Bölümü Bağlamında İncelenmesi: Şanlıurfa Örneği" başlığı altında yazılmış sosyolojik bir inceleme çalışmasıdır. Bölümde Türkiye'nin Şanlıurfa ili örneğinde toplumsal cinsiyetin hangi söylemlerle üretildiği, din ve toplumsal cinsiyet ilişkisinin nasıl kurulduğu ve bunun toplumsal iş bölümüne nasıl yansıdığı üzerine -derinlemesine mülakatlara dayalı- bir çözümleme sunulmaktadır.
- **Üçüncü Bölüm,** Gülizar ÇAKIR SÜMER'in ele aldığı "*Kentleşme Üzerindeki Etkileri Bakımından Başkentler*" başlıklı olup, Bölümde, başkentlerin kentleşme üzerindeki etkilerine odaklanılmakta ve böylece kentleşme açısından başkentlerin özellikleri tartışılmaktadır.
- **Dördüncü Bölüm,** İsa YAVAŞ ve Alper BİLGİLİ tarafından yazılmış "COVID-*19 Pandemisinde Yerel Yönetimlerin Rolü: İstanbul Büyükşehir Belediyesi ile İzmir Büyükşehir Belediyesi Üzerine Bir İnceleme*" adlı araştırmayı içermektedir. Çalışma kapsamında iki büyükşehir belediyesinin salgın sürecinde yürüttükleri faaliyetler MAXQDA nitel analiz programından da yararlanılarak analiz edilmiştir.
- **Beşinci Bölümü** Mustafa KAHRAMAN'ın "*Türkiye'deki 30 Kentin Cadde ve Sokaklarının Entropi Değerleri ve Analizi*" başlıklı çalışma oluşturmaktadır. Cadde ve sokak sistemleri ve yönelimleri çalışma kapsamında sayısal bir analizle değerlendirilmiştir.
- **Altıncı Bölüm**, Özlem ÇAKAR ÇELİK tarafından yazılmış "*Mekansal Aynılaşma Perspektifinden Kırsalın Değişen Yüzü*

Olarak Konut" başlıklı çalışmadır. Çalışmada kırsalda mekansal değişime neden olan yeni tip konutların olumsuz etkileri "mekansal aynılaşma" adlandırması altında tartışılmaktadır.

- **Yedinci Bölüm** ise Vedat ÇALIŞKAN ve Ezgi ÖZEY tarafından yazılmıştır. İki yazarın birlikte kaleme aldıkları "*Atatürk Döneminde (1923-1938) Panayırlar: Mekansal, Dönemsel Dağılışlar ve Bazı Temel Özellikler*" adlı çalışma Atatürk döneminde Türkiye panayırlarının varlık ve dağılış durumunu tarihsel bir gözlükle değerlendirmektedir.

2. İŞLETME VE EKONOMİ ALANINDAKİ ÇALIŞMALAR

Sekizinci Bölüm ile başlayan Kitabın devam eden 5 Bölümünü İşletme ve Ekonomi Alanındaki Çalışmalar oluşturmaktadır

- **Sekizinci Bölüm** Dürdane KÜÇÜKAYCAN tarafından kaleme alınmış olan "*Kamu Yönetiminde Tahakkuk Esaslı Muhasebe ve Bütçeleme Sistemi Üzerine Değerlendirmeler*" başlıklı çalışmadır. Çalışma nakit esaslı bütçelemeden tahakkuk esaslı bütçelemeye geçmenin kamu mali yönetimi üzerinde yapabileceği olumlu ve olumsuz etkileri analiz etmektedir.
- **Dokuzuncu Bölüm** Elmas DEMİRCİOĞLU KARABIYIK ve Hakan ÇETİNOĞLU tarafından birlikte yazılmış "*Ticari Açıklığın Yurtiçi Rekabet Yapısı Üzerindeki Etkisinin Analizi*" başlıklı çalışmayı içermektedir. Bölümde, Dünya Ekonomik Forumu veri tabanına göre 2019 yılı verileri kullanılarak dünya genelinde 141 ülke için ticari açıklığın yurtiçi rekabet yapısı üzerindeki etkileri regresyon analizi ile değerlendirilmektedir.
- **Onuncu Bölüm** Fatma BULAT tarafından yazılmış "*Dijital Dönüşümün Tekstil ve Moda Tasarımına Etkisi, Yenilikçi Tasarımlar*" başlıklı çalışmadır. İlgili Bölümde Tekstil ve Moda endüstrisinde teknolojik gelişmelerle ortaya çıkan dönüşüm (fırsatlar, üretim ve pazarlama vb) incelenmektedir.

- **On Birinci Bölüm** Özge ERDURAN TEKİN ve Muhsin TEKİN tarafından yazılmıştır. "Çalışan Motivasyonu Üzerine Güncel Bir Tartışma: COVID-19 Salgın Etkisi" başlıklı araştırma ile yazarlar, COVID-19 küresel salgınının çalışanlara ait motivasyon kaynaklarını ortaya koymaya çalışmışlardır.
- **On İkinci Bölüm** ise Sefer AYDOĞAN ve Nizamettin ARAS tarafından yazılmıştır. "Örgütsel Uyum Kapsamında Eğitimin Uzaktan Yönetimine İlişkin Bir Karşılaştırma" başlıklı araştırma ile yazarlar, COVID-19 salgın süresince Amerika Birleşik Devletleri (ABD) ve Türkiye'de yürütülen eğitimin uzaktan yönetimine yönelik yönetsel uygulamalar ve araçları karşılaştırmalı biçimde incelemektedirler.

3. İLETİŞİM VE MEDYA ÇALIŞMALARI

İletişim ve medya çalışmaları Kitabın 13. ve 14. Bölümlerini kapsayan çalışmalardır.

- **On Üçüncü Bölüm** Muhammet ERBAY ve Bekir Furkan BİCAN tarafından yazılmış "Avrupa'da ve Türkiye'de Gastronomi Tanıtımı: Türkiye SWOT Analizi" başlığı altında Gastronomi alanını Türkiye'ye ağırlık vererek farklı yönleriyle tartışmaya açmaktadır.
- **On Dördüncü Bölüm** Solmaz BUNULDAY tarafından "*Manipülasyon, Spekülasyon ve Sansasyon: Young British Artists*" başlığı ile yazılmıştır. Bu Bölümde yazar neoliberal politikaların sanata etkisini veya sanatın piyasa ile ilişkisini Young British Artists (YBAs) sanatçı grubu örneğinde ve başlıkta belirtilen kavramsallaştırmalar üzerinden incelemekte ve yorumlamaktadır.

4. SOSYAL HİZMETLER ÇALIŞMALARI

Kitabın 15. ve 16. Bölümleriaynı yazar (Çiğdem İNCE AYAYDIN) tarafından ele alınmış Sosyal Hizmetler Çalışmalarına ayrılmıştır.

- **On Beşinci Bölümde** mültecilerin küresel salgın karşısındaki durumları ve salgının mülteciler üzerindeki etkileri "*Mülteciler: COVID-19 Pandemisi Durumu Daha da Kötüleştirdi mi?"*başlıklı çalışma ile tartışmaya açılmaktadır.
- **On Altıncı Bölümde** yazar Çiğdem İNCE AYAYDIN, COVID-19'un yaşlı insanlar üzerindeki etkilerini "*Yaşlı İnsanlar ve COVID-19 Salgını: Sosyal Destek Önemlidir*" başlığı altında –özet bir analiz ile- değerlendirmektedir.

5. EDEBİYAT ÇALIŞMALARI

- **Kitabın 17. Bölümü** eğitim araştırmalarına yöneliktir. Kudret SAVAŞ tarafından yazılmış olan bu Bölüm "*Savaş ve Edebiyat: Ahmet Rasim'in Asker Oğlu Romanına Bir Bakış*" başlığı altında, 1897 yılında kaleme alınan *Asker Oğlu* romanının ayrıntılı bir değerlendirmesini sunmaktadır.

Toplamda 17 ayrı araştırmayı içeren bu Kitaptan, üniversitelerde ve ilgili diğer öğretim kurumlarında –kitapta tartışılan konular çerçevesinde- lisansüstü öğretime yardımcı bir eser olarak yararlanılabilir. Kitap ayrıca öğrencileri sosyal ve beşeri bilimlerin kavramları ve uygulama zemini ile tanıştırabilir. Bu bağlamda Kitapta yer alan çalışmaların yazarlarına sağladıkları katkı için teşekkür ediyorum. Kitabın yayım aşamasına gelmesinde özverili biçimde çalışan yayın ekibine ve makalelerin gözden geçirilmesindeki nazik yardımları için hakemlerimize bu ÖNSÖZ aracılığı ile ayrıca teşekkür etmek istiyorum.

BÖLÜM I

GEZİ PARKI OLAYLARININ KENTSEL VE ÇEVRESEL BOYUTLARI ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME[1]

An Evaluation On the Urban and Environmental Dimensions of the Gezi Park Protests

Şebnem KÖSE[1]&Ayşe ÖZCAN BUCKLEY[2]

[1]Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Kamu Yönetimi Doktora Programı Öğrencisi, sebnemkose91@hotmail.com, ORCID:0000-0001-5001-867X

[2]Prof. Dr., Giresun Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, ayse.ozcan@giresun.edu.tr , ORCID: 0000-0002-1030-6631

1. Giriş

Literatürdeki çalışmalar incelendiğinde Gezi Parkı Olaylarının kamuoyunda genel olarak iki tür yaklaşım üzerinden ve apayrı bir değerler sistemi oluşturularak yorumlandığı görülmektedir. Birincisi, Gezi Sürecini savunanların süreci "demokratik ve çevresel hak talepleri" çerçevesinde değerlendirmesiyle ortaya çıkmış olan ve Gezi Ruhu adı altında bir kimlik oluşumunu kabul eden yaklaşımdır.İkincisi ise konuyu daha çok süreç içerisindeki şiddet içeren eylem ve protestolarla değerlendiren ve eylemleri belli bir sınıfın (özellikle seçkinci bir sınıfın) kendi değerlerini inşa etmek için kullandığı anarşist bir süreç olarak tanımlayan yaklaşımdır.Aslında her ikisi de belli ölçüde eleştiriye açıktır. Ancak bu durum, Gezi Parkı Olaylarının Türkiye'de kentsel ve çevresel hak taleplerinin kitlesel bir çağrıya dönüşmesine sağladığı katkıyı göz ardı edecek nitelikte değildir. Bu kapsamda bu Çalışmada konu özellikle "hak

[1] Bu Çalışma Şebnem Köse adlı araştırmacının "Anayasal Haklar Açısından Gezi Parkı Olaylarının Analizi" başlıklı ve Prof. Dr. Ayşe Özcan Buckley'in danışmanlığında yürüttüğü Yüksek Lisans Tezinden yararlanılarak yazılmıştır.

taleplerinin içeriği ve ihlal düzeyleri" açısından analiz edilmekte ve her iki yaklaşım da Çalışmanın savlarına göre değerlendirmeye alınmaktadır.

27 Mayıs 2013 tarihinde İstanbul Taksim'deki Gezi Parkı'nda bulunan ağaçların kesilmesine yönelik tepkilerle başlayan, kısa sürede 80 kente yayılan ve yaklaşık 1 ay süren Gezi Parkı Eylemleri Türkiye'nin çevresel, toplumsal ve siyasal tarihinde önemli bir kırılmayı da beraberinde getirmiştir. Bu kırılma aslında toplumsal anlamda halkın belli ölçüde "çevre konusunda kendiliğinden bir bilinç geliştirmeleri ve kentlerde kendi yaşam alanlarını koruma konusundaki taleplerini ifade etmeleri" açısından önemli ve değerlidir.Gezi Parkı'nın yıkılıp yerine Topçu Kışlası yapılmak istenmesine yönelik tepkiler her ne kadar güncel politika ve söylemlere karşı toplumda mevcut olan tepkilerle birleşmiş olsa da, Gezi Hareketinin ülkemiz tarihinde kentsel ve çevresel taleplerin ilk kez ulusal çapta seslendirilmesi konusunda oluşturduğu zemin hem toplumsal-politik hem de akademik düzeyde bir dönüm noktasını temsil etmektedir.

Taksim Bölgesi'nin tamamen yayalaştırılmasını ve Gezi Park'ının olduğu yere Topçu Kışlası görünümünde Alışveriş Merkezi (AVM) yapımını öngören Taksim Yayalaştırma Projesi, 16 Eylül 2011'de İstanbul Büyükşehir Belediye Meclisi tarafından kabul edilmiş, 4 Ocak 2012'de ise Anıtlar Kurulu tarafından onaylanmıştır. Ancak süreç içerisinde Projeye karşı birçok dava açılmış ve kamuoyu oluşturulmaya çalışılmıştır. Özellikle 27 Mayıs 2013 tarihinde proje kapsamında Gezi Parkı'ndaki ağaçların sökülmesinin başlaması üzerine Park'ta çadırlar kurulmuş ve devamında protestolar başlamış, zamanla eylemler ve gösteri yürüyüşleri tüm Türkiye'ye yayılmıştır.

İçişleri Bakanlığı'nın Türkiye İnsan Hakları Kurumu'na (2014: 41) verdiği cevap yazısına göre 28 Mayıs – 6 Eylül 2013 tarihleri arasında 80 kentte Gezi Parkı Eylemleri çerçevesinde 5532 eylem/etkinlik gerçekleştirilmiş, bu eylem ve etkinliklere 3.611.208 kişi katılmıştır. Böylece Gezi Parkı Olayları dönemin koşulları itibariyle -beklenmedik ve planlı olmayan- bir eylem dizisi olarak Türkiye'nin siyasal ve toplumsal tarihinde de "hak temelli bir hareket" olarak tartışmaya açılmıştır.

Bu çerçevede bu Çalışmanın amacı Gezi Parkı Olaylarının çıkış noktalarını belirlemek, çevresel ve kentsel hak talepleri açısından eylemleri analiz etmek/yorumlamak veya anlamlandırmaya çalışmaktır.

Bu yorumlama şu araştırma soruları üzerinden yapılandırılmaktadır: (1) Gezi Parkı eylemlerinde dile getirilen talepler hangi kentsel ve çevresel değerler üzerinden bir eşdeğerlik algısı oluşturarak bir sivil harekete dönüştü? (2) Bu eylemler; halk, hükümet ve muhalefet arasındaki siyasi dinamikleri "kent ve çevre hakkı" kapsamında nasıl etkilemiştir? (veya bu dinamikleri dönüştürmeyi başarmış mıdır?).

Çalışma araştırmacının elde ettiği kaynaklar ve yaptığı gözlemlere dayanarak özellikle şu iki düşünce ve yaklaşım temelinde geliştirilmiştir: Birincisi, Gezi Parkı Olaylarının yalnızca Park'ın korunması çerçevesinde ortaya çıkmış bir eylemler dizisi olmadığı, bu olayların toplumun rahatsızlık duyduğu bazı ekonomik ve toplumsal sorunları dile getirmek açısından da bir zemin oluşturduğu fikridir. İkincisi ise Olayların, Türkiye tarihinde kentsel ve çevresel hak talebinin ulusal çapta dile getirilmesi açısından ayrı bir kimlik taşıdığı ve bu açıdan ayrıca değerlendirilmesi gerektiği savıdır.Bu çerçevede bu eylemler dizisinin kitlesel olarak Gezi Parkı'nın korunması adına önemli bir dönüşüm sağladığı söylenebilir.

2.Gezi Parkı Olaylarına Genel Bakış

Gezi Parkı Olaylarının çıkış noktası Taksim Yayalaştırma Projesi kapsamında Gezi Parkı'ndaki ağaçların kesilerek Park'a Topçu Kışlası yapılmak istenmesine verilen tepki olsa da, bu tepki daha önce toplumsal ve siyasal zeminde çözümü aranan konulara yönelik tepkilerle veya kaygılarla birleşmiş ve farklı bir yöne doğru evirilmiştir.

Gezi çerçevesinde ortaya konulan tepkiler yalnızca AKP hükümetine yönelik eleştirileri değil, aynı zamanda muhalefete yönelik eleştirileri de bünyesine almıştır. Bu açıdan Gezi Hareketi başlangıçta sivil kimliği ile öne çıkan bir toplumsal oluşum olarak değerlendirilebilir. Konda Araştırma Şirketi'nin 6-7 Haziran 2013 tarihlerinde Gezi Parkı'nda yaptığı araştırma da eylemcilerin çoğunluğunun herhangi bir siyasi partiye yakın olmadığı saptanmıştır. Söz konusu araştırmaya göre Park'ta bulunanların %79'u herhangi bir siyasi partiye, oluşuma veya dernek, vakıf, platform gibi bir sivil toplum kuruluşuna üye olmadığını söylemiştir. Yine eylemcilerin %93,6'sı kendisini sade vatandaş olarak tanıtmakta ve bir grubu veya oluşumu temsilen Park'a gelmediğini söylemektedir.

Dolayısıyla çeşitli politikalara, söylemlere ve projelere karşı oluşan sivil kaygı, muhalefetin yetersiz kalmasına duyulan tepki ile birleşmiş ve Gezi'nin açtığı kolektif ve sivil bir ortamda dışa vurulmuştur.

27 Mayıs 2013 akşamı yapılan ağaç kesimi haberini sosyal medyadan alan birçok kişi ertesi gün Park'a gelmiş ve uygulanması planlanan proje ile ilgili tepkilerini göstermişlerdir. Halkın Park'a tekrar erişim sağlamasından sonra, 1 Haziran 2013 tarihinden itibaren Gezi Parkı'nda yaklaşık 15 gün sürecek olan açık ortak bir toplumsal yaşam deneyimi başlamıştır. Bu süreçte Gezi Parkı'nda her gün sayısız kişi ve çeşitli oluşum, siyasi parti, dernek ve platform üyeleri tarafından önceki günlerden kalan çöpler temizlenmiş, herkesin ücretsiz yararlanabildiği revir ve yiyecek-içecek alanları kurulmuş, kütüphane yapımına başlanmış, kurulan mutfaktan gün boyu yemek servisleri yapılmış, ücretsiz market açılmış, mitingler düzenlenmiştir. Bu zaman zarfı içerisinde Taksim Dayanışması temsilcileri bir kez dönemin Başbakanı Recep Tayyip Erdoğan ile bir kez de Başbakan Yardımcısı Bülent Arınç ile görüşme gerçekleştirmişlerdir. Başbakan ile yapılan toplantının ardından AKP Sözcüsü Hüseyin Çelik, yargı kararı gelene kadar Gezi Parkı'na dokunulmayacağını, kararın hükümet lehine çıkması halinde de halka ne düşündüğünün sorulacağını açıklamıştır. Taksim Dayanışması ise görüşmeden sonra gençlerle geniş katılımlı forumlar yapma kararı almış ve Gezi Parkı'nda 7 ayrı noktada 7 forum yapılmıştır (Cumhuriyet, 14.06.2013).

15 Haziran 2013 tarihine gelindiğinde Taksim Dayanışması Park'ta yapılan forumlarda alınan kararları açıklamıştır. Buna göre, gösterilere sadece Taksim Dayanışması'na ait çadırda devam edilecek, diğer çadır, flama ve bayraklar kaldırılacaktır. Bu kararın ardından ne yazık ki polis Park'a girmiş ve Park boşaltılmıştır. Park'ın boşaltılması sonrası eylemler yeni bir biçim alarak devam etmiştir. 17 Haziran 2013 saat 18.00'da Erdem Gündüz adlı sivil bir vatandaş Taksim Meydanı'nda AKM'ye yüzünü dönerek ve susarak 'Duran Adam Eylemi' başlatmıştır. Bu yeni eylem biçimi kısa sürede tüm dünyaya yayılmıştır. Ayrıca İstanbul Abbasağa Parkı'nda başlayan forumlar şehirdeki diğer parklara da yayılmaya başlamıştır. Taksim Dayanışma Platformu forumların direnişin devamı niteliğinde olduğunu, her akşam parklarda geleceğe yönelik tartışmalar yapılacağını açıklamıştır. 15 Haziran günü kapatılan Gezi Parkı 8

Temmuz'da tekrar açılmış, ancak gösteri yapılması ihtimaliyle akşam saatlerinde tekrar kapatılmıştır.

3. Taksim Yayalaştırma Projesi

'Taksim Yayalaştırma Projesi' ilk kez 2011 yılındaki genel seçimlerden önce gündeme gelen bir Projedir. İstanbulluların ve sivil toplum kuruluşlarının proje oluşturma sürecine katılımının sağlanmamış olması ve konuya ilişkin kamuoyunun ayrıntılı ve nesnel bilgiye erişimin yalnızca medyadaki bazı görseller üzerinden yapılan açıklamalar ile sınırlı olması Projenin önemli eksiklikleri olarak eleştirilere açık olmuştur. Buna ek olarak, Proje, açıklanmasından kısa bir süre önce -2010 yılında- yürürlüğe girmiş olan Beyoğlu ilçesinin Koruma Amaçlı İmar Planları kararları ile çelişkiler oluşturan bir nitelik de taşımaktadır (Ökten ve diğerleri, 2013: 48).

12 Haziran 2011 tarihinde yapılan genel seçimleri Adalet ve Kalkınma Partisi'nin (AKP'nin) kazanmasından sonra proje için çalışmalar başlamış ve 2011 yılının Eylül ayında Taksim için hazırlanan projeler bir plan değişikliğine uğramıştır. Beyoğlu İlçesi Koruma Amaçlı Nazım ve Uygulama İmar Planları'nın içeriği ile belli ölçülerde çelişen yeni plan, sadece meydanı işaret etmiş, yer altına alınacak yolları ve tünelleri göstermiştir. Söz konusu proje doğrultusunda hazırlanan 1/5000 ve 1/1000 ölçekli koruma amaçlı nazım plan değişikliği, İstanbul Büyükşehir Belediyesi tarafından 19 Eylül 2011 tarihinde kabul edilmiştir (Ökten ve diğerleri, 2013: 48). 4 Ocak 2012 tarihinde Anıtlar Kurulu tarafından da onaylanan bu proje ile bölgede oluşan yoğun trafiğin tamamen yer altına alınması, Taksim Meydanı ve çevresinde parçalı şekilde bulunan yaya alanlarının birbirine kesintisiz bağlanması ve 98 bin metrekarelik bir alanın yayalaştırılması amaçlanmıştır (Milliyet, 16.09.2011).

Taksim Yayalaştırma Projesi kapsamında Gezi Parkı'nın bulunduğu alana 1940 yılında yıkılan Topçu Kışlası'nın yeniden inşa edilmesi planlanmış, ancak inşa edilen yapının hangi amaçla kullanılacağı ile ilgili toplumu aydınlatan kesin bir açıklama yapılamamıştır. Örneğin, 01.06.2011 tarihinde dönemin İstanbul Büyükşehir Belediye Başkanı Kadir Topbaş '*Topçu Kışlası yeniden inşa edilecek ve burası kültür merkezi ve*

sanat galerisi olarak hizmet verecek' açıklamasını (Hürriyet, 01.06.2011), 08.06.2013 tarihinde ise '*AVM yapılması düşünülmüyor. Otel ve rezidans da yapılmayacak. Belki bir sergi alanı yapılabilir. Projelendirmeyi mimarlarla tartışacağız*' açıklamasını (Sözcü, 08.06.2013) yapmıştır. Gezi Parkı'na yapılması planlanan Topçu Kışlası'nın kullanım biçimi konusunda sınırları ve içeriği belirlenmiş bir mekansal planlamanın -o dönem itibariyle- kamuoyuna tam olarak açıklanmamış olması konuyla ilgili değerlendirmelerin tarafsız ve bilimsel biçimde yapılmasını zorlaştırmıştır.

Topçu Kışlası[2] Taksim Meydanı'ndan 1940 yılında yıkılarak ortadan kaldırılmıştır. Kışlanın yerine bugünkü Gezi Parkı kurulmuş, Gezi Parkı'yla birlikte yeniden düzenlenen Taksim Meydanı Cumhuriyet'in ve giderek İstanbul'un simgesi haline gelmiştir (Atlas Dergisi, 2014). 1940 yılından itibaren Taksim'in bir uzantısı olarak meydanda bulunan Gezi Parkı da aynı öneme ve değere sahiptir. Nitekim İstanbul 1 Numaralı Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kurulu, 7 Temmuz 1993'te Gezi Parkı'nın da içinde bulunduğu alanı Kentsel Sit Alanı olarak belirlemiş, 6 Ocak 1999'da ise Atatürk Kültür Merkezi'ni, Gezi Parkı ve Taksim Meydanı ile bir bütün halinde korunması gerekli bir kültür varlığı olarak tescil etmiştir (Ayata ve diğerleri, 2013: 1).

Taksim Yayalaştırma Projesi başta olmak üzere Taksim'in yeniden şekillenmesinin uzun soluklu bir süreç olduğu, karar alma süreçlerine bölge halkının ve sivil toplum kuruluşlarının katılımının sağlanmasının zorunluluğu gibi gerekçelerle yola çıkan Taksim Dayanışma Platformu, 2 Mart 2012 tarihinde hukuksal ve toplumsal bir uzlaşı zemini oluşturmak için varlığını beyan etmiştir. Bu süreçte sendikalar, meslek odaları, sivil toplum kuruluşları, mahalle ve esnaf derneklerinin yanı sıra siyasal partilerin de yer aldığı Taksim Dayanışması, çeşitli protestolar ve etkinlikler düzenlemiştir. Platform tüm süreç boyunca çeşitli basın

[2] Bugün Gezi Parkı'nın bulunduğu alana Topçu Kışlası III. Selim döneminde kapıkulu askerlerinin topçu sınıfı için inşa edilmiştir. Meydanda cumhuriyet dönemindeki büyük değişim İstanbul valisi ve belediye başkanı Lütfi Kırdar'ın zamanında yaşanmıştır. İstanbul Belediyesi'nde 1942'den 1952'ye kadar müşavir ve Henri Prost'un yardımcısı olarak görev yapan Aron Angel'in anlatımına göre, onarılamayacak kadar kötü durumda olan Topçu Kışlası 1940'ta yıkılarak ortadan kaldırılmıştır (Atlas Dergisi, 2014).

açıklamaları ile kamuoyunu bilgilendirmiş ve yeni planın engellenmesi için gerekli yasal süreçleri başlatmıştır (Ökten ve diğerleri, 2013: 48).

Bu sivil karşı hareketin eylemleri devam ederken, İstanbul Büyükşehir Belediyesi, Haziran 2012'de Taksim Yayalaştırma Projesi'ni üstlenecek firmayı belirlemek üzere ön yeterlilik ihalesinin tamamlandığını açıklamış ve 23 Ağustos 2012 tarihinde ihaleyi Kalyon İnşaat, 51 milyon 555 bin 370 TL bedel ile kazanmıştır. Ekim 2012'de proje için ilk inşaat çalışmaları başlasa da 11 Aralık 2012'de İstanbul 2 Numaralı Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu Taksim Kışlası Projesi'ni oybirliği ile reddetmiştir (Ayata ve diğerleri, 2013). Ancak atanmış üyelerden oluşan Yüksek Kurul projeyi onaylamış, Yüksek Kurul'un aldığı karar üzerine meslek odaları kararın iptali için İstanbul 6. İdare Mahkemesi'ne başvurmuştur. Bu yargı süreci devam ederken Taksim'deki inşaat faaliyetleri durdurulmamıştır (Ökten ve diğerleri, 2013: 49). İnşaat çalışmalarının 27 Mayıs 2013 gecesi Gezi Parkı'ndaki ağaçların kesilmesi ile genişletilmesi, Park'ta büyük bir tepkinin oluşmasına yol açmış ve Gezi Parkı Olayları diye adlandırılan protesto ve eylem dizisi de böylece başlatılmıştır.

31 Mayıs 2013'te mahkeme Yüksek Kurul'un kararının yürütülmesinin durdurulması istemini oyçokluğuyla kabul etmiştir. Bu sırada Taksim Yayalaştırma Projesi'nin önünü açan Nazım İmar Planlarının İptaline İlişkin Dava da sürmektedir ve 6 Haziran 2013 tarihinde İstanbul 1. İdare Mahkemesi bilirkişi raporunu dikkate alarak imar planı değişikliğini oybirliği ile iptal etmiştir. Ancak daha sonra Bakanlığın Bölge İdare Mahkemesi'ne yaptığı itiraz sonucu, Mahkeme 22 Temmuz 2013'te yürütmeyi durdurma kararını kaldırmıştır (Ayata ve diğerleri, 2013: 5). Kararın kaldırılması sonrası inşaat faaliyetlerinin yeniden başlamasının önünün açıldığına dair haberler yapılsa da 1. İdare Mahkemesi'nin kararı projeyi tamamen iptal ettiğinden yürütmeyi durdurma kararının kaldırılmasına yönelik başka bir mahkemenin kararı geçerli olmamıştır. Ancak tüm bu süreç içerisinde Taksim Meydanı Projesi, Gezi Parkı'na Topçu Kışlası yapımı hariç tamamlanmıştır. 6 Mayıs 2014'te Bakanlığın temyiz başvurusu Danıştay tarafından reddedilmiş ve Taksim Yayalaştırma Projesi'nin iptaline yönelik karar onanmıştır. Bu karar ile projenin iptaline yönelik karar kesinleşmişse de Danıştay 1 yıl sonra karar düzeltme istemine yönelik başvuruyu kabul etmiş ve daha önce

verdiği iptal kararından dönmüştür (Hürriyet, 15.07.2015). Gezi Parkı'na yapılmak istenen Topçu Kışlası Planı Ağustos 2017 itibariyle de Anayasa Mahkemesi'ne taşınmıştır (Cumhuriyet, 08.08.2017).

4. Olayların Kentsel ve Çevresel Boyutları

Bu başlık altında hem bir kentsel kamusal mekan olarak Gezi Parkı'nın dönüşüme konu edilmek istenmesi, hem de bir eylem pratiği olarak Gezi Parkı protestolarının çevresel ve kentsel boyutları açıklanmaya ve yorumlanmaya çalışılmaktadır. Bu yorumlama özellikle çevre ve kent hakkı kapsamı içerisinde yapılmaktadır.

'Çevre hakkı' özellikle İkinci Dünya Savaşı sonrasında uluslararası dayanışmayı gerektiren birtakım kolektif hakların gündeme gelmesiyle birlikte ortaya çıkan üçüncü kuşak haklar içerisinde ele alınmaktadır. Çevre hakkı bir yandan ancak küresel bir birliktelik ve dayanışmayla hayata geçebilecek bir hak olması bir yandan da yalnızca günümüz insanının değil, gelecek kuşakların hakkını da barındırması açısından oldukça önemlidir. Kaboğlu (1992: 30) çevre hakkını insan sağlığının ve yaşamın bizzat kendisinin korunma amacı olarak görmektedir. Yazara göre dengeli ve uyumlu bir çevre, insanlığın ortak mirası üzerinde mülkiyet hakkı yaratarak diğer özgürlükler için de ortak alan ve uzlaşı zemini yaratmakta, bu özgürlüklerin gerçekleşme olanağına dönüşmektedir.

Anayasamızın çevre hakkını düzenlendiği 56. maddesinin ilk iki fıkrası şu şekildedir: *'Herkes, sağlıklı ve dengeli bir çevrede yaşama hakkına sahiptir. Çevreyi geliştirmek, çevre sağlığını korumak ve çevre kirlenmesini önlemek Devletin ve vatandaşların ödevidir.'* İnsan merkezli bir bakış açısıyla düzenlenmiş olsa da çevre hakkına anayasal boyutta yer verilmesi değerlidir. Ancak hak tanımlarının yasal düzenlemelere konu olması tam olarak hayata geçirilmeleri için yeterli olmamaktadır. 'Bilgi edinme ve başvuru hakkı', 'katılım hakkı', 'yargıya başvurma hakkı' hep birlikte hayata geçirildiğinde çevre hakkı da bir anlam ifade etmeye başlayacaktır.

Gezi Parkı Olaylarının başlangıcı kabul edilen 27 Mayıs 2013 gecesi eylemcilerin ağaç kesimini durdurmak amaçlı Park'a gelmeleri, ilerleyen günlerde ağaçlara sarılarak iş makinelerinin çalışma yapabilmesinin engellenmeye çalışılması, ilk gün kesilen ağaçların yerine yenilerinin

dikilmesi Gezi sürecinin 'çevre hakkı' talebi ile ilişkisini ortaya koymaktadır. Kuşkusuz bu sürecin arkasında neoliberal kentleşme politikalarının etkilerini de görmek gerekir. Gezi Parkı gittikçe büyük oteller, marka kafeler ve restoranlar tarafından ele geçirilen ve gün geçtikçe yalnızca görece iyi ekonomik koşullara sahip kişilere hitap etmeye başlayan bir kentsel mekan olarak inşa edilme sürecine dahil edilmiştir. Oysa ki bu Park, Taksim'de her sınıftan, her gruptan ve seviyeden, her yaş ve cinsiyetten kişilerin erişebildiği, nefes alabildiği, doğayla temas edebildiği son alanlardandır. Bu anlamda Gezi Parkı'na sahip çıkmak, kentte yaşayanların çevre haklarına da sahip çıkması anlamına gelmektedir.

Çevresel değerlerini/varlıklarını neoliberal kentleşme süreciyle kaybeden İstanbul'un en önemli meydanlarından Taksim Meydanı'ndaki yeşil alanlardan birini daha kaybetmeye başlaması ve buna yönelik kaygılar aslında ulusal boyuta yayılacak olan bir eylem pratiğinin önünü kendiliğinden açmıştır.

Eylemlerin çevre hakkı boyutunun yanında bir diğer boyutu kent ve mekanla olan ilişkisidir. Gezi Eylemleri her şeyden önce kentsel kamusal bir mekan olan Park'ın park olarak kalması talebinden ortaya çıkmıştır. Bu anlamda Gezi Sürecini çevre hakkı talebinin yanında 'kent hakkı' talebi olarak değerlendirmek de mümkündür.

'Kent hakkı' kavramı ilk olarak 1967 yılında HenriLefebvre tarafından 'Kent Hakkı' isimli kitabında ortaya atılmıştır. Geleneksel kenti bir sanat eseri olarak gören Lefebvre (1967) kent hakkını 'katılım hakkı' ve 'mekâna erişimin önünü açan işgal etme/tahsis etme hakkı' olmak üzere iki açıdan tartışmaktadır. Katılım hakkını kentin karar alma süreçlerine ve kentsel siyasete kent sakinlerinin aktif katılımı olarak açıklayan Lefebvre, işgal hakkını ise kentsel mekânların üretiminde ve kullanılmasında kent sakinlerinin arzu ve taleplerinin geçerli olduğu bir durum olarak görmektedir. Mekânın üretiminde ve kullanımında söz sahibi olmak, o kentin toplumsal, ekonomik ve siyasal tüm alanlarında yönlendirici ve denetleyici olmayı gerektirmektedir. Sermaye ve iktidar ilişkilerinin metalaştırdığı kentlerde özellikle kamusal mekânlar üzerinden kent sakinleri tüm haklarını kazanmalı ve kentlerin geleceğinde söz sahibi olmalıdır (Lefebvre, 1967). Harvey (2008) 'e göre ise kent hakkı, kenti değiştirerek kendimizi değiştirme hakkıdır. Harvey, Lefebvre'nin aksine

kent hakkını kentsel kaynaklara erişimin çok ötesinde görerek, bu hakkın kentin yeniden üretim sürecinde söz sahibi olan siyasi ve ekonomik birimlere müdahale edilmesini öngören toplumsal bir hak olarak görülmesi gerekliliğini vurgulamaktadır.

20. yüzyılın sonunda ortaya çıkan ve 21. yüzyılda yeni bir kimlik kazanan neoliberal politikalar sermaye-iktidar birlikteliğini hızlandırmış, bu birliktelik kentleri sermayenin istek ve yararlarına göre yeniden şekillendirmiştir. Bu çerçevede sermaye-iktidar ortaklığının kent hakkının sınırlarını zayıflattığı görülmektedir. Kentlerin artık tamamıyla metalaştığı, sermaye sahibi olmayan sınıfların kentin değişim sürecinden hiçbir pay almadığı, aynı zamanda yaşam alanlarının, kültürlerinin, geçim kaynaklarının tehdit altında olduğu tartışılmaz bir gerçektir. Kentin metalaşması ve değişimi hem bugünün hem de geleceğin kent sakinlerini yakından ilgilendiren bir durumdur. Çünkü kent, o kentte yaşayan insanların günlük hayatını, hareketlerini, geleceğini belirleyen en önemli unsurdur. Kent nasıl şekilleniyorsa insan hayatı da ona koşut biçimde şekillenmektedir.

Neoliberal politikalarla birlikte benimsenen özelleştirme projeleri, kentsel alanların asıl sahipleri olan kentlileri kentsel kamusal mekânlardan uzaklaştırmış, sermaye sahiplerini ise kentler üzerindeki yeni ve asli aktörler olarak konumlandırmıştır.

Türkiye'deki sermeye birikimi özellikle 2001 krizinden sonra inşaat ve enerji alanlarına odaklı hale gelmiştir. Her iki sektörün de lehine birçok idari ve hukuki düzenleme yoluna gidilerek, kırsal alanlarda meralar, ormanlar, su kaynakları, kentte ise hazine arazileri, kamu binaları, kıyılar, parklar, kentin içindeki ormanlar sermayenin kullanımına açılmıştır. Bu uygulamalar kırsalda başta HES ve maden işletmelerine karşı, kentte ise kentsel dönüşüm ve kamu arazilerinin satılmasına karşı kentsel ve kırsal mücadeleleri başlatmıştır (Fırat, 2017: 72). Gezi öncesi süreçteki kentsel müdahalelere TOKİ tarafından yürütülen konut projeleri, 'marka şehir' hedefleri, mahalleleri kentsel dönüşüme zorlamak gibi örnekler verilebilir. Tüm bu örnekler kentsel muhalefetin oluşmasına da zemin hazırlamıştır.

Gezi Parkı Olayları bir bakıma kentlerin metalaştırılmasına karşı ortaya çıkmış bir hareket olarak da tanımlanabilir. Bu durum Park'ta günlerce yaşanan 'ortak yaşam' deneyiminden rahatlıkla görülmektedir. Polisin Park'tan çekildiği 1 Haziran 2013 ile Park'ın kapatıldığı 15 Haziran

2013 tarihleri arasında İstanbul'un orta yerinde bir Park'ta binlerce insan ortak bir yaşam düzeni kurmuş, Park'ta oluşturulan kütüphane, eczane, market gibi yerlerden herkes ücretsiz olarak ihtiyacını karşılamıştır. Neoliberal politikalarla birlikte hızlanan metalaşma sürecinin aslında herkesin hayatına bir yerden dokunuyor olması, hem Park'taki bu birlikteliği sağlamış hem de sermaye ve piyasa dışarıda bırakılarak bu ortak yaşam deneyiminin önü açılmıştır.

Taksim Gezi Parkı'nın ortasına Topçu Kışlası görünümünde bir alışveriş merkezi (AVM) inşa edilmek istenmesi, İstanbulluların gözünde kamusal alanın, vatandaşa açık kentsel mekânın özel sermaye tarafından istimlak edilmesine yönelik bir girişimdir (Göle, 2013). Sermayenin Gezi Parkı üzerinde AVM yoluyla söz sahibi olma girişimi, tüm yurda yayılan ve yaklaşık bir ay süren eylemler sayesinde hayata geçirilememiştir.

Gezi Eylemlerinin ortaya çıkmasının ***katılım hakkı*** ihlali ile de yakından ilgisi vardır. Taksim Meydanı ve Gezi Parkı planlarını eleştiren, planlama kurumunun doğru işletilmesini talep edenlerin görüşleri olaylardan önce de sonra da hiç tartışmaya açılmamıştır. Yönetimin müzakere çabası göstermemesi, hemen savunmaya geçmesi katılım kanallarını kapatan, kentliyi sivil direnişe zorlayan bir tutum olmuştur. Taksim Projesi üretilirken yönetimin hiçbir katılım arayışı olmamış, kararlar duyurulduktan sonra uzmanlar proje ile ilgili görüşlerini ve eleştirilerini değişik kanallardan, tek taraflı dile getirmişlerdir. Sivil toplum kuruluşlarının, protesto eylemlerinin başlamasından çok önce gösterdiği katılım çabaları sonuçsuz kalmıştır (Ökten ve diğerleri, 2013: 49). Kent sakinlerine/vatandaşlara danışılmadan, katılım hakkı tanınmadan kentsel alanda yapılmak istenen değişiklik, bilinçli kitlelerin itirazına, bu itiraz da doğal olarak bir karşı tepkiye sebep olmuştur (Akkoyunlu Ertan, 2014: 218-219). Lefebvre'nin kent hakkına uygun bir şekilde Gezi Eylemleri kent hakkının gereği olarak ortaya çıkmış ve tepeden inmeci, kapitalist mantığa göre planlanarak hayata geçirilen kentsel politika ve projelere karşı bir isyana dönüşmüştür (Gül ve diğerleri, 2015).

Gezi'nin katılım hakkı talepleriyle şekillenen boyutu, Park'ın boşaltılmasından sonra kentin birçok farklı mahallesinde toplanan forumlarda kendisini göstermiştir. Kent meydanlarında, mahallelerde gerçekleştirilen forumlar kapitalist kentin sorunlarından olan 'karar verme

süreçlerinin işlevsizliğine' yönelen bir tepki olarak okunmalıdır. Gezi Parkı'nı dönüştürme kararının kamuoyu ile paylaşılmadan ve toplumun farklı düzeylerinde bir uzlaşı sağlanmadan zorla uygulamaya sokulmak istenmesine bir tepki olarak doğan hareketin süreç içinde hiyerarşi öngörmeyen tartışmaların yapıldığı forumlara dönüşmesi anlamlıdır (Şengül, 2015: 15).Gezi Parkı Olaylarının belki de en önemli getirisi, Park forumlarının oluşturulmuş olmasıdır. Doğa ve çevre politikaları konusunda bilgilenme ve fikir alışverişinde bulunma amacıyla başlayan süreç, toplumsal farkındalığı arttırmış ve insanların özgürce kendilerini ifade edebildiği halk meclislerine dönüşmüştür (Nuran, 2015: 124). Forumların herkese açık olması, katılan herkese söz hakkı verilmesi, kentsel ve çevresel sorunların dile getirilerek bu sorunlara çözümler üretilmeye başlanması aslında kentlinin katılım hakkının elinden alınmasına karşılık kendisinin ürettiği demokratik bir çözüm olmuştur.

Gezi süreci Türkiye tarihinde ilk kez kentsel meselelerin bu denli ön plana çıkmasını, araştırmacıların dikkatini çekmesini, kamusal sayılmayan ev, kahvehane, sosyal medya ve blog gibi ortamlarda konuşulup yazılmasını sağlamıştır. Gezi'nin kentsel mesele ve kamusal alan konusunda yaptığı bu katkı bile tek başına oldukça önemlidir ve değerlidir (Yalçıntan, 2017: 46). Siyasi iktidarlar tarafından sürekli siyasetin dışına itilmeye çalışılan kent ve çevre içerikli talepler bu olaylarla siyasetin ana gündemi olmuştur (Özen ve Avcı, 2013: 12). İstanbulluların giderek hasret bırakıldığı, sağlıklı ve dengeli bir kentsel yaşamın vazgeçilmez unsuru olan doğal kamusal yeşil alan varlığının gittikçe azaldığı gerçeği karşısında Park'ın park olarak muhafaza edilmesi, her tarafı betonlaştırılan bir kentte üstün kamu yararı olarak kabul edilebilir (Gezi Hukuk İzleme Grubu Gezi Raporu, 2015).

Gezi Parkı Olayları ile birlikte ilk kez eylemciler ile eylem mekânı arasında doğrudan bir ilişki ön plana çıkmıştır. Mekân herhangi bir amaç için toplanılan yer olmanın ötesine geçmiş ve eylemin yapılma gerekçesi bizzat mekânın kendisi olmuştur. Gezi öncesi de bunun örneklerine rastlamak mümkün olsa da ilk kez kentsel bir mekân için verilen mücadele ulusal çapta bir toplumsal harekete taşınabilmiştir (Kavuncu, 2014: 126). Eylemlerin simgesi haline gelmiş sloganlardan olan 'Her Yer Taksim Her Yer Direniş' sloganı mekân konusunda da önemli ipuçları

taşımaktadır. Gezi Parkı Olayları ile Taksim'de verilen mücadele tüm ülkeye yayılmış, bu slogan ile kamusal mekân savunusunun sadece o Parktakiler tarafından değil, diğer kentlerde de binlerce insan tarafından sahiplenildiği dile getirilmiştir.

Gezi Parkı Olayları ile mekan arasında kurulabilecek bir diğer ilişki Taksim'in muhalif eylem alanı olarak ***bir hafıza mekanı olmasıdır***. Özellikle 70'li yıllarla birlikte siyasal olarak önemli bir mekân olmaya başlayan Taksim, İstanbulluların belleğinde özel bir öneme sahiptir. Büyük mitingler ve 1 Mayıs kutlamaları gibi etkinliklerle Taksim, İstanbul'un en önemli siyasal ve kamusal eylem mekânı olmuştur. Ayrıca 1 Mayıs 1977 yılında toplanan kalabalığa ateş açılması ve bunun sonucunda 34 kişinin hayatını kaybetmesi sebebiyle Türkiye emekçi sınıfı için de tarihsel öneme sahip simgeleşmiş bir mekândır. Taksim'in muhalif seslerin yükseltilebilmesi açısından önemli bir araç olması ve Taksim'in şekillenmesinde söz söyleme hakkının yalnızca merkezi ya da yerel yöneticilere bırakılmama isteği, toplumsal hafızada yer edinmiş bir mekan için oldukça önemli bir noktadır. Çünkü muhalif fikirlerin seslerini yükseltebilmesi ile eylem mekanları arasında önemli bir ilişki vardır. Taksim Yayalaştırma Projesi ve bu proje kapsamında Gezi Parkı'nda yapılması planlanan değişiklikler yalnızca ekolojik tahribatla ya da kent parklarının yok edilmesi isteğiyle değerlendirilmemelidir. Taksim'in şekillenmesinde son sözü kimin söyleyeceği muhalif oluşumlarla yöneticiler arasında bir çekişmeye de neden olmaktadır. Taksim'in betonlaştırılması, alışveriş merkezi ve Topçu Kışlası inşası meydanın var olan mekânsal özelliklerinin tamamen değişerek hafızalarda yer edinen şeklinden de uzaklaşılması sonucunu doğuracaktır. Taksim Yayalaştırma Projesi, Gezi Parkı üzerindeki planlar dışında uygulamaya konulmuş olsa da kentsel bir mücadele olarak Gezi Parkı Eylemlerinin Park'ın park olarak kalmasını sağlaması kentsel muhalefet ve toplumsal mücadele dinamikleri açısından büyük bir kazanımdır.

5. Sonuç

Gezi Parkı Olayları 27 Mayıs 2013 tarihinde İstanbul Taksim'de bulunan Gezi Parkı'ndaki ağaçların kesilmesini önlemek amacıyla çevreci bir

hareket olarak başlamış, çevre hakkı talebiyle diğer birçok hak talebi birleşerek tüm ülkeye yayılmış ve 1 ay boyunca olaylar sürmüştür.

Gezi Parkı Olayları gerek çıkış noktasında gerekse eylemler boyunca dile getirilen talepler, söylemler ve eylem biçimleri dikkate alındığında iki önemli boyutu olduğu görülmektedir. Birincisi eylemlerin kentsel ve çevresel boyutları iken, diğeri toplumsal, siyasal, kültürel, ekonomik hak talepleriyle şekillenen boyutudur. Gezi süreci, Türkiye tarihinde ilk kez kentsel ve çevresel konuların yaygın biçimde ve ulusal çapta ön plana çıkmasını sağlamış ve toplumun tüm kesimlerini düşünmeye ve konuları analiz etmeye zorlamıştır. Özellikle "çevre hakkı" talebinin geniş ölçekli bir sivil hareket olarak başlaması ve kamusal mekanın kullanımın değerini farklı uygulamalarla ortaya koyması Gezi'yi oldukça anlamlı ve değerli kılan bir noktadır. Kuşkusuz Gezi süreci içerisinde şiddet içeren hiçbir eylem veya protesto bu kapsamda yorumlanamaz. Sürekli siyasetin dışında görülen veya dışında tutulmaya çalışılan kent ve çevre içerikli talepler Gezi Süreci ile birlikte daha yoğun biçimde siyasetin ana gündem maddesi olmaya başlamıştır.

Gezi Parkı'nın korunması amacıyla başlayan hareket, vatandaşların Park üzerindeki projeye karşı görüşlerini kolektif biçimde dile getirdikleri bir harekettir. Gezi Parkı Eylemleri, her şeyden önce kamusal mekân savunusundan doğmuş bir harekettir. Neoliberal politikalar ve inşaata dayalı büyüme politikaları sonucu betona terk edilmiş olan İstanbul'un sembol yerlerinden olan Taksim'deki son yeşil alanın da AVM kültürüne kurban edilmek istenmesine başta İstanbullular olmak üzere tüm Türkiye itiraz etmiştir. Gezi Olayları kentsel ve çevresel bir toplumsal hareketin ulusal çapta gerçekleşmesi bakımından Türkiye tarihinde bir ilktir. Siyasi ve toplumsal gündemde diğer konulara göre nispeten geri planda kalmış olan kentsel ve çevresel haklar, Gezi süreci ile beraber ilk kez gündemin ana maddesi olmuş ve çevresel konulara olan ilgi giderek artmıştır. Olayların üzerinden 9 yıl geçmiş olmasına karşın Gezi süreci pratiği, bazı sivil çevre hareketleri açısından hala üzerinde düşünülen ve yeniden yorumlanan bir konudur. Türkiye'nin siyasal ve toplumsal yaşantısında kırılma noktası yaratan bu süreç, yaşanan hak ihlalleri açısından da yeniden gözden geçirilmeli ve adil ve tarafsız biçimde yargılamaya konu edilebilmelidir.

Kaynakça

Acar, Ayşe (2014), *Gezi Yeni Bir Çağ Başlıyor*, Goa Basın Yayıncılık, İstanbul.

Akkoyunlu Ertan, Kıvılcım (2014), *Kent ve Kentli Hakları*, TODAİE Yayınları, Ankara.

Altıparmak, Kerem (2014), "Gezi Karşıtlığının Vücut Bulduğu Dava: İzmir'in Tweetleri". *Mülkiye Dergisi*, 38(4): 87-120.

Atlas Dergisi (2014), Sayı:244 https://www.atlasdergisi.com/kesfet/kultur/gezi-parkinin-gecmisi.html (Erişim Tarihi:14.04.2019).

Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi (1950), https://www.anayasa.gov.tr/media/3542/aihs_tr.pdf

Ayata, Gökçiçek, Pınar Çağlı, İdil Elveriş, Sevinç Eryılmaz vd. (2013), *Gezi Parkı Olayları İnsan Hakları Hukuku ve Siyasi Söylem Işığında Bir İnceleme*, Bilgi Üniversitesi Yayınları, 1. Baskı, İstanbul.

Aydın, Devrim (2016), "Toplantı ve Gösteri Yürüyüşlerine Müdahalenin Esasları". *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 65 (4): 3283-3308.

Bozkurt, Enver veSüleyman Dost (2002), "Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi Kararlarında İfade Özgürlüğü ve Türkiye". *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 7(1).

Cumhuriyet Gazetesi (2013), https://www.cumhuriyet.com.tr/haber/gezi-parkinda-7-bolgede-forum-427818(Erişim Tarihi: 13.08.2021).

Cumhuriyet Gazetesi (2017), http://www.cumhuriyet.com.tr/haber/gezi-direnisi-aymye-tasindi-799165(Erişim Tarihi: 14.04.2018).

Duran, Hasan (2006), "İfade Özgürlüğü ve Türkiye", *Selçuk Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi,* Cilt 14, Sayı 1: 57-81

Fırat, Begüm Özden (2017), "Taksim Gezi Komünü", Derya Fırat ve Cihan Erdal (Derleyenler), *Devrimci Bir Pusula: Gezi*, Ayrıntı Yayınları, İstanbul.

Gezi Hukuk İzleme Grubu (2015), *Gezi Raporu*, Türkiye Barolar Birliği Yayınları: 285 Ankara.

Göle, Nilüfer (2013), *Gezi: Bir Kamusal Meydan Hareketinin Anatomisi*,4. com.tr/yazi/gezi-bir-kamusal-meydan-hareketinin anatomisi/6824 (Erişim Tarihi: 18.07.2018).

Harvey, David (2008), "The Right to the City," *New Left Review 53*, Eylül-Ekim: 23-40.

Hürriyet Gazetesi (2011), https://www.hurriyet.com.tr/ekonomi/taksim-meydani-tamamen-yenileniyor-trafik-yer-altina-aliniyor-17930327 (Erişim Tarihi: 20.11.2019).

Hürriyet Gazetesi (2015), http://www.hurriyet.com.tr/gundem/danistay-gezi-parkinda-topcu-kislasi-nin-onunu-acti-29556112(Erişim Tarihi: 21.12.2019).

Hürriyet Gazetesi (2015), https://www.hurriyet.com.tr/gundem/iste-taksim-dayanismasina-beraat-gerekcesi-28953830 (Erişim Tarihi: 29.12.2019).

Kaboğlu, İbrahim (1992), Çevre Hakkı, İletişim Yayınları, İstanbul.

Kavuncu, Ayşe Çolpan (2014), "Sivil" Değil "Sivil Görünümlü Siyasal" Gezi Parkı, *Birey ve Toplum Sosyal Bilimler Dergisi*, 4(1): 107-134.

Konda Araştırma Şirketi (2013), *Gezi Parkı Araştırması.*

Kongar, Emre veAykut Küçükkaya (2013), *Gezi Direnişi,* Cumhuriyet Kitapları, İstanbul.

Lefebvre, Henri (2016).Şehir Hakkı, Çeviren: Işık Ergüden, Sel Yayıncılık.

Milliyet Gazetesi (2011), http://www.milliyet.com.tr/gundem/taksim-meydani-yayalastirma-projesi-kabul-edildi-1439440 (Erişim Tarihi: 20.11.2019).

NTV (2013), https://www.ntv.com.tr/turkiye/topcu-kislasina-avm-cazibe-alani olacak,JY2Xdy2enEGnS7ZB6PiPKw (Erişim Tarihi: 20.11.2019).

Nuran, Meriç Burçin (2015), Geleneksel Medya ve Yeni Medya Etkileşiminin Gezi Parkı Gösterileri Bağlamında İncelenmesi, Beykent Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, *Yüksek Lisans Tezi*, İstanbul.

Ökten, Ayşe Nur, Erhan Kurtarır ve Tuba İnal Çekiç (2013), "Katılımın Yokluğunda Gezi'de Direniş", *Planlama Dergisi*, TMMOB (Türk Mühendis ve Mimar Odaları Birliği) Şehir Plancıları Odası Yayını, C, 23, 1.

Özen, Hayriye ve Özgür Avcı (2013), "Her Yer Taksim Her Yer Direniş: Kentsel Bir Hareketin Ulusal Yayılımı". *Atılım Sosyal Bilimler Dergisi,* 3(1-2), 31-45.

Sallan Gül, Songül, Merve Sezer ve Özlem Kahya Nizam (2015), "Eylemcilerin Gözünden Bir Sosyal Hareket ve Kent Hakkı Talebi Olarak Taksim Gezi Parkı Eylemleri", *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (22): 1-28.

Sözcü Gazetesi (2013), https://www.sozcu.com.tr/2013/gundem/topbastan-gezi-parki-aciklamasi-310522/ (Erişim Tarihi: 20.11.2019).

Şahbaz, İbrahim (2004),"Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesinde Kişi Özgürlük ve Güvenliği", *Türkiye Barolar Birliği Dergisi*, S.55.

Şengül, Tarık (2015), "Gezi Başkaldırısı Ertesinde Kent Mekânı ve Siyasal Alanın Yeni Dinamikleri", *METU Journal of theFaculty of Architecture*, 32(1).

T.C. Anayasası (1982).

Türkiye İnsan Hakları Kurumu (2014), *Gezi Parkı Olayları Raporu,* (2014/03 No.lu Rapor), Ankara: Türkiye İnsan Hakları Kurumu.

Uluslararası İnsan Hakları Federasyonu (2014), *Bir Yılın Ardından GeziRaporu,* https://www.fidh.org/IMG/pdf/turkey_avril_2014_turc_web.pdf(Erişim Tarihi: 10.06.2018).

Yalçıntan, Murat Cemal (2017), "Dönüşüm, Gezi Süreci ve Siyaset" (Derleyenler: Derya Fırat, Cihan Erdal), *Devrimci Bir Pusula: Gezi,* Ayrıntı Yayınları, İstanbul.

Zabunoğlu, Yahya (1999).*Düşünceyi İfade Özgürlüğü*, Ankara Barosu Yayınları, Ankara.

BÖLÜM II

DİN VE TOPLUMSAL CİNSİYET OLGUSUNUN İŞ BÖLÜMÜ BAĞLAMINDA İNCELENMESİ: ŞANLIURFA ÖRNEĞİ[3]

Study of Religion and Gender in The Context of The Division of Work: The Case Of Sanlıurfa

Emine ALTUN[1] & Hakan GÜLERCE[2]
[1](Lisans Öğr.), Harran Üniversitesi,
e-mail: eminealtun.098@gmail.com
Orcid: 0000-0003-4229-7829
[2](Dr. Öğretim Üyesi), Harran Üniversitesi,
e-mail: hakangulerce@harran.edu.tr
Orcid: 0000-0003-3601-5725

1. Giriş

Toplumlar dini inanç ve pratikleri aracılığıyla yaşam biçimlerini oluştururlar. Din, kutsal ve ahlaki öğeler taşıyan, inanç/ibadet ve pratikler barındıran toplumsal bir olgudur. Dini inanç ve pratikler, tıpkı gelenek ve görenekler gibi nesilden nesile aktarılır, öğrenilir ve öğretilir. Bu aktarım sürecinde rol alan en temel kurum ise ailedir. İnsanlığın sosyal/kültürel gelişiminin hemen her basamağında yer alan aile kurumu, bireyin kimliğinin oluşmasında önemli bir faktördür. İnsanlar hem biyolojik cinsiyet hem de toplumsal cinsiyet konusunda ilk bilgileri ailesinden öğrenmekte ve bunu pratiğe yansıtmaktadırlar. Bu öğrenme sürecinde ailenin dini inanış ve pratikleri belirleyici olmaktadır. Bu anlamda,

[3] Bu çalışma TÜBİTAK 2209-A Üniversite Öğrencileri Araştırma Projeleri Destekleme Programı ve Harran Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri Birimi tarafından desteklenmiştir.

dolaylı veya dolaysız olarak din ve toplumsal cinsiyet arasında girift bir ilişki olduğu söylenebilir. Bu durum da toplumsal hayatın birçok alanına yansımaktadır. Bu alanlardan birisi de "iş bölümü" olarak kendini göstermektedir. Özellikle cinsiyete bağlı olarak ortaya çıkan iş bölümü beraberinde toplumsal eşitsizlikleri getirmektedir. Bu bağlamda din ve toplumsal cinsiyet arasındaki ilişkinin iş bölümünü nasıl etkilediği, bu iş bölümünde kadının hangi rol ve statüleri üstlendiği çalışmanın ana sorunsalını oluşturmaktadır.

İnsanlığın varoluşundan bu yana din kurumu toplumsalın yapısı, değişimi, dönüşümü, şekillenmesi ve yeniden üretilmesini etkileyen önemli bir sosyolojik olgu olmuştur. Tarih boyunca düşünürler dinin toplumlara olan etkisi üzerine çok hararetli tartışmalar gerçekleştirmişlerdir. Özellikle son yüzyıllarda Sosyoloji biliminin gelişmesiyle birlikte bu tartışmalar akademik düzeyde daha da artmıştır. Din Sosyolojisi alanının öncülerinden olan Durkheim'a göre din, kutsal şeylerle ilgili -emredilmiş ve yasaklanmış- bir inançlar ve pratikler manzumesidir (Bird, 2015, s.23). Aynı zamanda din toplumların sosyal ilişkilerini düzenleyerek toplumları bir araya getirir, bütünleştirir ve ortak paylaşım alanları sağlar. Dolayısıyla din insanların dünyaya bakış açılarının şekillenmesinde ve gündelik hayat pratiklerinde oldukça önemli bir yere sahiptir. Bütün bunlarla birlikte din insanların toplumsal cinsiyet algılarının oluşmasında da önemli bir yere sahiptir denilebilir.

Bireylerin toplumsallaşma süreçleri ilk olarak ailede başlamaktadır. Aile kurumunun toplumda ekonomik, siyasal, kültürel, eğitimsel gibi birçok işlevi bulunmaktadır. Aile kurumu, toplumsal değerlerin üretilmesinde ve aktarılmasında oldukça önemli bir rol oynamaktadır. Tüm toplumlarda aile kurumunun değer atfedilen, korunması gereken yüce bir kurum olarak değerlendirildiği söylenebilir. İnsanlar hangi dine mensup olacağının seçiminden (bireysel kararlarını verebilene kadar), mensubu olduğu dinin ritüellerini nasıl gerçekleştirileceğine kadar birçok konuda aile kurumundan etkilenmektedir. Toplumsallaşma sürecinin başladığı en temel kurum olan ailede, toplumsal cinsiyetin inşasının da başladığı iddia edilebilir.

Toplum tarafından kadın ve erkeğe verilen roller "toplumsal cinsiyet rolleri" olarak adlandırılır (Dökmen, 2015, s.29). Cinsiyet

rolleri, toplum tarafından belirli bir kültürde kadına ya da erkeğe yüklenen özellikler olarak değerlendirilebilir. Buradan hareketle cinsiyet rollerinin, soyun sürdürülmesinde kadın ve erkeğin üstlendiği düşünülen vazife ve sorumluluklara göre biçimlendiği söylenebilir. Başka bir deyişle bireyin kendisini kadın ya da erkek olarak algılayıp cinsiyetin gerektirdiği davranışı göstermesine toplumsal cinsiyet rolü denmektedir (Yapıcı, 2020, s.29). Bireylerin toplumsallaşmaya başladığı ilk kurum olan ailede toplumsal cinsiyet rolleri de öğrenilmektedir. Gündelik hayat içerisinde öğrenilen bütün bilgilerde olduğu gibi çocuklar toplumsal cinsiyet rollerini de gözlemleyerek ve model alarak öğrenmektedirler. Çünkü Mischel'in de (1966, s.57) belirttiği üzere cinsiyet rollerinin oluşmasının ilk adımı "gözlemlemektir". Çocuklar, gözlemleri sonucunda kadınların ve erkeklerin farklı özelliklere sahip olduklarını fark ederler. Daha sonra her iki cinsiyet arasında ayrım yapabilme süreci başlar. Birtakım gözlemler sonucu çocuk önce kadın ve erkeğin farklı özelliklere sahip olduğunu fark eder. Bu farkındalık çocukların bizzat kendilerinde uygulayarak süreç içerisinde devam eder (Aktaran; Pasin, 2017, s.20). Ailede başlayan toplumsal cinsiyet inşası ilerleyen yaşlarda gündelik hayatın rutin ilişkilerinden kamusal alan ilişkilerine kadar hayatın her alanında yeniden üretilmeye devam etmektedir.

Bu çalışmada Türkiye'nin Şanlıurfa ilinde toplumsal cinsiyetin hangi söylemlerle üretildiği, din ve toplumsal cinsiyet olgusu arasında nasıl bir ilişki olduğu sorunsalı üzerine bir tartışma yürütülecektir. Din ve toplumsal cinsiyet arasındaki ilişkinin toplumsal iş bölümüne nasıl yansıdığı çalışmanın temel problemini oluşturmaktadır. Yapılan saha çalışmasıyla kadınların toplumsal cinsiyete bağlı olarak aldıkları roller, iş bölümünde yaşadıkları ayrımcılıklar ve problemler ortaya çıkarılmaya çalışılacaktır. Bu bağlamda araştırmanın kadın çalışmaları alanına yeni katkılar sunması beklenmektedir. Diğer yandan bu çalışma özellikle kadınların toplumsal dâhil olma süreçlerini güçlendirecek konularda yeni politikalar ve projelerin üretilmesi için karar alıcılara bir kaynak olması niteliği taşımaktadır. Bu çalışmanın özellikle Türkiye'nin Güneydoğu illerinden Şanlıurfa'da yapılması çalışmaya ayrıca bir özgünlük katmaktadır.

2. Kavramsal Çerçeve

1.1. Cinsiyet ve Toplumsal Cinsiyet

Cinsiyet kavramı, bireyin biyolojik özelliklerine göre belirlenen bir kategori iken, toplumsal cinsiyet kavramı, kadın veya erkek olmaya yönelik toplumsal ve kültürel beklentileri ifade etmektedir (Çiçek & Çopur, 2018, s.3). Marshall'a göre toplumsal cinsiyet kavramı ile kastedilen yalnızca bireysel kimlik değildir. Bununla beraber kültürün ideal kadın ve ideal erkek beklentilerini karşılamak, toplumsal ve kurumsal düzeyde cinsel iş bölümünü kapsayacak kadar derin bir kavramdır (Marshall, 2020). Bireyler doğdukları andan itibaren toplumda, biyolojik cinsiyetlerine göre şekillenmiş sosyalleşme süreciyle karşı karşıya gelmektedirler. Bu toplumsallaşma süreci cinsiyet kimlikleri üzerinden inşa edildiği için kadınlara ve erkeklere göre farklı anlamlar ifade etmektedir. Bu süreçte kadınlar pasif özne olarak kamusal alanın dışına dahil edilirken erkekler kamusal alana hâkim ve söz sahibi olarak görülmektedirler (Karakaya, 2018, s.36).

Modernite ile kadına ve erkeğe atfedilen rollerin sınırlarının daha da belirginleştiği söylenebilir. Erkek, otoritenin sahibi olarak kamusal alanda yerini almış ve evin geçimini sağlayan birey konumuna yerleşmiştir. Kadın ise özel alanda bulunarak ev işlerini yapan, çocukların bakımını üstlenen ve eşini mutlu etmeye çalışan birey konumdadır (Yılmaz, 2018, s.2). Toplumsal cinsiyete dayalı bu iş bölümünün sonucunda bir takım güç ve iktidar ilişkilerinin ortaya çıktığı gözlemlenebilmektedir. Gücü elinde bulunduran erkek, iktidar konumundadır ve iktidarda olan karşısındakini sınırlar, denetler, düzenler ve biçimlendirir.

Sonuç olarak cinsiyet bireyin biyolojik özelliğini ifade ederken toplumsal cinsiyet ise toplumun cinsiyete yüklediği anlamı ifade ettiği söylenebilir. Dolayısıyla bu anlam yükleme sürecine etki eden birçok olgu bulunmaktadır. Din bu olguların ilk sıralarında yer almaktadır.

1.2. Din ve Toplumsal Cinsiyet

Din toplumsal yapıyı değişip dönüştüren en önemli kurumlardan biridir. Dinin kaynağı toplum değildir ancak din insanları toplumla birleştirir, toplumu etkiler (Aydın, 2015). Dinin, işlevsel ve özsel tanımları vardır.

Din insanları toplumla bütünleştirir, insanların niçin öldüklerini, niçin yoksul ya da hasta olduklarını açıklar. Bu bir işlevsel tanımdır. Özsel tanım ise dinin anahtar özelliklerini tanıtmaya çalışır. Bu tanımlar Tanrı'ya olan inancı ya da doğaüstünü içerir (Bird, 2019). Talcott Parsons'a göre ise dinin, davranışları ve sosyal değerleri düzenleyen kültürel işlevi vardır (Aydın, 2015). Sonuç olarak din; sosyal düzen ve sosyal dayanışmayı sürdüren önemli kurumlardan biridir.

Din, bireylerin sosyalleşme sürecinde toplumsal cinsiyet algılarının oluşumunda oldukça önemli bir rol oynamaktadır. Toplumsal ve bireysel düzeyde ilke koyucu olmasına karşın din/ler mevcut kültürel ortamından bağımsız değildir. Din, yaşandığı coğrafyanın sosyo-kültürel dinamikleriyle etkileşime girmekte hem onu etkileyerek hem ondan etkilenerek biçimlenmektedir (S. Ü. Turan & Bï lgï n, 2020, s.466). Örneğin çeşitli dinlerde kocası ölen kadınlar ya başkasıyla zorla evlendirilmiş ya da diri diri yakılmıştır. Hatta din olarak zannedilen bazı inanışlarda kadınlara zulmetmek, onları aşağılamak bir ibadet olarak görülmüş hatta kadınların mensubu oldukları dinin kutsal kitaplarını okuması dahi yasak kılınmıştır. Yine bazı dinlerde kadınların nankör oldukları, zavallı yaratıklar oldukları, kadınların hain oldukları gibi ifadeler yer almaktadır. Hatta kadın doğmadıkları için her sabah ettikleri dualarında "beni kadın olarak yaratmadığın için sana hamd olsun" gibi ifadeler de yer almaktadır. Son olarak kadınlar, Havva'nın evlatları oldukları için isteyerek ya da doğaları gereği bir erkeği yoldan çıkarabilir düşüncesi hâkim olmuştur (Gürhan, 2010). İslam dini gerek kutsal kitabında gerek Peygamber öğretilerinde kadına ve erkeğe beraber hitap ederek sosyal adaleti sağlamış ve kadının toplumsal hayatta dâhil olmalarını istemiştir. Bu anlamda toplumlarda farklı din algılarının, toplumsal cinsiyet anlayışını dolaylı veya dolaysız olarak etkilediği söylenebilir.

Toplumsal cinsiyet, biyolojik cinsiyetten farklı olarak, kadın ve erkeğin sosyal ve kültürel açıdan tanımlanmasını, toplumların bu iki cinsi birbirinden ayırt etme biçimini, onlara verdiği toplumsal rollerini ifade etmek için kullanılan bir kavramdır (Palabıyık, 2019, s.82). Toplumsal cinsiyete bağlı olarak toplumsal iş bölümü gerçekleşir ve bu iş bölümü sonucunda ise toplumsal eşitsizlikler doğar. Bununla birlikte kadınların

kamusal alanın dışında hane içerisinde tutulmasının İslami bir koruma olarak zannedildiği de düşünülmektedir (Erkilet, 2015, s.15).

Din, ait olduğu sosyal ve kültürel yapı içerisinde değerlendirilmezse birçok sosyolojik gerçek tespit edilemeyecektir (Güneş, 2014, s.153). Dolayısıyla geleneksel toplumlarda inanç ve ibadetlerin, toplumsal yapının etkisinde olduğunu söylemek mümkündür. Geleneksel toplumlarda norm ve değerler kültürel varlığın önemli işleyiş mekanizmaları arasında yer alırlar. Bir ölçü olarak değerler neyin daha iyi ve neyin daha kötü olduğunu ve hatta bunların derecelendirilmesini gösterirler (Aydın, 2017, s.185). Din ve değer ilişkisi göz önünde bulundurulduğunda insanlar din sayesinde inanç ve pratiklerine anlam vermektedirler. Örneğin Müslüman toplumlarda dinsel olan şeylerin kültürel, kültürel olan şeylerin de dinsel form altında ortaya çıktığı anlamına gelmektedir (Yapıcı, 2020, s.15). Dolayısıyla dinin kültürü önemli derecede etkilediği sonucuna varılabilir.

Komşuluk ve millet gibi aile de dinin toplumdaki taşıyıcılarından birisidir. Bununla birlikte siyaset, ekonomi ve eğitim de ailede başlar. Aile, bütün kültürel ve sosyal değerleri içinde barındırır ve bunu nesilden nesile aktarır. Toplumsal sözleşme dahi ilk ailede başlar. Engels'e göre aile üretim ilişkilerine bağlı olarak ortaya çıkmış, özel mülkiyeti meşrulaştırıp süreklilik kazandıran bir üst yapı kurumudur (Aydın, 2015, s.59). Aile konusuyla birlikte ele alınabilecek bir diğer konu da toplumsal cinsiyettir. İnşa edilen toplumsal cinsiyet rolleriyle beraber toplumsal bir iş bölümü gerçekleşmekte ve bu iş bölümünde kadına ve erkeğe çeşitli roller biçilmektedir.

1.3. Toplumsal Cinsiyet ve İş Bölümü

Toplumsal cinsiyete dayalı olarak gerçekleşen iş bölümünün temelini, kadınların ve erkeklerin neler yapıp neler yapmayacağına ilişkin, toplumun normlarına dayalı bireylerden beklenen performanslar oluşturur. Bu iş bölümünün merkezinde cinsiyetler arası güç ve iktidar ilişkilerinin olduğunu söylenebilir. Giddens ve Sutton'a (2016, s.186) göre emek, hem emek piyasasında hem de ev içinde cinsiyet temelinde bir iş bölümünü ifade eder. Güç, kurumlardaki devlet, ordu ve ev hayatındaki otorite, şiddet ve ideoloji gibi sosyal ilişkiler aracılığıyla

aracılığıyla işler. Durkheim'a göre iş bölümü, toplum içinde düzenlemeyi ve istikrarı sağlayan bir işleve sahiptir. Bu soru ile Durkheim, modern toplumun analizini yapmıştır. Modern toplumda bizi bir arada tutan şey, ihtiyaçlarımıza binaen yaptığımız iş bölümüdür. Modern toplumda herkesin bir işi vardır (Aktaran; Ritzer & Stepnisky, 2018, s.202). Örneğin toplumsal cinsiyete dayalı iş bölümünde evin geçimini sağlayan erkektir. Kadının görevi ise evinin bakımını üstlenmek, çocuklarını yetiştirmektir. Bu durum çalışan kadınlar için de aynıdır. Bu bakış açısında göre bir kadın kamusal alanda ne kadar yoğun çalışsa da toplum tarafından asıl görevi evin ve çocukların bakımıyla ilgilenmektir. Urhan'a göre cinsiyete dayalı iş bölümünü, kadınlar ve erkekler arasında asimetrik, hiyerarşi ve sömürüye dayanan bir ilişki biçimi olarak ortaya çıkmaktadır. Evin içinde ve dışında görülen ayrıcalık ve ayrımcılık yapılarını oluşturmaktadır. Bu durum erkeklerin kadınlar üzerindeki hâkimiyetini meşrulaştırmaya çalışarak iki cins arasındaki tabiiyet ilişkisini dayatmaktadır (Urhan, 2015, s.22).

Toplum, kamusal piyasa ekonomisi ile özel ev ekonomisi arasında bölünmüş olarak anlaşılabilir. Birincisi erkekçe eylemin alanıdır ve kadınlar bu alanın kıyısındadır. İkinci, kadınların emeğinin, erkeğin ekonomik iktidarına bağımlı emeğin alanıdır. Ev, kadına zarar veren, gereksinimi evden eve çoğaltma yoluyla toplumun ekonomik kaynaklarına zarar veren, eğitimsiz, profesyonel olmayan zahmetli emeğin alanıdır. Piyasa, erkeğin toplumsal cinsiyet iktidarının, onun evinin kumanyasının karşılanması için baskıcı bir ekonomik sorumluluk haline geldiği yerdir. Bireycilik, rekabet, çatışma, sınıf ayrımları, aşırı açgözlülük ve zenginliği cesaretlendiren bir toplumsal sistemle birlikte felç edici sömürü ve mahrumiyet bu baskıdan kaynaklanır (Ritzer & Stepnisky, 2018, s.319).

Toplumsal cinsiyet rolleri, toplumlara ve zamana göre değişim göstermektedir. Bu bağlamda kadınların ve erkeklerin sosyal, aile ve iş yaşamındaki rolleri toplumlara göre belirgin farklılıklar göstermektedir. Sosyalleşme sürecinde kadınlara öğretilen ve beklenilen roller kadınların çalışma hayatına girmesini zorlaştırdığı görülmektedir (Aktaran; Çï çek & Çopur, 2018, s.3). Tüm bunlar göz önüne alındığında; cinsiyete dayalı iş bölümü, cinsiyet rollerinin yarattığı mesleki ve ekonomik ayrımları tanımlamak için kullanılan bir kavram olup "eve ekmek getiren erkek

ile ev işlerini yapan kadın" şeklinde somutlaştırılabilir (Sağıroğlu, 2021, s.255). Bir başka deyişle bu durum toplumun hangi mesleğin erkeğe hangi mesleğin kadına uygun olduğunu belirleme süreci olarak değerlendirilebilir.

2. Yöntem

Bu çalışmada, mevcut sosyal sorunları anlamak ve açıklayabilmek adına nitel araştırma yöntemlerinden derinlemesine mülakat tekniği kullanılmıştır. Çalışmanın evreni, çeşitliliği, zenginliği ve farklılığı temsil edebilmesi için maksimum çeşitlilik örneklemesi olarak belirlenmiştir. Güneydoğu illerinden Şanlıurfa'da yaşayan 5 çalışan, 5 ev kadını 5 öğrenci olmak üzere toplamda 15 kadınla derinlemesine yarı yapılandırılmış mülakatlar gerçekleştirilmiştir.

Nitel araştırmalar, toplumsal olguları parçalarına ayırmadan, bütüncül olarak kavramaya ve bu olgu ve olayları gerçekleştirdikleri toplumsal ve kültürel bağlam içerisinde, yaşayanların gözünden derinlemesine bir şekilde anlamaya çalışan araştırmalardır (Turhanoğlu vd., 2012, s.85). Nitel araştırma insan ve grup davranışlarının nedenini anlamaya yönelik daha fazla imkân sunar. Nitel araştırma, gözlem, görüşme ve belge analizi gibi veri toplama yöntemlerinin kullanıldığı, algıların ve olayların doğal ortamda gerçekçi ve bütüncül bir biçimde ortaya konulmasına yönelik nitel bir sürecin izlendiği araştırma olarak tanımlanabilir (Yıldırım & Şimşek, 2018, s.41). Toplumlar durağan olmadığı gibi insanın düşünce ve davranış yapıları da durağan olmayıp sürekli değişkenlik arz etmektedir. Dolayısıyla karmaşık ve kompleks ilişkiler ağı içerisinde yaşamını sürdüren insanı anlamak için bütüncül bir bakış açısına ihtiyaç duyulmaktadır (Karataş, 2015, s.62). İşte bu bütüncül ve keşfedici yaklaşımı nitel araştırma desenleri sağlamaktadır.

Çalışmada veri toplama sürecinde etik kurallara dikkat edilmiştir. Bu bağlamda Harran Üniversitesi Sosyal ve Beşerî Bilimler Etik Kurulu'ndan 18.05.2021 tarih ve 2021/84 nolu etik kurul onayı alınmıştır.

Görüşmelerde kullanılan temel sorular şöyledir:

1. Ailenizde veya çalışma ortamınızda iş bölümü nasıl gerçekleşiyor?

2. Kadın erkek eşitliği konusunda neler düşünüyorsunuz?
3. Toplumda cinsiyetler arası eşitsizliğin kaynağı sizce neler olabilir?
4. Sizce din, kadınların ve erkeklerin toplumsal rollerinin belirlenmesinde nasıl bir rol oynuyor?
5. Ailenizde veya çalışma ortamınızda cinsiyetinizden kaynaklı olarak eşitsizliğe maruz kaldığınızı düşünüyor musunuz? Nasıl?
6. Sizce işin/çalışmanın cinsiyeti olabilir mi? Neden?
7. Kariyer planlamanızı yaparken dininizin veya cinsiyetinizin size sınırlılıklar koyduğunu düşünüyor musunuz?
8. "Varoluşta eşitlik, sorumlulukta adalet" sözünü nasıl yorumlarsınız?
9. Ailede, evde; din ve toplumsal cinsiyet rollerinin iş bölümüne dair etkileri/beklentileri nelerdir/nasıl olmalıdır?
10. Dinin toplumsal cinsiyet eşitsizliğini ürettiğine inanıyor musunuz/neden veya nasıl?
11. Kadınların çalışma ortamı nasıl olmalı?
12. Erkeklerin çalışma ortamı nasıl olmalı?

3. Bulgular

Tablo 1: Görüşme Yapılan Kadınlara ait
Kodlama ve Demografik Bilgiler

Kod	Yaş	Çalışma Durumu	Medeni Hal
G1	27	Okul öncesi öğretmeni	Evli
G2	40	Ortaokul Öğretmeni	Bekar
G3	23	Öğrenci	Bekar
G4	47	Ev Kadını	Evli
G5	54	Ev Kadını	Evli
G6	23	Öğrenci	Evli

G7	30	Gıda Mühendisi	Bekar
G8	37	Ev Kadını	Evli
G9	42	Kuran Kursu Hocası	Evli
G10	22	Öğrenci	Bekar
G11	29	Ev Kadını	Evli
G12	24	Muhasebeci	Bekar
G13	23	Öğrenci	Bekar
G14	29	Ev Kadını	Evli
G15	21	Öğrenci	Bekar

3.1. İş Bölümü

Yapılan görüşmelerde kadınların genellikle ev işlerini kendilerinin yaptığı ve ev dışı işlerin ise erkeklere bırakıldığı ortaya çıkmıştır. Bu bağlamda görüşmecilerinden bazıları aşağıdaki ifadelere yer vermişlerdir:

> Evin içerisinde ben her işi yapıyorum. Hayat müşterek ilkesi sadece parasal anlamda hayatın içine giriyor. Toplumsal da bir işin ucunu tutayım algısı yok. İşlerine gelince yapıyorlar, gelmeyince yapmıyorlar (G1-27).
>
> Eşim evde temizlik yemek gibi işlerde yardımcı olmaz. Eve gelip dağınık görmek istemez. Bir de yemeği hazır olması gerekiyor. O yüzden öğleye kadar temizlik yapıyorum. Ne yaparsam yapayım. Hani büyük temizlik bile olsa öğlene kadar temizlik yapıyorum. Öğleden sonra da evi düzenliyorum. Bir de yemek yapıyorum (G4-47).
>
> Aile ortamımızda fiziksel güç isteyen işler genelde erkeklere veriliyor. Onun dışında görevlendirme anlamında kız erkek ayrımı yok bizim evde. Ev işleri dışında kalan bütün işlerde kime ne görev verilse yapılıyor. Ama ev işleri maalesef kadın kimliği ile bütünleşmiş bir özellik (G2-40).

Görüldüğü gibi özellikle biçilen toplumsal roller ve fiziksel güç/yapı nedeniyle erkeklerin ve kadınların aile içi rollerinin önemli derecede farklılık göstermektedir. Bu bağlamda kadınlar ev içerisinde erkekler ise ev dışarısındaki rollerle tanımlanmaktadır.

3.2. Kadın Erkek Eşitliği Algısı

Görüşmelerde katılımcıların kadın ve erkek eşitliği algıları üzerine yöneltilen sorulara verdikleri cevaplar farklılık göstermektedir. Bu bağlamda özellikle dine ve yaratılışa yapılan vurgu ön plana çıkmaktadır. Bazı katılımcılar aşağıdaki gibi görüşlerini ifade etmişlerdir:

> Kadın ve erkeğin eşit olmadığını düşünüyorum. Hiçbir zamanda eşit olmayacaklarını düşünüyorum. Yaratılış itibariyle ikisi de farklı kodlarla yaratılmış, farklı melekeleri var yaşantıları farklı. Hem fiziki anlamda hem de zihni anlamda. Beynin fonksiyonları anlamında çok çok farklılar. Kadınlar hayata daha detaycı bakıyorlar, daha duygusal yaklaşıyorlar. Erkekler daha yüzeyseller daha mantıksak yaklaşıyorlar yani duygular onlar için daha arka planda. Fizik anlamında da erkekler daha ağır daha kaba işleri yapacak potansiyelde yaratılmışlar (G1-27).
>
> Kadınla erkeği eşit görüyorum. Bir elmanın yarısı gibi. Tamamlıyor yani. O yüzden eşitsizlik olmaz yani. Eşitiz. Üstünde yok alçaklık da yok. Allahutaala yaratmış. Sanki iki elmanın yarısı yani. O birbirini tamamlıyor. Sen diğer yarını bulmuş oluyorsun. O bütünleşiyorsun yani (G4-47).
>
> Kadınların çok daha zeki ve kıvrak bir zekâya sahip olduklarını düşünüyorum. Çünkü hem çalışıyorlar hem de ev işi yapıyorlar hem çocuklarına bakıyorlar aynı anda birkaç iş yapıyorlar. Ama erkekler tek bir iş yaparak daha üstün varlıklar olduklarını iddia ediyorlar (G2-40).
>
> Fakat bazı durumlarda da erkekler veya kadınlar üstün olabiliyor. Mesela ailevi kararlarda erkekler daha çözüm üretmeye yönelik yol gösterici olmaları gerektiğini düşünüyorum. Kadınlar da bazı konularda daha iyi oluyor. Ama biz hep erkekler üstünmüş gibi görüyoruz, bize böyle öğretilmiş (G3-23).

> Bizim aile yapımız böyleydi. Kadın erkek eşit değil. Kadın hep altta kalan hep ezilen taraf oldu. Aileden de böyle gördüğümüz için de belki böyle düşünüyor olabilirim (G6-23).

Görüşmelere verilen yanıtlar arasında kadınların duygusallığına dikkat çekilmesi kadınların bu yönüyle erkeklere göre daha zayıf olduğu algısı ortaya çıkmıştır. Bu bağlamda aşağıdaki ifadelere yer verilmiştir:

> Mesela bir kadını niye yönetici yapmazlar. Daha duygusal yaklaştıkları için yanlış kararlar alabilirler. Ama tabi ben yönetici olamazlar demiyorum (G3–23).
>
> Şimdi kadınlar duygusal olarak düşünür, erkekler mantıksal olarak düşünür. Mantık ve duygusallık aynı şey değildir. O yüzden eşit değillerdir ama birbirini tamamlarlar (G6–23).
>
> Biz kadınlar duygusalız. Duygusal olduğumuz için o duygusallık gerçeği görmemizi engelliyor. Ama erkeklerde erkekler bütün fotoğrafı görüyor. Onun için de kadınların erkeğe uymasını gerektiğini düşünüyorum (G9–42).

Kadınların genel olarak yönetici olamayacağına dair bir algı söz konusudur. Bu da aslında günümüzde "cam tavan" olarak anılan durumun karşılığının olduğunun göstergesidir. Bunun yanında kadının duygusallığına yapılan vurgu aslında bir nevi güçsüzlüğüne yapılmış vurgu gibi algılanmaktadır. Bu durumda toplumsal cinsiyet rollerini belirleyici önemli bir faktör olarak belirginleşmektedir.

3.3. Eşitlik mi Adalet mi? Dinin Rolü

Her ne kadar kadın erkek eşitliği tartışmalı bir konu da olsa toplum genelinde toplumsal cinsiyet konusu bu kavram üzerinde tartışılmaktadır. Bununla birlikte bu çalışmada adalet konusu da gündeme getirilerek bu düşünce şeklinin din ile olan ilişkisi anlaşılmaya ve açıklanmaya çalışıldı. Bu bağlamda bazı katılımcılar yapılan görüşmelerde aşağıdaki ifadelere yer verdiler:

> Hepimiz Allah'ın değer verdiği ölçülerde yaratılmışız. Hepimizi eşit bir şekilde yarattı. Ve hepimiz doğduğunda ırkımızda farklı olsa cinsiyetimiz de farklı olsa hepimiz eşit olarak dünyaya geliyoruz (G1-27).
>
> Din mesela hiçbir kimseyi zaten dinde mesela kadın erkek ya da üstündür demiyor. Sadece siz takva olarak birbirinizden üstün olabilirsiniz (G13-23).
>
> Yani eşitlikten ziyade adalet olmalı. Adalet de kişiye yapabileceğini vermek. Hak ettiğini vermek. Hak ettiğini yaptırmak. Biz bence adalet ve eşitlik kavramını karıştırıyoruz. Kadının fizyolojik özelliklerini, biyolojik özelliklerini düşündüğümüzde erkeğin de yine aynı şekilde düşündüğümüzde evet kadın ve erkek. Bu yüzden kadınla erkek farklı olduğu için bence eşitlik asla söz konusu olamaz. Adalet söz konusu olabilir (G14-29).

Bütün bu akış açılarının yanında çeşitli dini algılayış biçimlerinin eşitsizlikleri ürettiği görüşüne yer veren kadınlar da oldu:

> Ama dışarıdan objektif olarak baktığımızda evet din toplumda cinsiyet ayrımını üreten etkenlerin başında gelir. Çünkü toplumun çoğu bu din algısına sahip bakış açısıyla düşünüyor (G1-27).
>
> Dinin kadına verdiği sıfatlar erkeğe verdiği sıfatlar, haklar hukuklar, kadının ve erkeğin toplumdaki duruşunu tavrını etkiliyor. Aynı toplumda aynı şartlar altında yaşayan ateist bir insanın kadın erkek eşitliği konusundaki bakış açısıyla muhafazakâr bir insanın kadın erkek eşitliği hakkındaki bakış açısı kesinlikle birbirinden çok farklı. O yüzden din, en az yetişme tarzı kadar önemli bir etken. Bir sac ayağına yetişme tarzı dersek diğer sac ayağına din diyebiliriz (G2-40).
>
> Zaten insanlar dini tam olarak yaşasalardı, bu eşitsizlik ortaya çıkmazdı. Herkes kendi görevini kendi yapması gerektiğini bilirdi (G3 – 23).
>
> Açıkçası dinimize göre kadın bir adım geride, erkeğe göre. Bir adım geride yani (G11-29).

Görüldüğü gibi kadınların cinsiyet rolleri bağlamında dini algıları önemli ölçüde farklılaşmaktadır. Dolayısıyla bu farklı bakış açıları ve anlayışlar toplumsal cinsiyet rollerini yeniden üretmekte ve dönüştürmektedir. Bütün bu algılar da zamanla yeni nesillere aktarılmakta ve pratik yaşamda karşılığını bulmaktadır.

Kadınlar yapılan görüşmelerde eşitsizliklerin veya adaletsizliklerin üretilmesinde geleneklere, ekonomik duruma, empati yoksunluğuna, medyanın rolüne, cam tavan kavramına da atıflar yapmışlardır. Dolayısıyla eşitsizliklerin sadece dini algılayış biçimleri tarafından üretilmediği ifade edilmelidir. Bu bağlamda kadınlar aşağıdaki ifadelere yer vermişlerdir:

> Çocukken ailelerimizden adlığımız toplumsal cinsiyet kavramları var. Erkekler ağlamaz, kızlar duygusaldır ağlayabilir. Yani şunu algılatmaya çalışıyor. Kadın güçsüzdür korunup kollanmaya ihtiyacı vardır. Erkek her zaman güçlüdür. Bu bilinçaltına itiliyor. Ve bu yüzden kadınlar da büyüdükleri zaman erkeğe karşı bu gözle bakıyorlar. Erkekler de kendilerini bu anlamda güçlü hissediyorlar (G12 – 24).
>
> Maddiyat olarak yetersizlik insanları bir başkasının kusurunu aramaya yönlendiriyor. Kendi başlarını edindikleri bir yeteneklerinin olmaması, kendilerini geliştirebilecek ortamlara sahip olmaması, fırsat eşitsizliği. Aslında cinsiyet eşitsizliğinden ziyade fırsat eşitsizliği mevcut (G7 – 30).
>
> Empati yoksunluğunun ve anlayışsızlık olduğunu düşünüyorum. Bu her iki taraf içinde geçerli. Karşılıklı tahammül olmadığı zaman cinsiyetler arası çatışma doğuyor. Kadın karşı tarafı almadığı için kendisinin daha çok ön planda olması gerektiğini ve daha çok anlaşılması gerektiğini düşünüyor. Erkek için de bu şekilde (G1-27).
>
> Biraz da medyanın etkisinin olduğunu düşünüyorum. Medya kadınları ön plana çıkara çıkara kadınlar daha çok şiddete uğrar oldu. Daha çok kadın cinayetleri artar oldu (G1-27).
>
> Ama psikolojik şiddet açısından evet yaşadım. Hangi üniversiteyi okumuş olursan ol, hangi diplomaya sahip olursan

ol sana yetersiz gözüyle bakıyorlar. Maalesef böyle bir şey söz konusu. (G2-40).

Benim babam mesela ne diyor? Diyor ki; bir erkek eşine ilin öğretmek zorunda. Kadın gidip öğrenmeyecekmiş. Yani erkek öğrenecek gelip karısına öğretecek. Bak bir ilim için bile çıkamıyor diyor dışarı. Ne oldu? Bütün haklar nereye gitti? Erkeklerin eline tabii gitti. Yani sıra erkek tabii ki de eli güçlendi. Hem ekonomide hem bilgide hem hukukta hem ticarette sosyal faaliyetlerde değil mi? Mesela biz Urfalıyız. Urfa'da nedir? Sıra geceleri vardır. Erkekler getirir gezmeye çıkar. Evde oturan erkek yoktur mesela. Ama kadın hep evdedir. Yani bir kültürü üretecek durumda değil ki kadın sürekli evde çocuğuna bakacak. Ben mahrum kalmışız mesela. Tabii yani çoğu kadınlarımız okuma yazma bilmiyor (G4-47).

Görüldüğü üzere üretilen toplumsal cinsiyet rolleri birçok etkene dayandırılmaktadır. Toplumsal cinsiyet rollerinde her ne kadar din kurumunun önemi açık olsa da birçok farklı sosyal olgunun da etkili olduğu savunulabilir.

3.4. Toplumsal Cinsiyet ve Din

Görüşmelerde kadınlara toplumsal cinsiyet ve din ilişkisi de ayrıca soruldu. Bu bağlamda birçok farklı görüşün olduğu ortaya çıktı. Bazı kadınların dinin toplumsal cinsiyet algısında olumlu yönde etkisinin olduğunu savunurken diğerleri de olumsuz yönlerinin olduğunu savunmuşlardır. Aşağıda kadınların görüşlerine yer verilmiştir:

Din Kadın ve erkeği hiçbir şekilde ayırmıyor. Sen insansın. Yeryüzünün halifesisin… İkisinden de aynı sorumlulukları bekliyor. Yapabileceğin en güzel katkılarda bulun diyor. Dünyayı güzelleştirmek için. Bunun için insan olmak yeterli zaten (G4-47).

Dinin doğru algılanmaması önemli. Yani dinden kaynak, dinden beslenen partizanlar var. Bir de dini gerçekten hayatlarına aksedip, dinin getirdiği güzellikleri yaşayanlar var (G7 – 30).

> Dinin eksikliği kadın erkek arasında eşitsizlik yapıyor. Din varsa merhamet de vardır. Allah'ı seven bütün canlılara iyi olur. Canlıları sever ve canlıların hepsine merhametli olur (G9 – 42).
>
> Kendimi daha çok geliştirmek için yapmak istediğim şeyler konusunda engeller yaşadım. Şehir dışında yurt dışında gerçekleştirilen eğitimlere katılmak isterdim ama hem İslami anlamda hem de evli olduğumdan dolayı eşime ve çocuklarıma karşı sorumluluklarım var. Bunları gerçekleştiremiyorum. Ama bir erkek için bu durum çok kolay. Biletini keser gider (G1-27).
>
> Dinin kadınlara verdiği birçok hak ve hukuk var. Fakat insanlar işlerine geldiği gibi yorumluyorlar. Manipüle ettikleri için işin ucu farklı yerlere varabiliyor (G2-40).

Kadınlar arasındaki genel bakış açısı aslında dinin özünde kadın erkek arasında adalet, özgürlükler vb. açısından bir farklılık olmadığı ancak insanların dini yorumlama biçimlerinin farklılık gösterdiği yönündedir. Dolayısıyla insanların dini algılayış biçimleri değişmekte ve bu algılar toplumsal pratiklere dönüşmektedir.

4. Sonuç ve Tartışma

Çalışmada kadınların toplumsal hayatın neresinde oldukları ve ne tür toplumsal cinsiyet eşitsizlikleri ile karşılaştıkları tartışılmıştır. Aynı zamanda kadınların cinsiyete dayalı ne gibi ayrımcılıklara maruz kaldıkları ve toplumsal dâhil olma süreçleri ele alınmıştır. Araştırmada nitel araştırma yöntemlerinden yarı-yapılandırılmış derinlemesine mülakat tekniği kullanılarak Şanlıurfa'da yaşayan 15 kadınla görüşülmüştür. Elde edilen bulgulara göre kadınların dini algılama biçimleri, ekonomik durum, cinsiyete dayalı roller ve aile etkisi çeşitli farklılıklar göstermektedir. Kadınlar toplumsal cinsiyet ve din algısı arasında güçlü bir bağın olduğunu vurgulamaktadırlar. Bununla birlikte insanların farklı din algılarının toplumsal cinsiyet bağlamında farklı yansımalarının da olabileceği ortaya çıkmıştır.

Toplumsal cinsiyet olgusu neredeyse bütün sosyal bilimlerin konusu olarak güncelliğini korumaktadır. Toplumsal cinsiyet, kadınlar

ve erkekler arasındaki sosyal, kültürel, ekonomi gibi çeşitli farklılıkları barındırmaktadır. Bireylerin toplum statüleri, iş bölümü bağlamında meslek seçimleri, kız ve erkek çocuklarına bakış açılarının temelinde cinsiyet kodları yatmaktadır. Toplumsal cinsiyet kodlarıyla beraber toplumsal iş bölümü gerçekleşmekte ve bu iş bölümünün ardından toplumsal eşitsizlikler meydana gelmektedir. Bu eşitsizliklerin sonucunda kadın kendisini sadece özel alanda bulabilmektedir. Bununla beraber hane içerisinde (özel alanda) gösterdikleri emekler basitleştirilip göz ardı edilmektedir. Kamusal alanda bulunabilen kadınlar açısından mevcut tablo değişmemekte, kadının emeği genellikle göz ardı edilmektedir. Bununla beraber çalışan ebeveynler için hayat müşterek olmamakta, hane içerisindeki sorumluluklar yine kadınlardan beklenmektedir.

Bu çalışma bağlamında yapılan görüşmelerde hane içerisinde gerçekleştirilen iş bölümünde "ev içi işler" kadınlar tarafından gerçekleştirilirken "dışarı işleri" erkekler tarafından gerçekleştirildiği algısı ortaya çıkmıştır. Bu iş bölümünde vurgulanan en temel düşünce, erkeklerin fiziksel bakımdan güçlü olduğu, kadınların ise duygusal anlamda baskın olduğudur. Fiziksel güç gerektiren işler erkeklere tanımlanırken, fiziksel güç gerektirmeyen işler kadınlara tanımlanmıştır. Görüşmeci kadınlar meslek seçiminde bulunurken yorucu olmayan, mesai saatleri belli olan, ortam olarak ibadetlerini rahatça gerçekleştirebilecekleri meslekleri göz önüne bulundurduklarını ifade etmişlerdir. Yine kadınlar tarafından biyolojik/yaratılış/fıtrat olarak mevcut farklarımızın eşitsizlik nedeni olarak değil tam aksine bütünleyici/tamamlayıcı olarak görülmesi gerektiği ifade edilmiştir. Bu anlamda toplumsal cinsiyet "eşitliği", toplumsal cinsiyet "adaleti" olarak tanımlanmıştır. İnsan olarak kadın ve erkeklerin eşit olduğu vurgulanmıştır.

Toplumda cinsiyetler arası eşitsizliğin kaynaklarından birinin de gelenek ve kültür olduğu da kadınların bakış açıları arasında yer almaktadır. Kadınlara fırsat eşitliği sağlandığı takdirde, kadınların toplumsal üretime büyük oranda katkı sağlayacağı, kadınların isterlerse her işi yapabilecekleri katılımcıların %80'i tarafından ifade edilirken, %20'si kadınların her işi yapmaması gerektiğini hatta eşi evin ihtiyaçlarını yeterince giderebiliyorsa kadınların çalışmaması gerektiğini ifade etmiştir. Kadınların evde olması gerektiği, ihtiyacı yoksa çalışmaması gerektiğini

ve erkeklerin bu anlamda yönetici olabileceklerini ifade eden katılımcılar tarafından çeşitli dini referanslar gösterilmiştir.

Görüşme yapılan kadınlar dinin kadına ve erkeğe eşit haklar verdiğini ifade etmekle beraber, dinin koyduğu kuralları kabul etmektedirler. Çünkü dinin koyduğu kurallar faydalı, düzenleyici ve koruyucu olarak tanımlanmıştır.

Kadınlardan beklenen roller din bakımından tesettür (davranışlarda dâhil) olarak tanımlanırken, geleneksel roller bakımından iyi bir eş, iyi bir gelin, iyi bir anne olarak tanımlanmıştır. Tesettür konusunda kadınların sorumlu olduğu kadar erkeklerinde sorumlu olduğu ifade edilmiştir. Hangi yaş ve statüde olursa olsun kadınlar geleneksel toplumsal cinsiyet eşitsizliklerini kabul etmemekte, buna karşın mücadele etmeye çalışmaktadırlar. Katılımcıların çoğu ailede eşitsizlik yaşamadığını, özellikle babaları tarafından desteklendiğini ifade etmişlerdir. Ev içerisinde yapılan ağır işlerde babalar kızlarına ve eşlerine yardım ederken, evdeki erkek kardeşin sürekli hizmet beklediği belirtilmiştir.

Son olarak kadınlar ev içinde yapılan işlerin dışarı işlerinden daha yoğun ve yorucu olduğu görüşündedirler. Bu anlamda geleneksel normlardan kısmen ayrılmış olsa da hala değişmesi gereken ataerkil kodlar kendisini toplumsal ve aile hayatında hissettirmektedir. Sosyalleşme sürecinin ilk olarak başladığı ailede dinin farklı açılardan yorumlanmasıyla beraber ortaya çıkan eşitsizlikleri bilimsel olarak ortaya koyma adına sosyoloji, psikoloji, ilahiyat gibi birçok bilim dalına ve bu sorunlara çözüm üretilmesi için politika üreticilere ve uygulayıcılara önemli görev ve sorumluluklar düşmektedir.

Kaynakça

Aydın, M. (2015). *Kurumlar Sosyolojisi*. Açılım Kitap, İstanbul.

Aydın, M. (2017). *Bilgi Sosyolojisi.* Açılım Kitap, İstanbul.

Bilgin, R. (2016). Geleneksel ve modern toplumda kadın bedeni ve cinselliği. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, *26*(1). https://doi.org/10.18069/fusbed.43256

Bird, J. (2015). *Din Sosyolojisi Nedir* (Abdulvahap Taştan & Mustafa Derviş Dereli, Çev.). Lotus Yayınevi, Antalya.

Çiçek, B. & Çopur, Z. (2018). Bireylerin kadınların çalışmasına ve toplumsal cinsiyet rollerine ilişkin tutumları. *International Journal of Eurasian Education and Culture*, 3 (4), 1-21.

Dökmen, Z. Y. (2015). *Toplumsal Cinsiyet Sosyal Psikolojik Açıklamalar*. Remzi Kitabevi.

Durkheim, E. (1912/1916), The Elementary Foı:ıns of the Religious Life, Landon: Ailen and Unwin. Erkilet, A. (2015). *Eleştirellikten Uyuma, Müslümanların Kamusal Alan Serüveni* (Alioğlu Matbaacılık). Büyüyenay Yayınları.

Giddens, A. ve Sutton, P. W. (2016). *Sosyolojide Temel Kavramlar* (Ali Esgin, Çev.; 2. bs). Phoenix Yayınevi.

Güneş, A. (2016). Sosyolojik olarak din ve toplum ilişkileri. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi,* 24 (1), 153-164 . DOI: 10.18069/fusbed.06220

Gürhan, N. (2010). "Toplumsal Cinsiyet ve Din". *Şarkiyat /* 4 (Kasım 2010)

Karakaya, H. (2018). Toplumsal Cinsiyet Algısı, Din ve Kadın. *Journal of Analytic Divinity*, *2*(2), 36-62. https://doi.org/10.46595/jad.418134

Karataş, Z. (2015). Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri. *Manevi Temelli Sosyal Hizmet Araştırmaları Dergisi* Cilt 1, Sayı 1, Ocak 2015 *1*(1).

Marshall, G. (2020). *Sosyoloji Sözlüğü* (O. Akınhay & D. Kömürcü, Çev.). Bilim Ve Sanat Yayınları.

Mischel, W. 1966). Social-learning view of sex differences in behavior. E. E. Maccoby (Ed)The development of Sex Differences (pp. 56-8). Stanford University.

Palabıyık, M. H. (2019). Toplumsal cinsiyet ve İslam düşüncesinde kadın. *Atatürk Üniversitesi Kadın Araştırmaları Dergisi*, 1 (2), 81-100.

Pasin, G. (2017). Sosyal psikolojik açıdan toplumsal cinsiyet ve atasözleri: erkek egemen cinsiyetçiliğin Türk atasözlerine yansıması (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Çağ Üniversitesi, Mersin, Türkiye.

Ritzer, G., & Stepnisky, J. (2018). *Klasik Sosyoloji Kuramları* (Himmet Hülür, Çev.). De Ki Basım Yayım.

Sağıroğlu, A. (2021). Cinsiyete Dayalı İşbölümü Bağlamında 'Bayan Orkestra' Pratiği: DJ Cannur Örneği. *Folklor/Edebiyat*, *27*(106 Özel Ek), 249-266. https://doi.org/10.22559/folklor.1759

Turan, S. Ü., & Bilgin, V. (2020). Toplumsal Cinsiyet Ekseninde Din ve Aile İçi Roller. *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, *29*(2), 459-493.

Turhanoğlu, A. K., Suğur, N., Şavran, T. G., & Çetin, O. B. (2012). *Sosyolojide Araştırma Yöntem ve Teknikleri* (T. G. Şavran, Ed.; 1. bs). Anadolu Üniversitesi.

Urhan, B. (2015). Toplumsal Cinsiyete Dayalı İş Bölümünün İşçi Sendikalarındaki İzdüşümleri. *TTB Mesleki Sağlık ve Güvenlik Dergisi*, *15*(56), 22-29.

Yapıcı, A. (2020). *Toplumsal Cinsiyet Din ve Kadın*. Çamlıca Yayınları.

Yıldırım, A., & Şimşek, H. (2018). *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri* (11. bs). Seçkin Yayıncılık.

Yılmaz, S. (2018). Toplumsal Cinsiyet Rollerinin Günlük Hayattaki Yansımaları: Çorum/Alaca Örneği. *İmgelem*, *2*(2), 59-79.

BÖLÜM III

KENTLEŞME ÜZERİNDEKİ ETKİLERİ BAKIMINDAN BAŞKENTLER

Capital Cities in Its Effects On Urbanization

Gülizar ÇAKIR SÜMER
(Doç.Dr.), İnönü Üniversitesi, e-mail: gulizar.sumer@inonu.edu.tr
*ORCID***:** *0000-0001-6642-5130*

1.Giriş

Uluslar için başkentlerin çeşitli işlevleri, amaçları ve temsil ettiği anlamlar bulunmaktadır. Bu özellikler dikkate alınarak başkentler konumlandırılmaya çalışılmaktadır. Siyasi, güvenlik, kültürel, ekonomik veya ideolojik gerekçelerle seçilen başkentler, bulundukları bölgenin kentleşme seviyesinin yükselmesi ve bölgesel dengesizlikleri azaltması gibi önemli etkilere sahiptir. Geçmiş deneyimler çoğunlukla başkent ve bölgesinin ulusal anlamda önemli kentleşme hızı yakaladığını göstermektedir.

Başkentlerin konumlandığı yerler ve başkenti kuşatan yerleşimler sosyal, ekonomik ve kentleşme düzeyi bakımından önemli dönüşümlere sahne olmaktadır. Başkent olmanın gerekleri olarak kamu kurum ve kuruluşlarına ait binalar, kamu görevlileri için gerekli konutlar ve bunları tamamlayan diğer altyapı unsurlarının inşası kentsel gelişmenin çekirdeğini oluşturmaktadır. Bu yatırımlar ve altyapının etkileriyle birlikte ekonomik ve sosyal anlamda yeni bir çekim merkezi ortaya çıkmaktadır.

Altyapı başta olmak üzere pek çok alanda diğer şehirlere oranla üstünlük göstermesi, başkentleri önemli bir göç ve yatırım merkezi haline getirmektedir. Başkentlerin ana çekim merkezi olmaları buraları kentleşme seviyesi en yüksek yer(lerden biri) haline getirirken, ulusal

anlamda kentleşmeyi ve bölgesel sorunları derinleştiren etkiler ortaya çıkarabilmektedir. Başkent ve çevresi kentleşme açısından büyük oranda ülkenin geri kalanından önde olan yerlerdir. Kentleşmenin sunduğu olumlu etkilere rağmen ortaya çıkardığı sorunlar, bu kentlerdeki işleyişi maliyetli hale getirirken, yaşam kalitesini azaltmaktadır. Artan kentsel baskılar başkentlerin tıkanmasına neden olmaktadır. Kentsel sorunların çözümünün giderek daha maliyetli hale gelmesi nedeniyle başkentlerin yer değiştirmesi ya da işlevlerinin başka şehirlerle bölüşmesi yoluna gidilebilmektedir.

Çalışmada, başkentlerin kentleşme üzerindeki etkilerine odaklanılmaktadır. Bu noktada başkentlerde artan kentsel sorunların çözümü konusunda ülkelerin benimsediği uygulamaların ortaya konulması amaçlanmaktadır. Sonuçta kentleşmeyi hızlandıran bir güç olan başkentler, sebep olduğu kentsel sorunlar karşısında yer değiştirme yoluyla da çözümün bir aracı haline gelmektedir. Hızlı ve plansız kentleşme süreci, özellikle gelişmekte olan ülkelerdeki başkent değişikliği kararlarının ve tartışmalarının arkasında yatan önemli gerekçelerden biri durumdadır.

2. Özellikleri ve İşlevleri Bakımından Başkentler

Dünya çapında başkentlerin gelişim tarihi ulusların gelişimi kadar çeşitlidir. Bazı başkentler erken dönem kraliyet koltukları iken bazıları ise yönetsel karar sonucudur. Bazıları sömürgeci imparatorlukların güç merkezi olmuşken diğerleri sömürgeleri için liman veya yönetim merkezi olarak (Campbell, 2000: 15) bu işleve başlamıştır. Başkentler genellikle kendi ülkelerinin ekonomik, entelektüel, siyasal ve kültürel merkezleri olarak önemli rollere sahiptirler. Ulusal hükümetlerin ana kurularının merkezi olan en büyük belediyeler (Council of Europe, 2021:1) olarak da diğer şehirlerden farklı önem ve işlevlere ev sahipliği yapmaktadır. Bu özellikleri başkentleri, ulusal kent hiyerarşisi içinde üst sıralara taşımaktadır.

Küreselleşme sürecinin ulus devlet yerine metropolleri ana aktör olarak seçmesiyle başlayan rekabet ortamında, bu rekabetin ana merkezleri olarak ulusların temel altyapı ve insan unsuruna sahip başkentleri öne

çıkmaktadır. Başkent kimliğinin gereği olarak sahip olunan birikim, diğer şehirlerle kıyaslandığında, başkentlere bir de küresel kent olma misyonu vermektedir. 2021 Küresel Güç Şehir Endeksi'nde yer alan 48 şehrin 26'sının başkent olması, (GPCI,2021) başkentlerin birer küresel rekabet merkezleri olduğunu gözler önüne sermektedir. Yani çoğu başkent ulusal ekonomiler kadar uluslararası ekonomide de ana aktörlerdir.

Yüzyıllar boyunca, tüm ülkelerde hükümetler tarafından çok çeşitli koşullar altında yeni ulusal başkentler inşa edilmiştir. Yeni bir başkent, her şeyden önce, siyasi, ekonomik, sosyal, demografik, fiziksel ve yönetsel faktörleri hesaba katması gereken bir ulusal plan çerçevesinde ve belirli işlevleri yerine getirmek için oluşturulmuş yeni bir şehirdir(Malisz, 1964: 293). Başkentler hükümetin merkezidir. Bu rol, farklı başkentler arasında büyük ölçüde değişebilir, ancak genel olarak başkentler, siyasi gücün yoğunlaşmasına, idaresine ve temsiline özel bir alan sağladıkları için diğer şehirlerden farklıdır. Binaların, anıtların ve sokakların büyüklüğü sadece başkentin değil ulusun büyüklük ve zenginliğini de temsil etmektedir (Campbell, 2003: 3, 16). Antik dünyanın başkenti aynı zamanda iktidar merkezi olduğu için ele geçirilmesi halinde genellikle ulusun varlığı sona ererdi. Başkent Ninova, Medler tarafından ele geçirildiğinde Asur İmparatorluğu yok olmuş iken, yine Babil kentinin yıkılmasıyla Babil imparatorluğu çökmüştür. Ayrıca tapınaklarının yer alması nedeniyle başkentlerin ele geçirilmesi ya da yıkılması durumlarında tanrıların halkı korumayacağı düşünüldüğünden (Hoyt, 1962: 243) başkentlerin kutsal mekânlar olarak da önemli işlev gördüğü söylenebilir.

Bir başkent seçiminin altında yatan dört temel tema olarak (1) Devletin toprak bütünlüğünü korumayı da içeren güvenlik; (2) ekonomik ve idari etkinlik; (3) adalet ve (4) kimlik teması bulunduğu söylenebilir. Ayrıca başkentin yerleşiminde, devletin etki alanının genişlemesi ve ulusal sınırların ötesine yayılma olasılığı da hesaba katılmalıdır (Rossman, 2017:2, 5).

Afrika sahillerinde yer alan başkentlerin çoğu sömürgeci devletler tarafından kurulan ticaret merkezleri, kıyı kaleleri ve köleler için yerleşim yeri olarak ortaya çıkmıştır. Sahra altı Afrika'daki başkentlerin çoğunluğu yine 19. yüzyılın ortalarında ve 20. yüzyılın başlarında Avrupalılar tarafından belirlenmiştir (Clarke, 1971, 33). Bu nedenle Afrika'daki en

büyük şehirler başkentlerdir ve primat şehirlerdir. Bu özellikleri nedeniyle Afrika'daki büyük şehirlere ilişkin tartışmalar aynı zamanda başkentlerin tartışması haline gelir(Abate, 1978:24).

Avrupa başkentlerinin büyümesinde buraların ticaret ve pazar merkezi olarak öne çıkmaları önemli olmuştur. Bu noktada 17. yüzyılda başkentlerin zenginliğinin diğer şehirlere göre fazla olması dikkat çekmektedir. Bu şehirler ekonomik gücü siyasi güce dönüştürerek ekonomik merkezlerin siyasi merkezler haline gelmesine yol açmıştır (Rossman, 2017:33). Bu noktada ifade edilmesi gereken önemli bir konu ise ikinci başkentlerin, ekonomik güç merkezlerine dönüşmekten kaçınmaları ve bir ulusun siyasi ve kültürel kimliğini şekillendiren merkezi olma rollerine odaklanmaları niyetiyle kurulmalarıdır (Kaufmann, 2018:1). Kendi ulus devletlerinin birincil ekonomi şehri olmayan ve ekonomik hedefleri bulunmayan başkentler olarak tanımlanan ikincil başkentler, ulus devletlerin siyasi merkezidir. Ancak kendi bölgelerinin ekonomisinin geliştirilmesi gibi hizmeti de yerine getirmektedir(Kaufmann ve Sager, 2019: 63).

Başkentler ulusal hükümetlerini en iyi şekilde özetleme özelliğindedir. "Paris vergileri artırdı" veya "Varşova yeni bir politika getirdi" denir. Bu sembolik işlevin ötesinde, başkentler, taşımaları gereken belirli yüklere ve faydalara sahip oldukları için başka birçok yönden özeldir(Council of Europe, 2021: 5).

Çok işlevli başkentler, gelişmiş ülkelerde gelişmekte olan ülkelere kıyasla daha iyi işlev görmektedir. Bunun nedeni, gelişmiş ülkelerin, ülke içindeki diğer şehirlerde de başkentlerdeki tesis ve hizmetleri çoğaltacak finansal kaynaklara sahip olmalarıdır. Ancak bunu başaramayan ve tüm tesis ve hizmetleri çok işlevli şehirlerde konumlandıran gelişmekte olan ülkelerde tıkanıklık oluşmaktadır((Takyi, 2016:190). Çoklu başkentler, ulusal hükümet kurumlarının farklı şehirlerarasında bölünmesiyle ortaya çıkmaktadır. Yani geleneksel olarak bilinen tek ulusal başkent(yasama-yürütme ve yargı erkinin toplandığı) yerine bu işlevlerin bölünmesiyle yeni çekim odakları oluşturulmakta ve başkentin işlevleri dağıtıldığı gibi nüfusun da dengeli bir şekilde dağıtılmasına hizmet etmektedir.

Başkent işlevleri aynı zamanda diğer işlevlerin varlığına yol açar veya bunlar tarafından desteklenir: Başkentler genellikle kültürel açıdan

zengindir ve büyük müzeler, sanat galerileri, üniversiteler ve önemli araştırma veya öğrenim merkezleri vardır(Brown, Redmond ve Miquel, 2012: 62). Daha çok büyük başkentlerde toplanan işlevlerin yoğunluğu ve karmaşıklığı, ademimerkeziyetçiliği ve daha küçük merkezlere yetki devrini doğurur (Gottmann, 1977:243). Yasama-yürütme ve yargı erklerinin farklı şehirlere bölünerek, tek başkente bağlı olmanın ortaya çıkardığı sorunlar ile tek başkente bağlı olmanın ortaya çıkaracağı riskler giderilmeye çalışılmaktadır.

Siyasi bir başkentin otomatik olarak ekonomik işlevleri de kendine çektiğine dair bir kural yoktur. Ancak bu iki işlevi gerçekleştiren başkentler vardır. İki güç birbirini destekleyerek siyasi ve ekonomik güç birbirine paralel olarak büyümüştür(Hall, 2000:8). Başkentler pek çok ülke için nüfus ve ekonomi merkezi olmakla birlikte bunun istisnaları mevcuttur. Örneğin Seul, G. Kore GSYİH'nın yarısından fazlasını, Tokyo ise Japonya'nın GSYİH'nin % 33.3'ünü oluşturmaktadır. Bu durum OECD başkentlerinde yaklaşık % 26'dır. Ama ciddi bir nüfus büyüklüğüne sahip olan Washington, GSYİH'nın % 0.7'sini üretmektedir(Statista, 2021). Türkiye'de İstanbul'dan(% 30.7) sonra başkent Ankara ise GSYİH'ya(%9.2) sahip ikinci şehirdir(TÜİK,2021).

Başkentlerin temel özelliklerinden biri diğer bölgesel çekim merkezlerinden farklı olarak genel olarak ulusal anlamda bir çekim odağı olmalarıdır. Bölgesel bir çekim merkezi olmanın ötesinde tüm ülkeden göç almaları, bu şehirlerin nüfus artışını hızlandırdığı gibi, nüfusun niteliğini de değiştirmektedir. Hızlı göç karşısında gerekli önlemlerin alınamayışı, başkent için planlanan kentsel altyapıların yetersiz kalarak, kent hayatının işleyişinin aksamasına ve dolayısıyla sorunlu bir kentleşme süreci oluşmasına neden olmaktadır.

3. Başkentlerin Seçilmesinde ve Yeniden Yerleştirilmesinde Etkili Olan Unsurlar

Ulusal kimliği temsil etmesi, zenginliğin adil dağıtılması ile yönetsel ve ekonomik faaliyetlerin tek merkezde toplanmasının ortaya çıkardığı sorunlar ile güvenlik endişeleri karşısında hükümetler tarafından başkentlerin yer değiştirmesi kararı alınmaktadır.

Başkentin yeniden yerleştirilmesinde sömürge geçmişine sahip olmak ana neden olmakla birlikte çevresel kaygılar ve jeopolitik güvenlikten kaynaklanan gerçekler vardır. Başkentin taşınma kararlarının resmi olarak açıklanmış nedenleri genel olarak siyasi bir stratejiyi uygulamak için bahane olmaktadır(Hackbarth ve Vries, 2021).

Başkentlerin yer seçiminde belli bazı unsurlar dikkate alınmaktadır. Tarihsel anlamda taşıdığı önem, manevi açıdan taşıdığı değer, ulusal birliği simgelemesi, coğrafi ve iklimsel olarak uygunluğu, güvenlik gerekçeleri, ekonomik işlevleri veya kişisel tercihler gibi nedenler etkili olabilmektedir. Bazen tek veya birden fazla unsuru dikkate alınarak belirlenen başkentler için esas olan çoklu faktörlerin dikkate alınmasıdır.

Başkentlerin yer değiştirmesi finansal, lojistik ve politik maliyetleri çok büyük bir girişim olduğundan çoğu lider bunu gerçekleştirmekten çekinmektedir. Ancak başkentin taşınmasını zorunlu kılan pek çok nedenin varlığı da unutulmamalıdır(Schatz, 2003:2). Tarihsel deneyimin gösterdiği gibi, yeni başkentlerin yeri ve başkent olacak mevcut şehirlerin seçimi, bu şehirlerin ülkenin geri kalanıyla ulaşım ve iletişim kurabilmesi için gerekli koşulları sağlamalı ve ayrıca ekonomik, siyasi ve yönetsel işlevlerin gerçekleştirilmesine olanak tanımalıdır. Seçilen başkent, ülkenin bütün olarak kalkınması için büyük önem taşıdığından (Malisz, 1964:293) ötürü ülkenin demografik, ekonomik ve sosyal alanlarda ciddi bir değişimi beraberinde getirmektedir. Başkentlerin ortaya çıkışında, yetersiz hizmet alan bir bölgenin(Buchholz, 2022) kalkındırılması temel nedenlerden biridir. Ancak ekonomik canlanmayı sağlaması beklenen başkentlik politikasının bu amaca her zaman için hizmet ettiği söylenemez. Örneğin (Taylor ve Derudder, 2014: 2); Ottova Toronto'ya, Ankara İstanbul'a ve Astana ise Almatı'ya ekonomik anlamda rakip olamamaktadır.

Birinci Dünya Savaşı'ndan bu yana, bir dizi başkent, çok çeşitli nedenlerle yeniden yerleştirilmiştir. Bu çeşitliliğe rağmen, genel eğilim ezici bir çoğunlukla içe doğru, daha merkezi konumlara doğru olmuştur. Bu değişikliklerde amaç ulusun, yabancı etkilerden ve yabancı arayışlardan uzaklaşarak içe dönmesi ve kendi yeniden inşa etmesidir(Gottmann, 1983: 90). Ulus inşa etme sürecinde ulusal kimliğin oluşturulmasıyla ilgili yerler ve şehirler çoğu zaman başkent adayı olmuştur(Rossman, 2017: 4).

Çeşitli imparatorluklara başkentlik yapmış kozmopolit İstanbul yerine seçilen Ankara, içe dönük, çabalarını kendi topraklarının ve kimliğinin gelişimine odaklayan bir ulusun sembolüdür(Gottmann, 1977: 240).

Başkentler genellikle ülkelerin en büyük şehirleridir. Ancak son dönemlerde yeni başkentler büyüyen şehirlerden uzakta, merkezi konumda, iyi planlanmış ve uzmanlaşmış şehirlere kurulmaktadır. Bu kararda ulusun merkezinde aktif bir büyüme noktası oluşturma arzusu vardır(Gottmann, 1983: 91). Çoğu ülkede sanayi ve ticaret merkezi olarak başkentler ülke ekonomisinde önemli role sahiptir. Ayrıca başkentler komşu bölgelerle birlikte ekonomik kapasite, altyapı ve istihdam açısından ülkenin diğer bölgelerine göre daha gelişmiştir(Yeritsyan, 2007).Avrupa'da yüksek gelir ortaya çıkaran alanların neredeyse tamamı başkent bölgelerinde yer almaktadır(Widuto, 2019:3).

Güvenlik nedenleri ve gerekleri, bir başkentin devletin savunmasızlığını en aza indirecek, toprak bütünlüğünü korumaya yardımcı olacak ve uluslararası ilişkilerdeki ağırlığını ve önemini garanti eden bölgesel bir statü kazanmasına yardımcı olacak şekilde başkentin seçilmesini veya yeniden yerleştirilmesini gerektirmektedir.

Ülkelerin yaklaşık % 30›luk bir kısmı başkentlerini en büyük şehirlerine yerleştirmemiştir(Potter, 2017). Başkentlerdeki hızlı nüfus artışı, ekonomik faktörlerle açıklanamayan bir olgudur(Cifuentes, 2002). Dünyanın en büyük 100 şehrinin 34'ü ulusal başkent iken 46'sı ise eyalet başkentidir (Satterthwaite, 2020). Özellikle federal devletlerde başkentin yer seçimini etkileyen faktörler ekonomik olmaktan çok siyasi ve stratejiktir. Bu nedenle başkentlerin ticari ve endüstriyel önemi ülkedeki diğer şehirlerden daha azdır(Spate, 1942: 622).

Ayrıca başkentler her ülkede hükümet koltuğunun olduğu yer olmayabilir. Örneğin Hollanda'da başkent Amsterdam olmasına rağmen, hükümet kurumları kraliçenin ikametgâhı olan Lahey'dedir. Almanya'da bazı federal bakanlıklar Bonn'da bulunurken, Yüksek Mahkeme, Anayasa Mahkemesi diğer bazı federal makamlar başkent Berlin'in dışındadır (Yeristyan, 2007: 4). Bazı ülkeler yasama, yürütme ve yargı işlevlerini farklı şehirlerarasında bölerek başkentlerin yükünü azaltmaya çalışmaktadır. Örneğin (Ishenda ve Guoqing, 2019: 201) Hollanda(Amsterdam ve Lahey), Güney Afrika (Pretoria, Bloemfontein ve Cape Tow), Bolivia

(La Paz ve Sucre), Eswatini (Lobamba ve Mbabane), Malaysia (Kuala Lumpur ve Putrajaya), ve Sri Lanka (Kolombo ve Sri Jayawardenapura Kotte) gibi ülkeler başkent işlevlerini bölme yoluna gitmiştir.

Gelişmekte olan ülkelerdeki şehirler, gelişmiş ülkelerdeki benzerlerinden daha baskındır. Altyapı geliştirmenin yüksek maliyeti nedeniyle daha yoksul ülkelerde altyapı yatırımları genellikle bir veya iki şehirde yoğunlaşır (Lim, 2005). Bu şehirler, büyük oranda belli altyapıya sahip olan sömürge güçleri tarafından kurulmuş olan şehirlerdir. Sömürge durumuna gelmiş Asya, Afrika ve Güney Amerika'dan çeşitli ülkelerde kentlerin ve doğal olarak başkentlerin ortaya çıkmasında sömürgeci devletlerin idari ve ticari faaliyetlerini yürütmeleri ana nedenlerden olmuştur. Castells(1977, 43) bu durumu bağımlı kentleşme olarak adlandırmaktadır. Bir toplum sosyal, ekonomik, politik ve ideolojik olarak iktidar olan başka bir toplumsal formasyona eklemlenmesiyle ortaya çıkan asimetrik ilişkiler sonucunda bağımlı hale gelmektedir. Dolayısıyla kentleşme süreci bu toplumsal durumun mekân düzeyinde ifadesi haline gelmektedir.

Başkent olmanın verdiği kentsel altyapı ve sosyal, ekonomik imkânların gelişmişliği, buraları umut mekânı olarak ortaya çıkarmaktadır. Hızlı göç sonucu başkentlerin etrafında ciddi bir gecekondu yerleşim halkası ortaya çıkmaktadır. Bu özellik başkentleri kentsel nüfus artışı bakımından diğer şehirlerarasında öne çıkardığı gibi, nüfus artışının en fazla yaşandığı yerler ise gecekondu alanları olmaktadır. Şöyle ki (Habitat for Humanity, 2017) dünyanın en büyük beş gecekondu mahallesinden üçü başkent olan Cape Town, Nairobi ve Mexico City'de yer almaktadır.

Geçen yüzyılda Afrika kıtası, başkentlerin değiştirilmesi açısından birinci sırada yer almıştır. Ülkelerin % 18'inin başkentleri değiştirilmiştir. Bağımsızlıktan önce başkentlerin çoğu kıyıda kurulmuş ve antrepo görevi görmekteydi. Kıyısı olmayan ülkelerin başkentleri ise aynı şekilde merkezde değil ülkenin çevresinde yer alıyordu. Bu konumlanma ekonominin dış yönelimini pekiştirirken iç bağlantılarını düşük seviyede tutmakta ve sömürge başkentleri yeni ulusal kimliği yansıtmamaktadır (Rossman, 2017: 84, 85). Başkentler için merkezi ve tarafsız bir konum teorik olarak etkili bir yönetime ve hükümetin meşrulaştırılmasına yardım eder. Ayrıca eski başkentin çekirdek alanı dışındaki bölgelerde gelişen

huzursuzlukları ve dışlanmışlık hissini yatıştırmada etkilidir(Potts, 1985:183).

Tablo 1: 20. Yüzyılda Başkentini Değiştiren Ülkeler ve Değişiklik Nedenleri

Ülke	**Yıl**	**Yeni başkent**	**Eski başkent**	**Yer Değiştirme Gerekçesi**
Hindistan	1911	Yeni Delhi	Kalküta	Merkezi konum, siyasi nedenler
Rusya	1918	Moskova	St.Petersburg	İdeolojik, stratejik
Arnavutluk	1920	Tiran	Durrës	Bağımsızlık, güvenlik
Türkiye	1923	Ankara	İstanbul	Siyasi, ulus inşası ve güvenlik gerekçeleri
Avustralya	1927	Canberra	Melbourne	Tarafsız şehir
Zambiya	1935	Lusaka	Livingston	Sömürgeci amaçlar
Litvanya	1939	Vilnius	Kaunas	Bağımsızlık
Özbekistan	1939	Taşkent	Semerkant	Ulusal kimlik inşası
Karadağ	1946	Podgoritsa	Cetinje	Rejim değişikliği, tarihsel nedenler
Endonezya	1949	Jakarta	Yogyakarta	Bağımsızlık
Çin	1949	Pekin	Nanjing	Rejim değişikliği ve tarihsel nedenler
Bhutan	1955	Timpu	Punakha	Coğrafi koşullar
Moritanya	1957	Nuakşot	St.Louis	Bağımsızlık
Senegal	1958	Dakar	Saint-Louis	Ulusal temsil
Pakistan	1959	Islamabad	Karaçi	Kentleşme sorunları, tarafsız şehir, güvenlik
Brezilya	1960	Brazilya	Rio deJaneiro	Aşırı kalabalık, tarafsız şehir ve ekonomik gelişmeyi yaymak.
Botsvana	1961	Gaberone	Mafeking	Bağımsızlık, tarafsız şehir.
Ruanda	1962	Kigali	Butare	Bağımsızlık
Uganda	1962	Kampala	Entebbe	Bağımsızlık

Yemen	1962	Sana	Ta'izz	Rejim değişikliği.
Libya	1963	Trablus	Bingazi	Siyasi, ulus inşası ve güvenlik gerekçeleri.
Belize	1970	Belmopan	Belize City	Doğal afet, çevresorunları.
Umman	1970	Maskat	Salalah	Bağımsızlık
Tanzanya	1973	Dodoma	Dar es Salaam	Tarafsız şehir, ekonomik eşitlik sağlamak.
Malawi	1974	Lilongve	Zomba	Ekonomik faaliyetleri yaygınlaştırmak, daha merkezi bir yer seçmek.
GineBissau	1974	Bissau	Boe	Bağımsızlık
Filipinler	1976	Manila	Quezon City	Tarihsel ve coğrafi nedenler.
Fildişi Aahili	1983	Yamusukro	Abidjan	Siyasi, ekonomik
Almanya	1990	Berlin	Bonn	Yeniden birleşme
Nijerya	1991	Abuja	Lagos	Tarafsız şehir, daha merkezi konum ve aşırı kalabalık.
Kazakistan	1997	Astana	Almatı	Coğrafi ve ekonomik nedenler, tarafsız şehir, ulus devlet inşa etme, güvenlik nedenleri.
Malezya	2000	Kuala Lumpur	Putrajaya	Afet, ekonomik eşitlik, ulusal birliği sağlamak, kalabalık.
Myanmar	2005	Nepido	Rangoon	Daha merkezi bir yer, güvenlik, aşırı kalabalık ve tarafsız şehir.
Palau	2006	Ngerulmud	Koror	Merkezileşen gücün dağıtılması

Kaynak:Mubaroq ve Solikin, 2019; Ishenda veGuoqing, 2019; Rossman, 2017; Schatz, 2003 Richard, 2019; Buchholz, 2022.

Tablo 1'deki görünüm 20. yüzyılda başkent değişikliği yapan ülkelerin büyük oranda bağımsızlığını yeni kazanmış ülkeler olduğunun kanıtıdır. 20. Yüzyılda başkent değişikliği yapan 34 ülkenin 14'ü (% 41) Asya

kıtasında iken, 12'si (% 35) ise Afrika kıtasında yer almaktadır. Ciddi maliyetlere rağmen bağımsızlık, güvenlik, ulus devlet inşası gibi nedenlerle Asya ve Afrika'da çoğu başkentin değiştirilmesi sosyal, ekonomik, kentsel ve siyasal anlamda yeniliklerin de önemli itici güçlerinden biri olmuştur.

4.Başkentlerin Kentleşme Üzerindeki Etkileri

Ülkelerin başkentlerini değiştirme kararı vermeleri kolay değildir. Başkent taşımak sosyal, ekonomik, ekolojik ve siyasal pek çok maliyeti beraberinde getirebildiğinden ötürü bu maliyetlere rağmen yer değiştirme kararı, bu karardan ne beklendiğinin anlaşılmasına yardımcı olmaktadır. Güvenlik, stratejik ve ekonomik nedenlerle yer değiştirebilen başkentler kentleşme sürecinde yaşanan sorunların çözümüne katkıda bulunmak, dengeli kalkınmayı sağlamak amacıyla da yer değişikliğine gidebilmektedir. Başkentlerin seçimi ve yer değiştirmesinde hangi neden olursa olsun gerçek olan şudur ki ekonomik gelişmişlik düzeyi, siyasi yapısı ve coğrafi özellikleri farklı olsa da tüm ülkelerde farklı zamanlarda başkentlerin yer değiştirmesi söz konusudur ve bu değişim önümüzdeki dönemlerde de gerçekleştirilmesi olası bir durumdur. Başkentlerin yer değiştirmesi gibi zamanla işlevleri de değişmektedir.

Nüfus için istihdam yaratan üretken bir temelden yoksun olarak planlanan başkentlerde sosyal ve ekonomik sorunlar kaçınılmaz hale gelmektedir(Malisz, 1964: 293). 20. Yüzyılda başkentini taşıyan ülkelere bakıldığında bunların daha çok gelişmekte olan ülkeler olduğu ortaya çıkmaktadır. Bu ülkelerdeki hızlı ve plansız kentleşme süreci dikkate alındığında başkentlerin hızlı büyüme nedenleri de ortaya çıkmış olmaktadır.

Afrika'da 1950'lerde ve 1960'larda artan siyasi bağımsızlık, başkentlerin sayısını, rolünü ve önemini arttırmıştır. Başkent olarak belirlenen şehirlerin çoğu artan devlet işlevleri kadar ekonomik işlevlerin ve ulaşım ağlarının merkezileşmesinin etkileriyle hızla büyümüştür (Clarke, 1971: 33). Ekonomik faaliyetlerin kümelendiği başkentler bu özellik başta olmak üzere sosyal ve kültürel yapısı ile altyapının gelişmiş olması nedeniyle nüfusun ana çekim merkezi halindedir. Bu durum başkentlerde kontrolsüz genişlemeye ve nüfus artışına neden olmuştur.

Aynı zamanda başkentler, hızlı kentsel büyümeye uyum sağlamak için sürekli altyapı, ekonomik, sosyal ve çevresel baskılar altındadır. Ve bu baskılar başkentte konut, trafik, işsizlik, açık ve yeşil alan azalması, çevre sorunları gibi baskılar oluşturmaktadır.

Pek çok ülkede ve özellikle geniş topraklara sahip olmayan ülkelerde başkentler ulusal ekonomi için öncüdür. Ancak geniş topraklara sahip olmasına rağmen Rusya'da başkent Moskova, ile rekabet edecek pek fazla şehir yoktur. Moskova'nın Rus ekonomisindeki yaygınlığı, diğer şehir ve bölgelerde yeni ekonomik gelişme merkezlerinin ortaya çıkmasını ve gelişmesini engellemekte, ulusal ve uluslararası şirketler ağırlıklı olarak Moskova'ya ve ülkenin orta bölgelerine yönelmektedir(Churkina ve Zaverskiy, 2017). Bu durum başkent ve çevresinin yoğun nüfus akınına maruz kalmasına neden olmaktadır. Böylece ekonomik olarak başat konumda olan başkent ve bölgesi nüfus açısından da önemli bir çekim merkezi olarak, ülkede kentleşmenin başkent lehine dengesiz bir biçimde gelişmesine neden olmaktadır.

Başkent ekonomisi ve altyapısı üzerindeki aşırı yük, Moskova'nın sürdürülebilir gelişmesini engellemektedir. Yeni jeopolitik eğilimler, Rusya'nın özellikle ülkenin doğusunda yer alan bölgelerdeki kentleşme süreçlerini iyileştirmesini gerektirmektedir(Churkina ve Zaverskiy, 2017).

Başkenti nüfus olarak büyüten faktörlerden biri, hükümetin kendine yakın alanların ihtiyaçlarına daha fazla cevap vereceği düşüncesidir. Diğeri ise diktatörlerin başkentle diğer şehirlerarasında vergilendirme açısından farklı davranması ve kendilerini korumak için harcamaları başkentte yoğunlaştırarak daha büyük başkentler oluşturma (Cifuentes, 2002) yoluyla ülkenin diğer şehirlerinin büyümesini engelleyeceği yönündedir. Başkentlerin pek çok işlevi bünyesine çekmesiyle diğer şehirlerin aleyhine bir büyüme süreci ortaya çıkabilmektedir.

AB içinde başkentler kentsel gelişmelerde çok önemli bir potansiyele sahiptir. Rekabet gücü ve istihdam açısından önemli olan bu şehirler aynı zamanda yenilik ve büyümenin de itici güçleridirler. AB şehirlerinin ekonomik performans karşılaştırmasında en iyi performansın başkent bölgelerinde olduğu görülmüştür. Başkentler tek merkezli bir kentsel gelişme aracılığıyla yatırımcı ve kaynakların çekim merkezi haline

gelmektedir çekmektedir (Urban Europe, 2016: 12). Küreselleşme sürecinde büyük kentlerin rekabete girmesi sonucunda genellikle ülkelerin en büyük çekim merkezi olmaları nedeniyle başkentler de bu baskılara maruz kalmaktadır. Mevcut sorunlara ek olarak ortaya çıkan rekabet ortamını en şekilde yönetmek zorunluluğu başkentlerin yükünü arttırmaktadır. İşte bu notada başkentlerin birtakım işlevleri başka şehirlere devretmesi tercihi devreye girmektedir.

Avrupa'da pek çok şehir, özellikle Orta ve Doğu Avrupa'daki başkent dışı şehirler ve aynı zamanda Batı Avrupa'daki eski sanayi şehirleri, ciddi bir ekonomik durgunluk veya gerileme tehdidiyle karşı karşıyadır(European Union, 2011). Örneğin Meksika vadisinin kentleşmesi başkent Mexico City odaklı gerçekleşmiştir. Özel siyasi ve iradi statüsü nedeniyle Federal hükümetin merkezi olarak seçilen şehrin ulusal ticaret üzerindeki hegemonyasının devam etmesine neden oldu. Kentsel hiyerarşideki baskın konumu devam etmiştir. Meksika vadisinde yeni şehirler ortaya çıkmadığı gibi yakın şehirler de başkente bağlı kaldılar(Kemper ve Royce, 1979: 277).

Genel olarak, gelişmekte olan ülkelerde, başkentlerde yaşayanların toplam kentsel nüfusa oranı, gelişmiş ülkelere kıyasla daha yüksek olma eğilimindedir. Birçok Latin Amerika ve Afrika ülkesinde kentsel nüfusun en az % 25'i başkentte yaşamaktadır(Urban Gateway, 2017). Dünyanın en büyük nüfusuna sahip ilk 150 şehir sıralamasında Çin'den 37, Hindistan'dan 13, Brezilya ve Pakistan'dan 6'şar kentin yer aldığı dünyanın en kalabalık nüfusuna sahip 150 kent sıralamasında 50 tane başkentin bulunması, başkentlerin önemli nüfus toplanma merkezleri olduğunu ortaya koymaktadır(City Mayors Statistics, 2021). Kendi ülkelerinin kentsel nüfusunun yaklaşık yüzde 60'ından fazlasını barındıran başkentlere sahip ülkeler arasında Kongo, Kuveyt, Panama, Porto Riko ve Moğolistan yer almaktadır(United Nations, 2016: 7). Ülkelerinin nüfusunun büyük kısmını barındıran başkentlere rağmen nüfusu azalma eğiliminde olan başkentler de mevcuttur. Bükreş(Romanya), Kolombo(Sri Lanka), Havana(Küba), Riga(Letonya) ve Erivan (Ermenistan) gibi başkentler düşük doğurganlık oranı ve göç nedeniyle küçülen başkentler arasındadır(United Nations, 2018: 73).

Dünyanın en büyük metropolleri içinde başkentlerin çoğunlukla yer alması, başkentin seçiminde nüfus fazlalığı, altyapı gelişmişliği, ekonomik güç ve ulaşım imkânları gibi özelliklerin bulunması gereğine işaret etmektedir. Bu koşullar mevcut başkentlerin özellikleri arasında yer almakla birlikte başkent belirleme sürecinde bu özelliklerin göz ardı edildiği durumlar olabilmektedir. En bildik örneklerden biri olarak 1920'li yıllarda küçük bir kasaba olan Ankara'nın başkent olarak seçilmesi, burayı kısa zamanda Türkiye'nin ikinci büyük şehri haline getirmiştir. Başkent kararı, Ankara'nın ve çevresinin sosyal, ekonomik ve kentleşme sürecini başlatan temel bir etken olmuştur. Şöyle ki TÜİK (2022) 2021 yılı itibariyle Türkiye'nin en büyük metropolü İstanbul'un nüfusu 15.840.900 kişi iken ikinci sırada yer alan başkent Ankara'nın nüfusu ise 5.747.325 kişidir. Başkent statüsü verilmesiyle birlikte sadece başkent seçilen kentlerin değil başkentin bulunduğu bölgenin de kentleşme hızı yükselmektedir. Ankara, Canberra, Brasilia en bilinen örneklerdir(Keleş, 2010: 35). Afrika'da siyasi bağımsızlık sonrasında özellikle başkentlerin kentleşme hızının yüksek olması dikkat çekmektedir. Fildişi Sahili'nin eski başkenti Abidjan'nın nüfusu 1950'de 69.000 iken 1968'de 500.000'e, Nijerya'nın eski başkenti Lagos'un nüfusu 1952'de 267.000 iken 1968'de 1.200.000'e yükselmiştir(Clarke, 1971:35). İran›ın başkenti, son 2500 yılda, çoğunlukla Susa, Persepolis, Antakya, Tebriz, İsfahan, Meşhed, Şiraz ve Tahran arasında birçok kez taşındı ki bu listedeki son beş şehir, 2020›de İran›ın en büyük beş şehridir (Satterthwaite, 2020).

Kazakistan'ın başkentini taşımasında coğrafi nedenler kadar eski başkent Almatı'nın kentsel coğrafya sorunları da etkili olmuştur. Sismik bölgede yer alması, kentin güney ve doğuya doğru genişlemesini ve ekonomik beklentilerini daraltan dağların varlığıdır. Yine bu dağların kirli havayı şehre hapsetmesi (Schatz, 2003:12) önemli bir etkendir. Tanzanya'da başkentin Dodoma'ya taşınmasından önce birtakım kriterlerin sağlanması gerekli görülmekteydi. Bu kriterler olarak merkezi konum, sağlık, iklim koşulları, arazi mevcudiyeti ve kullanımı, su temini, çoklu erişim olanakları, güvenlik, kaynakların varlığı, drenaj, kaliteli toprak, fiziksel planlama uygunluğu ve etnik uyum(AFROSAI,2016) sıralanmıştır.Brezilya'nın kıyıda Rio de Jainero'da yer alan başkentini ülkenin iç kesiminde yer alan Brasilia'ya taşımasında tarihsel, ekonomik

ve güvenlik, aşırı kalabalık, kozmopolit ve çekim merkezi olması, arazi yetersizliği, su, elektrik ve yiyecek gibi ihtiyaçların karşılamanın zor hale gelmesi gibi etkenler belirleyici olmuştur(Marcondes, 1959, 159).

AB şehirlerinde kişi başına en fazla konut alanına sahip kişiler başkent dışında ve taşrada yaşayanlardır. Bunun nedenleri arasında arsa yetersizliği, arsa da rekabetin fazla olması ile başkentte yaşamak isteyenlerin sayıca fazla olması yer almaktadır(Urban Europe, 2016:14). Benzer bir durum Güney Kore için geçerlidir. Seul'deki emlak fiyatlarının yükselmesi ve ülkenin geri kalanında azalan nüfus nedeniyle ulusal meclis ve başkanlık sarayının başkentten 120 km uzakta olan Sejong'a taşınması gündemdedir. Seul çevresindeki kümelenme diğer bölgeler arasında eşitsizliğe neden olmaktadır. İdari başkent olarak hizmet vermek amacıyla 2007'de kurulan Sejong'da süreç yavaş ilerlemektedir. Seul'den çekmesi beklenen nüfusu çekememiştir. Bu bakımdan sadece idari değil, istihdam, eğitim ve kültürel teşviklerin sağlanması gerekmektedir(The Diplomat, 2020).

Aşırı kalabalıklaşan, işlevleri çeşitlenen başkentler çeşitli politikalarla içine düştükleri kötü koşulları yönetmeye çalışmaktadır. Bazen başkentin yer değiştirmesi ile aşılmaya çalışılan bu durum bazen de başkentin yükünü hafifletecek çeşitli politikalar ve uygulamalarla yönlendirilmeye çalışılmaktadır. Örneğin (Heraud,1966: 8, 15) 1940'lı yıllarda İngiltere'de şehirlerin ve özellikle başkent Londra'nın aşırı kalabalık ve kötü barınma koşullarına çözüm olarak yeni şehirlerin oluşturulması benimsenmiştir. Asıl amaç Londra'nın yoğun nüfuslu ve sanayileşmiş iç bölgelerinin rahatlatılmasıydı. Bu kapsamda Londra'ya en az 25 mil uzakta sekiz yeni kasaba oluşturulmuştur. Ancak yapılan çalışmalar yeni kasabalara göçen ailelerin boşalttığı konutların % 44'ünün başka göçlerle dolduğu ve dönüşüm projelerinin de etkisiyle yükselen fiyatların konut stresini arttırdığını ortaya koymuştur. Yeni Kentler Yasası'yla başkent Londra'da büyüyen sorunların çözülmesi ve nüfusun başka şehirlere yönlendirilmesi amaçlanmasına rağmen hem başkentlilik hem de ekonomideki işlevleri Londra'nın nüfus artışını engelleyememiştir.

Başkent Moskova'nın yükünü hafifletmeye yönelik öne çıkan politikalardan biri olarak propiska (iç pasaport) önemlidir. Propiska, insan hareketliliğini kontrol etmek ve başkentlerin dışında tutmak için

kullanılan bir Sovyet politikasıdır. Çarlık iç pasaport sistemi, şehirlere göç etmek isteyen köylülerin göçünü önlemek ve kent nüfus artışını denetlemek için uygulanmıştır. Kentlerin pasaportlandırılması olarak tanımlanan bu sistemde çalışmayan ve üretime dahil olmayan insanların Moskova başta olmak üzere büyük şehirlerden uzaklaştırılması hedeflenmiştir(Turaeva, 2022: 2; Kessler, 2001). Sovyet rejiminin en başından beri, devlet planlamacıları Moskova'nın nüfusunu sınırlamaya çalıştılar. 1932'deki iç pasaport ve propisko sistemi, yalnızca SSCB'deki iç göçü kontrol etmek için değil, aynı zamanda Rus başkentine yönelecek büyük bir akını önlemek için tasarlanmıştır. 1935'te Komünist Parti merkez komitesi Moskova'nın nüfusunu 5 milyon ile sınırlamaya çalışsa da II. Dünya savaşını takip eden yeniden yapılanma çabaları çevre bölgelerden Moskova'ya daha fazla köylü çekmiştir(Hill ve Gaddy, 2003: 151). Bugün aşırı kalabalıklaşma ve trafik sıkışıklığına çözüm olarak başkent Moskova'nın güney ve güney batı sınırlarının genişletilerek, devlet dairelerinin ve büyük işletmelerin bu bölgeye taşınması kararı alınmıştır(Kim, 2011).

Endonezya parlamentosu tarafından, ülkenin başkentinin 2024 yılına kadar Jakarta'dan Borneo adasındaki Doğu Kalimantan bölgesinde inşa edilen yere taşınmasına ilişkin yasa tamamlanmıştır. Kirlilik, aşırı kalabalık, yer altı suyunun azalması, deniz seviyesi altındaki konumu gibi nedenler yanında başka bir bölgenin yapısal olarak geliştirilmesi gibi nedenler söz konusudur(Buchholz, 2022). Bu nedenlere ek olarak ekonomik ve politik nedenler de başkentin taşınmasında etkilidir. Endonezya, başkent Jakarta'nın yer aldığı Java adası eksenli bir devlet haline gelmiştir. Bunun sonucu olarak Javalılar siyasi olarak baskın haldedir ve bu durum diğer etnik grupları rahatsız etmektedir. Bu nedenlerle başkent olarak seçilen Nusantara'nın (yerel dilde Takım Adalar, birlik ve beraberlik içindeki adalar) dış dünyaya karşı da siyasi içerikli bir mesaj (Yıldız, 2022) verdiği ifade edilebilir. Başkent Nusantara'nın yaklaşık 32 milyar dolara mal olması, emisyonsuz bir şehir olması ve ekonomik eşitliğin sağlanmasına hizmet etmesi beklenmektedir(The Economist, 2022).

Benzer şekilde Mısır'da başkent Kahire'nin hızla genişlemesi, kalabalık bir nüfusu sahip olması, kuzey ve güneydeki kırsal alanların yatırım ve hizmetlerden yoksun kalması gibi nedenler Kahire ve diğer şehirlerdeki

sorunları şiddetlendirmektedir. Bu nedenler başkentin taşınması kararının verilmesinde etkilidir(Galal,2015). Kahire merkezindeki Tahrir Meydanı'nı çevreleyen bakanlıklar ve büyükelçilikler şehrin ana arterlerini tıkamaktadır. Bu binaların ve çalışanların güvenliğini sağlamak için pek çok caddenin trafiğe kapatılması ulaşımı zora sokmaktadır. Şu 22 milyon nüfusa sahip başkentin, 2050'de iki katı nüfus barındırması beklenmektedir(Menshawy, 2021). Ancak Mısırda yeni bir idari başkent oluşturmanın Kahire ve Mısır için faydalı olmayacağı, trafiğin artması gibi karmaşık pek çok sorun ortaya çıkaracağı ve kaynakların israfına neden olacağı ifade edilmektedir. Yeni bir başkentin inşası insanları buraya çekerek Büyük Kahire'deki elektrik ve su kaynakları üzerindeki baskıyı artırarak mevcut sorunların devam etmesine ve yoğunlaşmasına yol açacağı gündeme gelmektedir (Galal, 2015).

Aşırı kalabalık, su ve toprak kaynaklarının yetersiz hale gelmesi, artan konut fiyatları ve yaşam maliyetleri Çin için başkentin taşınmasını gündeme getirmektedir(Liu, 2017: 156). Zaman zaman şehri kaplayan yoğun duman, trafik sıkışıklığı, aşırı kalabalık ve yükselen deniz seviyesi gibi nedenler geçmişte gündeme getirilen başkentin değiştirilmesi konusunuTayland'da gündeme getirilmektedir(Lemieux, 2019). Başkentin aşırı kalabalıklaşmasına çözüm olarak iki olasılık tartışılmaktadır. Birincisi çok maliyetli ve uzak olmayan bir şehir bulmak, ikincisi ise kalabalığı azaltmak için kentsel alanı Bangkok'un dışına dağıtmaktır(China Daily, 2019). Benzer şekilde Japonya'da başkentin taşınmasına yönelik tartışmalar söz konusudur. Tokyo'da büyük bir deprem veya afet durumunda ulusal anlamda işlevlerin durması ve bundan diğer ülkelerin de etkilenmesi söz konusudur. Bu nedenle olası bir kapanma durumunda en az zarar için başkent işlevlerinin diğer şehirlere dağıtılması gerekliliğine yönelik tartışmalar gündemdedir. Başkent taşınmasına ilişkin temel gerekçeler arasında hükümet reformlarının başarı düzeyini artırmak, Tokyo'daki aşırı yoğunlaşmaya bağlı sorunları çözmek ve afete hazırlık yer almaktadır (Nikkei Assia, 2020; Ministry of Land, Infrastructure…, 2008).

Başkenti taşımak her zaman için beklenen etkiyi göstermeye bilmektedir. 2005'ten beri Myanmar'ın modern başkenti olan Naypyidaw'ı başkenti yeniden yerleştirmenin yanlış bir seçimi olarak görmek mümkündür.

Şöyle ki Myanmar'ın eski tarihi başkenti olan Yangoon, nüfus yoğun ve canlı bir ekonomik başkent olmaya devam ederken Naypyidaw (World Resources Institute, 2019) henüz kalabalıklaşmamış bir şehir olarak işlevlerine devam etmektedir. Bugünkü nüfus oranına bakarak yeni başkentin bu şekilde kalacağını söylemek doğru olmayacaktır. Şöyle ki 2020 nüfusu yaklaşık 54.5 milyon ve % 31 kentli nüfusa (Worldometers, 2022) sahip olan ve nüfusun büyük çoğunluğunun kırsalda yaşadığı bir ülkede kırsal çözülmenin başlamasıyla birlikte kentlerin kalabalıklaşacağı, başkentin de bundan öncelikli olarak payını alacağı söylenebilir. Benzer bir durum Türkiye için de söz konusudur. Şöyle ki başkentin 1923'te Ankara'ya taşınmasına ve sosyal ve ekonomik anlamda yeni bir çekim özeği ortaya çıkmış olmasına rağmen, tarihsel, ekonomik, demografik, kültürel yönlerden İstanbul'un etkisi devam etmektedir.

5.Sonuç

Başkentler genel olarak ülkenin sosyal ve ekonomik çekim merkezleri olduğundan diğer şehirlerin gelişmesini olumsuz etkilemektedir. Bu durum en azından başkentin nüfus, alan ve diğer sosyo ekonomik işlevler açısından doyum noktasına ulaşmasına kadar devam etmektedir. Doyum aşamasına ulaşmasından sonra başkentin çevresindeki alanların ve şehirlerin kentleşme süreci hızlanmaktadır. Ülkeler sosyal, ekonomik ve politik yararlar sağlayacağı umuduyla başkentlerini değiştirme eğilimindedir. Yeni başkentlerin ülkeyi daha istikrarlı bir hale getireceği beklentisi yüksektir.

Sebebi her ne olursa olsun başkentlerin yerleştiği yerlerde belli bir kentleşme düzeyinin ortaya çıkması söz konusudur. Bu nedenle başkentliliğe yüklenen çeşitli görevler yanında ülke kentleşmesi açısından da önemli görevler düşmektedir. Başkent olarak belirlenen yerlerin büyük oranda hızlı bir kentleşme süreci içerisinde olduğu ve bu görevi başardığı söylenebilir. Ancak, ilerleyen zamanda plansız kentleşmenin etkisiyle kaybedilen kontrol, başkentlerdeki kentleşmenin kendisini en önemli sorunlardan biri haline getirmektedir. Özellikle ekonomik ve yönetsel başkentliliği bünyesinde toplayan şehirlerde kentsel sorunlar kadar çözüme yönelik uygulamalar da artmaktadır.

Özellikle gelişmekte olan ülkelerde başkentler, diğer şehirlere oranla daha hızlı bir büyüme süreci içindedir. Bu durum başkentlilik işlevleriyle birleşince ortaya çıkan sosyal, ekonomik ve altyapıya ilişkin sorunların çözümünü daha maliyetli hale getirmektedir. Ana çekim merkezi haline gelen başkentlerle ülkenin geri kalanı arasındaki demografik, ekonomik ve altyapı yatırımları açısından ciddi farklılıklar oluşmaktadır. Bu nedenle çözüm yollarından biri olarak başkentlerin yeniden konumlandırılması bir çözüm olarak benimsenmektedir.

Başkentlerin taşıdığı sosyal, ekonomik, siyasal ve kültürel önem başkent değiştirmenin önemli maliyetleri olmasından ötürü zor verilen bir karardır. Ancak başkentin karşılaştığı sorunları çözme konusunda başkent işlevlerinin bölünmesi önemli bir tercih olarak görülmektedir. Bu noktada, (Hall, 2000:11) ulusal hükümetlerin tercihi büyük olasılıkla daha rutin hükümet işlevlerini taşra şehirlerine devrederek ve başkenti hükümetin ve dolayısıyla ulusların ekonomik ve politik yaşamım için daha uzmanlaşmış bir komuta ve kontrol merkezi olarak bırakmak olacaktır. Başkent işlevlerinin başka bir şehre yeniden yerleştirilmesinden veya işlevlerin farklı şehirlerarasında bölüşülmesinden beklenen pek çok yarar bulunmaktadır. Özellikle geri kalmış bölgelerin altyapı, nüfus ve ekonomik açıdan canlandırılmasında başkentlerin önemli etkileri söz konusudur.

Ülkenin çoğunlukla ekonomi, kültür, yönetim açısından önemli merkezi olması başkentlerde çeşitli nedenlerle ortaya çıkan tıkanma hallerine bağlı olarak sadece başkent değil, ulusal ve hatta uluslararası olumsuzluklar ortaya çıkabilmektedir. Bu nedenle aşırı kalabalıklaşan başkentlerin çeşitli politikalarla rahatlatılması beklenmektedir. Ancak çeşitli ülke deneyimleri, başkentin yer değiştirmesine rağmen eski başkentlerin kentleşme seviyesini azalma ya da nüfusu veya ekonomik açıdan merkez olma konumunu koruduğunu ortaya koymaktadır. Dünyanın en kalabalık kentleri sıralamasında başkentlerin yer alması ve ekonomik anlamda GSYİH'ya en büyük katkıyı yapan başkentlerin varlığı, başkentleri bölgesel eşitsizlikleri gidermede kullanılabilecek önemli araçlardan biri haline getirmektedir.

Geçmişten beri kalabalık nüfusa sahip olma gibi bir özelliği bulunan başkentler deprem, yangın, deniz taşması, volkanik patlamalar gibi doğal

afetlere ek olarak bulaşıcı hastalıklar açısından da önemli kayıpların verildiği yerlerdir. Bu noktada başkentlerde toplanan ekonomik, yönetsel ve nüfus işlevlerinin dağıtılmasının gereği ortadadır. Başkent işlevlerinin dağıtılması ya da kentleşmenin dengeli hale gelmesi bakımından da büyük önem taşımaktadır.

Kaynakça

Abate, Y. (1978). Urbanism and urbanization, *Issue:* A *Journal of Opinion*, 8(4), 23-29. https://www.jstor.org/stable/pdf/1166320.pdf.

AFROSAI (2016). Abuja, http://www.oaugf.ng/6thawam 2016/index.php/aboutabuja.(01.02.2022).

Brown, J, Redmond, D. & Miquel MP. (2013). Capitalising on position: policies for competitive capital and non-capital cities. Sako Musterd & Zoltán Kovács (Ed.), *Place-making Policies Competitive Cities*, Oxford: John Wiley & Sons; 59–74.

Buchholz, K. (2022). When capitals move. https://www.statista.com/chart/ 25119/moves-of-capital-cities/.

Campbell, S. (2003). *The enduring importance of national capital cities in the global era*, University of Michigan, Urban and Regional Research Collaborative, Working Paper Series 03-08.

Castells, D. (1977). The urban question-a matrix approach. A. Sheridan(Çev). London: Edward Amold.

China Daily (2019).Thai pm floats idea of moving capital to prevent overcrowding, https://global.chinadaily.com.cn/a/201909/18/WS5d823287a310cf3e3556c3bd.html. (25.01.2022).

Churkina, N. & Zaverskiy, S. (2017). Challenges of strong concentration in urbanization: the case of Moscow in Russia. *Procedia Engineering*, 198 398 – 410. https://doi.org/10.1016/j.proeng.2017.07.095.

Cifuentes, R. (2002). Concentration of population in capital cities determinants and economic effects,https://www.researchgate.net/publication/4813167 .

City Mayor Statistics (2018).Largest cities in the world, http://www.citymayors.com/statistics/largest-cities-population-125.html.

Clarke, J.I. (1971). The growth of capital cities in Africa, *Africa Spectrum*, 6(2), 33-40.

Council of Europe (2021). *The status of capital cities*. https://rm.coe.int/the-status-of-capital-cities-governance-committee-rapporteur-amelie-ta/1680a1237b. (13.01.2022).

European Union(2011). Cities tomorrow. https://ec.europa.eu/regional_ policy/sources/docgener/studies/pdf/citiesoftomorrow/citiesoftomorrow_final.pdf. (01.02.2022).

Gottmann, J. (1977). The rol of capital cities. *Ekistics- Urban Systems*, 44(264), 240-243.

Galal, R. (2015). Will Egypt's new administrative capital help its economy?.https://www.al-monitor.com/originals/2015/04/egypt-economy -conference-foreign-investments -future-gdp.html. (28.01-2022).

Gottmann, J. (1983). Capital cities. *Ekistics*, 50(299), 88-93.

GPCI (2021). What is the GPCI, https://mori-m-foundation.or.jp/english/ius2 /gpci2/index.shtml.

Habitat for Humanity (2017). The world's largest slums, https://www.habitatforhumanity.org.uk/blog/2017/12/the-worlds-largest-slums-dharavi-kibera-khayelitsha-neza/.(22.02.2022).

Hackbarth, T.X. & de Vries, W.T. (2021). An evaluation of massive land interventions for the relocation of capital cities. Urban Science, 5(25). https://doi.org/10.3390/urbansci 5010025.

Hall, P. (2000). The changing rol of capital cities. *Plan Canada*, 40(3). https://viurrspace.ca/handle/10613/6551. (27.01.2022).

Heraud, BJ.(1968). The New Towns And London's Housing Problem. *Urban Studies*, 3(1), 8-21. ttps://www.jstor.org/stable/pdf/43080987.pdf. (22.02.2022).

Hill, F. & Gaddy, C. (2003). The Siberian curse: how the communist planners left Russia out in the cold. Brooking Institution Press, Washington D.C.

Hoyt, H. (1962). The function of the ancient and the modern city. *Land Economics,* 38(3), 241-247. https://www.jstor.org/stable/pdf/3144585. pdf.(02.07.2022).

Ishenda, D.K &Guoqing, S. (2019). Determinants in relocation of capital cities. *Journal of Public Administration and Governance*, 9(4), 200-220. doi:10.5296/jpag.v9i4.15983.

Kaufmann, D. (2018). *Vairaties of capital cities*. USA: Edward Elgan Publishing.https://www.researchgate.net/publication/327411714_Varieties_of_Capital_Cities_The_Competitiveness_Challenge_for_Secondary_Capitals.

Kaufmann, D. & Sager, F. (2019). How to organize secondary capital city regions:Institutional drivers of locational policy coordination, *Governance*, 32:63–81. DOI:10.1111/gove.12346.

Keleş, R. (2010). Kentleşme Politikası. Ankara: İmge Kitabevi, 11. Baskı.

Kemper, R.V. & Royce, A.P. (1979). Mexican urbanization since 1821: a macro-historical approach. *Urban Anthropology*, 8(3-4), 267-289. https://www.jstor.org/stable/pdf/40552884.pdf. (31.01.2022).

Kessler, G. (2001). The passport system and State control over population flows in the Soviet Union, 1932-1940,*Cahiers du Monde Russe,42(2-4):477-503.*https://journals.openedition.org/monderusse/8464.

Kim, C. (2011). Moscow's solution for overcrowding? expand the capital, https://newsfeed.time.com/2011/07/18/moscow%E2%80%99s-solution-for-overcrowding-expand-the-capital/.

Lemieux, M. (2019). Thailand allegedly considering moving capital due to overcrowding, smog, https://www.newsweek.com/thailand-allegedly-considering-moving-capital-due-over crowding-smog-1462220.

Lim, J. (2005). Infrastructure and urban primacy: a theoretical model. https://sites.duke.edu/djepapers/files/2016/10/Lim.pdf. (09.02.2022).

Liu, D. (2017). Multi-factor consideration in selection of a capital for a country. *Asian Social Science*, 13(7), 150-157.DOI:10.5539/ass.v13n7p150.

Malisz, B. (1964). Draft report theme: 5 special problems of new capital cities , Special Issue On New Towns: Industrialized Housing In The Ussr. *Ekistics* , *18*(108), 293-295.

Marcondes, J.V.F. (1959). Brasilia, The New Capital Of Brazil. *The Mississippi Quarterly*, 12(4), 157-167.

Menshawy, M. (2021). Why is Egypt building a new capital? https://www.aljazeera.com/opinions/2021/7/5/why-is-egypt-building-a-new-capital. (28.01.2022).

Ministry of Land, Infrastructure, Transport and Tourism (2008). Q&A. https://www.mlit.go.jp/kokudokeikaku/iten/English/qa/chapter02.html.

Mubaroq, M.R. & Solikin, A. (2019). Review on the Financing Scheme of Indonesia's Capital City Relocation Plan: Lessons Learned from Brazil, Malaysia, and Tanzania, https://eudl.eu/doi/10.4108/eai.12-11-2018.2288767.

Nikkei Assia (2020). Japan debates creating 'backup' city to capital Tokyo. https://asia.nikkei.com/Politics/Japan-debates-creating-backup-city-tocapital-Tokyo.

Potter, A. (2017). Locating the government: Capital cities and civil conflict. *Research and Politics,* 1–7.https://doi.org/10.1177/2053168017734077.

Potts, D. (1985). Capital relocation in Africa: the case of Lilongwe in Malawi. *The Geographical Journal*, 151(2), 182-196. https://www.jstor.org/stable/pdf/633532.pdf. (09.02.2022).

Richard, K. S. (2019) Capital City Relocation. https://www.thoughtco.com/ capitalcity-relocation-1435389 on August 18th 2019.

Rossman, V. (2017). *Capital cities: varieties and patterns of development and relocation*. New York: by Routledge.

Satterthwaite, D. (2020). How regional and national capital cities influence urban change.https://www.iied.org/how-regional-national-capital-cities-influence-urban-change.

Schatsz, E. (2003). When capital cities move: the political geography of nation and state building.https://www.researchgate.net/publication/237513606_When_capital_cities_move_The_political_geography_of_nation_and_state_building. (27.01.2022).

Spate, O.H.K. (1942). Factors in the development of capital cities. *Geographical Review*, 32(4), 622-631.

Statista (2021). *Where capital cities have the most economic clout.*https://www.statista.com/chart/15738/the-contribution-of-selected-capital-cities-to-their-countries-gdp/.

Takyi, S. A. (2016). Comparative study of capital city elements: the case of Ghana and Nigeria. *African Geographical Review*, 35(2), 168-191.

Taylor, P.J & Derudder, B. (2014). Tales of two cities: political capitals and economic centres in the world city network. *Glocalism: Journal Of Culture, Politics And Innovation*, 3, 1-16.

The Diplomat (2020). Will South Korea relocate its administrative capital?. https://thediplomat.com/2020/08/will-south-korea-relocate-itsadministrati ve -capital/.

The Economist (2022). Why do countries move their capital cities? https://www.economist.com/the-economist-explains/2022/01/24/why-do-countries-move-their-capital-cities. (24.01.2022).

Turaeva, R. (2022). Propiska regime regulating mobility and migration in post-Soviet cities. *Cities*,121. https://www.sciencedirect.com/science/ article/pii/S0264275121003772.

TÜİK (2021). haber bülteni, https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Il-Bazinda-Gayrisafi-Yurt-Ici-Hasila-2019-33663.

TÜİK (2022) haber bülteni. https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Adrese-Dayali-Nufus-Kayit-Sistemi-Sonuclari-2021-45500. (22.02.2022).

United Nations (2016). The world cities in 2016, https://www.un.org/en/ development/desa/ population/publications/pdf /Urbanization/the worlds cities in 2016 data booklet.pdf.

United Nations (2018). World urbanization prospects-The 2018 revision. https://population.un.org/wup/Publications/Files/WUP2018-Report.pdf.

Urban Europe (2016). Statistics on cities, towns and suburbs, https://ec.europa.eu/eurostat/web/products-statistical-books/-/ks-01-16-691. (31.01.2022).

Urban Gateway (2017). Why do countries relocate their capital cities? six strategies,https://www.urbangateway.org/news/why-do-countries-relocate-their-capital-cities-six-strategies. (04.02.2022).

Widuto, A. (2019). Regional inequalities in the EU. https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/BRIE/2019/637951/EPRS_BRI(2019)637951_EN.pdf.

World Resources Institute (2019). 3 things to consider before moving Indonesia's capital from Jakarta. https://www.wri.org/insights/3-things-consider-moving-indonesias-capital-jakarta. (28.01.2022).

Worldometers (2022). Myanmar Population. https://www.worldometers.info/world-population/myanmar-population/ (31.01.2022).

Yeritsyan, E. (2007). *Status of capital cities*. (14.01.2022),https://rm.coe.int/status-of-capital-cities/16807199af..

Yıldız, Ö.F. (2022). Endonezya'nın yeni başkenti: Nusantara, https://www.aa.com.tr/tr/analiz/endonezyada-baskent-tasima-seruveni-cakartadan-nusantaraya/2487840. (01.02.2022).

BÖLÜM IV

COVID-19 PANDEMİSİNDE YEREL YÖNETİMLERİN ROLÜ: İSTANBUL BÜYÜKŞEHİR BELEDİYESİ ve İZMİR BÜYÜKŞEHİR BELEDİYESİ ÜZERİNE BİR İNCELEME

The Role of Local Governments in The Covid-19 Pandemic: A Study on Istanbul Metropolitan Municipality and Izmir Metropolitan Municipality

İsa YAVAŞ[1] **& Alper BİLGİLİ**[2]
[1]*(Doktora Öğr.). Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi,*
isayavascomu@hotmail.com
ORCID: 0000-0001-8895-7891
[2]*(Dr. Öğr. Üyesi). Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi,*
bilgili@comu.edu.tr
ORCID: 0000-0002-9341-0601

1. Giriş

Tarihsel süreçte COVID-19 hastalığına benzer pandemilerin ortaya çıktığı bilinmektedir. Bu pandemilerin bir kısmına insanoğlunun çalışmaları ve bilimsel gelişmeler neticesinde çare bulunmuştur. Bir kısmı ise mutasyona uğrayarak yok olmuştur. İnsandan insana bulaş riskinin yüksek olduğu pandemilerde ya hastalık yok olana kadar ya da ilaç bulunana kadar kentsel alanlarda tedbirlere yönelik uygulamalar yürütülmektedir (Çam, 2020: 73). Tarihte yaşanan ilk büyük salgın hastalık M.Ö. 429-426 yılları arasında Yunanistan'da görülen Atina Vebasıdır. Salgın Atina'da dini inanca ve kanunlara bağlılığın azalmasıyla sonuçlanan ciddi sonuçlar doğurmuştur (Tunç ve Atıcı, 2020: 340). Veba, kolera, tifus, çiçek, ebola ve grip insanlık tarihine en çok etki eden salgın

hastalıklar olarak bilinmektedir (Türkiye Bilimler Akademisi [TÜBA], 2020). 1918-1920 yılları arasında görülen İspanyol Gribi, yaklaşık yarım milyar insana bulaşarak, 17-50 milyon arası insanın hayatını kaybetmesine neden olan bir pandemidir. COVID-19 pandemisi İspanyol gribi sonrasında görülen dünyanın yüzleştiği kapsamı en büyük ilk bulaşıcı hastalıktır (TÜBA, 2020).

Atina Vebasından, İspanyol Gribine kadar yaşanan tüm salgın ve pandemiler, kent mekanlarının ve toplumsal yaşamın değişiminde etkili rol oynayan bulaşıcı hastalıklardır (Akın, 2021: 188). Tarihte salgın hastalıklar, doğal afetler ve savaşlar I. Dünya Savaşı'na kadar toplumları etkileyen krizler olarak ortaya çıkmıştır. İçinde bulunduğumuz yüzyıl da ise krizlerin ekonomik buhranlara bağlı olarak ortaya çıktığı ve toplumları barınma, sağlık, yeme ve içme gibi çeşitli şekillerde etkilediği görülmektedir (Peker ve Köseoğlu, 2021: 88).

Çin›in Wuhan kentinde ortaya çıkan ve tüm dünyayı etkileyen COVID-19 pandemisi dünyada son 50 yılın en büyük sosyal krizi olarak adlandırılmaktadır. COVID-19 sosyal hayatın her alanını etkilediği için medikal boyutunun ötesinde, çok yönlü sosyal boyutları barındırmaktadır (Sunay, 2020: 1093). Koronavirüs ekonomik, siyasal, psikolojik, sosyal, teknolojik, yönetsel vb. etkileri açısından insanlık tarihinin en büyük kriz dönemlerinden biri olacaktır. Yöneticiler, akademisyenler, bilim adamları ve sorumluluk sahibi kesimler COVID-19 pandemi sürecini ve sonrasını «bundan sonra hiçbir şey eskisi gibi olmayacak» şeklinde ifade etmektedir (Öner ve Çam, 2021: 139). COVID-19›un pandemi olarak ilan edildiği günden beri ekonomik kayıplarla artan yoksulluk ve işsizlik tüm toplumları üstesinden gelmeleri gereken büyük sorunlarla karşı karşıya bırakmıştır ve bırakmaya devam edecektir (Urhan ve Arslankoç, 2021: 957). Küresel boyutta tüm insanları etkileyen böylesi bir kriz ile ancak yerelden başlanarak mücadele edilebilir (Karataş ve Gördeles Beşer, 2021: 1341). COVID-19 döneminde yerel yönetimlerin izolasyon, dışlanma, finansal ve insan kaynaklarının sağlanamaması gibi zorluklara rağmen, kaynaklarını kullanıp vatandaşlara ihtiyaç duydukları acil hizmetleri sunma çabası dikkat çekicidir (Urhan ve Arslankoç, 2021: 958).

Çalışma toplam altı bölümden oluşmaktadır. İkinci bölümde yerel yönetimlerin COVID-19 dönemindeki rolleri ile ilgili yapılan önceki

çalışmalar hakkında bilgi verilmektedir. Araştırmanın üçüncü bölümünde COVID-19 ile ilgili bilgi verilmektedir. Dördüncü bölümde, yerel yönetimler ile ilgili bilgi verilerek yerel yönetimlerin COVID-19 pandemi döneminde sundukları hizmetler hakkında açıklamalar yapılmaktadır. Çalışmanın beşinci bölümünü İstanbul Büyükşehir Belediyesi ve İzmir Büyükşehir Belediyesi 2020 faaliyet raporlarından elde edilen verilerin literatürden yararlanılarak oluşturulan temalar aracılığıyla MAXQDA nitel analiz programında içerik analizi yöntemiyle çözümlenerek ulaşılan bulguların verildiği araştırma bölümdür. Çalışmanın son kısmı ise değerlendirme ve önerilerin sunulduğu bölümdür.

2. Önceki Çalışmalar

Literatür incelendiğinde, COVID-19 pandemisi döneminde yerel yönetimlerin yürüttükleri hizmetler ile ilgili yapılan çalışmaların az olduğu dikkat çekmektedir. Asmin Kavas Bilgiç (2020) tarafından yapılan "COVID-19 ile Mücadele Sürecinde Yerel Yönetimlerin Genel Görünümü" isimli çalışmanın amacı, COVID-19 pandemisi ile mücadelede yerel yönetimler tarafından sunulan hizmetlerin araştırılması ve salgın döneminde yerel yönetimlerin öneminin tartışılmasıdır. Yapılan araştırma sonucunda yerel yönetimlerin pandemi ile mücadelede başarılı hizmetlerinin olduğu tespit edilmiştir.

Melda Medine Sunay (2020) tarafından yapılan "Karantina Toplumuna Dönüşme Süreci ve Bu Süreçte Belediyelerin Sosyal Desteği: Bursa İli Örneği" isimli çalışmada yerel yönetimlerin karantina sürecinde doğrudan inisiyatif kullandıkları ve COVID-19 nedeniyle vatandaşların kültürel, akademik, sosyal ve ekonomik alanlarda ortaya çıkan ihtiyaçlarının karşılanmasında çeşitli desteklerde bulunulduğu sonucuna varılmıştır.

Abdullah Karataş ve Nalan Gördeles Beşer (2021) tarafından yapılan "Yerel Yönetim Birimleri Olarak Belediyelerin Salgın Hastalık Konusundaki Sorumlulukları: COVID-19 Pandemisi Örneği" isimli araştırmanın sonucunda, yerel yöneticilerin psikoloji, tıp, pedagoji ve sosyoloji gibi branşların uzmanları ile ve sivil toplum örgütlerinin de

desteğini alarak halka ulaşmasının ve halkı bilgilendirilmesinin pandemi için yararlı olacağı önerisinde bulunulmuştur.

Cengiz Özgün (2021) tarafından yapılan "Koronavirüs Salgının Belediye Hizmetlerine Etkisi: Trabzon Örneği" isimli çalışma COVID-19 pandemisi döneminde genelde merkezi ve yerel yönetimlerde özelde ise Trabzon ilinin belediye hizmetlerinin sunumunda meydana gelen değişimleri incelemek amacıyla yapılmıştır. Yapılan araştırma sonucunda COVID-19 pandemisinin belediye hizmetlerinin sunumunda ve halkın yaşam biçimlerinde birtakım değişikliklere neden olduğu tespit edilmiştir.

Doğan Peker ve İslam Köseoğlu (2021) tarafından yapılan "Koronavirüs (COVID-19) Salgınında Krizle Mücadelede Yerel Yönetimlerin Rolü: Beş Büyükşehir Belediyesinde Bir Analiz" isimli çalışmanın amacı büyükşehir belediyelerinin kriz yönetim süreçlerinde önemli bir aktör olduğunun ortaya konulmasıdır. Yapılan analiz sonucunda, eğitim alanına destek, hijyen kurallarına uyma, vatandaşların bilinç düzeylerinin artırılması, kamu kurum kuruluşlarına destek, denetim, sosyal hareketliliğin azaltılması ve malzeme desteği gibi konularda belediyelerin görevler üstlendiği sonucuna varılmıştır.

Gülcan Urhan ve Sinem Arslankoç (2021) tarafından yapılan "COVID-19 Pandemi Sürecinde Sosyal Politika ve Yerel Yönetimler: İstanbul İlçe Belediyeleri Örneği isimli çalışma İstanbul'un küresel bir salgına nasıl yanıt verilebileceğini ortaya koymak amacıyla yapılmıştır. Yapılan araştırma sonucunda belediyelerin yerel yönetimler düzeyinde önleyici ve koruyucu tedbirler aldıkları ve dezavantajlı gruplara sınırlı sosyal hizmetler sundukları tespit edilmiştir.

Hicran Hamza Çetinkaya ve Hülya Küçük Bayraktar (2021) tarafından yapılan "Sakin Şehirlerin COVID-19 ile Mücadele Yöntemleri: Seferihisar ve Bra Kenti Örnekleri" isimli çalışma sakin şehirler olan Seferihisar ve Bra kenti belediyelerinin COVID-19 dönemindeki hizmetleri sakin şehirler ilkeleri üzerinden karşılaştırmak amacıyla yapılmıştır. Yapılan analiz sonucunda her iki sakin kent belediyesinin de COVID-19 ile mücadelede sakin şehir olmanın avantajlarını da kullanarak başarılı hizmetler yürüttüğü sonucuna varılmıştır.

Şerif Öner ve Barış Çam (2021) tarafından yapılan COVID-19 Sürecinde Yükselen Sosyal Belediyecilik: Ankara: Büyükşehir Belediyesi

Örneği» isimli çalışmada Ankara Büyükşehir Belediyesinin COVID-19 döneminde sosyal belediyecilik anlayışının gelişimi analiz edilmiştir. Yapılan analiz sonucunda, Ankara Büyükşehir Belediyesi tarafından tüm mahallelere internet temini, halka gıda kolisi yardımı, terzilere ve taksicilere iş imkânı, iyilik hastalıktan daha bulaşıcıdır kampanyası, 65 yaş üzeri vatandaşlara ve yeni evli çiftlere kira yardımı, halka gıda kolisi yardımı yapıldığı tespit edilmiştir.

Zuhal Önez Çetin (2021) tarafından hazırlanan "Ülke Örnekleri Üzerinden COVID-19 Sürecinde Yerel Yönetim Uygulamaları ve Örnekleri" isimli çalışmada COVID-19 sürecinin kentler üzerindeki olumsuz etkisi üzerinde durularak, İngiltere, Almanya, İtalya ve İspanya'da COVID-19 sürecindeki yönetim uygulamaları açıklanmaktadır. Yapılan araştırma sonucunda İngiltere, Almanya, İtalya ve İspanya'daki yerel yönetimlerin çok farklı konularda ve alanlarda COVID-19'a yönelik önlemleri ve uygulamaları olduğu tespit edilmiştir. Yerel yönetimlerin girişim ve uygulamalarına önem verilmesinin pandemi sürecinin etkisini azaltacağı ve hayatın normalleşmesine katkıda bulunacağı önerisinde bulunulmuştur.

3. COVID-19

31 Aralık 2019'da Çin'in Hubei Eyaleti'nin Wuhan şehrinde etimolojisi bilinmeyen pnömoni[4] vakaları bildirilmiştir. Wuhan şehrinin güneyinde farklı hayvan türleri satan toptan canlı hayvan ve balık pazarı çalışanlarında kümeleme olduğu bildirilmiştir. Hastalarda ateş, nefes darlığı gibi bulgular tespit edilmiştir (T.C. Sağlık Bakanlığı, 2020a). Hastalık 7 Ocak 2020'de daha önce insanlarda görülmemiş yeni bir coronavirüs (2019-nCoV) olarak tanımlanmıştır (T.C. Sağlık Bakanlığı, 2020b). Daha sonra 2019-nCoV hastalığının adı COVID-19 olarak kabul edilmiştir. Virüs SARS CoV'e yakın benzerliğinden dolayı SARS-CoV-2 olarak isimlendirilmiştir (T.C. Sağlık Bakanlığı, 2020a). SARS-CoV 2003 yılında uluslararası sağlık acil durumu olarak daha önce bilinmeyen bir

[4] [2] T.C. Sağlık Bakanlığı tarafından hazırlanan COVID-19 Sözlüğü'nde pnömoni zatürre, akciğer dokusunun iltihaplanması şeklinde tanımlanmaktadır (T.C Sağlık Bakanlığı, 2021a)

virüs olarak ortaya çıkmış ve yüzlerce insanın hayatını kaybetmesine neden olmuştur (T.C. Sağlık Bakanlığı, 2020a).

7 Ocak 2020 tarihinde, 31 Aralık 2019'da tespit edilen pnömoni kümelemesinin etkeni daha evvel insanlarda görülmeyen yeni bir koronavirüs olarak belirtilmiştir. Bu tarihten itibaren hastalık sağlık çalışanlarında da görülerek hızlı bir şekilde yayılmıştır (T.C. Sağlık Bakanlığı, 2020). Dünya Sağlık Örgütü (WHO) 30 Ocak 2020 tarihinde COVID-19 salgınını uluslararası öneme sahip bir halk sağılığı acil durumu olarak nitelendirmiştir (WangandWang, 2020). Virüsün hızlı yayılımı ve Çin'in dışında 113 ülkede COVID-19 hastalığının görülmesi nedeniyle 11 Mart 2020'de COVID-19 pandemi olarak ilan edilmiştir (T.C. Sağlık Bakanlığı, 2020b).

COVID-19 hastalığı tüm memelileri etkileyebilmektedir (Sunay, 2020: 1092). Bütün enfeksiyonlardan ve COVID-19'dan korunabilmek için bulaş yollarının iyi tespit edilmiş olması ve virüse karşı ciddi tedbirlerin alınması gerekmektedir (Karataş ve Gördeles Beşer, 2021: 1345). Koronavirüs esas olarak damlacık yoluyla bulaşmaktadır. Hastalık aynı zamanda, hasta olan bireylerin hapşırma ve öksürme yoluyla ortaya saçtığı damlacıkları diğer kişilerin elleri ile temas etmesinden sonra ellerini burun, göz mukozasına ya da ağzına götürmesi ile de bulaşmaktadır (T.C. Sağlık Bakanlığı, 2020a). Koronavirüsün düşük ölüm oranlarına sahip olmasına rağmen Şiddetli Akut Solunum Sendromları (SARS) ve Orta Doğu Solunum Sendromları (MERS) gibi büyük enfeksiyonlara sebep olduğu tespit edilmiştir (Zhu vd., 2020: 1).

Halk arasında ve literatürde sıklıkla pandemi ve salgın kavramları birbirine karıştırılmaktadır. Epidemi ya da salgın bir bölgede ya da toplulukta görülen hastalık olarak tanımlanmaktadır. Pandemi ise birçok ülkede, küresel düzeyde yaygın olarak görülen bir salgındır. İki kavram hastalığın yayılma dağılımını göstermesi açısından farklıdır (T.C. Sağlık Bakanlığı, 2021b). Dolayısıyla salgın ve pandemi arasındaki ayrımın bilinmesi gerekmektedir COVID-19'un salgın bir hastalık olarak değil, pandemi olarak nitelendirilmesi gerekmektedir.

Koronavirüs tüm toplumları doğrudan veya dolaylı olarak etkileyerek dünya çapında hızla yayılmaktadır. COVID-19 pandemisinin yayılmasını önlemek için tüm ülkeler tarafından yurt dışı ve yurt içi seyahat kısıtlamaları, dini merkezlerin, okulların ve dükkanların kapatılması gibi sosyal önlemler

alınmaya başlanmıştır (Dünya Sağlık Örgütü [WHO], 2020: 1). COVID-19 pandemisinde ülkelerin uyguladıkları politikalar başta sağlık olmak üzere, ekonomi, kültürel ve sosyal yaşam, eğitim gibi birçok alanda temel değişimleri beraberinde getirmiştir (Hamza Çelikyay ve Küçük Bayraktar: 2021: 335). Küresel çapta hükümetler ve yerel yönetimler salgının yayılmasını önlemek amacıyla karantina, sosyal mesafe, okulların kapatılması, hareketlilik kısıtlaması, bireyleri evden çalışmaya teşvik etmek gibi önlemler almaya başlamıştır (Yüksel ve Coşkun Hepcan, 2021: 92).

Türkiye'de COVID-19 ile ilgili çalışmalar 10 Ocak 2020 tarihinde başlamıştır. 22 Ocak 2020'de T.C. Sağlık Bakanlığı Bilimsel Danışma Kurulu ilk toplantısını gerçekleştirmiştir (T.C. Sağlık Bakanlığı, 2020b). Türkiye'de ilk COVID-19 vakası 11 Mart 2020 tarihinde görülmüştür. Bu tarihten itibaren ülkemizde de dünyada da koronavirüs hızla yayıldığı gibi vaka sayılarında da artmış görülmüştür (T.C. Sağlık Bakanlığı, 2020b). Bilim kurulu tarafından yurt dışı ve yurt içi seyahat kısıtlaması, eğitim öğretim faaliyetlerinin uzaktan yürütülmesi, 65 yaş üstü ve 0-18 yaş arasındaki çocuklara sokağa çıkma yasağının uygulanması, kalabalık ortamlarda maske takılma zorunluluğu, kronik rahatsızlığı olan bireylerin idari izinli sayılması gibi önlemler alınmıştır (Karataş ve Gördeles Beşer, 2021: 1345). Türkiye'de COVID-19 pandemisi döneminde alınan tedbirlerin kişisel hijyen kurallarının uyulmasına ve hastalığın yayılmasının engellenmesine yönelik olduğu görülmektedir (Özgün, 2021: 572). Ülkemizde COVID-19 pandemisi ile mücadelede "Hayat Eve Sığar" sloganı ile toplu halde düzenlenen kültürel ve sosyal hizmetler ertelenmiştir. "Maske, mesafe, hijyen" sloganları ile bulaş riskini azaltmak amaçlanmıştır (HendenŞolt, 2021: 43-44). İhtiyaçlarını karşılayamayan tek başına yaşayan 65 yas ve üstü ile kronik rahatsızlığı bulunan vatandaşların temel ihtiyaçlarını karşılamak için vali ve kaymakamların başkanlığında "Vefa Sosyal Destek Grubu" oluşturulmuştur (Sunay, 2020: 1093).

4. Yerel Yönetimler ve COVID-19 Dönemindeki Hizmetleri

Yerel yönetimler ile ilgili düzenlemeler 1982 Anayasası'nın 127. maddesinde düzenlenmektedir. Anayasada yerel yönetimler *"İl, belediye*

ya da köy halkının mahalli müşterek ihtiyaçlarını karşılamak üzere kuruluş ve esasları kanunla belirtilen ve karar organları gene kanunda gösterilen, seçmenler tarafından seçilerek oluşturulan kamu tüzel kişileri" şekilde tanımlanmaktadır (1982 Anayasası, md: 127). Halka hizmet sunumunda ülkeler kendilerine bağlı organlar aracılığıyla hareket etmektedir. Bu organlar arasında yerel yönetimlerin halka en yakın kuruluş olmaları nedeniyle ayrı bir önemi bulunmaktadır (Karataş ve Gördeles Beşer, 2021: 1342).

Yerel yönetimlerin sunmuş olduğu hizmetlerde halk sağlığının önemli bir yeri bulunmaktadır. Çocuk parkları, atıklar, çevre temizliği, su hizmetleri gibi kent yaşamının kalitesini arttıran tüm hizmetler yerel yönetimlerin bünyesindedir. Yerel yönetimlerin halkın ruhsal, fiziksel ve sosyal açıdan daha iyi bir seviyeye ulaşması için halkı bilinçlendirmesi ve koruyucu tedbirler alması gerekmektedir (Karataş ve Gördeles Beşer, 2021: 1341). Ülkemizde yerel yönetim birimleri, il özel idaresi, belediye ve köy olmak üzere üç türlüdür (Eryılmaz, 2015: 180). Makalede yerel yönetim birimi olarak belediyelerin hizmetleri üzerinde durulacaktır.

Avcı ve toplayıcı toplumlarda yerleşik hayat olmadığı için herhangi bir salgın hastalığa yakalanma riski düşük olmuştur. Aynı zamanda avcı toplayıcı toplumlarda salgın hastalıkların bilinme olasılığı da düşük olmuştur. İnsanların yerleşik hayata geçmesiyle salgın hastalıkların ortaya çıkmasını kolaylaştıran birçok neden de ortaya çıkmıştır (Tunç ve Atıcı, 2020: 331). Tarih boyunca, salgın hastalıklar da dahil olmak üzere kentlerde halk sağlığı sorunlarının nedeni plansız yerleşim ve çarpık kentleşme olarak düşünülmüştür. Örneğin 1800'lü yılarda görülen kolera salgının nedeni çevre kirliliği, niteliksiz konut alanları, kanalizasyon sisteminin eksikliği ve yetersiz beslenme olarak düşünülmüştür. Bu nedenlerden dolayı salgın hastalıklardan sonra dünya çapında kentlerin yapısında önemli değişimler görülmüştür (Hamza Çelikyay ve Küçük Bayraktar: 2021: 335). Yüzyıllar boyunca salgın hastalıklara karşı sürdürülen mücadeleler ilk olarak vatandaşların iyileştirilmesine yönelik olmuştur. Aynı zamanda bir salgın yönetim planlaması yapılması ve bunun kentsel mekanlarda sürdürülmesinin önemi ortaya çıkmıştır (Negiz ve Savaş Yavuzçehre 2021: 1641).

Dünya nüfusunun %55'i kentsel alanlarda yaşamaktadır. Tespit edilen COVID-19 vakalarının %90'ından fazlası da kentlerde görülmektedir. Dolayısıyla COVID-19 pandemisinin merkez noktasının kentsel mekanlar olduğu bildirilmiştir. Kentsel alanlarda da vatandaşa en yakın hizmeti yerel yönetimler sunduğu için pandemi sürecinde yerel yönetimlerin rolü çok önemlidir. (Bilgiç, 2020: 2086; Birleşmiş Milletler İnsan Yerleşimleri Programı [UN-Habitat], 2020).

COVID-19 pandemisi ile mücadelede kentler ülkeler arasında veya kendi içlerinde eşit kapasiteye sahip değildir. Bu eşitsizlikler nüfus boyutu, yönetişim yapısı, mevcut altyapı, kamu hizmet sunumu tahsisi gibi sorunlardan kaynaklanmaktadır (World Bank Group, 2020). Dünya'da birçok ülkede COVID-19 pandemisinin önlenmesi ve ihtiyaçların karşılanmasında finans ve yetki kapasiteleri farklı olsa da yerel yönetimler sosyal politika uygulamalarını geliştirerek vatandaşlara hizmet sunmaktadır. Belediyelerin COVID-19 pandemisinin toplum üzerinde yarattığı riski ve etkileri daha hızlı analiz ederek merkezi yönetimleri ve halkı yönlendirdikleri görülmektedir (Urhan ve Arslankoç, 2021: 948).

COVID-19 krizi yayılımını arttırmakta, iki yüzü aşkın ülke bu krizden etkilenmiş, pandemi insanların seyahat etme, yaşama, sosyalleşme ve yaşama şekillerini değişime uğratmıştır (Önez Çetin, 2021: 56). Koronavirüs süreci vatandaşları ve yerel toplulukları olumsuz etkilemekte ve pandemi dünya genelinde kentlerde yayılımını arttırmaktadır. Kentlerde pandemi ile mücadelede yerel yönetimler öne çıkmaktadır (Ekonomik Kalkınma ve İş birliği Örgütü [OECD], 2020).

Merkezi yönetimler ve yerel yönetimler sağlık hizmetleri başta olmak üzere, COVID-19 sürecinde ekonomik, kültürel ve sosyal hizmetlerin vatandaşlara sunulması konusunda bazı sorumluluklar üstlenmiş ve üstlenmeye de devam edeceklerdir (Bilgili, 2020: 221). Ülkemizde COVID-19 sürecinde merkezi hükümet ve Türkiye Belediyeler Birliği uyumlu bir biçimde çalışmalarını sürdürmektedir. Merkezi yönetim tarafından alınan kararlar belediyeler tarafından hızlı bir şekilde uygulanmaktadır (Karataş ve Gördeles Beşer, 2021: 1346). Yerel yönetimlerin üstlendikleri sorumlulukla temel ihtiyaçları karşılamada etkili ve hızlı çözümler üretmesi COVID-19 döneminde bir kez daha anlaşılmıştır (Arslan, 2021: 154).

Yerel yönetimler COVID-19 döneminde çalışmalarını yürütebilmek için merkezi yönetimin desteğine ihtiyaç duymaktadır. Bu yüzden merkezi ve yerel yönetimler arasındaki iş birliği ve uyumun sağlanması COVID-19 ile mücadelede daha hızlı, verimli ve etkin sonuçların alınması için elzemdir (Karataş ve Gördeles Beşer, 2021: 1341).

COVID-19 salgın hastalığı döneminde Dünya Bankası tarafından yerel yönetimlere bazı önerilerde bulunulmuştur. Öneriler şu şekildedir (World Bank Group, 2020):

- Pandemi dönemini yönetebilmek için çok sektörlü ve çok seviyeli bir çaba gerekmektedir. Bunun için çok çeşitli paydaşlar arasında planlama, karar verme, iletişim ve işlemleri koordine etmek gerekmektedir.
- Pandeminin insan maliyetini azaltmak için COVID-19 bulaşının sınırlandırılması ve azaltılması gerekmektedir.
- Kritik tedavileri genişletmek, izolasyon ve karantina kapasitelerini artırmak için kamu tesisleri kapatılmalı ya da başka bir amaçla kullanmak üzere değiştirilmelidir.
- Yaşlılar ve önceden sağlık sorunu olan yüksek risk grubundaki kişileri korumak için yeni stratejiler geliştirilmelidir.
- Salgının insanların geçim kaynakları üzerindeki etkisini minimize etmek için kontrol ve önlemler bağlama oturtulmalıdır.
- Karantina uygulanan yerlerde insanların temel ihtiyaçlarının karşılanması ve insanların gıda kaynaklarına ve diğer temel hizmetlere erişiminin sağlanması önemlidir.
- Yaşlı, yoksul, evsiz, yerinden edilmiş kişiler ya da kayıt dışı yerleşim yerlerinde yaşayanlar dahil olmak üzere yerel yönetimlerin bu savunmasız grupları belirlemek ve yerlerini tespit etmek için sivil toplum kuruluşlarıyla iş birliği yapmaları gerekmektedir. Ayrıca bu savunmasız gruplar için gelecekte olabilecek bir şoka karşı direnmeli ve acil durum yönetimi ve afet hazırlık programlarını güçlendirmek için daha geniş çalışmalar yapılmalıdır.

Asmin Dilara Bilgiç tarafından incelenen, uluslararası kent örnekleri üzerinden yerel yönetimlerin pandemi döneminde yürüttükleri hizmetlerin; süreçle ilgili vatandaşları bilgilendirme, sosyal yardım ve destekler, psikolojik destek, eğitim, kültür ve sanat, sağlık hizmeti gibi alanlarda uygulandığı tespit edilmiştir (Bilgiç, 2020: 2089).

Türk Tabipleri Birliği, COVID-19 Pandemisi Altıncı Ay Değerlendirme Raporu'nda COVID-19 döneminde yerel yönetimler tarafından sunulması gereken hizmetler şu şekilde sıralanmaktadır:

Tablo 1: Yerel Yönetimler Tarafından COVID-19 Pandemisinde Sunulması Gereken Hizmetler

Ulaşım	Toplu taşıma araçları ve yer altı ulaşım sistemlerinin bekleme alanları virüsün kolaylıkla yayılabileceği kapalı ortamlardır. Virüsün yayılımını engelleyebilmek için belediyelerin şu uygulamaları gerçekleştirmesi gerekmektedir: * Toplu taşıma araçlarının sayısının artırılması, * Araçların kapasitelerinin en az %50 azaltılması, * Yer altı ulaşım sistemlerinin girişine termal kameralar konularak vatandaşların ateşlerinin izlenmesi, * Birçok alana el dezenfektanlarının konulması, * Ulaşım biriminde çalışılan personelin belli aralıklarla COVID-19 açısından kontrollerinin yapılması, * Bisiklet yolları gibi alternatif ulaşım sistemlerinin kurulması.
Sağlık Eğitimi	Kentlerde bulunan reklam ve afiş panolarında, toplu taşıma duraklarındaki panolarda veya araçların içinde ve belediye video kanalları aracılığıyla vatandaşlara Türkçe ve birçok dilde olmak üzere hastalık ve korunma yollarının anlatılması.
Dezenfeksiyon İşlemleri	Kapılar ve bilet basma yerleri gibi kamusal alanların elle temas edilen yüzeylerinde, kamusal kapalı alanlarda dezenfeksiyon işlemlerinin uygulanması.

Sosyal Hizmetler	* Yaşlılar, kadınlar, çocuk ve ergenler, engelliler, etnik gruplar, sığınmacı ve göçmenler gibi riskli grupların tespit edilmesi, * Yoksul vatandaşların hijyen malzemesi ve temel gıda ihtiyaçlarının nakdi veya ayni yardımlarla desteklenmesi, * 65 yaş ve üzeri, kronik hastalığı olan bireylerin ve engellilerin ihtiyaçlarının karşılanması.
Toplum Sağlığının Korunması	Sokağa çıkma kısıtlaması aile içi şiddetin artışı, fiziksel hareketin azalması ve ruhsal sıkıntı ve hastalıkların artışına neden olmuştur. Bu olumsuz durumları önlemek için belediyelerin dernek ve meslek örgütlerinin yardımıyla şu uygulamaları gerçekleştirmesi gerekmektedir: * Psikolog hizmeti verilmesi, * Psikolojik danışma hatlarının kurulması, * Evde fiziksel egzersiz programlarının yaptırılması, * Şiddet hattı kurulması.
Belediye Çalışanlarının Korunması	Otobüs şoförleri, belediyelerin ekmek/gıda satış merkezlerinde çalışan personeli, cenaze hizmetlerinde çalışan personelleri, güvenlik görevlileri, sağlık çalışanları ve sosyal hizmet çalışanları gibi toplum içinde çalışan ve risk altında olan personelin aralıklı olarak testlerinin yaptırılması.

Kaynak: (Etiler, 2020: 71-72)'den
yararlanılarak yazar tarafından oluşturulmuştur.

COVID-19'un Dünya Sağlık Örgütü tarafından küresel bir salgın olarak ilan edilmesiyle, yerel yönetimlerin önemi ortaya çıkmış ve belediyelerin pandemi ile mücadelede sorumlulukları artmıştır. Pandemi nedeniyle çeşitli kısıtlamalardan dolayı evde kalmak zorunda kalan vatandaşların sosyal yardım, temizlik, eğitim, beslenme ve sağlık gibi ihtiyaçlarına belediyeler bünyesinde çözüm sunmak ve salgının yayılmasını önlemek amacıyla alınan tedbirleri desteklemek belediyelerin öncelikli görevleri arasına girmiştir (Arslan, 2021: 150). Pandemi döneminde belediyelerin halkı bilinçlendirme çalışmaları büyük önem taşımaktadır. Belediyeler

hastalıktan korunma yöntemleri hakkında halka bilgilendirici ve eğitici etkinlikler düzenlemekte, bu dönemi nasıl verimlice geçirebileceği hakkında tavsiyelerde bulunmaktadır (Karataş ve Gördeles Beşer, 2021: 1346). Pek çok belediye bu dönemde dezenfektan ve maske dağıtımı yapmıştır. Aynı zamanda bazı belediyeler pazar yeri gibi kalabalık alanlarda hijyeni sağlamak amacıyla girişlere dezenfektan tüneli yapmıştır (Henden Şolt, 2021: 44).

Belediyeler kuru gıda yardımı, dar gelirli vatandaşlara yardım, vatandaşları bilgilendirme, dezenfeksiyon işlemleri, temizlik maddeleri dağıtımı, sosyal girişimler, önlemler kapsamında kapatılan belediyelere ait işyerlerinden kira alınmaması ve alışverişe çıkamayan 65 yaş üstü vatandaşların ihtiyaçlarının karşılanması gibi hizmetleri başarıyla üstlenmişlerdir (Karataş ve Gördeles Beşer, 2021: 1342). Türkiye›de COVID-19 risk durumunu gösteren HES kodu uygulaması başlatılmıştır. Yerel yönetimler de toplu taşıma araçlarında bulaş riskini azaltabilmek amacıyla ulaşım kartlarına HES kodunun uyarlanması uygulamasını başlatmıştır (HendenŞolt, 2021: 45).

5. Araştırma

Bu bölümde İstanbul Büyükşehir Belediyesi ve İzmir Büyükşehir Belediyesi faaliyet raporları üzerinden belediyelerin COVID-19 pandemi dönemindeki faaliyetleri incelenecektir.

5.1. Araştırmanın Amacı ve Önemi

Araştırmanın amacı, İstanbul Büyükşehir Belediyesi ve İzmir Büyükşehir Belediyesi'nin COVID-19 pandemi dönemindeki hizmetlerini incelemek ve COVID-19 dönemindeki faaliyetlerinden yola çıkarak süreci nasıl yönettiklerini ve mevcut durumu tespit etmektir.

Literatür incelendiğinde, COVID-19 pandemi döneminde yerel yönetimlerin sundukları hizmetlerle ilgili sınırlı sayıda çalışma olduğu görülmektedir. Yapılan çalışmaların az olması, "COVID-19 Pandemisinde Yerel Yönetimlerin Rolü: İstanbul Büyükşehir Belediyesi ve İzmir Büyükşehir Belediyesi Üzerine Bir İnceleme" isimli çalışmanın önemini

ortaya koymaktadır. Yapılan bu çalışma literatüre ve kamu yönetimi alanına katkı sağlayacaktır. Ayrıca başka çalışmaların yapılmasına da temel oluşturacaktır.

5.2. Araştırmanın Yöntemi

Nitel araştırmalarda araştırmacı olgu ve olayları yakından inceler, katılımcı bir tavır sergileyerek olgu ve olayları kendi bağlamı içinde değerlendirmeye çalışır. Nitel araştırmanın amacı genelleme yapmak değil, olguları ve olayları kendi şartları ve ortamlarında incelemektir (Gürbüz ve Şahin, 2018: 409). Nitel analiz yönteminde görüşme, odak gurup görüşmesi, derinlemesine görüşme, gözlem, katılımcı gözlem, belge incelemesi ve örnek olay çalışması yöntemleriyle sayısal bir veri sunmayan analiz teknikleri kullanılmaktadır (Gül, 2015: 13).

Bu araştırma nitel analiz yöntemiyle yapılan bir belge incelemesidir. Belge incelemesi yöntemiyle İstanbul Büyükşehir Belediyesi ve İzmir Büyükşehir Belediyesi faaliyet raporlarından elde edilen veriler, literatürden oluşturulan temalar aracılığıyla MAXQDA nitel analiz programında içerik analizi yöntemiyle çözümlenmiştir. İçerik analiziyle elde edilmek istenen hedef, toplanan verileri açıklayabilecek kavramlara ve ilişkilere ulaşılmasıdır. İçerik analizinde dokümanlar aracılığıyla elde edilen kavramlardan hareket edilerek temalara ulaşılmaktadır. Böylece veriler daha anlaşılır hale getirilmektedir. (Yıldırım ve Şimşek, 2013: 217).

5.3. Araştırmanın Evreni ve Örneklemi

Araştırmanın evrenini, Türkiye'deki büyükşehir belediyelerinin faaliyet raporları oluşturmaktadır. Araştırmanın örneklemi ise, amaçlı örnekleme yöntemi ile seçilen İstanbul Büyükşehir Belediyesi ve İzmir Büyükşehir Belediyesi'nin 2020 yılı faaliyet raporlarından oluşmaktadır. Amaçlı örnekleme, önemli olduğuna kanaat getirilen kriterlerin belirlenmesi ve örneklemin araştırma evrenini bütünüyle temsil edebilecek kriterleri barındırmasıdır (Tavşancıl ve Aslan, 2001: 56). Örneklemin seçiminde, nüfus ve bölge kriterleri etkili olurken, 2020 yılında pandemi döneminde

İzmir'de yaşanan deprem de etkili olmuştur. Yerel yönetimler COVID-19 döneminde çok yönlü bir kriz ile mücadele ederken, İzmir Büyükşehir Belediyesi aynı zamanda depremin yarattığı kriz ile de mücadele etmiştir.

5.4. Araştırmanın Sınırlılıkları

"COVID-19 Pandemisinde Yerel Yönetimlerin Rolü: İstanbul Büyükşehir Belediyesi ve İzmir Büyükşehir Belediyesi Üzerine Bir İnceleme" isimli çalışma COVID-19 döneminde yerel yönetimlerin faaliyetlerini incelemek amacıyla yapılmıştır. Araştırmanın sınırlılıkları, çalışmaya yerel yöneti m birimlerinden yalnızca belediyelerin dahil edilmesi ve belediyelerin içlerinde de yalnızca büyükşehir belediyelerinin dahil edilmesidir. Zamanın sınırlı olması nedeniyle yalnızca İstanbul Büyükşehir Belediyesi ve İzmir Büyükşehir Belediyesi çalışmaya dahil edilmiştir ve belediyelerin sundukları hizmetlerle ilgili olarak faaliyet raporu hazırlamaları nedeniyle çalışma iki büyükşehir belediyesinin 2020 yılına ait faaliyet raporları üzerinden gerçekleştirilmiştir. COVID-19'un 11 Mart 2020'de Dünya Sağlık Örgütü tarafından pandemi olarak ilan edilmesi, Türkiye'de ilk vakanın 11 Mart 2020 tarihinde görülmesi ve araştırmanın yapıldığı zamanının Aralık 2020 olması nedeniyle yalnızca 2020 faaliyet raporları incelenmiştir.

5.5. Araştırma Bulguları

İstanbul Büyükşehir Belediyesi ve İzmir Büyükşehir Belediyesi›nin 2020 yılı faaliyet raporları on tema açısından içerik analizi yöntemiyle incelenmiştir. Aşağıdaki görselde araştırmayı oluşturan temalar gösterilmektedir.

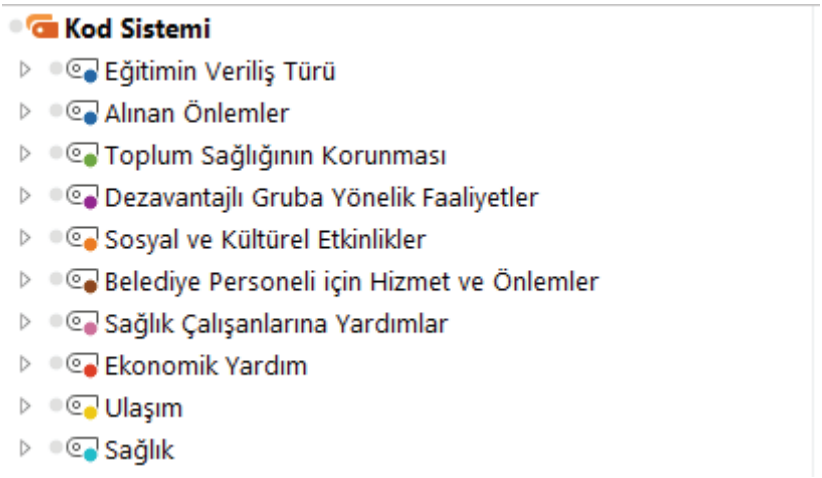

Şekil 1: Araştırmanın Temaları

Literatürden ve Türk Tabipleri Birliği, COVID-19 Pandemisi Altıncı Ay Değerlendirme Raporu'ndan oluşturulan temalar şekil 1'de gösterilmektedir. Araştırmanın temalarını "eğitimin veriliş türü", "alınan önlemler", "toplum sağlığının korunması", "dezavantajlı gruba yönelik faaliyetler, "sosyal ve kültürel etkinlikler", "belediye personeli için hizmet ve önlemler", "sağlık çalışanlarına yardımlar", ekonomik yardım", "ulaşım" ve "sağlık" oluşturmaktadır.

Literatürde pandemi döneminde yerel yönetimlerin en önemli görevlerinin pandemi ve COVID-19 ile ilgili halkı bilgilendirmesi olduğu ifade edilmektedir. Belediyelerin halkı bilgilendirmede hangi yolları seçtiklerini tespit edebilmek amacıyla "eğitimin veriliş türü" teması oluşturulmuştur. "Alınan önlemler" teması belediyelerin salgını yavaşlatmak ve olası krizleri engellemek amacıyla hangi önlemleri aldıklarını belirlemek amacıyla oluşturulmuştur. "Toplum sağlığının korunması" teması belediyelerin pandemi döneminde evde kalan vatandaşların psikolojik ve bedensel sağlıklarını korumak için hangi hizmetleri sunduklarını tespit etmek amacıyla oluşturulmuştur. "Dezavantajlı gruba yönelik faaliyetler" teması belediyelerin korunmaya muhtaç, kırılgan gruplar olan engelli, yaşlı, kadın, çocuk ve gençler için yürüttükleri hizmetleri belirlemek amacıyla hazırlanmıştır. "Sosyal

ve kültürel etkinlikler" teması belediyelerin COVID-19 döneminde kültürel olarak hangi hizmetleri sunduklarını tespit etmek amacıyla oluşturulmuştur. Pandemi döneminde görevli belediye personeli için belediyelerin hangi önlemleri aldıklarını ve hangi hizmetleri sunduklarını tespit edebilmek amacıyla "belediye personeli için hizmet ve önlemler" teması oluşturulmuştur. Pandemi döneminde ailelerinden uzak, zorlu çalışma şartları altında görev yapan sağlık personeli için belediyeler tarafından sunulan hizmetleri belirlemek amacıyla "sağlık çalışanlarına yardımlar" teması oluşturulmuştur. Belediyelerin pandemi döneminde ekonomik olarak zor durumda olan gruplara yönelik hangi hizmetleri sunduklarını tespit etmek amacıyla "ekonomik yardım" teması oluşturulmuştur. Her gün sayıca çok fazla kişi tarafından kullanılan ve COVID-19 hastalığının yayılması için en riskli durumda olan toplu taşıma araçlarında ve bekleme alanlarında hastalığın yayılmasını önlemek amacıyla belediyelerin hangi hizmetleri sunduklarını tespit etmek amacıyla "ulaşım" teması oluşturulmuştur. "Sağlık" teması ise, hastalığın yayılmasını azaltmak için belediyelerin hangi hizmetleri sunduklarını tespit etmek amacıyla hazırlanmıştır.

5.5.1. İstanbul Büyükşehir Belediyesi'nin COVID-19 Pandemi Döneminde Sundukları Hizmetler

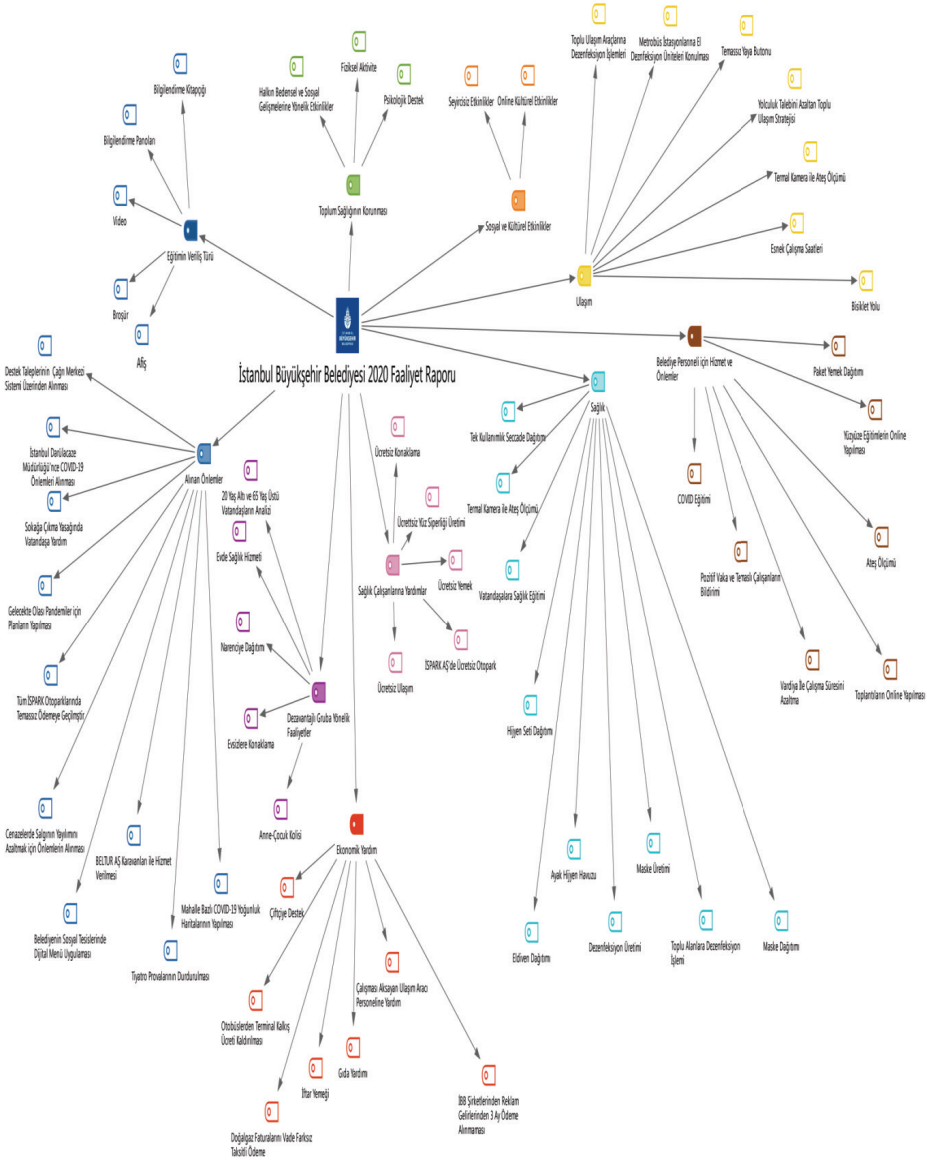

Şekil 2: İstanbul Büyükşehir Belediyesi'nin 2020 Yılında COVID-19 Pandemi Döneminde, Pandemi Nedeniyle Sundukları Hizmetler

Şekil 2 incelendiğinde, İstanbul Büyükşehir Belediyesi›nin COVID-19 pandemisi ile ilgili olarak halkı; bilgilendirme kitapçıkları, bilgilendirme panoları, videolar, broşürler ve afişler aracılığıyla bilgilendirdiği görülmektedir.

Şekil 2 incelendiğinde, İstanbul Büyükşehir Belediyesinin "toplum sağlığının korunması" amacıyla; halkın bedensel ve sosyal gelişmesine yönelik etkinlikler düzenlediği, fiziksel aktiviteler gerçekleştirdiği ve halka psikolojik destek sağladığı görülmektedir. İstanbul Büyükşehir Belediye'sinin spor tesisleri koronavirüs tedbirleri kapsamında kapalı olduğu için belediye tarafından hazırlanan videolar aracılığıyla evde kalanlara fiziksel aktivite egzersizleri önerisinde bulunulmuştur (İstanbul Büyük Şehir Belediyesi, 2020: 182).

Şekil 2'de görüldüğü üzere, belediye tarafından sunulan "sosyal ve kültürel etkinlikler" seyircisiz etkinlikler ve online kültürel etkinlikler şeklinde yürütülmektedir. Türkiye Milli Olimpiyat Komitesi tarafından düzenlenen ve İstanbul Büyükşehir Belediyesi desteğiyle gerçekleşen Boğaziçi Kıtalararası Yüzme Yarışması 2020 yılında COVID-19 pandemisi nedeniyle seyircisiz olarak gerçekleştirilmiştir (İBB, 2021: 210). Şehir Tiyatroları, video paylaşım kanalları aracılığıyla 5 çocuk ve 11 yetişkin oyununu canlı olarak yayınlamıştır (İstanbul Büyük Şehir Belediyesi, 2020: 222).

Şekil 2 incelendiğinde, İstanbul Büyükşehir Belediyesinin "ulaşım" alanında, toplu ulaşım araçlarının dezenfeksiyon işlemlerini yürüttüğü, metrobüs istasyonlarına el dezenfeksiyon ünitelerinin konulması, temassız yaya butonu hizmetini sunduğu, yolculuk talebini azaltan toplu ulaşım stratejisini gerçekleştirdiği, termal kameralar kurduğu, esnek çalışma saatlerine geçtiği, bisiklet yolları ile ilgili düzenlemelerde bulunduğu görülmektedir.

Şekil 2 incelendiğinde, İstanbul Büyükşehir Belediyesinin "belediye personeli için hizmet ve önlemler" olarak paket yemek dağıtımı yapıldığı, personelin yüzyüze olan eğitimlerini online olarak yaptıkları, personele ateş ölçümü yapılığı, toplantıların online yapıldığı, vardiya ile çalışma sürelerini azalttığı, personellerinden pozitif vaka ve temaslı olanları gerekli birimlere bildirdiği, personele COVID-19 eğitimi verildiği görülmektedir.

Şekil 2 incelendiğinde, İstanbul Büyükşehir Belediyesinin "sağlık" temasında, hastalığın yayılmasını önlemek amacıyla, tek kullanımlık seccade dağıtımı yapıldığı, termal kameralar aracılığıyla ateş ölçümünün yapıldığı, vatandaşlara sağlık eğitimleri verildiği, hijyen seti ve eldiven dağıtımının yapıldığı, ayak hijyen havuzu yapıldığı, dezenfeksiyon üretimi ve toplu alanlara dezenfeksiyon işlemi yapıldığı, maske üretimi ve dağıtımı yapıldığı görülmektedir.

Şekil 2 incelendiğinde, İstanbul Büyükşehir Belediyesi tarafından "sağlık çalışanlarına yardım" olarak ücretsiz konaklama yemek ve ulaşım hizmetlerinin sunulduğu, ücretsiz yüz siperliği üretimi yapıldığı, İSPARK AŞ'de sağlık çalışanlarına ücretsiz otopark hizmetinin sunulduğu görülmektedir.

Şekil 2 incelendiğinde, İstanbul Büyükşehir Belediyesi tarafından "ekonomik yardım" olarak çiftçiye destek olunulduğu, otobüslerden terminal kalkış ücretlerinin kaldırıldığı, doğalgaz faturalarının vade farksız taksitli ödeme uygulaması yapıldığı, iftar yemeği dağıtımı, gıda yardımı, çalışması aksayan ulaşım aracı personeline yardım yapılması, İBB şirketlerinden gelen reklam gelirlerinden 3 ay ödeme alınmaması yardımlarında bulunulduğu görülmektedir.

Şekil 2'de görüldüğü üzere İstanbul Büyükşehir Belediyesi'nin "dezavantajlı gruba yönelik faaliyetler"inin 20 yaş altı ve 65 yaş üstü vatandaşların analizlerinin yapılması, evde sağlık hizmetlerinin yapıldığı, narenciye ve anne çocuk kolisi dağıtımı yapıldığı, evsizlere konaklama hizmeti olduğu görülmektedir.

Şekil 2 incelendiğinde İstanbul Büyükşehir Belediyesi'nin salgının yayılımını durdurmak ve çıkabilecek olası krizleri önlemek amacıyla "alınan önlemleri" destek taleplerinin çağrı merkezi sistemi aracılığıyla alınması, İstanbul Darrülcaze Müdürlüğü'nce koronavirüs önlemlerinin alındığı, sokağa çıkma yasağında vatandaşlara yardım yapıldığı, gelecekte olası pandemiler için gerekli planların yapıldığı, tüm İSPARK otoparklarında temassız ödemeye geçilmesi, cenazelerde salgının yayılmasını önlemek için önlemler alındığı, belediyenin sosyal tesislerinde dijital menü uygulamasına geçildiği, BELTUR AŞ Karavanları ile hizmet verildiği, tiyatro provalarının durdurulduğu ve mahalle bazlı COVID-19 yoğunluk haritalarının yapıldığı görülmektedir.

5.5.2. İzmir Büyükşehir Belediyesi'nin COVID-19 Pandemi Döneminde Sundukları Hizmetler

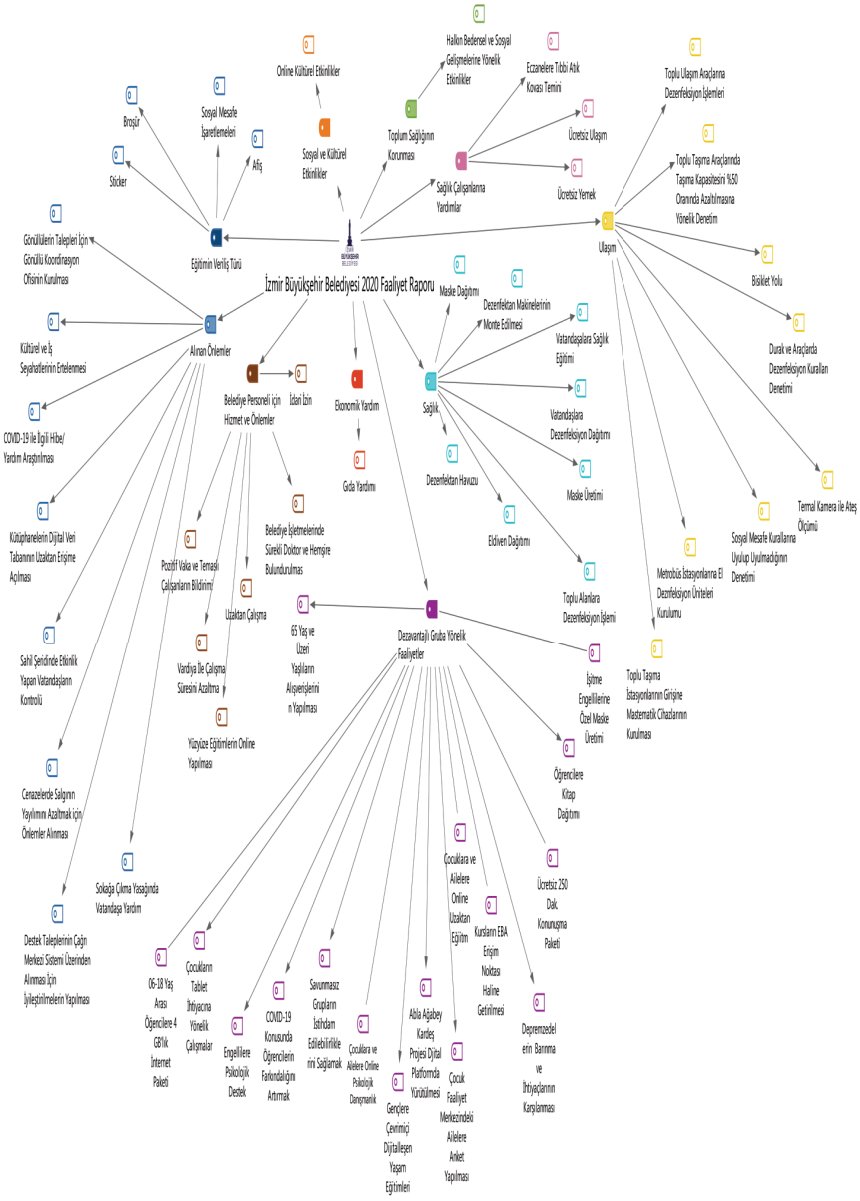

Şekil 3: İzmir Büyükşehir Belediyesi'nin 2020 Yılında COVID-19 Pandemisi Döneminde, Pandemi Nedeniyle Sundukları Hizmetler

Şekil 3 incelendiğinde, İzmir Büyükşehir Belediyesi tarafından COVID-19 pandemisi ile verilen bilgilendirmede «eğitimin veriliş türü»nün broşür, sticker, afiş, sosyal mesafe işaretlemeleri şeklinde olduğu görülmektedir.

Şekil 3'te görüldüğü üzere, İzmir Büyükşehir Belediyesi tarafından pandemi döneminde «sosyal ve kültürel etkinlikler» olarak online kültürel etkinlikler düzenlenmektedir. Örneğin, İzmir Büyükşehir Belediyesi tarafından pandemi dönemi olan 5-6 Aralık 2020 ve 12-13 Aralık 2020 tarihlerinde online olarak «Dünyanın Geleceği, Geleceğin Dünyası» konulu 4 adet uluslararası felsefe semineri düzenlenmiştir (İzmir Büyükşehir Belediyesi, 2020: 144).

Şekil 3'te incelendiğinde, İzmir Büyükşehir Belediyesi tarafından COVID-19 pandemisi döneminde "toplum sağlığının korunması" amacıyla halkın bedensel ve sosyal gelişmesine yönelik etkinlikler düzenlenmiştir.

Şekil 3'te görüldüğü üzere, İzmir Büyükşehir Belediyesi tarafından pandemi döneminde "sağlık çalışanlarına yardım" olarak eczanelere tıbbi atık kutusu temini ile sağlık personeline ücretsiz ulaşım ve yemek desteğinde bulunulduğu görülmektedir.

Şekil 3 incelendiğinde, İzmir Büyükşehir Belediyesi tarafından COVID-19 pandemisi döneminde "ulaşım" alanında toplu ulaşım araçlarının dezenfeksiyon işlemlerinin yapıldığı, toplu taşıma araçlarında taşıma kapasitesini %50 oranında azaltılmasına yönelik denetimlerin uygulandığı, bisiklet yolu çalışmalarının yapıldığı, durak ve araçlarda dezenfeksiyon kuralları denetimi yapıldığı, termal kamera ile ateş ölçümü yapıldığı, sosyal mesafe kurallarına uyulup uyulmadığının denetiminin yapıldığı, metrobüs istasyonlarına el dezenfeksiyon ünitelerinin kurulduğu ve toplu taşıma istasyonlarının girişine mastematik cihazlarının kurulduğu görülmektedir.

Şekil 3'te görüldüğü üzere, İzmir Büyükşehir Belediyesinin "sağlık" temasında, hastalığın yayılmasını önlemek amacıyla maske dağıtımı yapıldığı, dezenfeksiyon makinelerinin monte edildiği, vatandaşlara sağlık eğitimi verildiği, vatandaşlara dezenfeksiyon dağıtımı yapıldığı, maske üretimi yapıldığı, toplu alanlarda dezenfeksiyon işlemi yapıldığı, eldiven dağıtımı ve dezenfeksiyon havuzu yapıldığı görülmektedir.

Şekil 3 incelendiğinde, İzmir Büyükşehir Belediyesi tarafından "dezavantajlı gruba yönelik faaliyetler"in işitme engellilerine özel

maske üretimi, depremzedelerin barınma ve ihtiyaçlarının karşılanması, 65 yaş ve üzeri yaşlıların alışverişlerinin yapılması, öğrencilere kitap dağıtımının yapılması, savunmasız grupların istihdam edilebilmesine yönelik çalışmaların yapılması, gençlere çevrimiçi dijitalleşen yaşam hizmetinin sunulması, abla-ağabey kardeş projesinin dijital platformda yürütülmesi, 0-18 yaş arası öğrencilere 4 GB'lik internet paketi temin edildiği, kursların EBA erişim noktası haline getirilmesi, çocukların tablet ihtiyacına yönelik çalışmaların yapıldığı, COVID-19 konusunda öğrencilerin farkındalığını artırmak için çalışmalar yapıldığı, gençlere çevrimiçi dijitalleşen yaşam eğitimleri verildiği, engellilere psikolojik destek sağlandığı, çocuklara ve ailelere psikolojik danışmanlık hizmeti verildiği, ücretsiz 250 dakika konuşma paketi sağlandığı ve çocuk faaliyet merkezindeki ailelere anket yapıldığı görülmektedir. İzmir Büyükşehir Belediyesi işitme engelli vatandaşlar için dudak okumayı kolaylaştıran ağız kısmı şeffaf maske üretimi yapmıştır. Engelli maske üretimi dünya basınında gündem oluşturarak birçok yerel yönetim birimine örnek teşkil etmiştir (İzmir Büyükşehir Belediyesi, 2020: 104).

Şekil 3'te görüldüğü üzere, İzmir Büyükşehir Belediyesi tarafından pandemi döneminde "ekonomik yardım" olarak yalnızca gıda yardımı yapıldığı görülmektedir.

Şekil 3 incelendiğinde, İzmir Büyükşehir Belediyesi tarafından "belediye personeli için hizmet ve önlemler" olarak idari izin uygulamasının gerçekleştirildiği, pozitif vaka ve temaslı çalışanların gerekli yerlere bildirimlerinin yapıldığı, vardiya ile çalışma süresini azaltmaya çalışıldığı, personele yönelik olan yüzyüze eğitimlerin online olarak yapıldığı, uzaktan çalışma yöntemine geçildiği, belediye işletmelerinde sürekli doktor ve hemşire bulundurulduğu görülmektedir.

Şekil 3'de görüldüğü üzere, İzmir Büyükşehir Belediyesi tarafından salgının yayılımını durdurmak ve çıkabilecek olası krizleri önlemek amacıyla "alınan önlemlerin gönüllülerin talepleri için gönüllü koordinasyon ofisinin açıldığı, kültürel ve iş seyahatlerinin ertelendiği, COVID-19 ile ilgili hibe/yardım araştırılması yapıldığı, sahil şeridinde etkinlik yapan vatandaşların kontrolünün yapıldığı, kütüphanelerin dijital veri tabanının uzaktan erişime açıldığı, destek taleplerinin çağrı merkezleri sistemleri üzerinden alınması için iyileştirmelerin yapıldığı,

cenazelerde salgının yayılımını azaltmak için önlemlerin alındığı, sokağa çıkma yasağında vatandaşa yardım edildiği görülmektedir.

Tablo 2: Kod Matris Tarayıcısı

Kod Sistemi	İzmir Büyükşehir Belediyesi 2020 Faaliyet Raporu	İstanbul Büyükşehir Belediyesi 2020 Faaliyet Raporu	TOPLAM
Eğitimin Veriliş Türü	4	5	9
Alınan Önlemler	8	12	20
Toplum Sağlığının Korunması	1	3	4
Dezavantajlı Gruba Yönelik Faaliyetler	16	5	21
Sosyal ve Kültürel Etkinlikler	1	2	3
Belediye Personeli için Hizmet ve Önlemler	6	7	13
Sağlık Çalışanlarına Yardımlar	3	5	8
Ekonomik Yardım	1	7	8
Ulaşım	8	7	15
Sağlık	8	12	20
∑ TOPLAM	56	65	121

Tablo 2. Kod Matris Tarayıcısı incelendiğinde, en çok kodlanan temanın 20 kodlama ile "alınan önlemler teması" olduğu ve en az kodlanan kodun ise 3 kodlama ile "sosyal ve kültürel etkinlikler" temasının olduğu dikkat çekmektedir. İstanbul Büyükşehir Belediyesi'nde 65 kodlama ile en çok kodlamanın yapıldığı, İzmir Büyükşehir Belediyesi'nde ise 56 kodlama yapılarak toplamda 121 kodlamanın yapıldığı görülmektedir.

Temalar incelendiğinde "eğitimin veriliş türü", "alınan önlemler", "toplum sağlığının korunması", "sosyal ve kültürel etkinlikler", "belediye personeli için hizmet ve önlemler""sağlık çalışanlarına yardım","ekonomik yardım" ve "sağlık" temalarında en çok kodlamanın İstanbul Büyükşehir Belediyesi'nde yapıldığı görülmektedir. "Dezavantajlı gruba yönelik faaliyetler" ve "ulaşım" temalarında ise İzmir Büyükşehir Belediyesi'nde en çok kodlamanın yapıldığı görülmektedir. Tablo incelendiğinde, iki belediye arasında en büyük kodlama farkının "dezavantajlı gruba yönelik faaliyetler" temasında olduğu dikkat çekmektedir. Dolayısıyla tabloya göre İzmir Büyükşehir Belediyesi'nde dezavantajlı gruba yönelik faaliyetlerin daha fazla yapıldığı yorumuna ulaşılması mümkündür.

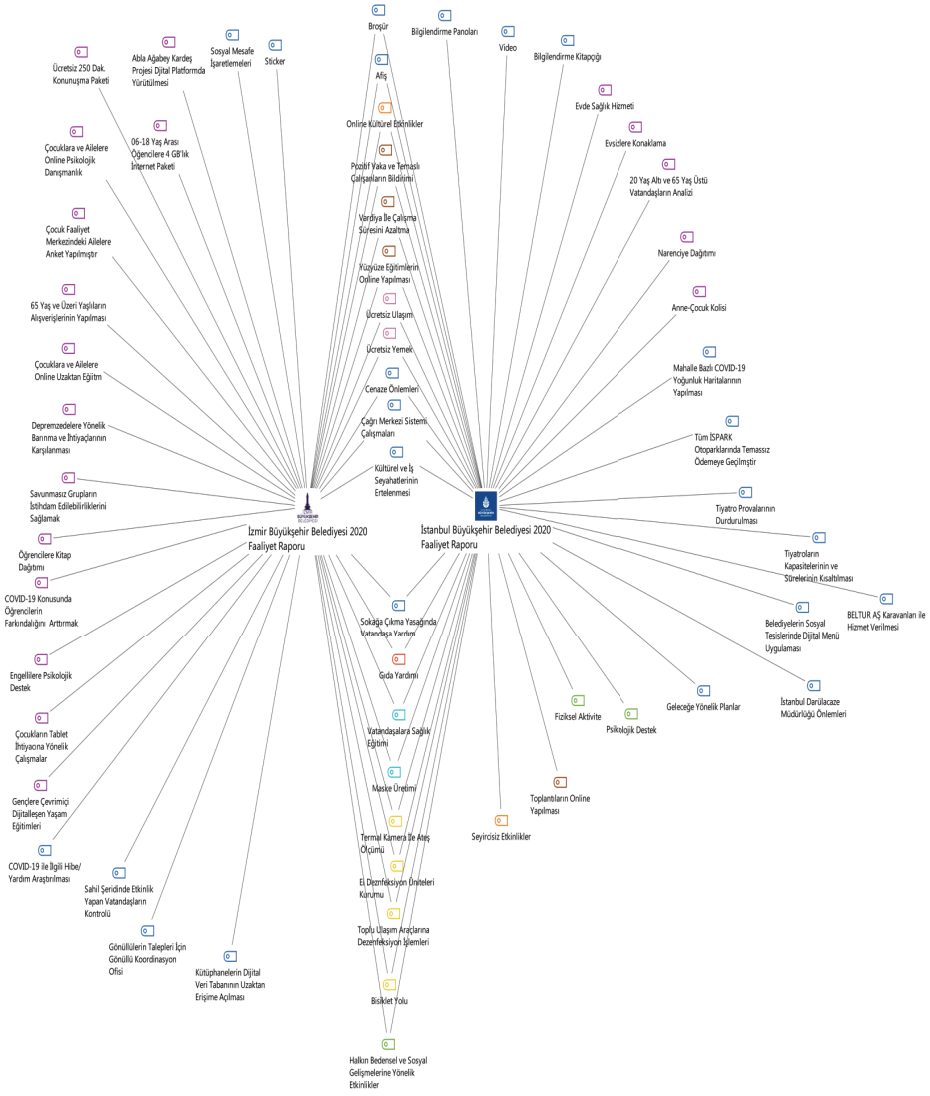

Şekil 4: İki Vaka Modeli

Şekil 4. İki Vaka Modeli incelendiğinde, he iki belediyenin de COVID-19 dönemi ile ilgili halkı bilgilendirmede verdikleri «eğitimin veriliş türü» temasında broşür ve afiş yöntemiyle halkı bilgilendirdiği görülmektedir. «Sosyal ve kültürel etkinlikler» temasında online kültürel etkinlikler hizmetinin ortak olduğu dikkat çekmektedir. «Belediye personeli için

hizmet ve önlemler temasında» her iki belediyede de pozitif vaka ve temaslı çalışanların bildiriminin yapıldığı, vardiya ile çalışma süresinin azaltıldığı ve yüzyüze eğitimlerin online olarak yapıldığı görülmektedir. Her iki belediyenin de «sağlık çalışanlarına yardım» için ücretsiz ulaşım ve yemek hizmeti sunduğu görülmektedir. Her iki belediyenin de ortak olarak «alınan önlemlerinin cenaze önlemleri, çağrı merkezi sistemi çalışmaları, kültürel ve iş seyahatlerinin ertelenmesi ve sokağa çıkma yasağında vatandaşlara yardım olduğu görülmektedir. «Ekonomik yardım» temasında her iki belediyenin tek ortak hizmetinin gıda yardımı olduğu dikkat çekmektedir. «Sağlık temasında vatandaşlara sağlık eğitimi ve maske üretimi hizmetinin ortak olduğu görülmektedir. «Ulaşım» temasında termal kamera ile ateş ölçümünün yapıldığı, el dezenfektanı ünitelerinin kurulumu, toplu ulaşım araçlarının dezenfeksiyon işlemlerinin yapıldığı ve bisiklet yolu çalışmaları yapıldığı görülmektedir. «Toplum sağlığının korunması» temasında yalnızca halkın bedensel ve sosyal gelişmesine yönelik etkinliklerin yapıldığı dikkat çekmektedir.

Şekil 4. İki Vaka Modeli incelendiğinde dezavantajlı gruplara yönelik verilen hizmetlerden hiç ortak hizmetin olmaması dikkat çekmektedir. Her iki belediyede farklı yöntem ve kapsamlarla dezavantajlı gruplara hizmet sunmaktadır.

6. Sonuç

COVID-19 tüm dünyayı ve ülkemizi etkileyen çok yönlü bir kriz olduğu aşikardır. Gerek merkezi hükümet gerekse yerel yönetimler, pandeminin yayılmasını önlemek ve pandemi döneminde vatandaşların ihtiyaçlarını karşılayabilmek için çalışmalarını hız kesmeden sürdürmektedir. Yerel yönetimler halka hizmet sunumunda halka en yakın birim olmaları nedeniyle önemli bir kamu tüzel kişiliğidir. COVID-19 hastalığının hızlı bir şekilde yayılması ve vatandaşların çeşitli ihtiyaçlarının ortaya çıkması nedeniyle yerel yönetimlerin COVID-19 döneminde önemi bir kez daha anlaşılmıştır. Yerel yönetimlerin COVID-19 pandemisinde mevcut kapasiteleri ile çeşitli alanlarda hizmetler yürüttüğü görülmüştür. Literatürde yerel yönetimlerin COVID-19 ile ilgili halkı bilgilendirdiği, maske ve dezenfektan dağıtımı yaptığı, dezavantajlı gruplara yönelik hizmetler yürüttüğü ifade edilmektedir.

İstanbul Büyükşehir Belediyesi ve İzmir Büyükşehir Belediyesi'nin 2020 yılı faaliyet raporları incelendiğinde, belediyelerin birçok alanda hizmet sunduğu tespit edilmiştir. Literatürde ifade edilen halkı bilgilendirme görevi gördüğü, maske ve eldiven dağıtımı yaptığı yapılan analizler sonucunda doğrulanmaktadır. İlk COVID-19 vakasının 31 Aralık 2019'da görülmesi ve COVID-19'un 11 Mart 2020 tarihinde pandemi olarak ilan edilmesi hızlı gerçekleşen olaylardır. Dolayısıyla hızlı gelişen kriz ortamında birçok ürüne ulaşılması zor olmuştur. İstanbul Büyükşehir Belediyesi ve İzmir Büyükşehir Belediyesi'nin özellikle maske üretmesi bu dönemde oluşabilecek bir krizi önlemiştir. Vatandaşlar bulamadığı maskeleri belediye tarafından temin ederek ihtiyaçlarını gidermişlerdir. İzmir Büyükşehir Belediyesi'nin işitme engelli vatandaşlar için özel maske üretimi yapması dünya kamuoyunda yankı uyandıran bir gelişme olmuştur. İstanbul Büyükşehir Belediyesi'nin sağlık personelinin ihtiyacını karşılamak için siperlik üretmesi İstanbul ilindeki sağlık çalışanlarının ihtiyaçlarını gidermek için atılan önemli bir adımdır.

Yapılan analizler sonucunda literatür ile uyuşan sonuçlara ulaşılmıştır. En çok kodlanan temanın alınan önlemler olması, yerel yönetimlerin pandeminin gidişatını engellemek için giriştiği çabayı desteklemektedir. Türk Tabipleri Birliği'nin yerel yönetimlere bulunduğu önerilerin büyük bir kısmının İstanbul Büyükşehir Belediyesi ve İzmir Büyükşehir Belediyesi tarafından uygulandığı saptanmıştır. Yapılan analizler sonucunda yalnızca belediye personeline yönelik COVID-19 taramasının yapılmadığı sonucuna ulaşılmıştır. Ancak İzmir Büyükşehir Belediyesi'nin belediye işletmelerinde sürekli doktor ve hemşire bulundurması atılan önemli bir adım olarak değerlendirilmektedir.

Sonuç olarak yerel yönetimlerin COVID-19 pandemisinde etkili ve hızlı çözümler ürettiği, vatandaşlara COVID-19 pandemisi ile ilgili bilgilendirme yaptığı, birçok alanda hizmet sunduğu yapılan analizler sonucunda doğrulanmıştır. COVID-19 döneminde belediyelerin ve yerel yönetimlerin hizmetleri azımsanmayacak kadar önemlidir. Yerel yönetimlerin daha kaliteli ve hızlı hizmetler sunması için merkezi hükümet tarafından desteklenmesi gerektiği düşünülmektedir.

Kaynakça

Akın, E. (2021), Pandemi Sonrasında Kent Mekanlarının İki Yüzü: Düşler ve Gerçekler, İdealkent. Cilt: 12, 181-97.

Arslan, A. (2021). Büyükşehir Belediyeleri Web Sitelerinin Covid-19 Salgın Sürecinde Diyalojik İletişim Açısından Değerlendirilmesi, *Erciyes İletişim Dergisi*, No:2, 147-164.

Bilgiç, A. D. (2020). Covid-19 ile Mücadele Sürecinde Yerel Yönetimlerin Genel Görünümü, İdealkent, 31(11), 2084-2112.

Bilgili, M. Y. (2020). Merkezi Yönetim, Yerel Yönetimler ve Koronavirüs (Covid-19) Salgını, TurkısshStudies, 15(6), 219-235.

Çam, Y. (2021). COVID-19 Süreci ve Kentsel Mekanların Kullanımının Yeniden Planlanması, *Osmaniye Korkut Ata Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi,* 4(2). 67-79.

Eryılmaz, B. (2015). *Kamu Yönetimi Düşünceler-Yapılar-Fonksiyonlar-Politikalar,* Kocaeli: Umuttepe Yayınları.

Etiler, N. (2020). *Yerel Yönetimler ve Salgınlarla Mücadele Türk Tabipleri Birliği COVID-19 Altıncı Ay Değerlendirme Raporu,* 18.12.2021 tarihinde Türk Tabipleri Birliği: https://www.ttb.org.tr/kutuphane/covid19-rapor_6/covid19-rapor_6_Part11.pdf adresinden alındı.

Gürbüz, S., Şahin, F. (2018), *Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemleri Felsefe-Yöntem-Analiz*, Ankara: Seçkin Akademik ve Mesleki Yayınlar.

Hamza Ç. H., Küçük Bayraktar, H. (2021), Sakin Şehirlerin COVID-19 ile Mücadele Yöntemleri: Seferihisar ve Bra Kenti Örnekleri,İdealkent, 12, 333-361.

HendenŞolt, H. B. (2021), Covid-19 Pandemisinde Kentlerde Yaşanan Değişimler ve Kentsel Hizmetler, *International Journal of Management andSocialResearches*, 8(15). 39-47.

İstanbul Büyükşehir Belediyesi (2020), *Faaliyet Raporu*, 20.12. 2021 tarihinde İstanbul Büyükşehir Belediyesi: https://ibb.istanbul/BBImages/Slider/Image/faaliyet-raporu-2020.pdf adresinden alındı.

İzmir Büyükşehir Belediyesi (2020), *Faaliyet Raporu*, 20.12. 2021 tarihinde İzmir Büyükşehir Belediyesi: https://www.izmir.bel.tr/YuklenenDosyalar/Dokumanlar/43_30042021_044242_2020_faaliyet-raporu.pdf.pdf adresinden alındı.

Karataş, A., Gördeles Beşer, N. (2021), Yerel Yönetim Birimi Olarak Belediyelerin Salgın Hastalıklar Konusundaki Sorumlulukları: COVID 19 Pandemisi Örneği, *ÖmerHalis Demir Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 14(4), 1340-1351.

Negiz, N., Savaş Yavuzçehre, P. (2021). Pandemi Sonrası Kent: Göller Bölgesi Örnekleminde Yeni Normal Kent Algısı, *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 8(3), 1637-1657.

Ekonomik Kalkınma ve İş birliği Örgütü (OECD). (2020), *OECD TalkingCoronavirüs (Covid-19) Cantributingto a Global EffortCitiesPoliciyResponses*16.12.2021 tarihinde OECD: https://www.local2030.org/library/762/Cities-Policy-Responses-Tackling-Coronavirus-COVID-19-contributing-to-a-Global-Effort.pdf. adresinden alındı.

Öner, Ş., Çam, B. (2021), COVID-19 Sürecinde Yükselen Sosyal Belediyecilik: Ankara Büyükşehir Belediyesi Örneği, *Yönetim Bilimleri Dergisi*, 19, 137-163.

Önez Çetin, Z. (2021), Ülke Örnekleri Üzerinden COVID-19 Sürecinde Yerel Yönetim Uygulamaları ve Önlemleri, *Kamu Yönetimi ve Politikaları Dergisi*, 2(1), 55-80.

Özgün, C. (2021), Koronavirüs Salgınının Belediye Hizmetlerine Etkisi: Trabzon Örneği, *Karadeniz Araştırmaları*, 18 (71), 571-589.

Peker, D., Köseoğlu, İ. (2021), Koronavirüs (COVID-19) Salgınında Krizle Mücadelede Yerel Yönetimlerin Rolü: Beş Büyükşehir Belediyesinde Bir Analiz, *ASSAM Uluslararası Hakemli Dergisi*, 8(18), 87-102.

Sunay, M. M. (2021), Karantina Toplumuna Dönüşme Süreci ve Bu Süreçte Belediyelerin Sosyal Desteği: Bursa İli Örneği, *Uluslararası Sosyal ve Beşerî Bilimler Araştırma Dergisi*, 7(53), 1092-1100.

T.C Sağlık Bakanlığı. (2021a), *COVID-19 Sözlüğü* 18.12.2021 tarihinde, Sağlık Bakanlığı: https://covid19.saglik.gov.tr/TR-66493/p.html adresinden alındı.

T.C Sağlık Bakanlığı. (2021a), *COVID-19 Sözlüğü* 19.12.2021 tarihinde, Sağlık Bakanlığı: https://covid19.saglik.gov.tr/TR-66507/s.html adresinden alındı.

T.C Sağlık Bakanlığı. (2020a), *Halk Sağlığı Genel Müdürlüğü COVID-19 (SARS-Cov-2 Enfeksiyonu) Genel Bilgiler*, Epidemiyoloji ve Tanı Bilimsel Danışma Kurulu Çalışması 16.12.2021 tarihinde, Sağlık Bakanlığı: Erişim: https://covid19.saglik.gov.tr/Eklenti/39551/0/covid-19rehberigenelbilgilerepidemiyolojivetanipdf.pdf adresinden alındı

T.C Sağlık Bakanlığı. (2020b), *Halk Sağlığı Genel Müdürlüğü 2019-nCov Hastalığı Sağlık Çalışanları Rehberi (Bilim Kurulu Çalışması)* 16.12.2021 tarihinde, Sağlık Bakanlığı: https://hsgm.saglik.gov.tr/depo/haberler/ncov/2019-nCov_Hastal_Salk_alanlar_Rehberi.pdf adresinden alındı.

Tavşancıl, E., Aslan, A. E. (2001), İçerik Analiz ve Uygulama Örnekleri. İstanbul: Elipson Yayınevi.

Türkiye Bilimler Akademisi (TÜBA). (2020), *COVID-19 Pandemi Değerlendirme Raporu* 18.12.2021 tarihinde, TÜBA: http://www.tuba.gov.tr/files/images/2020/kovidraporu/Covid-19%20Raporu-Final%2B.pdf adresinden alındı.

Tunç, A. ve Atıcı, F. Z. (2020), Dünyada ve Türkiye'de Pandemilerle Mücadele: Risk ve Kriz Yönetimi Bağlamında Bir Değerlendirme, *TROYACADEMY International Journal of Social Sciences,*5(2), 329-362.

Birleşmiş Milletler İnsan Yerleşimleri Programı (UN-Habitat). (2020), *World Cities Report 2020: The Value of SustainableUrbanization*18.12.2021 tarihinde, UN-Habitat: https://unhabitat.org/sites/default/files/2020/10/wcr_2020_report.pdf adresinden alındı.

Urhan, G., Arslankoç, S. (2021), COVID-19 Pandemi Sürecinde Sosyal Politika ve Yerel Yönetimler: İstanbul İlçe Belediyeleri Örneği, Çalışma ve Toplum, No: 2, 945-980.

Wang, J., Wang, Z. (2020). Strengths, weaknesses, opportunities and threats (swot) analysis of China'spreventionandcontrolstrategyforthe Covid-19 epidemic, *International Journal of Environment ResearchandPublicHealth*, 17(7), 1-17.

World Bank Group. (2020), *Covid-19: SafeguardLivesandLivelihoods-a Checklist Guide forLocalGovernments* 15.12.2021 tarihinde,

World Bank Group: https://thedocs.worldbank.org/en/doc/365441589388738131-0200022020/original/COVID19safeguardinglivesandlivelihoodsEnglish.pdf adresinden alındı.

World HealthOrganization (WHO). (2020), *World HealthOrganization-SurveillanceStrategiesfor COVID-19 Human Infection.*16.12.2021 tarihinde, WHO: https://apps.who.int/iris/bitstream/handle/10665/332051/WHO-2019-nCoV-National_Surveillance-2020.1-eng.pdf?sequence=1&isAllowed=y adresinden alındı.

Yıldırım, A., Şimşek, H. (2016), *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*, Ankara: Seçkin Yayıncılık.

Yüksel, A. T., Coşkun H. Ç. (2021). Pandemi- Sürdürülebilir Kent Hedefleri, Şehir Sağlığı Dergisi, 2(2), 91-98.

Zhu, H., Wei L., Niu P. (2020), TheNovelCoronavirusOutbreak im Wuhan, China, *Global HealthResearchandPolicy*,5(6), 1-3.

1982 Anayasası.

BÖLÜM V

TÜRKİYE'DEKİ 30 KENTİN CADDE VE SOKAKLARININ ENTROPİ DEĞERLERİ VE ANALİZİ

Entropy Values and Analysis of the Streets of 30 Cities in Turkey

Mustafa KAHRAMAN
(Dr. Öğr. Üyesi), İstanbul Üniversitesi, mustafa.kahraman@istanbul.edu.tr
ORCID: 0000-0002-5374-3380

1.Giriş

Cadde ve sokak sistemleri köklü ve karmaşık beşeri dinamikler ile fiziki coğrafya şartlarının bir sonucudur. Bununla birlikte ister zaman içinde oluşmuş ister sıkı bir planlama ürünü olsun bir yerleşmedeki cadde ve sokaklar şehiriçi ulaşımı, şehrin yer seçimini ve kentsel doku gibişehir bilimcilerini meşgul eden birçok unsuru etkilemektedir. Dolayısıyla cadde ve sokak sistemlerinin daha iyi anlamak şehirleri daha iyi anlamlandırılmasına olanak tanıyacaktır.

Son yıllarda şehirlerdeki cadde ve sokak sistemlerinin karmaşıklığı, yönelimi ve geometrisi birçok araştırmacının dikkatini çekmiştir(Barthelemy ve arkadaşları, 2013; Batty,2005; Boeing, 2018a; Buhl ve arkadaşları, 2006; Chan ve arkadaşları, 2011; Ducruet ve Beauguitte, 2014; Jiang arkadaşları, 2014; Jiang ve Claramunt, 2004; Marshall, 2004; Masucci ve arkadaşları,2013; Nilsson ve Gil, 2019; Tsiotas ve Polyzos, 2018; Wang, 2015). Şehirlerdeki cadde ve sokakların analizinde birçok yöntem kullanılmıştır. Gudmundsson ve Mohajeri (2013), Li ve arkadaşları (2018), Mohajeri ve arkadaşları (2013), Mohajeri ve Gudmundsson (2012), Yeh ve Li (2001), Boeing (2019)yaptıkları çalışmalarında kentlerdeki cadde ve sokakların analizinde entropi formülünden yararlanmışlardır. Bu çalışmada

da cadde ve sokakların analizinde yolların entropi oranları önemli bir yer tutmaktadır. Entropi kimya, fizik, istatistik gibi birçok bilim dalı tarafından düzensizliği veya belirsizliği ifade etmek için kullanılmaktadır. Makalede Shannon Entropisi kullanılarak cadde ve sokakların düzensizlik miktarı hesaplanmıştır. Buna göre şehirlerdeki cadde ve sokakların entropi oranı ne kadar yüksek ise ilgili şehir ya da bölgedeki yol yapısı o oranda karmaşık/dağınık bir görünüm arz eder. Makalede sadece şehirlerin uzunluk ve yönelim entropileri incelenmemiştir. Bunun dışında incelenen her bir şehrin, ortalama yol uzunluğu, yoğunluğu, şehrin kapladığı alanın yuvarlaklık derecesi tespit edilmiş ve entropi oranı üzerindeki etkileri denetlenmiştir. Bunun dışında her bir şehrin 20.yy'ın başındaki kentsel alanı tespit edilmiş ve tarihi alandaki yollar ile günümüze daha yakın zamanda oluşmuş olan yolların yoğunluğu, ortalama uzunlukları, uzunluk ve yönelim entropileri karşılaştırılmıştır.

Çalışma alanı olarak Türkiye'deki 30 büyük şehir belediyesinin idari merkezi seçilmiştir. Seçilen şehirlerin cadde ve sokak sayısı 272 000 ile 962 000 arasında değişmekte olup toplam yol sayısı 1 010 114 'tür.

2. Metod

2.1. Şehrin ve Sokakların Belirlenmesi ve Veri Temini

Şehrin neresi olduğu ve şehrin nerede başlayıp nerede bittiğine dair görüş birliği yoktur. Bu çalışmada şehri belirlemek için Avrupa Çevre Ajansı uydu görüntülerinden yararlanılarak üretilen CORINE arazi sın ıflandırmasıkullanılmıştır(https://land.copernicus.eu). Bununla birlikte yolların yoğunlaştığı ve şehrin bir parçası olduğu düşünülen sahalar da şehir sınırlarına dâhil edilmiştir.

İhtiyaç duyulan cadde ve sokak verisi ise OpenStreetMap (https://www.openstreetmap.org) adresinden QGIS paket yazılımı kullanılarak elde edilmiş ve OSM formatındaki vektör veriler shapefile formatına dönüştürülmüştür.

Belirlenmesi gereken diğer bir durum ise cadde ve sokakların neresi olduğunun belirlenmesidir. Bu çalışmada literatürdeki benzer çalışmalarda

kullanıldığı gibi bir sokak veya caddenin en az iki sokağı birbirinden ayıran kavşaklar arasındaki mesafe olarak kabul edilmiştir(Boeing, 2019; Gudmundsson ve Mohajeri, 2013; Mohajeri ve Gudmundsson 2012).

2.2. Şehirlerin Tarihi Kısımlarının Tespiti

Şehirlerin iç kısmını bir başka ifade ile tarihi kısmını belirlemek için Osmanlı Devletinin son zamanları ile Türkiye Cumhuriyetinin ilk yıllarına tarihlenen orijinal haritalar(Adapazarı/ Samanlı Paftası, Ankara Şehir Haritası, Ankara Şehir Haritası, Bursa Şehir Haritası, Diyarbakır Paftası, Erzurum Şehir Haritası, Eskişehir Planı, İzmir Şehri ve Civarı Haritası, İzmit Paftası, Konya Şehir Merkezi ve Çevresi Haritası, Van Şehir Planı), orijinal haritalara ulaşılamadığı durumlarda o şehirle alakalı yapılan müstakil çalışmalarda bulunan haritalar ve bilgiler kullanılmıştır (Abadie, 1922, 149; Adıgüzel ve Arkadaşları, 2015, 38, 42; Aksu Yerbun ve Çırak Altınörs, 2018, 733; Çetin, 2012, 96; Deniz, 2009, 184, Gürsoy, 1998, 79; Kahraman, 2018, 143; Kütüphane ve Müzeler Müdürlüğü ve Dağdelen, 2007; Oral, 2011, 192; Özcan ve Başdere, 2018; Özdemir Cin, 2005, 36; Rifaioğlu, 2014, 275; Sandal ve Gurbuz, 2003, 125; Siyavuş, 2019, 159; Sönmez ve Alper, 2012, 120; Uğur, 2003, 48; Uzuneminoğlu, 1993, 277; Yağmur Demir, 2007, 44).Gerek ilgili çalışmalardan elde edilen haritalar gerekse online arşivlerden temin edilen orijinal haritalarArcGIS (ArcMapVersion 10.4) programı kullanılarak kordinatlandırılmıştır. Çalışmada şehirlerin tarihi kısımları -genellikle şehrin iç kısmında yer aldığı için- iç bölge günümüze daha yakın zamanda oluşmuş olan cadde ve sokakların bulunduğu sahaya ise dış bölge adlandırılmıştır.

2.3. Gül Diyagramlarının Oluşturulması

Cadde ve sokakların yönelimlerinin derece cinsinden görselleştirilmesinde gül diyagramlarından yararlanılmıştır(Şekil 1). Gül diyagramlarının oluşturabilmek için ilk etapta her bir cadde ve sokağın kaç derecelik bir açıya sahip olduğu hesaplanmıştır. Daha sonrasında her bir cadde ve sokağın derecesi RockWorks 17 paket programına tanıtılıp 10'ar derecelik parçalardan oluşan gül diyagramları oluşturulmuştur. Standart bir gül

diyagramı, kullanım amacına bağlı olarak, istenilen açı değerine göre oluşturulabilir. Cadde ve sokakların analizinde18 parçaya bölünüp yarım daire ya da 36 ayrı parçaya bölünüp tam daire şeklinde kullanılabilir. Zira yarım daire şeklindeki gül diyagramı aslında kendi yönelim derecesini ve aynı zamanda 360 derece karşısındaki yönelimi de ifade etmektedir.

Gül diyagramlarına bakarak bir şehrin ya da bölgenin cadde ve sokaklarının ortalama uzanış yönlerini bilmek ve yönelim entropilerini tahmin etmek mümkündür. Örneğin İstanbul İlinin, Sultangazi İlçesindegrid sisteme yakın cadde ve sokak yapısına sahip olan bir sahanın gül diyagramı artı işaretine benzeyecektir. Bu sahanın yönelim ve uzunluk etropileri de oldukça düşük olacaktır. Diğer taraftan Beykoz İlçesinin merkez kısmında olduğu gibi cadde ve sokak sistemi organik yapıya daha yakın olan bir sahanın gül diyagramı yuvarlağa daha yakın, yönelim ve uzunluk etropileri ise daha yüksek olacaktır (Şekil 1).

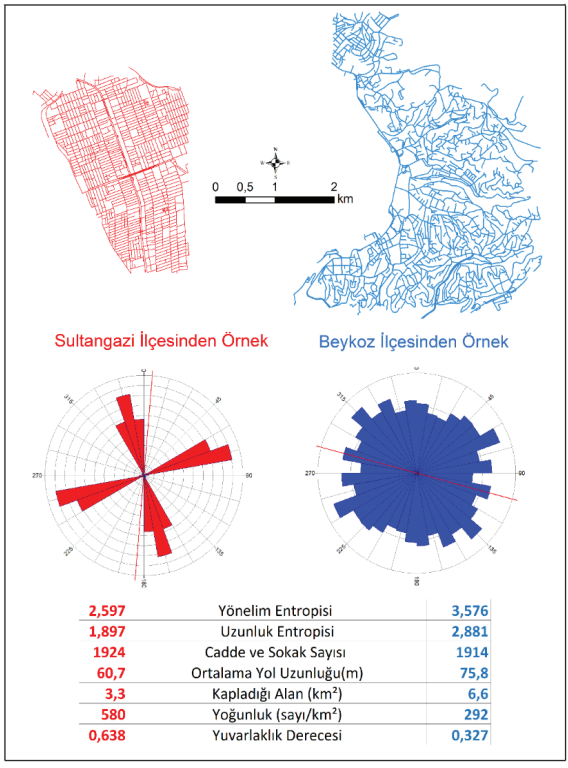

2,597	Yönelim Entropisi	3,576
1,897	Uzunluk Entropisi	2,881
1924	Cadde ve Sokak Sayısı	1914
60,7	Ortalama Yol Uzunluğu(m)	75,8
3,3	Kapladığı Alan (km^2)	6,6
580	Yoğunluk (sayı/km^2)	292
0,638	Yuvarlaklık Derecesi	0,327

Şekil 1. Sultangazi ve Beyoz İlçelerinden Cadde Ve Sokak Örnekleri

Not: Gül diyagramların üzerinde bulunan kırmızı çizgi yollarını ortalama yönelimini ifade eder.

2. 4. Entropi Oranlarının Hesaplanması

Cadde ve sokakların uzunluk ve yönelim entropilerinin hesaplamasında Shannon entropi formülü uygulanmıştır.

$$(S) = -\Sigma_i(p_i \mathrm{Ln} p_i).$$

Formüldeki S entropi değerini n,10 derecelik dilim sayısını (o derece grubunda sıfır değer olmaması koşulu ile) ifade etmektedir.

Yönelim entropisini hesaplamak için her 10 derecelik dilimde yer alan cadde ve sokak sayılarının toplamıkullanılmıştır. Şehirlerin ve bölgelerin uzunluk entropilerini hesaplamak için ise her 10 derecelik grupta yer alan cadde ve sokakların uzunluklarının toplamları kullanılmıştır. Yolların uzunluklarının etropileri onar derecelik 18 değişken üzerinden hesaplanırken, yönelim etropileri onar derecelik 36 değişken üzerinden hesaplanmıştır.

2.5. Yuvarlaklık Sayısının Hesaplanması

Çalışmanın tartışma kısmında şehirlerin entropi oranları üzerinde etkili olan faktörleri incelenmiştir. Şehirlerin morfolojik yapısının entropi üzerindeki etkisini açıklayabilmek adına her bir şehrin yuvarlaklık (circularity) derecesi hesaplanmıştır. Dairesellik oranı için kullanılan formül:

$$f_{\mathrm{circ}} = \frac{4\pi A}{P^2}$$

Formülde kullanılan şehirlerin çevre ve alanları(Yolların ortalama uzunluk ve yoğunluk derecelerinin hesaplanmasın da TUREF koordinat sistemi kullanılmıştır.)TUREF (Türkiye Ulusal Referans Çerçevesi) LAEA Europe koordinat sistemine göre hesaplanmış ve şehrin iki boyutlu dairesellik oranı bulunmuştur. Bu formüle göre kusursuz bir

dairenin dairesellik sayısı 1'dir. Şehrin mekânda kapladığı alan daireden uzaklaştıkça 0(sıfır) a daha yakın bir değer alır.

3. Bulgular

	Şehirler	Yönelim Entropisi	Gül Diyagramı		Şehirler	Yönelim Entropisi	Gül Diyagramı		Şehirler	Yönelim Entropisi	Gül Diyagramı
1	Aydın	3,340	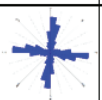	11	Balıkesir	3,534	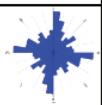	21	Malatya	3,552	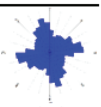
2	Manisa	3,390	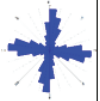	12	Kocaeli	3,537		22	Van	3,552	
3	Mersin	3,413	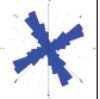	13	Tekirdağ	3,537		23	Kayseri	3,556	
4	Sakarya	3,470	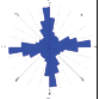	14	Hatay	3,540		24	Trabzon	3,557	
5	Antalya	3,486		15	Kahraman maraş	3,542		25	Diyarbakır	3,560	
6	Ordu	3,496		16	Erzurum	3,542		26	İzmir	3,560	
7	Adana	3,499		17	Eskişehir	3,546		27	Konya	3,561	
8	Şanlıurfa	3,503	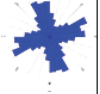	18	Gaziantep	3,546		28	Mardin	3,562	
9	Bursa	3,512		19	Samsun	3,547		29	Ankara	3,568	
10	Denizli	3,531		20	Muğa	3,549		30	İstanbul	3,578	

Çalışmada cadde ve sokak sistemlerinin entropi değerleri üzerinde etkili olduğu düşünülen bazı değerler de hesaplanmıştır. Bu değerler Şehirlerin yuvarlaklık derecesi, ortalama yol uzunlukları ve yoğunluklarıdır. Şehirler

arasında kusursuz bir daire görünümüne en yakın olan şehir Balıkesir'dir. Balıkesir şehrini Erzurum ve Ankara şehirleri takip etmektedir. Daire görünümüne en uzak olan kentler ise Hatay ve Kahramanmaraş'tır (Tablo 1).

Şehirlerdeki ortalama sokak uzunluklarına baktığımızda Cadde ve Sokakların en uzun olduğu şehir Van'dır. Van Şehrini Mardin ve Ankara şehirleri takip etmektedir. Cadde ve sokak uzunluğu ortalaması en kısa olan şehir ise Balıkesir'dir. Çalışmadaki veri doğrultusunda bir şehir ya da bölgedeki cadde ve sokakların ortalama uzunluğunun kısa olması yakın mesafelerde yolların diğer yollarla kesiştiğini veya sık aralıklarla yön değiştirdiğini gösterir.

Tablo 1. Otuz Şehrin Sokak Sayısı, Entropi, Yuvarlaklık Oranı, Yolların Ortalama Uzunluk ve Yoğunluk Değerleri

Şehirler	Sokak Sayısı	Yönelim Entropisi	Uzunluk Entropisi	Yuvarlaklık Oranı	Ortalama Uzunluk(m)	Yoğunluk (sayı/km^2)
Adana	44543	3,499	2,804	0,279	73	260
Ankara	113380	3,568	2,875	0,434	99	110
Antalya	34596	3,486	2,795	0,127	82	236
Aydın	6797	3,340	2,654	0,391	78	257
Balıkesir	15265	3,534	2,839	0,528	63	348
Bursa	64748	3,512	2,831	0,169	65	321
Denizli	29477	3,531	2,850	0,310	76	209
Diyarbakır	20434	3,560	2,868	0,297	83	156
Erzurum	7204	3,542	2,847	0,477	84	181
Eskişehir	27200	3,546	2,861	0,193	80	187
Gaziantep	36616	3,546	2,859	0,356	66	277
Hatay	10620	3,540	2,842	0,054	83	210
İstanbul	271777	3,578	2,884	0,086	76	258
İzmir	84507	3,560	2,866	0,070	68	315
Kahramanmaraş	16943	3,542	2,842	0,054	75	315

Kayseri	38034	3,556	2,854	0,086	95	162
Kocaeli	13934	3,537	2,832	0,237	73	329
Konya	49841	3,561	2,866	0,219	98	119
Malatya	11557	3,552	2,850	0,128	88	211
Manisa	10202	3,390	2,689	0,154	77	237
Mardin	962	3,562	2,844	0,110	116	109
Mersin	21972	3,413	2,723	0,078	75	288
Muğla	1996	3,549	2,839	0,117	82	242
Ordu	4485	3,496	2,782	0,117	81	245
Sakarya	15542	3,470	2,778	0,154	76	284
Samsun	16391	3,547	2,850	0,069	85	217
Şanlıurfa	16926	3,503	2,811	0,428	71	232
Tekirdağ	7332	3,537	2,842	0,095	67	344
Trabzon	7463	3,557	2,847	0,078	68	343
Van	9370	3,552	2,860	0,220	117	103

30 şehrin tarihi alanları ile günümüze daha yakın zamanlarda oluşmuş olan cadde ve sokakların durumu incelendiğinde tarihi kısımdaki yolların entropi değerlerinin en düşük olduğu şehir Mersin'dir. Tarihi kısımda entropi değerlerinin en yüksek olduğu şehir ise İstanbul'dur. Tarihi kısımda cadde ve sokakların en kısa olduğu şehir ortalama yol uzunluğu 34 metre olan Denizli'dir.Tarihi kısımda cadde ve sokakların en uzun olduğu şehir ise ortalama yol uzunluğu 152 metre olan Mardin'dir (Tablo 2). Gerek tarihi kısımdaki yollar gerek günümüze daha yakın zamanda oluşmuş olan yolların ortalama uzunlukları ile yoğunlukları ters orantılıdır. Yollarını ortalama uzunluğu arttıkça parsel büyüklükleri artar yol yoğunluğu ise azalır.

Tablo 2. Şehirlerin Tarihi Kısımları İle Günümüze Yakın Zamanda Oluşmuş Olan Kısımlarının Geometrik Değerleri

Şehirler	Tarihi Kısımdaki Yollar			Günümüze Daha Yakın Zamanda Oluşmuş Yollar		
	Yönelim Entropisi	Ortalama Yol Uzunluğu (m)	Yol Yoğunluğu (sayı/km^2)	Yönelim Entropisi	Ortalama Yol Uzunluğu (m)	Yol Yoğunluğu (sayı/km^2)
Adana	3,434	52	583	3,500	73	258
Ankara	3,536	59	446	3,568	99	110
Antalya	3,517	49	636	3,484	82	234
Aydın	3,403	61	389	3,307	80	245
Balıkesir	3,421	39	1266	3,535	64	339
Bursa	3,529	56	510	3,510	66	316
Denizli	3,289	34	1260	3,531	76	208
Diyarbakır	3,455	56	398	3,559	84	153
Erzurum	3,417	58	492	3,542	85	175
Eskişehir	3,524	48	739	3,545	80	183
Gaziantep	3,457	60	441	3,548	66	275
Hatay	3,443	45	833	3,542	84	204
İstanbul	3,568	58	504	3,576	78	249
İzmir	3,554	60	518	3,560	69	307
Kahraman-maraş	3,507	51	624	3,540	76	308
Kayseri	3,463	66	378	3,556	95	160
Kocaeli	3,430	51	619	3,535	75	313
Konya	3,477	63	388	3,561	98	117
Malatya	3,515	81	278	3,554	88	207
Manisa	3,354	54	546	3,366	81	210
Mardin	3,220	152	62	3,564	111	118
Mersin	3,119	58	436	3,416	76	285
Muğla	3,501	72	259	3,538	82	244
Ordu	3,452	49	647	3,496	81	241
Sakarya	3,384	59	422	3,472	77	279
Samsun	3,373	43	696	3,541	86	212

Şanlıurfa	3,463	47	658	3,493	73	221
Tekirdağ	3,537	48	676	3,536	68	336
Trabzon	3,519	46	721	3,558	70	323
Van	3,362	102	136	3,569	120	96

4. Tartışma

Cadde ve sokak sistemlerinin karmaşıklığı bir başka ifadeyle entropi oranının yüksek olmasında kentsel planlama ve planlama üzerinde de etkili olan ekonomik, sosyal, tarihi birçok etken bulunmaktadır.Bu etkenler ancak ilgili şehrin müstakil bir çalışması sonucunda belirlenebilir. Yolların entropi değerleri ile diğer geometrik değerleri incelendiğinde yüksek bir ilişki oranı tespit edilememiştir. İncelenen şehirlerin her birisi için yolların sayısı, yoğunluğu, ortalama uzunluğu, şehrin yuvarlaklık derecesi gibi diğer geometrik etmenler arasındaki ilişki ele alınmıştır. Bunun sonucunda incelenen 30 şehrin entropi oranları ile yolların sayısı, yoğunluğu, ortalama uzunluğu, şehrin yuvarlaklık derecesi arasında yüksek bir korelasyon tespit edilmemiştir(Şekil 3).

Şekil 3. Yolların Entropi Oranları ve Diğer Geometrik Parametreler

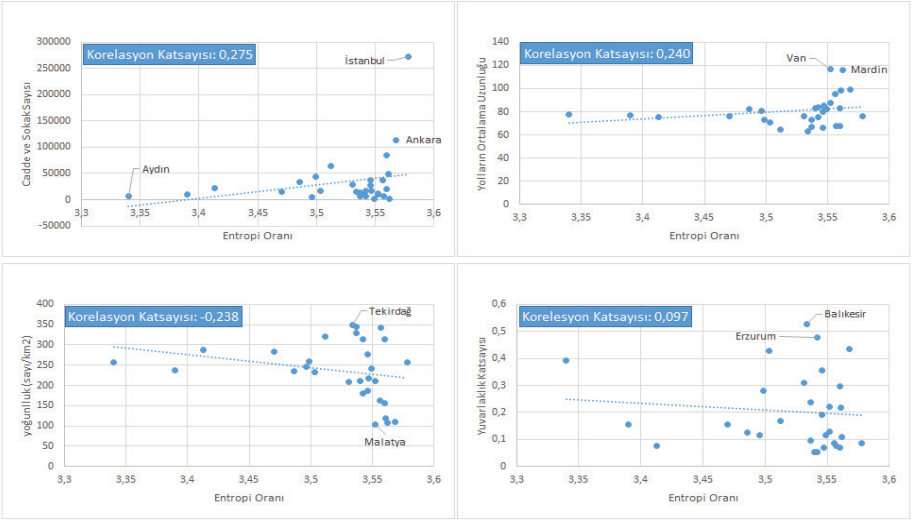

Bununla birlikte her bir şehrin tarihi kısmında gelişmiş olan cadde ve sokakları ile günümüze daha yakın zamanda oluşmuş cadde ve sokak yapılarını karşılaştırdığımızda bazı genellemelere ulaşmak daha olasıdır. Genel olarak şehirlerin iç kısmında yer alan cadde ve sokaklar dış kısımda yer alan yollara göre sayıca daha az, ortalama uzunlukları daha kısa ve entropi oranları ise daha düşüktür (Şekil 3).

4.1. Şehrin Tarihi Kısımlarında ve Günümüze Daha Yakın Zamanda Oluşmuş Olan Cadde ve Sokak Sistemleri

Zaman içerisinde şehirler soyut ve somut birçok değişim geçirmiştir. Bu değişimlerden hiç kuşkusuz cadde ve sokak yapıları da etkilenmiştir. Örneğin İstanbul şehrinde çıkan yangınlar sonucu sur içi bölgesinde organik yapılı cadde ve sokak sisteminin ortadan kaldırılıp bunun yerine grid sistemin uygulanmaya çalışılmıştır. Benzer uygulamalar incelenen diğer şehirlerin bazılarında da görmek mümkündür. Ancak tarihi haritaların kordinatlandırılması neticesinde bu değişimlerin şehirlerdeki cadde ve sokak sisteminin genelini değiştirmediği ve genel bir değerlendirme yapılmasına olanak sağlayacak ölçüde olduğu sonucuna varılmıştır. Diğer taraftan böyle bir veri teminine gidilmiş olmasının Mardin Şehri örneğinde olduğu gibi bazı dezavantajları da vardır. Mardin'in tarihi kesimi için https://www.openstreetmap.org sitesinden temin edilen yol verisi eksiktir. Mardin şehrinin tarihi kısımlarında 10 derecelik 36 grubu temsil eden cadde ve sokak olmadığı için entropi oranı hesaplanırken 36 ayrı değişken yerine bazı yönlere ait(20-30, 120-130, 130-140 ve karşı açıları) olan yollarını bulunmaması nedeniyle 30 değişken kullanılmış ve entropi oranları daha düşük çıkmıştır. Aynı sebepten dolayı yol uzunluğu olması gerekenden daha fazla, yol yoğunluğu ise olması gerekenden daha düşüktür. Bununla birlikte diğer şehirlerin tarihi kısımları ile alakalı benzer bir problem yaşanmamıştır.

İncelenen şehirlerin büyük bir çoğunluğunda iç kısımda yer alan cadde ve sokakların entropi oranı dış kısımda yer alan cadde ve sokaklardakinden daha azdır. Bu duruma istisna teşkil eden şehirler, Aydın, Antalya, Bursa ve Tekirdağ'dır.

Şekil 4. Şehirlerin Tarihi Kısımlarda ve Günümüze Daha Yakın Zamanda Oluşmuş Olan Yolların Geometrik Durumları

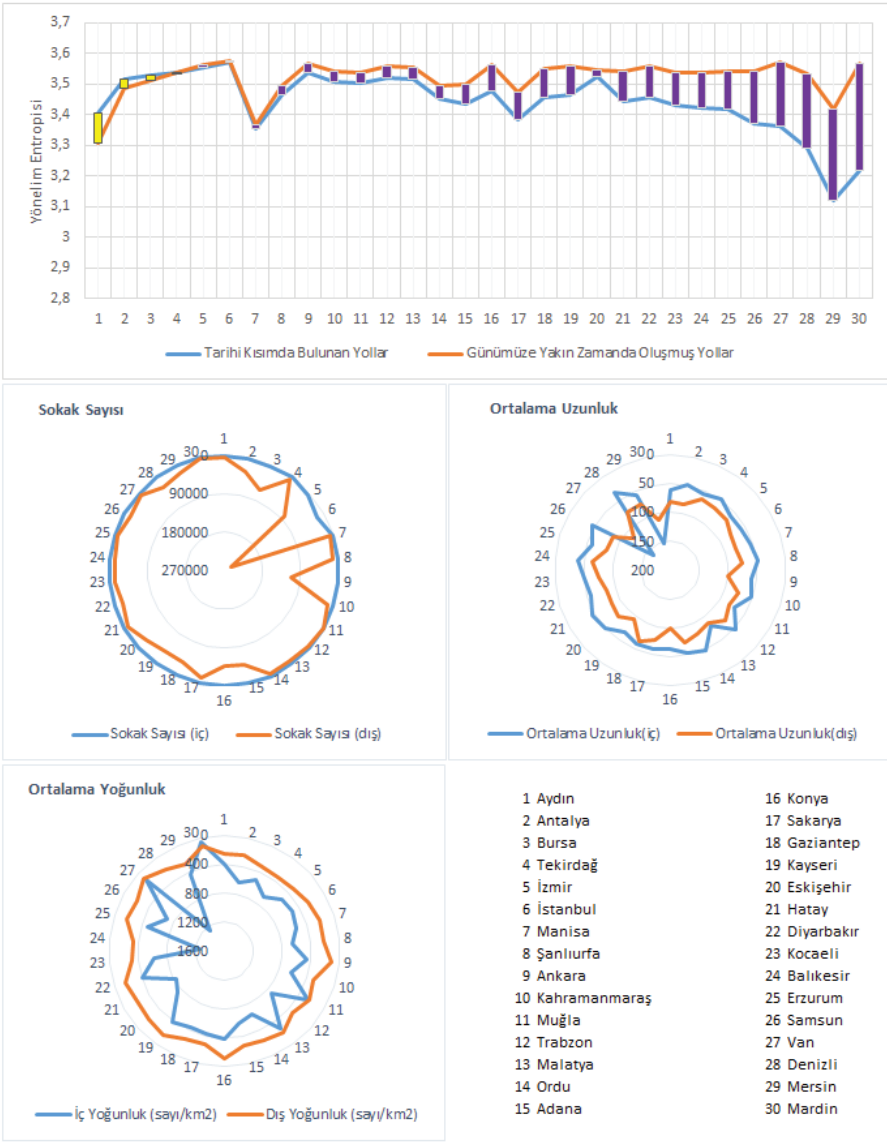

Cadde ve sokakların yoğunlukları incelendiğinde tahmin edildiği gibi tarihi kısımlardaki cadde ve sokakların günümüze daha yakın zamanda

oluşmuş olan cadde ve sokaklardan daha yoğun olduğunu söylemek mümkündür. Mardin şehri dışında tüm şehirlerde cadde ve sokak yoğunluğu tarihi kısımlarda daha fazladır.

5. Sonuç

Çalışmada Türkiye'deki 30 büyük şehir belediyesinin idari merkezi olan 30 adet kentin cadde ve sokak sistemlerinin geometrisi analiz edilmiştir. Bu çalışma sonucunda 30 şehrin entropi oranı bir başka ifadeyle grid sisteme en fazla yaklaşan şehrin Aydın olduğu tespit edilmiştir. Aydın şehrini Manisa, Mersin, Sakarya ve Antalya şehri takip etmektedir. Grid plandan en fazla uzaklaşmış olan şehir ise İstanbul'dur.

Çalışmada incelenen şehirlerin ortalama entropi değeri 3,522'dir. Diğer taraftan Boeing'in(2019) çalışmasına göreAvrupa Kıtasındaki şehirlerin ortalama yönelim entropisi 3,547Ortadoğu ve Afrika ve Latin Amerika'daki şehirlerinde 3,490, Asya ve Okyanusya Kıtalarındaki şehirlerin 3,439, Kuzey Amerika Kıtasında şehirlerin ortalama entropi değerleri ise 3,003'dür. Bununla birlikte gerek bu makalede gerek se farklı araştırmacılar tarafından çalışılan şehirler kendi bölgelerinin önemli merkezleridir. Küçük ve orta büyüklükteki şehirlerin geometrik düzenlerinin araştırılmasına ve mevcut çalışmalar ile karşılaştırılması gerekmektedir.

Çalışma çıktılarından bir diğeri ise uzunluk entropisi ile yönelim entropisi arasında büyük bir korelasyon olmasına karşı, entropi ile cadde ve sokakların sayısı, yoğunluğu, ortalama uzunluğu ve yuvarlaklık katsayıları arasında yüksek bir ilişki bulunamayışıdır.

Şehirlerin tarihi kesimlerindeki cadde ve sokaklar ile günümüze daha yakın zamanda oluşmuş olan cadde ve sokaklar incelendiğinde genel olarak tarihi kısımdaki cadde ve sokakların entropi değerlerinin daha düşük olduğu gözlenmiştir. Bunun temel sebebi tarihi kısımda yer alan cadde ve sokak sayılarınındaha az oluşudur. Diğer taraftan tarihi kısımlarda cadde ve sokaklar daha yoğun ve yolların ortalama uzunlukları daha kısadır.

Çalışma aynı zamanda OSM verileri kullanılarak cadde ve sokaklar ile alakalı bazı sonuçlar verilebileceği örneğidir. Mardin şehrinin tarihi

kısımda bulunan cadde ve sokak sistemlerindeki eksiklik istisnai bir durum olup diğer şehir ve bölgelerde benzer bir durum söz konusu değildir.

Makale sonucunda incelenen şehirlere ait sayısal veriler sunulmuş ve karşılaştırılmıştır. Fakat çıkan sayısal değerlerin nedenlerini belirlemek müstakil çalışmalar ile mümkün olabilir. Bu çalışmaların yapılması ile cadde ve sokak sistemlerinin geometrik düzenini etkileyen (coğrafi, ekonomik, idari, sosyal gibi) faktörleri ortaya koymak mümkündür. Ayrıca yolların geometrik düzeninin etkilediği trafik sıkışıklığı, şehir görünümü, emlak fiyatları gibi değişkenlerle beraber incelemek mümkündür.

Kaynakça

Abadie, M. (1922) *OpérationsauLevant. LesQuatreSiègesd'Aïntab (1920-1921)*. Impr.-éditeurs Charles-Lavauzelle et Cie.

Adapazarı- Samanlı Paftası, Atatürk Kitaplığı No: 3162

Adigüzel, F., Toroğlu, E., ve Kaya, Ö. (2015) Kentsel Gelişme İle Ulaşım İlişkisi: Adana Örneği/Urban DevelopmetAndTransportatıonRelatıon: The Case Of Adana *TurkishStudies, International Periodical-ForTheLanguages, LiteratureandHistory of TurkishorTurkic* 10(6) 27-46.

Aksu, E. Y, Altınörs Ç. A., (2018) Mardin Tarihi Kent Dokusunda Form DeğişiminiİncelenmesI, *Değişen Kent, Mekân ve Biçim, Türkiye Kentsel Morfoloji Araştırma Ağı II.* 36, 725-739

Ankara Şehir Haritası,https://www.harita.gov.tr/urun-252-haritasi.html&katid=14 (Son erişim Tarihi: 15.01.2021).

Barthelemy M, Bordin P, Berestycki H, Gribaudi M. (2013) Self-OrganizationVersus Top-DownPlanning , TheEvolution Of A City. SciRep 3. https://doi.org/10.1038/srep02153

Batty, M. (2005) Network Geography: Relations, İnteractions, ScalingAndSpatialProcesses İn GIS, Unwin DJ, Fisher P (eds) Re-presenting GIS. Wiley, Chichester, pp 149–170

Boeing G (2018) MeasuringTheComplexity Of Urban Form And Design. *Urban DesInt*23:281–292. https://doi.org/10.1057/s41289-018-0072-1

Boeing, G. (2019) Urban SpatialOrder: Street Network Orientation, Configuration, AndEntropy. *ApplNetwSci* 4, 67 https://doi.org/10.1007/s41109-019-0189-1

Buhl J, Gautrais J, Reeves N, Solé RV, Valverde S, Kuntz P, Theraulaz G. (2006) Topologicalpatterns in streetnetworks of self-organized urban settlements. EurPhys J B 49:513–522. https://doi.org/10.1140/epjb/e2006-00085-1

Bursa Şehir Haritası Keşfiyat ve İnşaat Türk Anonim Şirketihttps://archives.saltresearch.org/handle/123456789/111021(Son Erişim Tarihi: 15.01.2021).

Chan SHY, Donner RV, Lämmer S (2011) Urban Road Networks — Spatial Networks With Universal GeometricFeatures?,Eur PhysJ B 84:563–577. https://doi.org/10.1140/epjb/e2011-10889-3

Çetin, S. (2012) Geç Osmanlıdan Erken Cumhuriyete İç Batı Anadolu Da Kentsel Yapının Değişimi: Manisa, Afyon, Burdur ve Isparta Kentleri Üzerine Karşılaştırmalı Bir İnceleme (1). *Orta Doğu Teknik Üniversitesi Mimarlık Fakültesi Dergisi*, *29*(2), 89-126.

Deniz, O. (2009) Van Kent Merkezine Yapılan Göçler ve Göçün Kentsel Gelişim Üzerine Etkisi. *TÜCAUM V. Ulusal Coğrafya Sempozyumu*, 16-17.

Diyarbakır Paftası, Demirbaş Hrt_011181, Yer Numarası 912.566.75 DİY 912.566.75 DİY 1333 http://ataturkkitapligi.ibb.gov.tr/yordambt13/yordam.php?

Ducruet C, Beauguitte L. (2014) SpatialScienceAnd Network Science: ReviewAndOutcomes Of A ComplexRelationship. Netw SpatEcon14:297–316. https://doi.org/10.1007/s11067-013-9222-6

Erzurum Şehir Haritası http://erzurumarsivi.com/(Son Erişim Tarihi: 15.01.2021).

Eskişehir Planı https://www.harita.gov.tr/k-5-tarihi-haritalar.html(Son Erişim Tarihi: 15.01.2021).

Gudmundsson, A.,&Mohajeri, N. (2013) Entropyandorder in urban streetnetworks. *Scientificreports*, *3*(1), 1-8.

Gürsoy, A. (1998) Şehir Coğrafyası Yönünden Ordu, Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Coğrafya Anabilim Dalı, Yayımlanmamış Doktora Tezi.

https://land.copernicus.eu(Son Erişim Tarihi: 29.12.2020)
https://www.openstreetmap.org(Son Erişim Tarihi: 29.12.2020)
Istanbul (Turkey). Kütüphane ve Müzeler Müdürlüğü, & Dağdelen, İ. (2007) *Alman Mavileri: 1913-1914 I. Dünya Savaşı Öncesi İstanbul Haritaları*. TC İstanbul Büyükşehir Belediye Başkanlığı, Kütüphane ve Müzeler Müdürlüğü.
İzmir Şehri ve Civarı Haritası, Demirbaş Hrt_Gec_002306, Yer Numarası 912.562.11 İZM 912.562.11 İZM 1927 http://ataturkkitapligi.ibb.gov.tr/yordambt13/yordam.php? (Son Erişim Tarihi: 15.01.2021).
İzmit Paftası Demirbaş Hrt_003163 Yer Numarası 912.563 İZM 912.563 İZM 1338 1 http://ataturkkitapligi.ibb.gov.tr/yordambt13/yordam.php? (Son Erişim Tarihi: 15.01.2021).
Jiang B, Claramunt C. (2004) TopologicalAnalysis Of Urban Street Networks. Environ Plan B: Plan Des31:151–162.https://doi.org/10.1068/b306
Jiang B, Duan Y, Lu F, Yang T, Zhao J. (2014) TopologicalStructure Of Urban Street Networks FromThePerspective Of Degree Correlations. *Environ Plan B: Plan De*s41:813–828. https://doi.org/10.1068/b39110
Kahraman, M. (2018) *Menteşe Yöresinde Şehirler ve Şehirleşme: Muğla Şehri*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi.
Li W., Hu D., Liu Y. (2018) An improvedmeasuringmethodfortheinformationentropy of network topology. Trans GIS 22:1632–1648. https://doi.org/10.1111/tgis.12487
Marshall S. (2004) *Streets AndPatterns*. SponPress, New York
Masucci A. P.,Stanilov K., Batty M. (2013) Limited urban growth: London'sstreet network dynamics since the 18th century. PLoS One 8:e69469. https://doi.org/10.1371/journal.pone.0069469
Mohajeri N., French J., Gudmundsson A, (2013) Entropymeasures of street-network dispersion: analysis of coastalcities in Braziland Britain. *Entropy*15:3340–3360. https://doi.org/10.3390/e15093340

Mohajeri N., Gudmundsson A. (2012) EntropiesAndScalingExponents Of Street AndFracture Networks. *Entropy*14:800–833. https://doi.org/10.3390/e14040800

Nilsson L, Gil J. (2019) TheSignature Of Organic Urban Growth: Degree Distribution Patterns Of TheCity'sStreet Network Structure.In: D'Acci L (ed) Thematheматics of urban morphology. Springer, Cham, pp 93–121. https://doi.org/10.1007/978-3-030-12381-9_5

Oral, M. (2011) Duvarlar Arasında Antalya Yahudi Cemaati-II, *Pursuit of History*, *3*(6).

Özcan, K.,veBaşdere, Ş. (2018) Tarihi Çevrede Morfolojik Analiz; Kaleiçi, Denizli Örneği,*Journal of HistoryCultureand Art Research*, 7(2), 491-501. doi:http://dx.doi.org/10.7596/taksad.v7i2.1484

Özdemir, S. C. (2005) *Şehir Morfolojisi Ve Kültür: Urfa Ve Trabzon'da Karşılaştırmalı Olarak Şehir Dokusu Ve Yöresel Müziğin İlişkilerinin Araştırılması*, İstanbul Teknik Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi.

Rifaioğlu, M. N. (2014) TheHistoric Urban Core Of Antakya Under TheInfluence Of The French Mandate, AndTurkishRepublican Urban ConservationAnd Development Activities, *Megaron* 9(4) 271-288, doi: 10.5505/MEGARON.2014.36036

Sandal, E. K. veGurbuz, M. (2003) Theexamination of spatialexpansion of thecity of Mersin andmisuse of agriculturallands. *TurkishJournal of GeographicalSciences*, 1 117-130.

Siyavuş, E. A.(2019)*Tekirdağ Şehir Coğrafyası*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Coğrafya Anabilim Dalı, Coğrafya Bilim Dalı, Yayınlanmamış Doktora Tezi.

Sönmez, F. ve Alper, B. (2012) Kayseri Kentinde Fiziksel Çevrenin Değişimi: 1882-1945. *SigmaJournal of Engineeringand Natural Sciences*, *4*, 111-130.

Tsiotas D. vePolyzos S. (2018) TheComplexity İn TheStudy Of Spatial Networks: An EpistemologicalApproach. NetwSpatEcon 18 1–32. https://doi.org/10.1007/s11067-017-9354-1

Uğur, A. (2003) Aydın Şehrinin Kuruluşu ve Gelişme Evreleri, *TurkishJournal of GeographicalSciences 1*(2) 41-62.

Uzuneminoğlu, H. (1993) Şehirlerin Alan Bakımından Gelişmesi ve Samsun Örneği. *Ondokuz Mayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi 8*(1) 273-290.

Van Şehrinin Planı https://www.jelleverheij.net/sources/maps/map-of-van-city.html(Son Erişim Tarihi: 15.01.2021).

Wang, J. (2015) ResilienceOf Self-OrganisedAnd Top-DownPlannedCities—A Case Study On LondonAndBeijingStreet Networks. PLoSOne 10:e0141736. https://doi.org/10.1371/journal.pone.0141736

Yağmur, D. Y.(2007)*Kahramanmaraş'ta Şehir İçi Araz Kullanımı,* Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Coğrafya Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.

Yeh AG-O, Li, X. (2001) MeasuringAndMonitoring Of Urban Sprawl İn A RapidlyGrowingRegion Using Entropy. *Photogramm Eng Remote Sens*67:83–90

BÖLÜM VI

MEKÂNSAL AYNILAŞMA PERSPEKTİFİNDEN KIRSALIN DEĞİŞEN YÜZÜ OLARAK KONUT

The Changing Face of The Rural from The Spatial Uniformatiy Perspective: Housing

Özlem ÇAKAR ÇELİK
(Dr. Öğr. Üye.), Fırat Üniversitesi.
ocakar@firat.edu.tr
ORCID: 0000-0002-2896-3066

Giriş

Kırsal alanlar doğal ve beşeri çevrenin etkileriyle şekillenmiş kültürel coğrafi görünüme sahiptir. Bu coğrafi görünümün önemli bileşenlerinden birini konut ve eklentileri oluşturmaktadır. Kırsalı şekillendiren bu beşeri tesisler literatürde geleneksel ve modern olmak üzere iki başlık altında değerlendirilmektedir.

Geleneksel ve modern (yeni tip) konutlar arasında yapı malzemesi, plan tipi vb. faktörler açısından önemli farklar vardır. Geleneksel konutlar kültürel miras, mimari miras, ekolojik duyarlılık, ekolojik sürdürülebilirlik ve organik doku açısından önem kazanırken modern konutlar küreselleşme, popüler kültür gibi olgularla anılmakta ve yere özgü anlamınyitirilmesine neden olduğu için eleştirilere hedef olmaktadır.

Geleneksel konut ve eklentilerinin dikkat çeken ilk yönü birçok araştırmacının (Tuncdilek,1967; Tanoğlu, 1969; Tolun Denker, 1977) vurguladığı gibi yapı malzemesi, konut şekli ve bölümleri ile bulunduğu coğrafi çevrenin etkilerini yansıtıyor olmalarıdır. Bununla birlikte konut yörede sürdürülen ekonomik faaliyet şekli, içinde oturan ailenin sosyo-ekonomik özellikleri, sosyo-kültürel düzeyi, tarihi özellikler ve gelenek-göreneklere dair de

ipuçları verir (Doğanay, 1997). Yani geleneksel kırsal konutları şekillendiren ana faktör yerin fiziki ve beşeri coğrafya özellikleridir (Zaman, 2017).

İklim, bitki örtüsü, toprak özellikleri, topoğrafya, eğim, yükselti, jeolojik yapı ve litolojik özellikler mesken ve eklentilerini etkileyen en önemli fiziki faktörlerdir. Beşeri faktörler ise insana dair birçok şeyi içermektedir. Örneğin, gelenek ve görenekler, inşaat tekniğindeki değişim ve ilerleme, ekonomik faaliyet şekli, kişisel zevkler, psikolojik nedenler, etnik yansımalar, tarihi faktörler, göç vb.(Yılmaz, 2001).

Belirtilen bu fiziki ve beşeri faktörlerin etkileri ifade edildiği gibi geleneksel kırsal konutları şekillendirmiştir. Ancak yukarıda da bahsedildiği gibi kırsalın kültürel coğrafi görünümüne dâhil olmuş yeni tip evlerde vardır. Soydaş Çakır'ın (2021) ifade ettiği gibi günümüzde kaynakların artan tüketimi, çevresel ve ekolojik değişimler, aile yapısındaki dönüşümler, bilgi ve iletişim teknolojilerinin hızlı gelişimi gibi faktörler konut tasarımına yönelik bakış açısını değiştirmiştir. Ek olarak kentlerde nüfus artışı ile birlikte yaşanan gelişmeler, değişen mekân büyüklükleri, dönüşüm projeleri ve kırsala dönüş talebinin artması konutların biçimlenmesinde önemli rol oynamaktadır (Soydaş Çakır, 2021).

Artık tamamen geleneksel kırsal konutlardan oluşan kırsal yerleşme şekillerine rastlamak ender görülür olmuştur. Başka bir ifade ile kırsal alanlar modern konutlarla değişmeye başlamıştır. Canpolat ve Hayli (2018) bu noktada kırsal konutların kentsel konutlarla kat sayısı dışında neredeyse aynı özelliği gösterdiğini ifade etmektedir. Konut özelinde açıklanmaya çalışılan kırsal alanların bu değişimi ile ilgili olarak Taş' ın (2016) ifade ettiği 1924 yılında çıkarılan 442 sayılı Köy Kanunu'nun ardından kırsalın devlet kontrolü dışında gelişime bırakılmış olmasının etkisi büyüktür. Yani devlet tarafından yeterince kontrol edilip planlanmadığı için kırsal yerleşmeler günümüze ciddi problemlerle ulaşmıştır (Taş, 2016). Bu problemlerden bir tanesi de geleneksel konutların yok olma sürecidir. Bu süreçle birlikte kırsalın otantikliğinin (özgünlüğünün) riske girmesi, kültürel birikimin yok olması, kendine yabancı kırsalların ortaya çıkışı, geleneksel konutların endemik hale gelmesi, Anadolu'ya has çeşitliliğin kaybolması gibi birçok sorun ortaya çıkmaktadır. Bunun yanı sıra Kılıçaslan (2009) ve Emekli'nin (2014) belirttiği gibi çevreyle uyumsuz,

yöresel mimari anlayışın göz ardı edilerek inşa edildiği konutlar görsel kirlilik de oluşturmaktadır. Belirtilen bu problemlerin kırsal coğrafi görünüm açısından ortaya çıkardığı sonuç ise mekânsal aynılaşmadır.

Mekânsal aynılaşma, doğal çevre şartlarının, yöre kültürünün yok sayılması, kimliksiz yerleşmelerin, anlamdan yoksun yapıların ortaya çıkması, kollektif belleğin (toplumsal hafızanın) yok edilmesi şeklinde tanımlanmaktadır (Şenol ve Akan, 2011). Bu kapsamda Köse'nin (2007) popüler kültürün aynılaştırıcı etkisine vurgu yapan değerlendirmesi dikkat çekicidir. Bilgin (1996, aktaran Şenol ve Akan, 2011) ise mekânsal aynılaşmaya neden olan yeni tip konutların geleneği, aidiyeti ve doğallığı hemen ortadan kaldırmayan fakat sürekli aşındıran, eskiden farklı bir zaman- mekân anlayışını ortaya koyan bir eğilim içerdiğini ifade etmiştir.

Mekânsal Aynılaşmaya Neden Olan Faktörler

Kırsal konutlardaki değişim ve bu değişimin ortaya çıkardığı mekânsal aynılaşmanın nedenleri başlıca iki başlık altında değerlendirilebilir. Birincisi yere özgü coğrafi faktörlerin birbirinden farklı göstergeler açısından göz ardı edilmesidir. İkincisi ise geleneksel konutların mevcut sorunlarının neden olduğu kopuşlardır.

1. Coğrafi Faktörlerin Göz Ardı Edilmesi

Konut ve eklentileri açısından coğrafi faktörlerin göz ardı edilmesi; yörenin iklim, bitki örtüsü, jeolojik ve jeomorfolojik özellikleri ile kültürel hayatı, ekonomik faaliyet şekilleri vb. durumların konutun ve eklentinin yapı malzemesi, plan tipi vb özellikleri açısından dikkate alınmamasını içermektedir.

Türkiye bulunduğu konum itibariyle Akdeniz iklim kuşağında yer alır. Bununla birlikte iklimini şekillendiren planeter ve bölgesel özelliklerle Karadeniz, Akdeniz ve karasal iklimlerinin alt tipleriyle birlikte yaşandığı bir ülkedir. Jeomorfolojik özellikler açısından ülke genelinde bir sadelikten bahsedilemeyeceği gibi Türkiye tek bir jeolojik döneme ait yapı ve formasyonlardan oluşan bir ülke olarak da tanımlanamaz. Aksine

kısa mesafelerde değişen jeomorfolojik özelliklerle her jeolojik döneme ait yapı ve formasyonların bulunduğu bir ülke olarak tasvir edilir. Fiziki coğrafya özellikleri açısından belirtilen bu heterojenlik beşeri coğrafya özellikleriyle harmanlanarak ülkenin coğrafi görünümüne farklılıkların zenginliği olarak yansımıştır.

Geleneksel konutların yapım malzemesi ve plan tipleri bulunduğu yerin fiziki ve beşeri özellikleriyle uyumlu bir yapı sergiler. Ülkemizde de geleneksel kırsal konutların coğrafi dağılışı incelendiğinde coğrafi koşullarla uyumlu yapı malzemesinin kullanıldığını söylemek yanlış olmayacaktır. Aynı zamanda geleneksel konutların plan tipi ve yapım teknikleri açısından da coğrafi koşullara uyum ve bu uyum sonucunda geleneksel ev ve eklentilerinde Anadolu'ya has bir çeşitlilikten bahsedilebilir.

Geleneksel kırsal konutlarımızın yapı malzemesi bulunduğu yörenin coğrafi özelliğine bağlı olarak taş, ahşap ve topraktan oluşmuştur. Değişik ölçülerde kullanılmış olan bu malzemeler konutun bulunduğu bölgede bol ve kolay temin edilebilir niteliktedir. Konutların önemli bir özelliği de aynı tür malzeme kullanılmış olsa bile bölgeden bölgeye hatta aynı yerleşim ünitesinde bile farklı tip konutların görülmesidir. Bunun nedeni gelenek, görenek, kültür ve ekonomik faaliyetlerin farklılık göstermiş olmasıdır (Zaman, 2017). Sonuç olarak konutun bulunduğu yöreye özgü fiziki ve beşeri coğrafya özellikler geleneksel konutların genel karakteristiğini yansıtmaktadır. Ancak bu karakteristik durum zamanla ortadan kalkmıştır çünkü kırsal alanlarda inşa edilen yeni konutların malzemesi değişmiştir. Değişim sadece yeni konutların yapı malzemesinde değildir. Aynı zamanda bakım ve onarım işlemleriyle geleneksel kırsal konutların içerisine de dâhil olmuştur. Sonuçta doğal çevreden bağımsız konut malzemeleri kırsal alanlara girmiştir. Bu durum akademik literatürde çok kez eleştirilmiştir. Eleştirilerin ortak noktası ise yöre şartlarıyla uyumsuz yapı malzemesinin mekânsal aynılaşmaya neden olmasıdır.

Konut yapı malzemesinin, plan tipinin ve yapım tekniğinin değişmesi ve bu değişimin mekânsal aynılaşma ile sonuçlanmasının altında yatan nedenler aslında çok çeşitlidir. Aşağıda bu değişime neden olan başlıca faktörler literatür ışığında açıklanmaya çalışılmıştır.

1.1 Sosyoekonomik ve Sosyokültürel Değişim

Geleneksel konutların yok olma sürecini hazırlayan faktörlerin başında ekonomik ve kültürel değişim yer alır. Ulaşım şartlarının iyileşmesi, ekonomik gelişmişliğin artması, geleneksel hayat tarzının bitişi, çekirdek aile tipinin yaygınlaşması, tarım ve hayvancılığın gerilemesi ve buna bağlı olarak geleneksel üretim tarzı ile ilintili olan değirmen, ambar, samanlık gibi yapıların işlevlerini yitirmesi, insanların beğenisinin, isteklerinin değişmesi ile eski konutların çekiciliğini kaybetmesi gibi durumlar geleneksel konutların yerini modern, ucuz, zahmetsiz malzeme ve tekniklerle inşa edilen betonarme yapılara bırakmıştır (Davulcu, 2009). Görüldüğü gibi kırsal yerleşmelerde yeni yapılan evlerin şekil ve inşa malzemesinde görülen değişimde pek çok beşeri unsur etkili olmuştur. Ancak, bu değişimde özellikle ekonomik faktörlerin rolü büyük olmuştur. Nitekim eskiyi karakterize eden kapalı ekonomik sistem yıkılmış, buralarda yaşayanların dış teması başlamış, bu yüzden yakın çevreye bağlı olarak temin edilen malzemeler ile inşa edilen evlerin yerini daha uzak çevrelerden sağlanan malzeme ile yapılmış evler almaya başlamıştır (Zaman, 2017). Sonuç olarak konut yapımında kullanılan tuğla, briket vb. gibi yeni malzemeler kırsalın dönüşümünde önemli bir etkiye sahip olmuştur (Özgen, 2018).

Konut şekli ve plan tipindeki farklılaşma ise insanların gelir düzeyi ve değişen alışkanlıklarının bir sonucu olarak kırsala yansımıştır (Zaman, 2017).

1.2. Yer Değiştirme

Mekânsal aynılaşmaya neden olan faktörlerden biri de kırsal yerleşmelerin yer değiştirmesidir. Yer değiştirmeye neden olan faktörlerin başında afetler ve baraj inşası gelmektedir.

1.2.1. Afetler Nedeniyle Yer Değiştirme

Türkiye'de kırsal alanlarda yer değiştirmeye neden olan faktörler arasında afetleri ilk sıraya koymak hatalı bir tespit olmayacaktır. Çünkü aşağıda

detayları açıklandığı gibi Türkiye doğal ve beşeri afetler açısından önemli riskleri bulunan bir ülkedir. Yer değiştirmenin mekânsal aynılaşma problemini ortaya çıkarmasının nedeni yeni yapılaşmada coğrafi faktörlerin ihmal edilmiş olmasıdır. Bu kapsamda özellikle afet konutlarının ayrı bir yeri bulunmaktadır. Bunun en önemli nedeni afet konutlarının yöresel konut kültürünün dikkate alınmadan inşa edilmiş olmasıdır. Afet konutları deprem, sel, taşkın, heyelan, orman yangınları, terör olayları vb. doğal ve beşeri afetler sonrasında ortaya çıkan konut ihtiyacı sonrasında inşa edilmektedir. Türkiye'nin afet profili düşünüldüğünde afet konutlarının önemi daha belirginleşmektedir.

1.2.1.1. Doğal Afetler Nedeniyle Yer Değiştirme

Türkiye jeolojik, jeomorfolojik ve iklim özellikleriyle doğal afetlerin sık yaşandığı bir ülkedir. Başta deprem olmak üzere sel, taşkın, orman yangınları, heyelan vb. doğal ve beşeri afetler Türkiye'ye önemli derecede zarar vermektedir (Dölek, 2016). Meydana gelen afet zararlarının %55'i deprem, %21'i heyelan, %8'i su baskını, %7'si kaya düşmesi ve %2'si ise çığ kaynaklıdır. Bununla birlikte bütün bu afetlerden etkilenen afetzede sayısı 284.996'dır. Afet olayına maruz kalmış yerleşim birimlerinin oranı ise % 43,75'tir. Bir başka deyişle Türkiye'de nerdeyse her iki yerleşim biriminden biri en az bir afet olayı ile karşılaşmıştır (Gökçe vd. 2008)

Türkiye'de 2000'li yılların ilk çeyreğine kadar, son 70 yıllık zaman dilimi içerisinde doğal afetler nedeniyle hayatını kaybeden insan sayısı 100.000 ve hasar gören konut sayısı 600.000 civarındadır (Keleş, 2007 aktaran Özşahin, 2013). Bu rakamlara 2020 yılında yaşanan Elazığ ve İzmir depremleri de eklenince etkilenen insan ve hasar gören konut sayısı daha da artmıştır. Örneğin 24 Ocak 2020 Elazığ- Sivrice depreminde Elazığ ve Malatya illerinde 32.852 bina çeşitli derecelerden hasar almıştır. Depremde Elazığ merkezindeki yapı stoğunun % 13'ü hasar almıştır (Yolcu ve Bekler, 2020; Şıkoğlu ve Güney, 2020). 30 Ekim 2020 tarihinde meydana gelen İzmir-Seferihisar depreminde ise il genelinde 500 binanın ağır hasarlı olduğu tespit edilmiştir (İnşaat Mühendisleri Odası, 2020 İzmir Depremi Raporu). Görüldüğü gibi deprem Türkiye'de yapılı çevreyi etkileyen önemli bir afettir ve neden olduğu hasarlar

açısından Türkiye için ayrı bir önemi vardır. Hatta afet kavramı öncelikle depremi çağrıştırmaktadır (Tanyaş vd. 2013).

Bilindiği gibi başta deprem olmak üzere birçok afet türü yapılı çevreyi önemli derecede etkilemekte ve meydana geldiği yerde 'yeniden yapım' ihtiyacı doğurmaktadır (Yılmaz, 2018). Bunu biraz daha açmak gerekirse yeniden yapım ihtiyacının en basit nedeni barınmak için güvenli konut gerekliliğinin ortaya çıkmış olmasıdır. Ancak afet sonrası konut ihtiyacını sadece barınma ihtiyacıyla birlikte düşünmek çok hatalı, sürdürebilirliği olmayan bir uygulama olarak değerlendirilmelidir. Yöre insanının yaşam tarzı, kültürü, ekonomik faaliyetleri dikkate alınmak zorundadır.

Deprem ve benzeri afetler yapılı çevreye zarar vermekle birlikte düzenli, sağlıklı yapılaşma için önemli bir fırsattır. Afet sonrası yeniden yapılaşmayı fırsata çevirmiş, kırsal kalkınmayı hızlandırmış, gelenekseli modernize eden yaklaşımlarla kullanmış ülke örneklerini görmek mümkündür. Bu kapsamda yakın zamanda deprem afetini yaşamış Çin (2008 depremi) iyi bir örnektir. Deprem sonrası kırsalda zarar gören yapılı çevre yeniden inşa edilmiştir. Süreç yerel halkın paydaşlığıyla geleneksel yapım teknikleri ve malzeme kullanılarak devam ettirilmiş ve sonuçta depreme dayanıklı, halkın ekonomik faaliyetlerine, kültürüne uygun konutlar ortaya çıkarılmıştır. İnşa edilen afet evleri plan tipi ve malzeme açısından yerel toplumu anlayan mimari tasarım olarak değerlendirilmiş ve uluslararası arenada birçok ödüle layık görülmüştür. Afet konutlarındaki bu başarının temeli ise afet sonrası özellikle mimar ve mühendislerden oluşan akademik çevrenin yerel halkla işbirliği yapması ve geleneksel dokuya ait bilgi birikimini modernize ederek afete dayanıklı hale getirmesiyle ilişkilendirilmiştir (Yılmaz, 2018).

1.2.1.2 Terör Nedeniyle Boşalan Kırsal Yerleşmeler

Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgeleri'nde terör olayları nedeniyle boşaltılmış binlerce kırsal yerleşmeden bahsedilebilir. Bu yerleşmelere daha sonra devlet teşvikiyle dönüşler gerçekleşmiştir (Arınç, 2010). Ancak terör bu köyleri ve yapılarını önemli derecede tahrip etmiştir. Bu nedenle devlet terör olayları esnasında yakılıp yıkılan köylere yeni yerleşim yeri tahsis etmiştir. Tunceli İli Çemişgezek İlçesi Ulukale Köyü bu durumun

güzel bir örneğidir. Köy 1994 yılında yaşanan terör olaylarında teröristler tarafından yakılıp yıkılmıştır. 1997 yılında ise devlet teşvikiyle köye dönüş başlamıştır. Ancak dönüş devlet tarafından kurulan yeni yerleşim yerine olmuştur (Arslan, 2020). Demir Çağı'ndan itibaren kesintisiz iskân yeri olan aynı zamanda Osmanlı Devleti Dönemi'nde önemli bir merkez olan eski Ulukale özgün bir mimari yapıya ve konut kültürüne sahiptir. Günümüzde ise bu yapıların çoğunluğu yıkılmıştır (Sözen, 1973; Şen ve Erdoğan, 2019). Yeni yerleşim yerinde ise geleneksel konut kültürü ve mimari özelliklerinin devamı sağlanmamıştır. Bu örnekten anlaşılabileceği gibi terör nedeniyle boşalan kırsallar geleneksel konutların yok olma sürecinin bir parçasıdır.

1.2.1.3. Afet Konutlarına Yönelik Eleştiriler

Literatür incelendiğinde Türkiye'de afet konutlarıyla ilgili ciddi eleştiriler bulunmaktadır. Eleştirilerin odak noktası ise afet konutlarının yerel mimari özelliklerin dikkate alınmadan inşa edilmiş olmasıdır.

Hayli (2001), Erzincan'da inşa edilen afet konutlarının inşa tarzı, yapı malzemesi ve yerleşim formu bakımından birbirlerine çok benzeyen standart tip köyler oluşturduğuna dikkat çekmiştir. Araştırmacı ayrıca afet evlerinin fiziki planlamadan kaynaklanan birçok soruna sahip olduğunu da ifade etmiştir.

Yılmaz (2005) Sinop Türkeli ilçesi köylerinde meydana gelen afet sonrası inşa edilen afet konutlarını konutların yapım malzemesi, yer seçimi ve plan tipi yönüyle eleştirmiştir. Afet sonrası tercih edilen yeni malzemenin (betonarme) yöredeki doğal afetlere karşı direnç açısından daha zayıf olduğunu, kolay deforme özelliğinin bulunması ve yeniden inşa edilebilir nitelikte olmaması gibi özelliklerine vurgu yapmıştır. Afet konutlarının köylerde değil ilçe merkezinde apartman şeklinde inşa edilmiş olmasını da eleştirmiştir. Köylerde müstakil, birbirinden uzak konutlarda yaşayan yöre halkının ilçe merkezinde apartmana taşınmasının sosyoekonomik, sosyokültürel ve psikolojik açıdan meydana getirdiği olumsuzluklara dikkat çekmiştir.

25-28 Mart 2004 Aşkale Depremi sonrası inşa edilen afet konutlarıyla ilgili araştırma yapan Gök (2012), çalışmasında afet

konutlarının depreme dayanıklılık, sosyal imkânlar vb. açılardan olumlu özellikler taşıdığını belirtmiştir.Ancak araştırmacı ahırların küçük, bazı aileler içinse sadece ahır inşa edilmiş olmasını eleştirmiş ve bu yönüyle afet konutlarının yörenin ekonomik faaliyet şeklini tam olarak desteklemediğini belirtmiştir. Araştırmacının İspir İlçesi Madenköprübaşı Beldesi Elmalı Mahallesi'nde meydana gelen heyelan sonrası inşa edilen konutlar ve Gerek Köyü afet konutlarıyla ilgili tespitleri de benzerdir (2013; 2011).

1.2.2. Baraj Yapımı Nedeniyle Yer Değiştirme

Su zengini olmayan ancak hidroelektrik potansiyeli yüksek bir ülke olan Türkiye su kaynaklarını daha verimli kullanma arayışı ile baraj yapımının her geçen gün arttığı bir ülkedir.

Barajların olumlu birçok etkisi vardır. Bununla birlikte kurulduğu alanda mekânsal ve sosyoekonomik açıdan önemli değişimler meydana getirebilmektedir. Bu değişimlerden biri gölalanı içerisinde kalan yerleşmelerin yerinin değiştirilmesidir. Yer değiştiren yerleşmelerin çoğunluğunu ise köyler oluşturmaktadır (Bakırcı, 2016). Yeri değiştirilen köylerde ortaya çıkan önemli problemlerden bir tanesi geleneksel konut mimarisinden ve yapı malzemesinden uzaklaşılmasıdır. Bu problemi yaşayan birçok köyden bahsedilebilir. Erzurum İli Çat İlçesi Aşağı Çat, Yukarı Çat, Taş Ağıl, Artvin iline ait Zeytinlik, Oruçlu köyleri baraj nedeniyle yer değiştiren köylerin yalnızca birkaçıdır. Palandöken Barajı'nın inşası nedeniyle Aşağı Çat, Yukarı Çat, Taş Ağıl köylerinin yeri değişmiştir. Bu köylerde TOKİ tarafından tek tip konutlar inşa edilmiştir. Bu konutlara ahır eklentisi dâhil edilmemiştir (Koday, 2013). Deriner Barajı'nın yapımıyla birlikte Zeytinlik ve Oruçlu Köylerinin de yeri değiştirilmiştir. Köylerin yeni yerleşim yerindeki ulaşım imkânlarının gelişmişliği, istimlak bedelleriyle ailelerin ekonomik seviyesinin yükselmesi gibi nedenler inşa edilen konut şeklini ve konutun yapı malzemesini önemli ölçüde etkilemiştir. Yeni yapılan konutların hemen tamamında coğrafi faktörler göz ardı edilmiş, yöre kültürüyle uyumsuz konutlar ortaya çıkmıştır (Orhan ve Gök, 2016).

1.3. Göçler

Göçün kırsal alanları etkileme şekli temelde çok yönlüdür. Bu kapsamda kırdan kente, kentten kırsal alanlara doğru gerçekleşen göçler önemlidir. Bunlar dışında yurt dışına göçün de Türkiye kırsalına önemli etkileri olmuştur.

Ekonomik, sosyal, kültürel nedenler 1950'li yıllardan itibaren kentsel alanları çekici hale getirmiştir. Bilindiği gibi bu ve benzeri sebeplerden dolayı 1950'li yıllardan itibaren Türkiye'de kentlere doğru hızlı bir iç göç yaşanmıştır. Yılmaz vd. (2015)'ne göre 1950'li yıllardan itibaren yaşanan iç göç ve hızlı kentleşme sadece şehirsel problemlere neden olmamış, 1970'li yıllardan itibaren kırsal alanlarda düzensizliğin ortaya çıkmasına da neden olmuştur. Bununla birlikte özellikle 21. yüzyılda şehirsel yaşamın zorluğu, kaotik durumu, afetler, salgınlar vb. nedenler kırsal alanları çekici hale getirmiş, kırdan kente olan göçün yönü, kentten kırsal alanlara doğru kaymıştır. Her iki göç yönün de kırsal üzerinde önemli etkileri olmuştur. Geleneksel konutlar kırdan kente göç ile bakımsız kalmış, terkedilmiştir (Erbaş, 2013). Ancak kırsaldaki değişim geleneksel konutların terk edilmesi, bakımsız kalması ile sınırlı kalmamıştır. Mekânsal aynılaşmaya neden olan bu süreç, konut yapı malzemesi ve plan tipindeki değişimle birlikte devam etmektedir. Örneğin Amasya'nın Boraboy Köyü'nde iki katlı taş temelli ahşap karkas evler yerini çok katlı (iki, üç, dört katlı) betonarme binalara bırakmış, ambar, samanlık, ahır gibi eklentiler ise ortadan kalkmıştır (Eren, 2018).

Göçlerin kırsalda meydana getirdiği değişimin bir kısmı da yurt dışına göç etmiş nüfus ile gerçekleşmiştir. Gittikleri ülkelerden etkilenen, ekonomik durumu iyileşen insanlar köylerine yeni tip evler inşa etmiştir. Bu evlerin yapı malzemesi bulundukları coğrafyaya ait olmayıp, mesken şekli bakımından da yörenin konut kültürüyle uyumsuz yapılardır (Özav ve Yılmaz, 2007).

1.4. İkinci Konutlar

Rekreasyonel ve turizm faaliyetleri amacıyla inşa edilen ikinci konutlar kırsal coğrafi görünümün yeni bir hal almasına neden olan yapılı çevre

unsurlarındandır. İkinci konutlarla ilgili literatürde birçok çalışma vardır. Bu çalışmaların mekânsal etkilerine yönelik eleştireler arasında en dikkat çekeni mekânsal aynılaşmaya yönelik olanlarıdır.

İkinci konutların Türkiye'deki yayılımı önce yaylalarda başlamıştır. Daha sonra kıyılara kaymıştır. Son zamanlarda ise tekrar kırsala dönerek coğrafi görünümü etkilemeye devam etmektedir (Emekli, 2014).

İkinci konutların kırsalı etkileme şekillerinden biri de kırsal yerleşmelerde fonksiyonel değişikliğe neden olmalarıdır. Ceylan ve Somuncu'ya göre (2020) Türkiye'de birçok yerde özellikle de kıyı bölgelerinde böyle bir değişiklikten bahsedilebilir. Bu değişiklik geleneksel konutların yok olma sürecini hızlandırmaktadır.

Fonksiyonel değişiklikle birlikte sadece sürekli kullanılan konutlar değil bağ evleri gibi dönemlik mesken tipleri de yerini rekreasyonel amaçlı betonarme binalara bırakmaktadır (Sönmez 2013, aktaran Ceylan ve Somuncu, 2020; Kadıoğlu, 2010).

2. Geleneksel Konutların Sorunları

Geleneksel konutların yok olma sürecini hızlandıran faktörlerden biri de sorunlarıdır. Bakımsızlık, bakım çalışmaları kapsamında hatalı müdahale ve onarımlar, geleneksel konut ustalarının eksikliği ya da zor bulunması gibi durumlar geleneksel konutlarla ilgili sorunların başlıcalarıdır.

2.1. Bakımsızlık

Mesken ve eklentileri insan gibi belirli bir ömre sahip yapılardır. Dolayısıyla bakım bu yapıların önemli bir ihtiyacıdır. Ancak bakımsızlık günümüz geleneksel kır konutlarının önemli bir problemidir. Bu sorunla birlikte kırsal konutlar önemli oranda tahrip olmakta ve kullanılamaz hale gelebilmektedir. Hatta bu problem geleneksel konutların terk edilmesine neden olabilmektedir.

Bakımsızlık konutun bütünüyle ilgili olabileceği gibi bölümleriyle ilgili de olabilir. Bu kapsamda Ufuk ve Eyüpgiller'in (2013) dikkat çektiği gibi çatı örtüsünün bakımı da önemlidir. Nitekim malzeme ve taşıyıcı sistem açısından önem arz eden çatı örtüsünün bakımının yeterince

yapılmaması birçok probleme neden olabilmekte, yapı malzemesinin bozulma sürecini hızlandırabilmektedir (Ufuk ve Eyüpgiller, 2013).

Bakımsızlık nedeniyle tahrip olmuş kırsal konut ve eklentilerin önemli bir kısmını ahşap malzemeden oluşan yapılar oluşturmaktadır. Bunun en önemli nedeni ahşabın yağış suyu ile teması sonucunda erken çürüme ve dayanıklılığını yitirme durumudur (Doğanay ve Orhan, 2014). Turgay ve Buyruk (2017), bakımsızlık ile bozulma arasında doğru bir orantının olduğunu ifade etmiş ve ahşap yapı elemanlarının bozulma nedenlerini fiziksel, biyolojik ve insan kaynaklı etmenler olarak üç başlık altında değerlendirmiştir.

2.1.1. Kullanım Oranı

Geleneksel konutlarda bakımsızlığa yol açan nedenlerden biri mevsimlik kullanım, yaz mevsiminde birkaç haftalık kullanım, bayramlarda kısa süreli kullanım ve hiç kullanılmayan konutlardan oluşan yüksek kullanılmama oranıdır (Sağıroğlu ve Karayazı, 2017). Bunun yanı sıra aile içi anlaşmazlıklar da konutun kaderine terk edilmesine neden olmaktadır. Miras yoluyla konutların bölünmesi konuta karşı ilgisizliğe neden olmaktadır. Özellikle büyük şehirlere göç edenler ekonomik kriz ya da doğal afetlere karşı kırsaldaki mülklerini bir sigorta olarak görmektedir. Ancak hak sahiplerinin çokluğu nedeniyle konutlar bakımsızlığa terk edilmektedir (Kaya, 2019). Bu durum konutu oluşturan bütün yapı elemanlarının dışarıdan gelen olumsuzluklara karşı savunmasız kalmasına neden olmaktadır. Yani yapının bozulmasına neden olan fiziksel ve biyolojik etkenlerin oluşturduğu olumsuzluklara anında müdahale edilememesi anlamına gelmektedir. Anında müdahale edilemeyen problemler ise daha büyük sorunlara neden olabilmektedir (Turgay ve Buyruk, 2017).

2.2. Hatalı Bakım ve Onarımlar

Geleneksel konutların bir kısmında görülen önemli bir problemde mevcut malzemelerinin işlevini yerine getirememesi veya strüktüral problemleridir. Bu sorunların kullanıcıyı geleneksel konutun ömrünü kısaltacak hatalara, bilinçsiz müdahalelere ittiği literatürde çok kez ifade edilmiştir. Bu

hataların en barizi konutun veya eklentinin yapım malzemesinin hiçe sayılmasıdır. Konutun veya eklentinin genel inşa malzemesinin dışında malzemenin kullanılması hem otantikliğini bozmakta hem de dayanım süresini etkilemektedir. Örneğin ahşap yapı malzemesinin yerine PVC kullanılması, dış kaplama malzemesi olarak ahşap ev üzerine sac, naylon veya plastik malzemenin kullanılması, ahşap konutların dış cephelerinin gelişigüzel boyanması, beton ile sıvanması gibi (Turgay ve Buyruk, 2017; Kaya, 2019). Erbaş (2013) bu problemi Antalya'nın Akseki İlçesi'ne bağlı Süleymaniye Köyü örneğinde tespit etmiştir. Yöreye özgü düğmeli ev olarak ifade edilen geleneksel konutlarının yapım tekniği ve malzemesinin hiçe sayılması ile niteliksizleştiğini, yapı ömrünün kısaldığını ifade etmiştir. Bilinçsiz müdahalelerle mevcut pencerelerin boyut, renk ve malzemesinde yapılan değişikliklerle konutların geleneksel dokuya yabancılaştığından bahsetmiştir. Araştırmacının dikkat çektiği önemli bir durumda müdahale türlerinin kopya edilmesidir. Yani bir kişinin gerçekleştirmiş olduğu müdahale ya da yeni fakat yapıya yabancı çözümler yörenin diğer insanları tarafından örnek alınarak uygulanmıştır. Araştırmacı bu müdahaleleri "sözde iyileştirmeler" olarak değerlendirerek konunun önemine dikkat çekmiştir. Oysa düğmeli evler doğal çevre şartları ile son derece uyumlu, Anadolu'daki diğer geleneksel konutlarda benzerine rastlanmayan karma bir sistemle inşa edilmiş olup bozulmadan gelecek nesillere aktarılması gereken yapılardandır (Manav ve Çalışkan, 2017).

Geleneksel konutların özgünlüğünü bozan önemli bir uygulama da ekleme ve çıkarmalardır. Ekleme konut içinde ve dışında olabilir (Perker ve Akıncıtürk, 2011). Doğru yapı malzemesinin kullanılması buradaki en önemli husustur. Dikkate alınmaması durumunda, eklemeler yapı statiğini ve özellikle taşıyıcı sistemlerini olumsuz etkilemekte, geri dönüşü mümkün olmayan bozulmalara neden olmaktadır (Ekinci ve Arpacıoğlu, 2004). Eklemeler kadar otantik konutların bazı elemanlarının kaldırılması da özgünlüğü bozan durumlar arasındadır (Sağıroğlu ve Karayazı, 2017).

2.3. Kırsal Konut Ustalarının Eksikliği

Günümüzde geleneksel konutların önemli bir sorunu da yukarıda ifade edildiği gibi kırsal konut ustalarının bulunamaması, bulunsa dahi

maliyetinin yüksek olmasıdır (Doğanay ve Orhan, 2014). Kırsal konut ustalığı olarak ifade edilen meslek esasında halk mimarlığını içermektedir.

Sanayi öncesi dönemin şartlarıyla şekillenen ve sanayi devrimiyle birlikte yok olmaya başlayan halk mimarisi oluştuğu dönem içerisinde doğal ve beşeri özelliklerin imkân tanıdığı teknik, malzeme ve bilgi birikimi ile halkın ihtiyaçlarına göre şekillenen, oluştuğu toplumun yaşam tarzını, sosyal ilişkilerini, üretim-tüketim kalıplarını, inançlarını, geleneklerini yansıtan kültürel bir olgu olarak tanımlanmaktadır. Yerel yapı ustalarının oluşturduğu halk mimarisi, belli bir eğitim sisteminden ya da yazılı kaynaklardan beslenmeyen anonim bir özellik gösterir (Davulcu, 2016). Bu özelliğiyle UNESCO'nun 2003 Somut Olmayan Kültürel Mirasın Korunması Sözleşmesinde ekolojik bilginin gelenek bağlamına vurgu yapan konular arasında yer almıştır (Oğuz 2009 aktaran: Yılmaz, 2019). Yani halk mimarlığına ait bilgi birikiminin, deneyiminin korunması, gelecek nesillere aktarılması dünya gündeminde olan, önemsenen bir konudur.

Kırsal konut ustaları geleneksel konutların sürdürülebilir bir gelişim göstermesi açısından da önemlidir. Çünkü geleneksel konut ustaları doğayı tahrip etmeden, doğayla çift yönlü bir ilişki kuran ve geleneksel birikimi günümüze taşıyan kişilerdir. Ancak bu meslek sahibi kişilerin sayısı oldukça azalmıştır. Var olanların da artık meslekten çekilmesi, geleneksel yapıların tercih edilmemesi nedeniyle yeni ustaların yetişmemesi, yetiştirilmemesi önemli bir problemdir (Yılmaz, 2019).

Kırsal konut ustalarının eksikliği ya da bulunmayışı geleneksel konutları iki şekilde etkilemektedir. Birincisi yeni geleneksel konutların yapımına engel teşkil etmesidir. İkincisi ise bu zanaata sahip kişilerin bulunamaması nedeniyle var olan geleneksel konutların bakımsız kalması veya hatalı onarılmasıdır. Çünkü onarımı veya bakımı yapan kişi modern yapı konusunda uzmanlaşan ustadır (Kaya, 2019; Şenol ve Akan, 2011). Yılmaz'ın (2019) geleneksel Beypazarı geleneksel konutlarına yönelik çalışması bu noktada dikkat çekicidir. Araştırmacı geleneksel konutların bakım onarım faaliyetlerini yürüten kişilerin Çorum ve Kütahya illerinden gelen betonarme inşaat ustaları olduğunu ve bu ustaların geleneksel yapı tekniklerini bilmemesi ya da geleneksel tekniklerin zahmetli oluşu nedeniyle yapıya yabancı teknik ve malzemeyi kullanmayı tercih ettiklerini ifade etmiştir. Bunu yapıların dış sıvalarında

kireç yerine alçının kullanılması ile örnekleyen araştırmacı alçının rüzgâr, kar, yağmur gibi hava şartlarına dayanıklı olmadığını, döküldüğünü ve yapıyı çıplak bıraktığını vurgulamıştır. Bu sorun dışında alçı ile birlikte kireç işleme ustalığının tarihe karıştığına, kireç ocaklarının da atıl hale deldiğine dikkat çekmiştir (Yılmaz, 2019).

Sonuç

Geleneksel konutlar coğrafi faktörlerin etkisiyle şekillenmiş, ekolojik duyarlılığa sahip, kültürel miras açısından önemli aynı zamanda yere özgü anlam açısından değerli beşeri tesislerdir. Geleneksel kırsal konutlar yerel özelliklerle, kırsaldaki yeni tip konutlar ise küreselleşmenin, mekânsal aynılaşmanın bir parçası olmakla karakterize edilebilir.

Kırsalda mekânsal değişime neden olan konutlar, yeni tip konutlardır. Coğrafi faktörlerle uyumsuz bu yapı tipleri kırsalın mekânsal aynılaşma problemi yaşamasının en temel sorumlusudur.

Geleneksel konutların yok olma süreci ya da yerini yeni tip konutlara bırakmasının birçok nedeni bulunmaktadır. Bu nedenler arasında coğrafi faktörlerin ihmal edilmesi süreci hızlandıran en önemli faktördür.

Coğrafyacıların geleneksel konutları neden incelemesi gerektiği literatürde çoğu kez ifade edilmektedir. Buna karşılık modern konutlar coğrafyacıların ilgi alanına çok fazla girmemiştir. Coğrafyacılar modern konutları neden incelemelidir? Bu sorunun karşılığını coğrafya literatüründe bulmak çok da kolay değildir. Çünkü geleneksel konutlardan farklı olarak bu konutlarda yere yabancı yapım malzemesi, tekniği, plan tipi söz konusu. Ancak yeni tip konutların kırsal üzerindeki olumsuz etkileri çok derin ve şiddetli. Dolayısıyla bu yöndeki çalışmalar her ölçekte yapılmalıdır. Çünkü kırsalı korumanın bir yolu da söz edilen değişimin etkilerinin sıklıkla tekrar edilmesiyle oluşturulacak bir bilinçtir.

Kaynakça

Arınç, K. (2010). Siyasî ve tarihî coğrafya perspektifiyle: Türkiye'nin terör sorununun analizi ve jeopolitik-jeostratejik açıdan değerlendirilmesi. *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 14* (2) , 1-34.

Arslan H. (2020). Türkiye'de dönemlik mesken tiplerine bir örnek: Ulukale Köyü (Çemişgezek) dut (bahçe) damları. F. Arslan (Ed.), Türkiye Coğrafyası Araştırmaları Prof. Dr. Mesut Elibüyük'e Armağan (2. Baskı, 251-257) içinde. Pegem Akademi

Bakırcı, M. (2016). Barajların mekânın yeniden organizasyonuna etkileri: Melen Barajı örneği. *Marmara Coğrafya Dergisi, 0* (33) , 439-464. DOI: 10.14781/mcd.00918

Canpolat F, A. & Hayli, S. (2018). Coğrafi göstergeler açısından Türkiye'de kırsal değişim (1980-2012 dönemi). *Journal of Human Sciences, 15* (4), 2229-2256.

Ceylan, S. & Somuncu, M. (2020). İkinci konut turizminin tarımsal kaynaklar üzerindeki baskısı: Pelitköy örneği. Türk Coğrafya Dergisi, (75), 41-56. DOI: 10.17211/tcd.673115

Davulcu, M. (2009). Sakarya yöresi kırsal yerleşmelerinde konut mimarisi ve ustalık geleneği üzerine bir inceleme. *Kastamonu Üniversitesi Kastamonu Eğitim Dergisi, 17* (2), 687-706.

Davulcu, M. (2016). Bartın yöresi kırsal yerleşmelerinde aile yapısı ve yaşam kültürünün halk mimarisine etkisi. *TÜRÜK Uluslararası Dil Edebiyat ve Halk Bilimi Araştırmaları Dergisi, 1* (8) , 93-144.

Doğanay, H. & Orhan, F. (2014). Şavşat'ta geleneksel köy meskenleri ve başlıca sorunları. *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 18* (1), 273-298.

Doğanay, H. (1997). Türkiye Beşeri Coğrafyası. İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları,

Dölek, İ. (2016).Türkiye'nin fiziki coğrafyası. Pegem Akademi yayınları.

Emekli, G. (2014). İkinci konut kavramı açısından turizm coğrafyasının önemi ve Türkiye'de ikinci konutların gelişimi. *Ege Coğrafya Dergisi, 23* (1) , 25-42.

Erbaş, İ. (2013). Geleneksel Yerleşkelerde Kullanıcı Müdahaleleri: Süleymaniye Örneği. *Akdeniz Sanat, 6* (11).

Eren, Ş. (2018). Kırdan kente göçün kırsal alanlara etkileri: Boraboy Köyü örneği (Amasya Taşova). *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi. Cilt.11,* Sayı: 55

Gök, Y. & Yazar, M. (2013). Afetlere maruz kalan yerleşmelerin yer değişiminde karşılaşılan sorunlara bir örnek: İspir Madenköprübaşı Beldesi Elmalı Mahallesi. *Doğu Coğrafya Dergisi, 16* (26), 73-93.

Gök, Y. (2011). Horasan-Gerek Köyü'nde 30 Ekim 1983 depremi sonrası yapılan afet konutlarının başlıca planlama sorunları. *Doğu Coğrafya Dergisi, 1* (1).

Gök, Y. (2012). Erzurum-Kars depremi (30 Ekim 1983) ile Aşkale depremleri (25–28 Mart 2004) sonrası inşa edilmiş olan afet konutlarının coğrafi açıdan karşılaştırılmaları. *Doğu Coğrafya Dergisi, 16 (25),* 67-88.

Gökçe, O., Özden, Ş., & Demir, A. (2008). Türkiye'de afetlerin mekânsal ve istatistiksel dağılımı afet bilgileri envanteri. Bayındırlık ve İskân Bakanlığı, Afet İşleri Genel Müdürlüğü, Afet Etüd ve Hasar Tespit Daire Başkanlığı, Ankara

Hayli, S. (2001). Erzincan ovasında köy meskenleri. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi. Cilt: 11* Sayı: 2, Sayfa: 21-42

Kadıoğlu, Y. (2010). Türkiye'de fonksiyonel özelliğini kaybetmiş geçici yerleşmelere bir örnek: Tavas bağ evleri. *Marmara Coğrafya Dergisi, 0* (21) , 98-114.

Kaya, M. (2019). Geleneksel Kır Meskenlerinde Mimari Degradasyon: Sinop İli Örneği. *Coğrafi Bilimler Dergisi 17* (1), 146-169.

Koday, Z. (2013). Yeri Değiştirilen Köy Yerleşmelerine Örnek: Aşağı Çat, Yukarı Çat ve Taşağıl Köyleri. *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 17* (1), 223-238.

Köse, A. (2007). Balıkesir çevresinde geleneksel kırsal avlu peyzajı ve değişimi. *Doğu Coğrafya Dergisi, 12* (18), 7-38.

Kılıçaslan, Ç. (2009). İkinci konutların deniz kıyılarına etkisi. *TurkishJournal of Forestry, 7 (1),* 147-156.

Manav, K. & Çalışkan, V. (2017). Geleneksel bir mesken tipinin turizmde çekicilik potansiyelinin araştırılması: "düğmeli evler" (Antalya) örneği. *Doğu Coğrafya Dergisi, 22* (37), 215-240.

Orhan, F. & Gök, Y. (2016). Baraj yapımı nedeniyle yeri değiştirilen yerleşmelere iki örnek: Oruçlu ve Zeytinlik köyleri. Doğu Coğrafya Dergisi, 21 (35) , 131-148. DOI: 10.17295/dcd.58254

Özav, L. & Yılmaz, H. H.(2007), Çeltik İlçesi'nde Köy Konutları ve Temel Sorunları. *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Cilt:9,* Sayı: 1, Afyonkarahisar, s. 135-151.

Özgen, N. (2018). Doğa ve Toplum. N. Özgen (Ed.), Sosyal Coğrafya (1. Baskı, 1-48) içinde Pegem Akademi.

Özşahin, E. (2013). Türkiye'de yaşanmış (1970-2012) doğal afetler üzerine bir değerlendirme. 2. Türkiye Deprem Mühendisliği ve Sismoloji Konferansı 25-27 Eylül 2013 – MKÜ – Hatay.

Perker, Z. Sevgen. &Akıncıtürk, N. (2011). Geleneksel konutlarda fiziksel değişim: Bursa'da üç örnek yapı. *Uludağ Üniversitesi Mühendislik-Mimarlık Fakültesi Dergisi, Cilt 16,* Sayı 1.

Sağıroğlu, Ö. & Karayazı, S. S. (2017). Akseki Belenalan Köyü geleneksel kırsal konut dokusunda korumanın; ekoturizm yolu ile sürdürülebilirliğinin tespiti. *TÜBAV Bilim Dergisi, 10* (1) , 12-35.

Soydaş Çakır, H. (2021). Konut tasarımında etkili olan faktörler ve geleneksel mimari yaklaşımlar: Şile'de bir konut örneği. *Mimarlık ve Yaşam, 6* (2) , 485-502. DOI: 10.26835/my.894461

Sözen, M. (1973). Çemişgezek'in Ulukale Köyü'ndeki mimari eserler .*Sanat Tarihi Yıllığı, (5),* 119-140. Retrievedfrom https://dergipark.org.tr/tr/pub/iusty/issue/34603/382130

Şen, K. & Erdoğan, S. (2019). Çemişgezek-Ulukale Köyü'nün tarihsel yerleşim dokusu. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 29* (2) , 1-17. DOI: 10.18069/firatsbed.542920

Şenol, P. & Akan, A. E. (2011). Kırsal Yaşam / Kırsal Konut: Bir Yaşam Biçimi Olarak Geleneksel Kırsal Konut Üretiminde Kızılcık Köyü Örneği. *Süleyman Demirel Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi, (24)*, 143-160.

Şıkoğlu, E. & Güney, Y. (2020). 24 ocak 2020 Sivrice (Elâzığ) Depremi'nin kent merkezindeki yansıması üzerine coğrafi bir değerlendirme. *Resilience, 4* (2), 275-292.

Tanoğlu, A. (1969). Nüfus ve Yerleşme. İstanbul: İstanbul Üniv. Yay. No: 1183, Edebiyat Fak. Coğrafya Enst. Yay. No: 45.

Tanyaş, M.,Günalay, Y., Aksoy, L., & Küçük, B. (2013). İstanbul İli afet lojistik planı kılavuzu. İstanbul Kalkınma Ajansı

Taş, B. (2016). Türkiye'nin kırsal yerleşmeleri. Yeditepe Yayınevi.

Tolun-Denker, B. (1977). Yerleşme Coğrafyası-Kır Yerleşmeleri. İstanbul: İstanbul Üniv. Yay. No: 2275, Coğrafya Enst. Yay. No: 93.

Tunçdilek, N. (1967). Türkiye iskân coğrafyası, kır iskânı (köy altı iskân şekilleri). İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları No: 1283, Coğrafya Enstitüsü Yayınları No: 49.

Turgay, T. & Erkuş Buyruk, P. (2017). Geleneksel Taraklı evleri ve yapılarda bozulma nedenleri. İleri Teknoloji Bilimleri Dergisi, 6 (2) , 35-46.

Ufuk, İ. E. &Eyüpgiller, K. K. (2013). Hacıhamza'da geleneksel konut mimarisi ve korunması .*Gazi Üniversitesi Mühendislik Mimarlık Fakültesi Dergisi, 23* (2). Retrievedfrom https://dergipark.org.tr/tr/pub/gazimmfd/issue/6676/88502

Yılmaz, C. (2001). Sinop-Kastamonu Yöresi Ahşap Kır Meskenlerinde Taş Çatı Örtüsü. *Doğu Coğrafya Dergisi, 6,* 2001, s. 163-186

Yılmaz, C. (2005). Doğal afet riski taşıyan yörelerde yeniden inşa edilebilir yapı malzemesi kullanımının önemi: Sinop örneği. S. Avcı, H. Turoğlu (eds.), Ulusal Coğrafya Kongresi Bildiri Kitabı içinde (s.707-716). İstanbul Üniversitesi, Çantay Kitabevi Yayını.

Yılmaz, C., Zeybek, H. İ., Uzun A., & Bahadır, M. (2015). Giresun Aksu Çayı Havzası Geleneksel Kır Mesken Mimarisinde Güncel Değişimlere Bir Örnek; Serenderler, Coğrafyaya Adanmış Bir Ömür Prof. Dr. Hayati Doğanay, S. Zaman ve O. Coşkun (eds.), Erzurum: Atatürk Üniv. Yay., 2015, s. 303-313.

Yılmaz, D. G.(2018). Guangming Köyü ve diğer örnekler: Afet sonrası Çin kırsalında yapılaşma. *Kent Akademisi, 12* (37), Issue 2, 241-256.

Yılmaz, Ş. (2019). Geleneksel ekolojik bilgi bağlamında Beypazarı Evleri. *Milli Folklor Dergisi,16*. 213-229.

Yolcu, M. & Bekler, T. (2020). Deprem Kültürü ve Farkındalık Çalışmaları: Şili ve Elazığ Depremlerinin Karşılaştırılması. *Lapseki Meslek Yüksekokulu Uygulamalı Araştırmalar Dergisi, 1* (2) , 71-82.

Zaman, M. (2017). Türkiye'de kırsal meskenler ve coğrafi dağılışları. *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 21* (3), 911-935.

30 Ekim 2020 Tarihinde Meydana Gelen İzmir Depremi Raporu. TMMOB İzmir Şubesi. http://www.tmmob.org.tr/icerik/imo-izmir-depremi-raporu-aciklandi Erişim Tarihi: 10.02.2022

BÖLÜM VII

ATATÜRK DÖNEMİNDE (1923-1938) PANAYIRLAR: MEKÂNSAL, DÖNEMSEL DAĞILIŞLAR VE BAZI TEMEL ÖZELLİKLER

The County Fairs (Panayır) During Atatürk's Era (1923-1938): Spatial, Periodic Distributions and Main Features

Vedat ÇALIŞKAN[1] & Ezgi ÖZEY[2]
1 (Prof. Dr.), Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi,
e-mail: cografya16@gmail.com
ORCID: 0000-0001-7129-4892
2 (Doktora Öğr.), Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi,
e-mail: ezgiozey@outlook.com
ORCID: 0000-0001-8137-8926

1. Giriş

Tarih boyunca ekonomiyi, toplumları, kültürleri ve mekânları derinden etkileyen ticaret ve alışveriş olguları aynı zamanda oldukça renkli bir geçmişe sahiptir. Nitekim tarihsel süreçte dünyanın çeşitli yerlerinde ortaya çıkan sayısız pazar yeri örnekleri ve alışveriş mekânı formları bu zenginliğin kanıtları durumundadır (Çalışkan vd., 2018: 237). Alışveriş için yılın belirli zamanı geniş çevrelerden alıcı ve satıcıları bir araya toplayan panayırlar da ticaret tarihi içindeki köklü tarihleri ve birçok fonksiyonu (ekonomik, sosyal, dinsel, eğlence vb.) bir arada bulundurmaları ile oldukça ilgi çekici örnekler arasında yer almaktadır (Çalışkan, 2008:218; Çalışkan ve Sönmez, 2021:49). Burada sunulan araştırmanın konusunu oluşturan geleneksel emtia ve hayvancılık panayırları, Çalışkan (2018) tarafından şöyle tanımlanmaktadır: "Daha çok ilçe merkezlerinde -ve az sayıda

örneği köylerde- bulunan, belirli bir mevsimde, belirli tarihlerde, ilçe ve köylerin panayır için ayrılan belirli yerlerindeki geniş araziler içinde, bir ya da birkaç günden bir haftaya değişen periyotlar şeklinde, eşya (emtia) ve/veya hayvan pazarları formlarında, geçici olarak kurulan, çeşitli ihtiyaçların bir arada karşılanabildiği; daha çok kırsal yerleşmelerde yaşayan, sık ve düzenli alışveriş olanağı bulunmayan insanların gündelik ihtiyaçlarının yanı sıra mevsimlik ya da yıllık ev ihtiyaçlarının, çeşitli tarımsal araç gereçihtiyacının karşılandığı; ziyaretçilerin alışverişin yanı sıra eğlence, sosyal fonksiyonlarından yararlandığı geleneksel alışveriş organizasyonlarıdır" (Çalışkan, 2018: 1322). Bu tanıma göre panayırlar her ne kadar pazarlar, fuarlar ya da festivaller ile benzerlikler gösterse de fonksiyonel özellikleri ve zamansal ilişkileriyle farklı bir örneği temsil ederler.

Öne çıkan güçlü fonksiyonlarıyla uluslararası nitelik kazanan büyük ölçekli panayır örneklerine tarih boyunca çeşitli milletlerde ve kültürlerde rastlanmaktadır. Panayırlar, Avrupa ticaret tarihindeönemli bir yere sahip olduğu gibi, dünyanın çokçeşitli bölgelerinde ekonomik, toplumsal ve kültürel yaşama damgasını vurmuştur. Özellikle Orta Çağ Avrupası'nda altın çağını yaşayan panayırların benzerleri Selçuklular ve sonrasında Osmanlı topraklarındada görülmüştür. Anadolu'nun Türkleşmesi sürecinde, Selçuklular döneminde uluslararası ticaret hacminin artmasına bağlı olarak Anadolu'da inşa edilen kervansaray ve hanların yanı sıra büyük pazar ve panayırlar da kurulmuştur. Anadolu'da Asya ve Avrupa'yı birbirine bağlayan kadim ticaret yollarının önemli bir kavşağını oluşturan Selçuklu ülkesinde 13. yüzyılda uluslararası özellikte büyük panayırlar dikkati çekiyordu. Dört bir yandan gelen tüccarın buluştuğu bu büyük panayırlara Anadolu'da 'Yabanlu' adı veriliyordu (Sümer, 1985:16; Satoğlu, 2002:463). Yabanlu pazarı (günümüzde Pazarören, Kayseri) ve Ziyaret pazarı (günümüzde Osmanpaşa, Yozgat) gibi uluslararası panayırlar o dönemde faaldi (Sümer, 1985:16; Özcan, 2006: 209-210; Şahin, 2014:11-14). Bizans-Selçuklu sınır bölgesinde Tunguzlu- Konya arasında uzanan Roma dönemi ticaret yolu üzerinde konumlanan Karahöyük Pazarı ile Iskîyân/Iskoyân Pazarı; Konya Ladik yakınlarındaki Alâmeddin Pazarı; Mardin'de Dunaysar Bâzarî; Amasya'da Âzîne/Cuma Pazarı; Isparta Eğirdir'de Pınar Pazarı; Konya Ilgın'daki Yılgûn Pazarı; Sinop'ta Boyabat, Tokat'ta Ayvas ve Çankırı'daki Yapraklı

panayırları Selçuklular döneminin diğer faal panayırları durumundaydı (Özcan, 2006: 209-212).

Osmanlılar da ticari ve ekonomik işlevleri nedeniyle panayırlara Anadolu'da büyük önem vermiş ve yaygınlaştırmıştır. Tarihi arşiv belgelerine göre Osmanlı döneminde Anadolu'da 16. yüzyılda ilk örnekleri görülen panayırlar, 18. ve 19. yüzyılın ilk yıllarından itibaren oldukça yaygınlaşmıştı (Çalışkan ve Sönmez, 2021). Fakat Anadolu'da 18. yüzyıla kadar birkaç panayır söz konusuydu. Hatta çoğu bölgede tek bir panayır bile düzenlenmemiştir (Özkaya, 2010:74). Nitekim 17. yüzyılın ünlü Osmanlı seyyahı Evliya Çelebi Seyahatname adlı eserinde toplam 25 panayırı zikrederken, bunların sadece 3'ü Anadolu da yer almaktadır: Silivri, Apolyont ve Lüleburgaz. Osmanlı döneminde en erken tarihli az sayıda panayır örneği 16. yüzyılda tarihlenmektedir: Lüleburgaz, Avdancık, Seyidgazi, Nazilli ve Alaşehir panayırları (Matschke, 2011:115; Faroqhi, 2006:164-165). 18. yüzyılda sayıları belirgin bir şekilde artan panayırlar, 19. yüzyılın ilk yıllarından itibaren Anadolu'nun pek çok köşesinde yaygınlaşmıştı. Çalışkan ve Sönmez (2021), Osmanlı döneminde Anadolu Panayırlarını ele aldıkları araştırmada 105 emtia ve hayvancılık panayırının varlığını tespit etmektedir. Hristiyan cemaatler tarafından organize edilen, dini ve sosyal fonksiyonların öne çıktığı 33 panayır da dahil edilirse, Osmanlı döneminde Anadolu panayırlarının sayısı 138'e ulaşmaktadır. Osmanlı Devleti'nin son döneminde, 20. yüzyılın başlarında yeni panayırların kurulması da sürdürülmüştür. Osmanlı dönemine ait 105 emtia ve hayvancılık panayırının 35'i (%33) 1900-1917 yılları arasında yeni kurulan panayırlardır (Çalışkan ve Sönmez, 2021).

Avrupa'da 1. Dünya Savaşı'nın yaralarını sarmaya çalışan ülkeler, çöken ekonomiyi ve ticaret yapısını canlandırmanın bir aracı olarak panayırlara büyük önem vermekteydi. Savaş nedeniyle büyük zararlara uğrayan Belçika, Polonya hatta Fransa, Almanya ve Avusturya'da ticaret ve endüstrinin tekrar gelişmesini sağlamak gerekiyordu. Belçika'nın endüstri hayatında tekrar yükselmesi ve ticari ilişkilerini yenilemesi çok önemli bir sorundu. Bu konuda Belçika'da bir ticaret ve endüstri panayırının açılmasının yararlı olacağı anlaşıldı. 1919 yılında açılan Brüksel Ticaret ve Endüstri Panayırı Belçika ekonomisi için çok yararlı olmuş ve her yıl büyük başarılar elde etmiştir. Bunu Polonya'daki Poznan Panayırı izlemiştir (Atamgüç, 1935: 29).

Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulmasıyla birlikte, halkın ihtiyaçlarının karşılanması ve perakende ticaretin geliştirilmesi konuları da öncelikli meseleler arasında bulunuyordu. Geçmişte mal, ürün ve hizmet dağıtımının alternatifsiz araçları olarak panayırlar, Cumhuriyetin kuruluşunu takip eden yıllarda da varlıklarını pekiştirerek ülke genelinde yaygınlaştırılmıştır. Nitekim, ticaretin geliştirilmesi için atılması gereken bazı adımlar henüz Cumhuriyetin ilanından önce, 17 Şubat-4 Mart 1923 tarihlerinde düzenlenen İzmir İktisat Kongresi'nde belirlenmişti. Kongrede alınan kararlar arasında, sergilerin yaygınlaştırılması kararı da dikkat çekicidir. Gazi Mustafa Kemal Paşa'nın kongrenin açılışında yaptığı konuşmasında ifade ettiği "Siyasî, askerî muzafferiyetler ne kadar büyük olursa olsunlar, iktisadi muzafferiyetler ile tetviç edilemezlerse husule gelen zaferler payidar olamaz, az zamanda söner" sözlerinin ışığında düzenlenen kongre sürecinde bir de sergi açılması yönündekarar alınmıştı (Atatürk Ansiklopedisi, Web)."Numune Sergisi" olarak anılan bu serginin amacı Türkiye'nin ziraat, sanayi, tüccar ve esnafını birbirleriyle tanıştırmaktı. Sanayi Grubunun İktisat Esasları başlığı altında, Teşvik-i Sanayi Kanunu Hakkında alt başlığının G bendinde "her sene meşherler açılması ve mümtaz erbab-ı sanayiin mükafatlandırılması" oy birliğiyle kabul edilmişti (İnan, 1989:49). Nitekim, Cumhuriyetin kuruluşuyla birlikte ulusal ya da uluslararası fuarların kurulması da bir devlet politikası olarak benimsenmişti. Esasen bazı kentlerde var olan panayırların varlığı ve yaşanan uluslararası sergi deneyimleri, aslında Türkiye'de yaygınlaşacak olan fuarların da habercisiydi. Türkiye'de modern anlamda uluslararası fuarların çekirdeğini oluşturan panayırların ilk örneği esasen İzmir İktisat Kongresi (1923)'nin düzenlendiği binanın girişinde, kongre boyunca yerli mallardan oluşan Numune Meşherin (sergisi) olmuştur. Bu sergiye katılan makarna, sabun, helva, deri, sigara kâğıdı vb. üreticisi 168 firma İzmir'in ekonomik ve sosyal hayatını canlandırır. Kongrenin gerçekleştirildiği Hamparsumyan Binası'nda düzenlenen "Yerli Malları Sergisi", Türkiye'de modern fuarcılığın da temelini oluşturmuştur. I. İktisat Kongresi'ndeki bu serginin ardından 1924 yılında Adana'da "*Adana Beynelmilel Ziraat Sergisi*" adıyla Cumhuriyet döneminin ilk uluslararası sergisi düzenlenmiştir. 11 farklı ülkeden 46 yabancı firmanın katıldığı Adana Ziraat Sergisi'nde aynı zamanda yerli üreticiler ve firmalar da

katılım sağlamışlardır (Sansar ve Karataş, 2015;53- vd.). İzmir'deki ilk yerli serginin ardından "9 Eylül Sergisi" adı ile sürdürülen organizasyon, 4 Eylül 1927 tarihinde ve 7 Eylül 1928 günü yeniden kapılarını açmıştır. 1928 yılındaki 9 Eylül Sergisi'ne katılan toplam 515 kuruluşun 360'ını Türk kuruluşları oluştururken; Almanya, İtalya, Sovyet Rusya, ABD, Fransa, İngiltere, Avusturya, Çekoslovakya, Macaristan, Belçika, İsveç ve Yugoslavya gibi ülkelerden de 155 kuruluş ürünleri ile sergiye katılmıştır (Kaya, 2016:10-15). Bu tarihten sonra, 1929 yılında tüm dünyayı kasıp kavuran ekonomik buhranının etkileri nedeniyle 9 Eylül Sergisi 5 yıl boyunca düzenlenemez. 9 Eylül Sergisi, verilen bu uzun aradan sonra, Cumhuriyetin 10. yılını kutlamaya hazırlanılan bir dönemde, Cumhuriyet Meydanı ve çevresinde "9 Eylül Panayırı" adıyla9 Eylül 1933 tarihinde yeniden açılır. Yurtdışından birçok heyet de panayırı gezmek amacıyla İzmir'e gelir. 26 Ağustos 1934 tarihinde yine Cumhuriyet Meydanı'nda açılan panayır, bu kez uluslararası ölçek ve amacını vurgulayan yeni adıyla, "Beynelmilel 9 Eylül Panayırı" olarak kapılarını ziyaretçilere açar. 22 Ağustos 1935 tarihinde "Arsıulusal İzmir Panayırı" adıyla ziyaretçilerini son kez Cumhuriyet Meydanı'nda ağırlayan panayır, 1936 yılından itibaren "Uluslararası İzmir Fuarı" adını alır ve ziyaretçilerini fuar alanı olarak düzenlenen Kültürpark'ta konuk etmeye başlar. İzmir'den sonra Türkiye'nin diğer fuar örnekleri ise Atatürk döneminden 25 yıl sonra ortaya çıkabilmiştir. 1964 yılında Bursa Fuarı ile başlayan ulusal fuarlar süreci fuarları Türkiye genelinde yaygınlaştırır. Samsun, Trabzon, Konya, Balıkesir, Kocaeli fuarları bu süreçte ortaya çıkarlar. Balıkesir Panayırı da ilk olarak 1959'da önce Balıkesir Sergisi'ne; ardından 1965 yılında Balıkesir Fuarı'na dönüşür. 1966'da açılan Kocaeli Sanayi Sergisi, 1972'den sonra Kocaeli Sanayi Fuarı adıyla düzenlenir. Panayır ve sergi deneyimlerinin ticari, sosyal ve kültürel birikimleri; Anadolu'nun büyük şehirlerinde modern fuarların yaygınlaşmasına zemin hazırlamıştır.

Esasen genç Cumhuriyetin uluslararası statüde bir panayır oluşturma arayışında ilk öncelik İstanbul'a verilmek istenmiştir. Nitekim, İstanbul Ticaret ve Sanayi Odası tarafından 1928 yılında yayınlanan "İstanbul Beynelmilel Sergi ve Panayırın Küşadı Meselesi" adlı rapor gerekçeleriyle birlikte "Türkiye'de bir senelik beynelmilel panayır için en münasip şehir İstanbul'dur" tezini savunmakta; bu panayırın gerçekleştirilebilmesi için

dünyadan başarılı panayır örneklerini açıklayarak öneriler sunmaktaydı (ITO, 1928). Fakat İzmir Sergisi sürecinde elde edilen organizasyon başarısı ve deneyimler, Uluslararası İzmir Panayırı'nın ilk örnek olmasına büyük destek sağlamıştır. Ne yazık ki o tarihlerde önerilen Uluslararası İstanbul Panayırı fikri hiçbir zaman hayata geçirilememiştir.

Dünyada şöhret kazanan birçok uluslararası serginin yanı sıra belirli alanlarda uzmanlaşan modern fuarların (EXPO fuarları) temelinde de yine köklü ve büyük ölçekli panayırlar yer alır. Günümüzde Avrupa'da Leipzig, Köln, Frankfurt, Bruges ve Poznan vb. şehirlerde düzenlenen fuarların temelinde geçmişteki panayır organizasyonlarında elde edilen başarıların ve deneyimlerin önemli rolleri olmuştur. ABD'de de Great Falls (Montana) Imperial Valley (Kaliforniya), Albuquerque (New Mexico) panayırları da zamanla EXPO fuarlarına dönüşürken; Connecticut'taki Danbury panayırı da lüks bir alışveriş merkezine dönüşmüştür.

Dünyanın birçok ülkesinde daha çok kırsal ekonomi ve toplumsal yaşamın egemen olduğu çevrelerdeki 'emtia ve hayvan panayırları', fonksiyon çeşitliliği ve koşullara başarılı uyumun da etkisiyle,geleneksel karakterlerini koruyarak, uzun ömürlü ticaret ve eğlence organizasyonları olarak günümüze değin ulaşma başarısı göstermiştir. Fakat tarihsel süreç içinde perakende ticaret, depolama, pazarlama, ulaşım, iletişim ve finans alanlarında yaşanan yenilikler ve teknolojik gelişmeler, eğlence kültüründe meydana gelen değişimler, düzenli alışveriş olanaklarının artması ve yaygınlaşması, panayırları da derinden etkilemiştir. Bu süreçte Türkiye'de büyük kentler ve turizmin gelişme gösterdiği çevrelerde yer alan panayırlar fuar ve festivallere dönüşürken, bazıları da ortadan kalkmış; az sayıda örnek ise fazla değişime uğramadan günümüze değin ulaşabilmiştir (Çalışkan, 2008).

Türkiye'de panayırlarla ilgili yapılan araştırmalar ya da panayırlarla ilgili çeşitli bilgiler içeren çalışmalar arasında Cumhuriyet öncesi dönemler literatürde önemli bir yere sahiptir. Bunlar arasında Selçuklu döneminde Anadolu panayırlarını (Sümer, 1985:16; Satoğlu, 2002:463; Özcan, 2006:209-210; Şahin, 2014:11-14); Osmanlı döneminde ise Balkan ve Rumeli panayırlarını değerlendiren çalışmalar da yer almaktadır (Kayaoğlu, 1981; Küpeli, 1999; Şen, 1996; Erdoğru, 1994-1999; Faroqhi, 2006; Doğru, 2011; Ülgen, 2012; Erdoğan Kaçan, 2016; Ünal, 2016 vb.). Cumhuriyet döneminden itibaren panayırları ele alan

çalışmalarda özellikle son yıllarda belirgin bir artış gözlenmektedir (Atamgüç, 1935; Tongur, 1940; Akarpınar, 2004; Çalışkan, 2008, 2010, 2016, 2018, 2019; Çalışkan vd., 2015, 2018; Çalışkan ve Sönmez, 2021; Tunçel, 2009, Durmaz, 2017; Kaya ve Yılmaz, 2020).

2. Amaç ve Yöntem

Bu çalışma, Atatürk Döneminde (1923-1938) Türkiye'de mevcut olan panayırların dönemsel ve mekânsal dağılış özelliklerinin yanı sıra panayırların öne çıkan başlıca özelliklerinin belirlenmesini amaçlamaktadır. Araştırma, gazete arşivleri ve Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi taramalarının yanı sıra konuyla ilgili literatür taramasına dayanmaktadır. Bu dönemsel tarama işlemleri sonucunda elde edilen haberlere ve belgelere dayalı olarak içerik analizi yapılmış; böylece bir döneme ait panayırların öne çıkan bazı temel özelliklerinin belirlenmesi hedeflenmiştir. Çalışmanın temel veri kaynakları Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, Cumhuriyet Gazetesi, İstanbul Üniversitesinin "Gazeteden Tarihe Bakış Projesi" kapsamında yayınladığı 48 gazete ve "Gaste Arşivi" adlı internet sitesinde yer alan 55 gazeteyi kapsayan arşivde panayırlar hakkında yayınlanan haberlere dayanmaktadır.

Böylece toplam 104 gazetenin tarandığı araştırmada nitel veri analizi türleri arasında en sık kullanılan yöntemlerden biri olan içerik analizi yöntemi kullanılmıştır. İçerik analizi ağırlıklı olarak yazılı ve görsel verilerin analiz edilmesinde kullanılan bir yöntemdir (Silverman, 2001). İçerik analizi çalışmasında temelde yapılan işlem, birbirine benzeyen verileri belirli kavramlar ve temalar çerçevesinde bir araya getirmek ve bunları okuyucunun anlayabileceği bir biçimde düzenleyerek yorumlamaktır (Yıldırım ve Şimşek, 2013: 259). Araştırmacı, analize başlamadan önce kategorileri belirlemektedir. İçerik analizinin aşamaları arasında öncelikle amaçların belirlenmesi, konu ile ilgili verilerin yerinin belirlenmesi ve mantıksal bir yapının gelişmesi, kodlama kategorilerinin belirlenmesi, son olarak sayısal hale getirme ve yorumlama yer almaktadır (Büyüköztürk vd., 2018: 259-261).

Araştırmanın evrenini Atatürk dönemi panayırları oluşturduğundan, söz konusu döneme ait 104 gazetede yayınlanan haberler, Başbakanlık

Cumhuriyet Arşiv belgeleri ve alanla ilişkili yayınlar taranmıştır. Belirtilen kaynakların arşivlerinde "panayır" anahtar kelimesi ile taramalar yapılmış ve panayırla ilgili haberler değerlendirilmiştir. İçerik analizi yöntemiyle incelenen haber ve belgelerde, 1923-1938 döneminde tespit edilen panayırların günümüzde mevcut olup olmama durumu, panayırların kurulduğu iller, panayırlara rastlanılan ilk tarih ve haber kaynağı olarak referanslar olmak üzere 4 kategori kullanılmıştır.

Atatürk döneminde (1923-1938) Türkiye panayırlarının varlık ve dağılış durumunu değerlendiren bu çalışma, referanslara dayalı olarak Osmanlı'dan günümüze değin panayırların varlık sürecinde Atatürk dönemine ışık tutmaktadır. Tarama ve analiz sonucunda elde edilen bilgiler tablolar yardımıyla sunulmuş; her panayırın anıldığı belgeler referanslarıyla birlikte kronolojik olarak listelenmiştir. Çalışma için oluşturulan tablolardaki verilere dayanarak, ilk kuruluş belgesi Atatürk dönemine tarihlenen panayırların dönemsel ve mekânsal dağılışları da hazırlanan bir harita yardımıyla gösterilmiştir.

3. Atatürk Döneminde Kurulan Panayırlar ve Dağılış Özellikleri

Yeni kurulan Cumhuriyetin erken dönemini temsil eden Atatürk dönemi (1923-1938) içinde Osmanlı döneminden devreden panayırların nicelik ve nitelik olarak geliştirilmesine önem verildiği ve sisteme yeni panayırların eklendiği belirlenmektedir. Böylece tüketici ihtiyaçlarının karşılanmasında önemli bir yeri olan panayırlar; ülke genelinde, ücra kesimlere kadar dağıtım hizmetlerini sürdürmüştür.Osmanlı İmparatorluğu'ndan Cumhuriyet dönemine devreden yaklaşık 400 belediye teşkilatının sayısı Cumhuriyetin kurulmasıyla her geçen gün artmaktaydı.Özellikle 1930'lar, belediye mevzuatının geliştirildiği ve çözümlerin oluşturulduğu Cumhuriyet belediyeciliğinin kuruluş dönemi olarak dikkat çekicidir (Yaprak, 2020: 324). Nitekim, 1580 sayılı Belediye Kanunu'nun 1930 yılında yürürlüğe girmesi ile bu dönemde, yerleşmelerin belediye teşkilatına sahip olmasıyla, belediyeler vakit geçirmeden panayır düzenlenmesi kararları almaktaydı Söz konusu kanunda belediye; "beldenin ve belde sakinlerinin mahallî mahiyette

müşterek ve medenî ihtiyaçlarını tanzim ve tesviye ile mükellef hükmî bir şahsiyet" olarak tanımlanmaktaydı (Yaprak, 2020: 325). Kuşkusuz bu görev tanımının yanı sıra, o dönemde yerleşmelerin bir panayıra sahip olması, yerel toplumun ve yerleşmeler arasındakirekabetin ve prestijin de bir sembolü durumundaydı. Halkın satın alma gücünün düşük olması, yurt içi üretimin sınırlı oluşu, yurt dışından temin edilen mal ve ürünlerin azalması, ürün ve hizmetlerin dağıtımında birçok sorunu da beraberinde getirmekteydi (Coşkuner, 2011: 265-266). Kuşkusuz bu dönemde pazar ve panayırların toplumun temel ihtiyaç maddeleri temininde önemli roller üstlendiğini düşünmek gerekiyor. Dolayısı ile özellikle 1930'lar, Cumhuriyet döneminde ilk defa ya da Osmanlı döneminden sonra yeniden kurulmaya başlandığı ve panayırların yaygınlaştığı bir aşama olarak dikkati çekmektedir.

Atatürk dönemi kapsayan bu çalışmada arşiv sonuçlarına göre elde edilen ilk bilgiler 1924 yılına aittir. Yapılan taramalar sonucu 1924 yılından 1926 yılına kadar panayırlarla ilgili herhangi bir bilgiye ulaşılamamıştır. Esasen Cumhuriyetin 1920'li yılları, Kurtuluş Savaşı'nın ekonomi üzerindeki hasarın tamir edildiği bir dönemdir. Savaş sonrası ekonomik yaşamın felç olduğu her yerde, ticaret ve iktisadi yaşamın yeniden tesisinde, panayırların yeniden kurulmasında bir gecikme saptanmaktadır. Örneğin, Rusya'da da Baku, Kiev, Harkov panayırları Rus devrimi ile bir süre kapanmışlarsa da daha sonra tekrar açılmıştır (Atamgüç, 1935: 31).

Atatürk döneminde (1923-1938) Türkiye'de kurulan toplam 97 panayır tespit edilmiştir. Kuşkusuz ulaşılabilecek yeni arşiv belgeleriyle bu dönem içinde düzenlenen panayır sayısı da artabilecektir. Bu panayırların 23'ü günümüzde halen varlığını korurken, 74'ü zamanla ortadan kalkmıştır.

Tablo 1'de ilgili arşivlerde bahsedilen panayırlar incelenen referans kaynaklarına göre kronolojik olarak sıralanmıştır. Bu tabloda yer alan panayırlar günümüze değin ulaşma başarısı göstermiştir. Taranan arşiv belgelerine göre Atatürk döneminde kurulan panayırların ilki 1924 tarihli Gerede panayırıdır. Bu panayırların illere göre dağılımına bakılacak olursa en fazla panayır bu dönemde Balıkesir (6)'dir. Bunu sırasıyla Çanakkale (4), Bilecik (3), Bolu (3), Sinop (2), Bursa (1), Erzurum (1), Kırklareli (1), Kütahya (1) ve Tokat (1) illeri takip etmektedir.

Tablo 1: Arşiv Belgeleri ve Literatüre Göre Atatürk Döneminde Kurulduğu Belirlenen Panayırlar ve Bunlara Ait Referanslar (Bu panayırlar günümüzde de mevcuttur)

No	Panayır Adı	Rastlanılan İlk Tarih	Referanslar (arşiv belgeleri, gazeteler, yayınlar vb. kaynaklar)
	Gerede (Bolu)	1924	19 Ekim 1924, Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi; 28 Eylül 1929, Akşam: 7; 2 Ekim 1931, Cumhuriyet; 30 Eylül 2 Ekim 1932/ 14-16 Ekim 1932, Cumhuriyet; 4 Aralık 1932 Cumhuriyet: 6; 15 Ekim 1932, Son Posta: 4; 3 Eylül 1933, Son Posta: 3; 10 Ekim 1935, Son Posta: 3; 7 Mart 1935, Son Posta: 4; 18 Eylül 1936, Son Posta: 5; 24 Eylül 1936, Tan: 8; 9 Ekim 1937, Cumhuriyet: 3; 5 Ekim 1937, Son Posta: 12
	Çardak (Çanakkale)	1929	30 Temmuz 1929, Cumhuriyet: 5; 27 Ağustos 1931, Son Posta: 4; 22-26 Ağustos 1932, Cumhuriyet; 28 Ağustos 1935, Son Posta: 4; 22 Ağustos 1937, Cumhuriyet.
	Osmaneli (Bilecik)	1930	2 Ekim 1930, Cumhuriyet; Çalışkan vd., 2018:241
	Ayvacık (Çanakkale)	1931	14 Mayıs 1931, Milliyet: 3; 12 Mayıs 1932, Cumhuriyet: 6; 3 Haziran 1933, Vakit: 10; 9 Haziran 1933, Milliyet: 5; 8 Haziran 1933, Posta: 4; 5 Haziran 1934, Vakit: 6; 26 Mayıs 1937, Cumhuriyet; 31 Mayıs 1938, Son Posta: 10
	Pehlivanköy (Kırklareli)	1932	6 Eylül 1932, Akşam: 12; 10 Eylül 1932, Milliyet: 7; 9 Eylül 1934, Cumhuriyet: 8; 13 Eylül 1936, Cumhuriyet: 8; 24 Eylül 1936, Son Posta: 5; 18 Eylül 1937, Cumhuriyet; 25 Eylül 1938, Akşam: 4
	Simav (Kütahya)	1932	Çalışkan vd., 2018:241

	Çan (Çanakkale)	1933	4 Haziran 1933, Cumhuriyet; 4 Haziran 1937, Cumhuriyet; 21 Haziran 1937, Son Posta: 5
	Ayancık (Sinop)	1933	11 Eylül 1933, Cumhuriyet: 5; 25 Eylül 1933, Vakit: 4; 18 Eylül 1935, Cumhuriyet; 30 Eylül 1937, Akşam: 6
	Göynük (Bolu)	1933	11 Ekim 1933, Cumhuriyet; 10 Ekim 1935, Son Posta: 3; 14 Ekim 1936, Anadolu: 2; 14 Ekim 1937, Akşam: 6
	Mudurnu (Bolu)	1933	10 Eylül 1933, Son Posta: 4; 10 Eylül 1935, Cumhuriyet; 9 Eylül -10 Eylül 1935, Haber: 4
	Sarıköy (Gönen-Balıkesir)	1933	5 Haziran 1933, Milliyet: 5; 12-16 Haziran 1934, Cumhuriyet; 20 Haziran 1934, Cumhuriyet: 5; 22 Haziran 1934, Akşam: 4; 28 Haziran 1934, Son Posta: 4; 10 Haziran 1935, Cumhuriyet; 13 Mayıs 1935, Cumhuriyet: 4
	Manyas (Balıkesir)	1933	20 Ekim 1933, Milliyet: 3; 7 Haziran 1934, Vakit: 12; 1 Temmuz 1934, Milliyet: 5; 3 Haziran 1935, Cumhuriyet; 3-6-9 Haziran 1935, Kurun: 6; 13 Mayıs 1935, Türk Dili: 3; 11 Haziran 1935, Akşam: 7; 11 Haziran 1936, Ulus: 6; 14 Haziran 1936, Tan: 4; 14 Haziran 1937, Tan: 5; 7 Haziran 1938, Son Posta: 5
	Zile (Tokat)	1933	31 Ekim 1933, Akşam: 12; 5 Kasım 1934, Halkın Sesi: 4; 21 Eylül 1934, Son Posta: 4
	Dursunbey (Balıkesir)	1934	Çalışkan vd., 2018:241; 5 Ağustos 1934, Türk Dili: 3; 14 Ağustos 1934, Türk Dili: 1, 14 Ağustos 1934, Türk Dili: 3; 10 Ağustos 1936, Cumhuriyet; 16 Temmuz 1937, Türk Dili: 4; 24 Temmuz 1938, Ulus: 5

	Kepsut (Balıkesir)	1934	5 Ağustos 1934, Türk Dili: 2; 7 Ağustos 1935, Anadolu: 3
	Gönen (Balıkesir)	1934	22 Haziran 1934, Akşam: 4; 28 Ağustos 1936, Cumhuriyet; 22 Haziran 1936 Tan: 4; 16 Haziran 1937, Son Posta :5
	Söğüt (Bilecik)	1934	18 Ağustos 1934, Cumhuriyet: 4; 7 Eylül 1935, Cumhuriyet; 10 Eylül 1938, Son Posta: 5
	Boyabat (Sinop)	1935	16 Ekim 1935, Son Posta: 4
	Gölpazarı (Bilecik)	1935	Çalışkan vd., 2018:241; 13 Eylül 1937, Tan: 7
	Şamlı (Balıkesir)	1935	13 Mayıs 1935, Türk Dili: 4; 25 Haziran 1936, Ulus: 2
	İznik (Bursa)	1936	25 Ağustos 1936, Cumhuriyet; 5-8 Ekim 1938, Cumhuriyet; 27 Eylül 1938, Cumhuriyet: 10
	Yenice (Çanakkale)	1937	12 Mayıs 1937, Akşam: 12
	İspir (Erzurum)	1937	6 Eylül 1937, Akşam: 10

Tablo 2'de ise Atatürk döneminde kurulan ancak günümüzde mevcut olmayan panayırlar izlenmektedir. Bu kategoride yer alan panayırlar arasında en eski tarihli olan panayır, 1926 yılına tarihlenen İzmir 9 Eylül panayırıdır. Günümüzde mevcut olmayan bu grup panayırların sayısı 74 olarak tespit edilmiştir.

Çalışkan ve Sönmez (2021)'in Osmanlı döneminde Anadolu panayırlarını ele alan araştırmalarındaki bulguları, elde ettiğimiz verilerle karşılaştırdığımızda bazı yeni değerlendirmeler yapabilmek mümkün olmuştur. Çalışkan ve Sönmez (2021) Osmanlı döneminde kurulan emtia ve hayvan panayırları ile dini panayırların listelerini ayrı olarak sunmuşlardır. Yapmış olduğumuz değerlendirmede Osmanlı döneminde kurulduğu bilgisi bulunan ve Atatürk döneminde de sürdürülen panayırların sayısını 36 olarak saptamış bulunuyoruz. Böylece

Osmanlı döneminde kurulan panayırların yaklaşık üçte birinin Atatürk döneminde de kurulmaya devam ettiği anlaşılmaktadır. Böylece daha önce kurulmayan; Türkiye'de ilk defa Atatürk döneminde kurulan panayırların sayısını 61 olarak tespit edebiliyoruz.

Tablo 2: Arşiv Belgeleri ve Literatüre Göre Atatürk Döneminde Kurulduğu Belirlenen Panayırlar ve Bunlara Ait Referanslar (Bu panayırlar günümüzde mevcut değildir)

No	**Panayır Adı**	**Rastlanılan İlk Tarih**	**Referanslar (arşiv belgeleri, gazeteler, yayınlar vb. kaynaklar)**
	İzmir 9 Eylül	1926	Çalışkan vd., 2018:241; 18 Eylül 1933, Cumhuriyet: 4; 24 Eylül 1933, Son Posta: 8; 12 Temmuz 1934, Cumhuriyet; 3 Ağustos 1934, Hakimiyeti Milliye: 3; 10 Ağustos 1934, Hakimiyeti Milliye; 17 Ağustos 1934, Hakimiyeti Milliye 8; 27 Ağustos 1934; 8-11 Eylül 1934, Hakimiyeti Milliye: 3; 2 Eylül 1934 Cumhuriyet: 4; 9 Temmuz 1934, Son Posta: 4; 16 Eylül 1934, Hakimiyeti Milliye: 3; 1 Ağustos 1934, İzmir Postası; 26 Ağustos 1934, İzmir Postası; 2 Eylül 1934, İzmir Postası 5; 11 Aralık 1934, İzmir Postası; 15 temmuz 1934, İzmir Postası: 3; 4 Ekim 1934, İzmir Postası; 19 Ağustos 1934, Savaş; 1934, Yeni Mersin; 1 Ağustos 1935, Cumhuriyet; 9 Eylül 1935, Haber: 8; 10 Temmuz 1935- 22 Ağustos 1935, Kurun: 5-7; 25 Ağustos 1935, Yeni Asır: 2; 29 Eylül 1935, Yeni Asır: 2; 1 Eylül 1935, Anadolu: 3; 16 Ağustos 1936, Cumhuriyet; 2 Eylül 1936, Son Posta: 2; 26 Ağustos1936, Son Posta: 5; 7 Ağustos 1936, Açıksöz: 4; 19 Ağustos 1936, Açıksöz: 2; 2 Eylül 1936 Açıksöz: 2; 6 Eylül 1936, Açıksöz: 5; 7 Temmuz 1936, Açıksöz: 7; 29 Ağustos 1937, Ulus: 8; 15 Şubat 1937, Açıksöz: 2

	Çorlu (Tekirdağ)	1927	13 Eylül 1927 sayı 1202, Cumhuriyet: 8 (Eski Türkçe); 6 Eylül 1928 sayı 1555, Cumhuriyet: 7 (Eski Türkçe); 14 Eylül 1929, Cumhuriyet: 4; 16 Eylül 1930, Vakit: 10; 25 Eylül 1934, Cumhuriyet; 01 Eylül 1935, Cumhuriyet; 25-28 Eylül 1936, Cumhuriyet; 15 Eylül 1936, Son Posta: 11; 8 Haziran, Cumhuriyet; 23 Eylül 1937, Son Posta: 10; 25 Eylül 1937, Cumhuriyet
	Keşan (Edirne)	1927	1 Eylül 1927 sayı 1190, Cumhuriyet: 4 (Eski Türkçe); 9 Ağustos 1928 sayı 1547, Cumhuriyet: 5 (Eski Türkçe); 23 Ağustos 1935 Akşam: 11; 28 Eylül 1936, Son Posta: 5; 8 Eylül 1937, Cumhuriyet
	Adapazarı (Sakarya)	1928	2 Eylül 1928 Sayı 1551, Cumhuriyet: 4 (Eski Türkçe); 4 Ağustos 1929, Cumhuriyet: 6; 10 Eylül 1929, Cumhuriyet: 8; 3 Eylül 1930 Vakit: 7; 19 Eylül 1931, Milliyet: 2; 22 Eylül 1935, Son Posta: 4; 30 Eylül 1936, Tan: 8; 28 Eylül 1937, Akşam: 12
	Çerkezköy (Tekirdağ)	1928	29 Ağustos 1928 sayı 1547, Cumhuriyet: 8 (Eski Türkçe); 08- 09 Eylül 1933, Cumhuriyet; 7 Eylül 1937, Cumhuriyet
	Babaeski (Kırklareli)	1929	11 Ağustos 1929, Cumhuriyet: 5; 30 Temmuz 1934, Akşam: 5; 10 Ekim 1934, Akşam: 3; 12 Ağustos 1933, Cumhuriyet; 12 Ağustos 1937, Cumhuriyet
	Balçık (Saray-Tekirdağ)	1929	19 Ağustos 1929, Cumhuriyet: 6; 27 Ağustos 1929, Milliyet: 7; 21 Ağustos 1929, Vakit: 5; 18 Ağustos 1930, Son Posta: 8
	Balıklı (Zeytinburnu-İstanbul)	1929	11 Mayıs 1929, Milliyet: 3; 11 Mayıs 1929; Cumhuriyet: 2; 11 Mayıs 1929, Vakit: 2; 18 Nisan 1931, Milliyet: 2; 4 Mayıs 1935 Cumhuriyet: 11
	Çatalca (İstanbul)	1929	1 Ekim 1929, Milliyet: 6; 11 Ekim 1931, Milliyet: 3; 30 Eylül 1932, Cumhuriyet: 8; 5-9 Ağustos 1936, Cumhuriyet; 25 Kasım 1936, Son Posta: 5

	Geyve (Sakarya)	1929	19 Ağustos 1929, Cumhuriyet: 6; 20 Eylül 1936, Son Posta: 5
	Hayrabolu (Tekirdağ)	1929	1 Nisan 1929, Vakit: 5; 7 Eylül 1933, Vakit: 6; 8 Nisan 1934, Cumhuriyet; 3 Nisan 1935, Zaman: 4; 22 Mart 1936, Son Posta: 12; 8 Nisan 1937, Cumhuriyet; 15 Eylül 1937, Cumhuriyet
	Karacabey (Bursa)	1929	10 Mayıs 1929, Cumhuriyet: 6; 21 Mayıs 1930, Cumhuriyet: 5; 19 Mayıs 1931, Vakit: 12; 26 Mayıs 1932, Cumhuriyet; 20 Mayıs 1932, Cumhuriyet: 5; 12 Haziran 1933, Son Posta: 4; 26 Mayıs 1935, Cumhuriyet; 24 Mayıs 1935, Cumhuriyet: 16; 26 Mayıs 1935, Cumhuriyet; 20 Mayıs 1937, Cumhuriyet: 10; 26 Mayıs 1938, Cumhuriyet
	Lüleburgaz (Kırklareli)	1929	11 Mart 1929, Cumhuriyet: 6; 31 Mart 1932, Son Posta: 16; 2 Nisan 1932, Cumhuriyet; 9 Mart 1937, Son Posta: 15; 12 Ağustos 1937, Cumhuriyet
	Silivri (İstanbul)	1929	10 Eylül 1929, Milliyet: 4; 25 Eylül 1930, Akşam: 8;28 Eylül 1932, Cumhuriyet: 6; 26 Ağustos 1932, Akşam: 11; 28 Eylül 1936, Son Posta: 5
	Tatavla (Kurtuluş) (Şişli-İstanbul)	1929	19 Mart 1929, Milliyet: 8; 24 Şubat 1931, Cumhuriyet; 26 Şubat 1931, Cumhuriyet: 3; 15 Mart 1932, Akşam: 1; 28 Şubat 1933 Milliyet: 2; 25 Şubat 1936, Akşam: 1- 9; 16 Mart 1937, Cumhuriyet: 2; 12 Mart 1938, Haber: 10
	Vize (Kırklareli)	1929	11 Ağustos 1929, Cumhuriyet: 6; 20 Ağustos 1930, Cumhuriyet: 5; 7 Ağustos 1936 Cumhuriyet: 10; 24 Ağustos 1937, Cumhuriyet
	Alemdağı (Çekmeköy-İstanbul)	1930	16 Ağustos 1930, Son Posta: 3; 16 Ağustos 1930, Cumhuriyet; 27 Temmuz 1933, Cumhuriyet
	Celaliye (Silivri-İstanbul)	1930	11 Eylül 1930, Cumhuriyet: 8; 6 Eylül 1932: Cumhuriyet: 8; 10 Eylül 1934, Cumhuriyet: 8

	M.Kemalpaşa (Bursa)	1930	8 Ağustos 1930, Cumhuriyet: 5; Eylül 1932, Cumhuriyet; 31 Ağustos 1934, İzmir Postası; 17 Eylül 1936, Tan: 9; 20 Ağustos 1936, Tan: 8; 22 Ağustos 1937, Tan: 8; 1 Eylül 1938, Cumhuriyet
	Uzunköprü (Edirne)	1930	22 Nisan 1930, Vakit: 8; 18 Nisan 1934, Akşam: 12; 1 Mayıs 1937, Cumhuriyet; 13 Eylül 1937, Cumhuriyet
	Çanakkale	1931	27 Ağustos 1931, Son Posta: 4; 2 Eylül 1937, Cumhuriyet
	Çankırı	1931	12 Ekim 1931, Cumhuriyet: 3; 13 Ekim 1932, Son Posta: 3; 15 Ekim 1932, Milliyet: 2; 05 Ekim 1933, Cumhuriyet; 18 Ekim 1933, Milliyet: 5; 18 Ekim 1934, Halkın Sesi: 4; 19 Ekim 1934, Son Posta: 4; 18 Ekim 1934, Savaş; 20 Eylül 1935, Ulusal Birlik: 1; 12 Aralık 1937, Ulus: 10
	Düzce	1931	19 Eylül 1931, Cumhuriyet: 5; 30 Eylül 1934, Son Posta: 4; 24 Eylül 1935, Cumhuriyet; 9 Eylül 1935, Haber: 4
	Tekirdağ	1931	13 Ekim 1931, Vakit: 5; 7 Ekim 1932 Cumhuriyet; 13 Ekim 1933, Akşam: 6; 9 Ekim 1934, Vakit: 8; 26 Eylül 1934, Zaman: 4; 28 Eylül 1934, Savaş; 08 Ekim 1936, Cumhuriyet; 12 Ekim 1936, Haber: 5; 10 Ağustos 1937, Haber; 8 Ekim 1937, Anadolu: 6; 5 Kasım 1937, Cumhuriyet; 8 Ekim 1938, Akşam: 9; 11 Ekim 1938 Akşam: 5
	Amasya	1932	13 Kasım 1932, Akşam: 6
	Bolu	1932	8 Eylül 1932, Akşam: 6; 11 Eylül 1933, Son Posta: 4; 15 Eylül 1933, Akşam: 5; 6 Eylül 1934, Hakimiyeti Milliye: 3; 8- 10 Eylül 1935, Cumhuriyet; 9 Eylül 1935, Haber: 4; 28 Ağustos 1936, Son Posta: 5; 17 Eylül 1936, Son Posta: 5; 4 Ağustos 1937, Cumhuriyet; 4 Eylül 1937, Cumhuriyet: 3; 3 Eylül 1938 Yeni Asır: 3

	Bigadiç (Balıkesir)	1932	Çalışkan vd., 2018:241; 18 Eylül 1934, Hakimiyeti Milliye: 4; 15 Eylül 1935, Türk Dili: 2; 4 Ekim 1938, Son Posta: 10
	Devrek (Zonguldak)	1932	19 Ekim 1932, Vakit: 6; 24 Eylül 1932, Vakit: 2; 23 Ekim 1932, Son Posta: 4; 21 Ekim 1932, Akşam: 7; 30 Eylül 1934, Son Posta: 4; 11 Eylül 1935, Son Posta: 4; 9 Eylül 1936, Cumhuriyet: 9
	İnegöl (Bursa)	1932	1-6 Ekim 1932, Cumhuriyet; 9 Ekim 1935, Son Posta: 4; 28 Eylül 1937, Son Posta: 6
	Kırkpınar (Edirne)	1932	13 Mayıs 1932, Son Posta: 4; 11 Mayıs 1934, Cumhuriyet: 4; 5 Mayıs 1937, Cumhuriyet; 20 Mart 1938, Son Posta: 5
	Merzifon (Amasya)	1932	21 Kasım 1932, Son Posta: 4; 31 Ekim 1933, Akşam: 12; 25 Kasım 1934, Son Posta: 4
	Susurluk (Balıkesir)	1932	19 Temmuz 1932, Akşam: 5; 15 Ağustos 1934, Türk Dili: 3; 23 Ağustos 1934, Türk Dili: 4; 9 Eylül 1935, Son Posta: 4
	Yenişehir (Bursa)	1932	28 Eylül 1932, Cumhuriyet: 6
	Bergama (İzmir)	1933	15 Haziran 1933, Son Posta: 14; 5 Temmuz 1934, Akşam: 6; 2 Temmuz 1934, İzmir Postası: 3; 15 Temmuz 1934, İzmir Postası; 20 Ağustos 1936, Son Posta: 11; 20 Ağustos 1936, Açık Söz: 8; 8 Eylül 1937, Anadolu: 8
	Biga (Çanakkale)	1933	11 Haziran 1933, Cumhuriyet; 8-11 Haziran 1935, Cumhuriyet; 15 Haziran 1935, Son Posta: 4; 1 Haziran 1935, Son Posta: 4; 21 Haziran 1936, Son Posta: 5; 8 Haziran 1937, Cumhuriyet; 5 Eylül 1938, Cumhuriyet; 29 Haziran 1938, Cumhuriyet
	Çorum	1933	31 Ekim 1933, Akşam: 12
	Gümüşhacıköy (Amasya)	1933	31 Ekim 1934, Akşam: 12

	Havza (Samsun)	1933	31 Ekim 1933, Akşam: 12; 20 Kasım 1934, Akşam: 7; 20 Kasım 1934, Hakimiyeti Milliye: 4; 20 Ekim 1937, Akşam: 6; 24 Ekim 1938, Akşam: 4
	Kozan (Adana)	1933	10 Ekim 1933, Milliyet: 5
	Ladik (Samsun)	1933	31 Ekim 1933, Akşam: 12
	Bartın	1934	24 Ağustos 1934, Son Posta: 4; 28 Eylül 1934, Son Posta: 4; 29 Mart 1936, Ulus: 6; 20 Eylül 1937, Tan: 8
	Bozüyük (Bilecik)	1934	23 Eylül 1934, Cumhuriyet; 31 Ağustos 1934, Cumhuriyet: 12; 1 Eylül 1934, Hakimiyeti Milliye: 5; 6 Eylül 1934, Hakimiyeti Milliye: 5; 23 Eylül 1934, Hakimiyeti Milliye: 6; 28-31 Ağustos 1934- 3 Eylül 1934, Cumhuriyet; 28 Ağustos 1934, Hakimiyeti Milliye: 6; 11 Eylül 1935, Cumhuriyet: 12
	Bursa	1934	10 Haziran 1934, Milliyet: 3; 28 Eylül 1936, Son Posta 5; 10 Mayıs 1938, Cumhuriyet; 11 Mayıs 1938- 13 Mayıs 1938, Tan: 8-9; 4 Mayıs 1938, Tan: 12; 21 Nisan 1938, Haber: 16
	Gerze (Sinop)	1934	27 Ekim 1934, Cumhuriyet
	Hilyas (Kocapınar-Havza- Samsun)	1934	8 Haziran 1933, Son Posta: 4
	Malkara (Tekirdağ)	1934	6 Eylül 1934, Haber: 8; 21 Eylül 1937, Cumhuriyet; 5 Eylül 1937, Haber: 5; 16 Eylül 1937, Akşam: 7
	Manisa Mesir Macunu	1934	9 Mart 1934, Akşam: 12
	Ovaköy (Merkez-Balıkesir)	1934	21 Eylül 1934, Türk Dili: 8; 2 Eylül 1934, Savaş; 18 Eylül 1934, Savaş; 15 Eylül 1935, Türk Dili: 2; 12 Eylül 1935, Türk Dili: 2; 28 Ağustos 1935, Türk Dili: 4
	Taşköprü (Kastamonu)	1934	06 Ekim 1934, Cumhuriyet; 8 Kasım 1934, Cumhuriyet: 6; 4 Ekim 1934, Son Posta: 4; 4 Ekim 1934, İzmir Postası: 11; 7 Eylül 1935, Asır: 7; 3 Eylül 1936, Son Posta: 5; 21 Eylül 1936, Son Posta: 12; 11 Ekim 1938, Akşam: 2; 11 Ekim 1938, Son Posta: 14

	Sındırgı (Balıkesir)	1934	21 Eylül 1934, Vakit: 10; 15 Eylül 1935, Türk Dili: 2
	Sinop	1935	09 Eylül 1935, Cumhuriyet: 3 (Üç gün sürmüş); 20 Ekim 1935, Akşam: 6 (İlk defa); 7 Eylül 1935, Akşam: 4
	Yozgat	1935	30 Haziran 1935, Tan: 6
	Balıkesir	1936	28 Eylül 1936, Son Posta: 5
	Bilecik	1936	28 Eylül 1936, Son Posta: 5
	Göksu (Beykoz-İstanbul)	1936	03 Ocak 1936, Cumhuriyet
	İstanbul Üzüm Panayırı	1936	21 Eylül 1936, Açık Söz: 5
	Kırklareli	1936	30 Ağustos 1936, Cumhuriyet: 8; 26 Mayıs 1937, Cumhuriyet; 16 Eylül 1937, Cumhuriyet; 15 Ekim 1938, Son Posta: 5
	Pınarhisar (Kırklareli)	1936	22 Ekim 1936, Son Posta: 12; 20 Mayıs 1937, Cumhuriyet; 3 Kasım 1937, Cumhuriyet: 9; 8 Kasım 1937, Cumhuriyet
	Tosya (Kastamonu)	1936	8 Ekim 1936, Son Posta: 5
	Aksaray	1937	13 Haziran 1937, Posta: 5
	Karabük	1937	12 Ekim 1937, Son Posta: 12
	Karaumur (Merkez-Kırklareli)	1937	26 Mayıs 1937, Cumhuriyet
	Kemalpaşa-İzmir (Kiraz Panayırı)	1937	12 Mayıs 1937, Yeni Asır: 7
	Mamaş (Koldere-Pütürge- Malatya)	1937	21 Temmuz 1937, Tan: 7
	Mucur (Kırşehir)	1937	18 Mayıs 1937, Son Posta: 3; 18 Ağustos 1938, Halkın Sesi: 3
	Niksar (Tokat)	1937	23 Eylül 1937, Tan: 8; 21 Ağustos 1938, Son Posta: 5
	Vezirköprü (Samsun)	1937	19 Kasım 1937, Tan: 2
	Yalova	1937	20- 22 Ağustos 1937, Cumhuriyet; 20 Ekim 1937, Haber: 6

	Anadoluhisarı-Yenimahalle Panayırı Rum Panayırı (Beykoz-İstanbul)	1938	11 Eylül 1938, Akşam: 16
	Balya (Balıkesir)	1938	20 Mayıs 1938, Cumhuriyet: 12
	Çağlak (Akhisar-Manisa)	1938	25 Mart 1938, Anadolu: 5
	Çorak (Ankara-Kızılcahamam)	1938	29 Kasım 1938, Son Posta: 5
	Hereke Üzüm (Körfez-Kocaeli)	1938	30 Ağustos 1938, Cumhuriyet: 10; 31 Ağustos 1938, Akşam: 2; 1 Ekim 1938, Yarım Ay Dergisi: 22-23
	Muratlı (Tekirdağ)	1938	13 Eylül 1938, Son Posta: 10

Araştırma kapsamında taranan belgelerde azınlıklara ve Hristiyan cemaatleri tarafından düzenlenen bazı dini panayır örneklerine de rastlanmıştır. Bunlar, anıldıkları tarihlerle birlikte şöyle sıralanmaktadır. Tatavla (Kurtuluş-1929) (şekil 1), Balıklı (Zeytinburnu-1929), Alemdağı (Çekmeköy-1930) ve Göksu (Beykoz-1936) panayırlarıdır. Belgelerde söz edilen Hristiyan toplumu panayırlarının hangi mezheplere ait olduğunu belirlemek güçtür. Çünkü bu tür panayırlardan söz eden belgeler, bu konuda bilgi içermemektedir.

Çalışkan ve Sönmez (2021) Osmanlı dönemi panayırlarını ele aldığı çalışmada 33 dini panayır örneğini belgelemektedir. Bu panayırlardan dördünün Atatürk döneminde de sürdürüldüğü anlaşılmaktadır. Araştırmacılar, Balıklı panayırına 1847, 1848; Tatavla panayırına 1848, 1882; Alemdağı 1848, 1882; Anadoluhisarı panayırına 1893 yıllarındaki belgelerde rastlamıştır (Çalışkan ve Sönmez, 2021: 76-79). Bu bakımdan Hristiyan cemaatlerine ait dini panayırların bir kısmının Osmanlı Devleti'nde olduğu gibi yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti'nde de devam ettiğini görmekteyiz. Örnekleri daha çok İstanbul'da yoğunlaşan bu tür panayırlar kutsal sayılan alanlarda ya da kilise çevrelerinde gerçekleşmekte; dini fonksiyonların yanı sıra bazen sosyal ve kültürel eğlence fonksiyonları da üstlenmekteydiler (Çalışkan ve Sönmez, 2021: 75). Bozis'e (2011) göre Türkiye'de 6-7 Eylül 1955'te meydana gelen olaylardan sonra panayırlara ara verilmiştir (Bozis, 2011:48-49). Bugün Rum cemaatinin Bozcaada

ve Gökçeada'da sürdürdüğü iki panayır dışında dini panayırlar tamamen ortadan kalkmıştır (Çalışkan, 2010:65-87).

Atatürk döneminde (1923-1938) kurulan panayırların büyük kısmının Marmara Bölgesi'nin güney ve batısında özellikle de Trakya Bölgesi'nde yoğunlaştığı görülmektedir. Bu dönemde panayır kuruluşunun yoğunlaştığı bir başka çevre ise Karadeniz Bölgesi'nin batı ve orta kesimleri olarak dikkati çekmektedir. 1920'li yıllarda kurulan panayırlar daha çok ana ulaşım hatları üzerindeki yerleşmelerde iken 1930'lu yıllarda bu ulaşım hatlarının dışındaki alanlara da kurulmaya başlanmış; böylece panayır sayısında önemli artışlara ulaşılmıştır. Nitekim 1924-1929 döneminde sadece 18 panayır kurulurken, 1930-1938 döneminde 79 panayır kurulmuştur. Yeni panayırların en çok eklendiği yıllar 1933 ve 1934 yılları olmuştur. Atatürk döneminde faaliyete geçen panayırların dörtte biri bu iki yılda kurulmuştur (Tablo 3).

Şekil 1: Tatavla (Kurtuluş/İstanbul) Panayırından Bir Görünüm (25 Şubat 1936, Akşam: 9). Türkiye'de Yaşayan Hristiyan Cemaatlerinin Dini, Sosyal ve Eğlence Amaçlı Bu Tür Panayırları Osmanlı Döneminde Olduğu Gibi Atatürk Döneminde de Sürdürülmüştür.

Tablo 3'te Atatürk döneminde kurulan toplam 97 panayırın günümüzdeki 33 ilin sınırları içinde dağılış gösterdiği izlenmektedir. Osmanlı

döneminde panayır kurulan bazı yerleşmelerde Atatürk döneminde de panayırlar kurulduğuna daha önce değinmiştik. Kuşkusuz uzun yıllar içinde ortaya çıkan bu ticaret ağlarının varlığını korumak iktisadi gelişme sürecinde oldukça önemliydi. Panayır kurulan yerleşmelerde zamanla gelenekselleşen bu yapının -ticari işlev ve ticaret hacmi de yüksek ise- yeniden panayır kurulması için talep oluşturacağını düşünmek gerekir. Osmanlı döneminde panayır kurulan yerleşmelerde Cumhuriyetin ilk yıllarında yeniden panayırlar kurulduğunu görmek, bir bakıma gelenekselleşen panayır olgusunun gücünü göstermektedir. Cumhuriyetin kuruluşu ile birlikte ticareti geliştirmek ve ülke genelinde yaygınlaştırmak amacıyla kısa sürede mevcut panayır yapısına yeni panayırların eklendiğini de görmekteyiz. 1920'lerde kurulan toplam 18 panayırın 11'i esasen Osmanlı döneminde de kurulan panayırlardı. 7 panayır ise ilk kez kurulmaktaydı: İzmir 9 Eylül, Keşan (Edirne), Adapazarı (Sakarya), Çerkezköy (Tekirdağ), Geyve (Sakarya), Lüleburgaz (Kırklareli) ve Vize (Kırklareli). 1930-1938 döneminde kurulan 79 panayırın da 54'ü; daha önce kurulmayan, ilk defa Atatürk döneminde kurulan panayırlardır.

Tablo 3: Atatürk Döneminde Panayır Sayılarının İllere Göre ve Belgelerde İlk Rastlanılan Tarihe Göre Dağılımları

İller	1924	1926	1927	1928	1929	1930	1931	1932	1933	1934	1935	1936	1937	1938	Toplam
Ankara	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1	1
Adana	-	-	-	-	-	-	-	-	1	-	-	-	-	-	1
Aksaray	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1	-	1
Amasya	-	-	-	-	-	-	-	2	1	-	-	-	-	-	3
Balıkesir	-	-	-	-	-	-	-	2	2	5	1	1	-	1	12
Bartın	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1	-	-	-	-	1
Bilecik	-	-	-	-	-	1	-	-	-	2	1	1	-	-	5
Bolu	1	-	-	-	-		-	1	2	-	-	-	-	-	4
Bursa	-	-	-	-	1	1	-	2	-	1	-	1	-	-	6
Çanakkale	-	-	-	-	1		2	-	2	-	-	-	1	-	6

Çankırı	-	-	-	-	-	-	1	-	-	-	-	-	-	-	1
Çorum	-	-	-	-	-	-	-	-	1	-	-	-	-	-	1
Düzce	-	-	-	-	-	-	1	-	-	-	-	-	-	-	1
Edirne	-	-	1	-	-	1	-	1	-	-	-	-	-	-	3
Erzurum	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1	-	1
İstanbul	-	-	-	-	4	2	-	-	-	-	-	2	-	1	9
İzmir	-	1	-	-	-	-	-	-	1	-	-	-	1	-	3
Karabük	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1	-	1
Kastamonu	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1	-	1	-	-	2
Kırklareli	-	-	-	-	3	-	-	1	-	-	-	2	1	-	7
Kırşehir	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1	-	1
Kütahya	-	-	-	-	-	-	-	1	-	-	-	-	-	-	1
Kocaeli	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1	1
Malatya	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1	-	1
Manisa	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1	-	-	-	1	2
Sakarya	-	-	-	1	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	2
Samsun	-	-	-	-	-	-	-	-	2	1		-	1	-	4
Sinop	-	-	-	-	-	-	-	-	1	1	2	-	-	-	4
Tekirdağ	-	-	1	1	2		1	-	-	1	-	-	-	1	7
Tokat	-	-	-	-	-	-	-	-	1	-	-	-	1	-	2
Yalova	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-		-	1	-	1
Yozgat	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1	-	-	-	1
Zonguldak	-	-	-	-	-	-	-	1	-	-		-	-	-	1
Toplam	1	1	2	2	12	5	5	11	14	14	5	8	11	6	97

4.Atatürk Döneminde Kurulan Panayırların Bazı Temel Özellikleri

4.1. Panayırların Süresi

Panayırların ne kadar süre devam edeceği, panayır dizisindeki rolleri kadar, işlevlerine ve ölçeğine göre de değişmektedir. Ekonomik ve ticari önemi daha büyük olan panayırlar daha uzun süre için açılırken; hayvan

panayırları ya da sosyal-eğlence amaçlı olarak küçük yerleşim yerlerinin etrafında kurulan panayırlar daha çok günü birlik ya da en fazla üç günlük süre olarak düzenlenmektedir. Arşiv taraması kapsamında rastladığımız örnekler bu sürenin panayırdan panayıra farklılık gösterdiğini açıkça göstermektedir. Aksaray panayırı dört haftalık bir süre ile kurulurken (13 Haziran 1937, Son Posta: 5), Çardak panayırı on gün (28 Ağustos 1935, Son Posta :4); Kırklareli (15 Ekim 1938, Son Posta: 5), Manisa (9 Mart 1934, Akşam :12), Bolu (4 Ağustos 1937, Cumhuriyet) ve Pehlivanköy (9 Eylül 1934, Cumhuriyet: 8) panayırları bir haftalık süre boyunca kurulmuştur.

Panayırlar, uzun yıllar boyunca kuruluş tarihleri genellikle değişmeyecek bir şekilde, birbiriyle bağlantılı seriler halinde düzenlenmektedir. Yıllar içinde gelenekselleşen birbirine bağlı bu tarihsel döngü nedeniyle, bir panayırın kuruluş tarihinin önünde ya da arkasında yer alan panayırlar adeta bir zincir oluşturmaktadır (Çalışkan, 2018:1325). Tarama kapsamında erişilen belgelerde de panayırların birbiri ardına organize edildiğini ortaya koyan bilgiler söz konusudur. Geçmişte, Çardak panayırından hemen sonra Çanakkale panayırının açıldığı (27 Ağustos 1931, Son Posta: 4); Manyas panayırından sonra Sarıköy panayırının kurulduğu (11 Haziran 1936, Ulus :6); Bolu panayırından sonra sırasıyla Mudurnu, Düzce ve Gerede panayırlarının (11 Haziran 1936, Hakimiyeti Milliye: 3) kurulduğu belirlenmektedir.

4. 2. Panayırların İlan Edilmesi ve Panayırlara Katılımın Teşvik Edilmesi

Öteden beri panayırların halka ve tüccarlara önceden ilan edilmesi hususu oldukça önem taşıyan bir konu olmuştur. Panayırın hangi tarihler arasında kurulacağına dair bilgiler ele aldığımız dönemde daha çok gazeteler aracılığıyla halka duyurulmuştur. Örneğin, Çardak panayırının kurulmasına bir hafta kala "panayırın 22 Ağustos'ta açılacağı ve 26 Ağustos'ta pehlivan güreşlerinin yapılacağı" bir gazeteye verilen reklam aracılığıyla ilan edilmiştir (30 Temmuz 1929, Cumhuriyet: 5). 1927 yılında Çorlu Belediyesi tarafından gazeteye verilen Eski Türkçe ilanda şunlar yazmaktadır:

"Her sene 25 Eylül'de kurulan Çorlu Hayvan ve Emtia Panayırı bu senede 25 Eylül 1927 tarihinden itibaren 3 gün devam edeceği ve 4. günü büyük at koşusu ve pehlivan müsabakası icra edileceğinden teşrif edecek zevata (kişilere) duyurulur" (Şekil 2).

Şekil2: Çorlu Panayırı İçin Bir Gazete İlanı (13 Eylül 1927, Cumhuriyet Sayı 1202: 8)

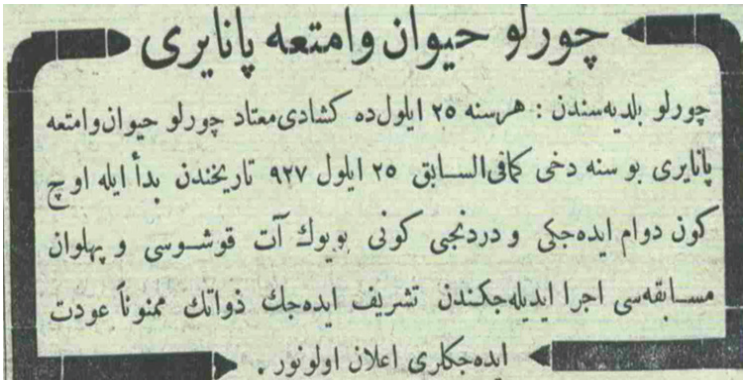
چورلو حیوان وامتعه پانایری

چورلو بلدیه‌سندن : هرسنه ۲۵ ایلول‌ده کشادی‌معتاد چورلو حیوان‌وامتعه پانایری بو سنه دخی کافی‌السابق ۲۵ ایلول ۹۲۷ تاریخندن بدأ ایله اوچ کون دوام ایده‌جکی و دردنجی کونی بویوك آت قوشوسی و پهلوان مسابقه‌سی اجرا ایدیله‌جکندن تشریف ایده‌جك ذواتك ممنوناً عودت ایده‌جکاری اعلان اولونور .

Panayır tüccarları zaman zaman panayırlara katılmak için uzun mesafeler kat etmişlerdir. Örneğin, o dönemde Manyas panayırına Şam'dan ve Halep'ten deve katarları ile gelen tüccarların yanı sıra Yunanistan'dan, Atina'dan, Konya'dan gelenler söz konusuydu (3-6-9 Haziran 1935, Kurun: 6; 14 Haziran 1936, Tan: 4). 1934 tarihli bir gazetede Yunanistan ve adalarından gelen Yunan tüccarların Manyas ve Sarıköy panayırlarından 600 baş sığır satın aldıkları bilgisi yer almaktadır (1 Temmuz 1934, Milliyet: 5). Bu bilgiler bazı panayırların o tarihlerde uluslararası bir nitelik kazandığını ve önemli mesafelerden tüccar ya da ziyaretçi çektiğini de ortaya koymaktadır.

Panayırların bu dönemde büyük ilgi gördüğü ziyaretçi sayılarının yüksekliği ile anlaşılmaktadır. Fakat panayırlara gelen ziyaretçi sayılarına dair genellikle bilgi bulunmayan dönem gazetelerinde ziyaretçi sayısının çokluğu daha çok "emsalsiz kalabalık", "mahşeri kalabalık" gibi ifadelerle vurgulanmıştır. Bununla birlikte ziyaretçi sayısına dair bazı bilgiler içeren haberlere de rastlanmıştır. Örneğin, 1935 tarihli Manyas panayırına 6 bin kişi gelirken; Boyabat panayırına 40 bin kişi katılmıştır (11 Haziran

1935, Akşam; 16 Ekim 1935, Son Posta). 1936 tarihli Son Posta gazetesi haberine göre Geyve panayırına 10 binden fazla alıcı gelmiş ve otellerde yer kalmadığı içinde bu alıcıların sokak aralarında yattıkları belirtilmiştir (20 Eylül 1936, Son Posta: 5). İlk olarak 1933 yılında açılan 9 Eylül panayırı da açık kaldığı 21 gün boyunca yaklaşık 300 bin kişiyi ağırlamıştır (Kaya, 2016: 16).

Panayırlar çeşitli alışverişler için yıl boyunca beklenen organizasyonlar olduğundan yerel çevrede her zaman büyük ilgi görmekteydi. Bir gazete haberine göre 1933 yılında Zingal Kereste Şirketi Ayancık panayırı münasebetiyle çalışanlarını panayır sürecince izinli saymaktaydı (11 Eylül 1933, Cumhuriyet: 5).

SUSIĞIRLIK PANAYIRI

25 Ağustos Günü Açılacaktır.

Panayırda her cins hayvan alım ve satımı yapılacaktır ve her nevi eşya satışı olacaktır.

Teşrif edecek tüccar ve ziyaretçilerin istirahatleri temin edilecektir.

Susığırlık panayırı için bu sene emsaline faik derecede tertibat alınmıştır.

Susığırlık Belediyesi

Karacabey Harasıda panayıra iştirak edeceğinden panayıra gelecekler harada yetiştirilen cins hayvanları görmek ve almak fırsatını bulacaklardır.

GEYVE PANAYIRI

Geyve belediyesinden;

İlk defa küşat ve eylülün on dördüncü cumartesi gününden itibaren üç gün müddetle devam edecek ve panayıra gelecek zuvarın istirahatları için kâfi derecede oteller mevcut bulunduğu gibi esnaflara mahsus barakalar inşa edilmekte olduğundan arzu buyuran esnaf ve tüccarının teşrifleri halinde azim istifadeler temin ve memnun kalacakları ilân olunur.

Saray kazası Belediyesinden:

Trakyada Saray kazasında emtiai tüccariye ve Hayvan alım satımı yapılmak üzere her sene ağustosun 3 üncü günü küşadı mutat olan meşhur

Balçık Panayırı

Bu sene de kemalissabık küşadı mukarrer bulunduğundan teşrif edecek tüccar ve esnafın ezhercihet memnun kalacakları ilân olunur.

Şekil 3: Gazetelerde Ziyaretçiler ve Tüccarlar İçin Duyurulan Panayır İlanları Örnekleri: Susurluk Panayırı (23 Ağustos 1934, Türk Dili) ile Geyve ve Balçık Panayırlarının İlanları (19 Ağustos 1929, Cumhuriyet)

Şekil 4: 8.11.1934 Tarihli Cumhuriyet Gazetesinde Taşköprü Panayırı ile İlgili Bir Haberde Taşköprü Panayırından Bir Görünüm Sunan Fotoğraf (8 Kasım 1934, Cumhuriyet: 6)

Şekil 5: 1936 Yılında Kurulan Gönen Panayırından Bir Görünüm (28 Ağustos 1936, Cumhuriyet)

Panayırlara katılan tüccar, esnaf ve alışveriş yapacak ziyaretçilerin panayırlara ulaşımları ve ihtiyaçlarının karşılanması için büyük çabalar harcanmaktaydı. Örneğin, Balçık panayırına gelecek tüccar ve esnafın her türlü ihtiyaç ve istirahatlerinin belediye tarafından temin edileceği gazetede ilan ediliyordu (19 Ağustos 1929, Cumhuriyet :6). 1937 yılındaki Yalova panayırı için Köprü ile Yalova arasında ilave vapur seferleri düzenlenirken (20- 22 Ağustos 1937, Cumhuriyet); Dursunbey panayırı için de Devlet Demiryolları, yolcu ücretlerinde yüzde 50 indirim yapılacağını duyurmaktaydı (10 Ağustos 1936, Cumhuriyet).

4.3. Panayırların Kurulduğu Mevkiiler

Panayır, geniş ve açık arazilerde olması gerektiğinden, genel olarak panayırlara, kamusal alanlar ve kasaba meydanları ev sahipliği yapmıştır (Şen, 1996:20). Dönem gazetelerinin panayır haberlerinin birçoğu panayırın kurulacağı mevkiileri de belirtmekteydi. Karacabey panayırı Karaağaçlar mevkiinde (10 Mayıs 1929, Cumhuriyet: 6), Biga panayırı Çınarlık meydanında (8-11 Haziran 1935, Cumhuriyet), Tekirdağ panayırı Mera Çeşme mevkiinde (26 Eylül 1934, Zaman), Bolu panayırı Karaçayır mevkiinde (28 Ağustos 1936, Son Posta), Çatalca panayırı İstasyon mevkiinde (1 Ekim 1929, Milliyet) kurulmaktaydı. Köy panayırı örneklerinden biri olan Ovaköy (Balıkesir) panayırı da ihtiyar heyeti tarafından köy meydanında düzenleniyordu (21 Eylül 1934, Türk Dili: 8).

Osmanlı döneminde kurulan panayırlar Cumhuriyet döneminde de aynı mevkiilerde kurulmaya devam ettiler. 1903 tarihli arşiv belgesine göre Ayvacık panayırı (Çanakkale) Gemedere (Tuzla Deresi) kenarında kurulmaktaydı. Günümüzde de mevcut olan bu panayır halen aynı mevkiide açılmaktadır (Sönmez ve Çalışkan, 2018: 67). 1938 tarihli gazete haberi de Ayvacık panayırının Gemedere kenarında yapıldığını belirtmektedir (31 Mayıs 1938, Son Posta: 10). Benzer olarak, Adapazarı panayırı da Sakarya nehri kıyısında kurulmaktaydı (30 Eylül 1936, Tan: 8). Esasen, geçmişin koşulları göz önüne alındığında, günlerce süren panayırlarda temizlik ve diğer tüketimler için suyun varlığı oldukça önemli bir konuydu. Panayırların bir kısmının hamam ve kaplıcaların

yakınına ve akarsu kıyılarına kurulmasının temel nedeni budur (Çalışkan ve Sönmez, 2021:57).

4.4. Panayır Organizasyonunu Engelleyen Bazı Nedenler

Uzun yıllardır her yıl belli zamanlarda kurulan panayırlar, hayvanlarda görülen bazı bulaşıcı hastalıklar gerekçesiyle bazı yıllar iptal edilmiştir. Örneğin, hayvan hastalıklarının yayılma riskini azaltmak için 1933 yılında hastalık sebebiyle Ayancık (11 Eylül 1933, Cumhuriyet) ve Sarıköy (Gönen) panayırı kurulamamıştır (5 Haziran 1933, Milliyet: 5). Yine bu riski azaltmak için Çorlu panayırında, panayıra getirilen hayvanlardan hastalık olmadığına dair belge alınmasına yönelik ilan yayınlanmıştır (25-28 Eylül 1936, Cumhuriyet). Gerede panayırı ise (Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, 1924) 1924 yılında hayvan hastalıklarının önlenebilmesi için büyük ve küçük baş hayvanların toplanmaması şartıyla düzenlenmiştir.

Bazen panayırlar kötü hava koşulları nedeniyle yapılamamıştır. 1935 yılında Balıklı panayırı havanın yağmurlu olması ve yerlerde çamur olması sebebiyle iptal edilmiştir (4 Mayıs 1935, Cumhuriyet: 11).

4.5. Panayırlarda Geleneksel ve Sportif Etkinlikler, Yarışmalar

Panayırlar, ticaretin yanı sıra ziyaretçilerine çeşitli eğlenceler de sunan açık hava etkinlikleridir. Yağlı güreş geleneğinin Cumhuriyetin ilk panayır örneklerinde sürdürüldüğü görülmektedir. Örneğin, Çardak (22-26 Ağustos 1932, Cumhuriyet), Pehlivanköy (25 Eylül 1938, Akşam: 4), Söğüt (10 Eylül 1938, Son Posta: 5), İznik (27 Eylül 1938, Cumhuriyet: 10), Silivri (26 Ağustos 1932, Akşam: 11) ve Havza (20 Kasım 1934, Hakimiyeti Milliye: 4) panayırlarında yağlı güreşler de panayırın bir parçasını oluşturmaktaydı. Bazı panayırlar bu etkinlikleri aynı zamanda çeşitli kurumlar bağış ve yardım amacıyla düzenliyordu. Örneğin, 1938 yılında düzenlenen Dursunbey panayırı, Kızılay ve Çocuk Esirgeme Kurumu yararına düzenlenmiştir (24 Temmuz 1938, Ulus: 5). 1937 yılında Karacabey panayırında düzenlenecek yağlı güreşlerin de Cumhuriyet Halk Partisi yararına yapılacağı duyurulmaktaydı (20 Mayıs

1937, Cumhuriyet: 10). Panayırlardaki yağlı güreşlerde de sporcular için ödüller söz konusuydu. 1937 yılındaki Tekirdağ panayırında baş ödülü 400 lira olarak belirlenmişti (8 Ekim 1937, Anadolu: 6). Panayırlarla ilişki içinde sürdürülen yağlı güreş organizasyonlarının çoğu ortadan kalkmıştır. Günümüzde Çardak panayırıyla birlikte düzenlenen yağlı güreş geleneği halen yaşatılmaktadır.

Atatürk dönemi panayırlarında yağlı güreşler dışında başka sportif etkinlikler düzenlendiği de görülmektedir. Mustafa Kemalpaşa panayırında bisiklet yarışları (22 Ağustos 1937, Tan: 8); Karacabey (20 Mayıs 1932, Cumhuriyet: 5), Silivri (28 Eylül 1932, Akşam: 11), Mustafa Kemalpaşa (17 Eylül 1936, Tan: 9), Çorum (31 Ekim 1933, Akşam: 12), Havza (20 Kasım 1924, Hakimiyeti Milliye: 4), Taşköprü (7 Eylül 1935, Asır: 7), Sinop (7 Eylül 1935, Akşam: 4), Mucur (18 Ağustos 1938, Halkın Sesi: 3) ve Vezirköprü (19 Kasım 1937, Tan: 2) panayırlarında at yarışları; Gerede (18 Eylül 1936, Son Posta: 5), Mamaş (21 Temmuz 1937, Tan: 7), Mucur (18 Ağustos 1938, Halkın Sesi: 3) ve Çağlak (25 Mart 1938, Anadolu: 5) panayırlarında cirit; Vezirköprü (19 Kasım 1937, Tan: 2) panayırında ise yumurta ve çuval yarışları gibi çeşitli sportif yarışmaların yapıldığı kaydedilmektedir.

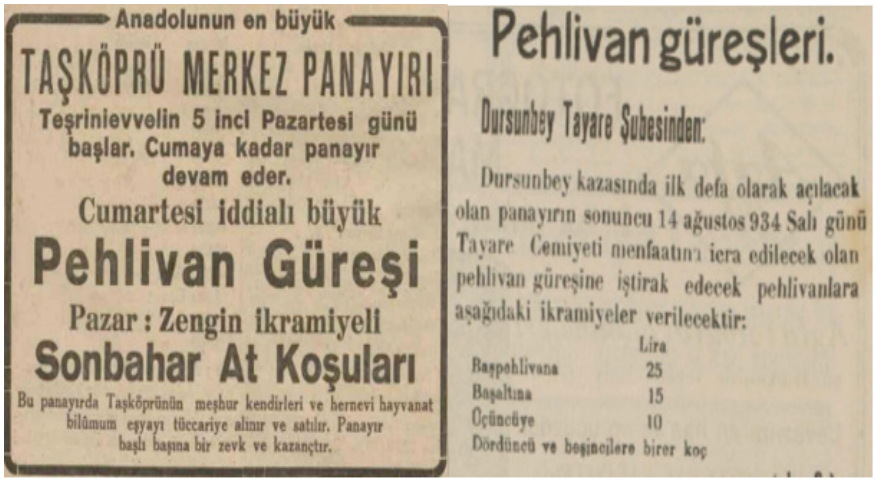

Anadolunun en büyük

TAŞKÖPRÜ MERKEZ PANAYIRI

Teşrinievvelin 5 inci Pazartesi günü başlar. Cumaya kadar panayır devam eder.

Cumartesi iddialı büyük

Pehlivan Güreşi

Pazar : Zengin ikramiyeli

Sonbahar At Koşuları

Bu panayırda Taşköprünün meşhur kendirleri ve hernevi hayvanat bilûmum eşyayı tüccariye alınır ve satılır. Panayır başlı başına bir zevk ve kazançtır.

Pehlivan güreşleri.

Dursunbey Tayare Şubesinden:

Dursunbey kazasında ilk defa olarak açılacak olan panayırın sonuncu 14 ağustos 934 Salı günü Tayare Cemiyeti menfaatına icra edilecek olan pehlivan güreşine iştirak edecek pehlivanlara aşağıdaki ikramiyeler verilecektir:

	Lira
Başpehlivana	25
Başaltına	15
Üçüncüye	10
Dördüncü ve beşincilere birer koç	

Şekil 6:1936 Yılında Taşköprü Panayırı (21 Eylül 1936, Son Posta) ve 1934 Yılında Dursunbey Panayırı (5 Ağustos 1934, Türk Dili) İçin Verilen Gazete İlanlarında Panayır Nedeniyle Yağlı Güreşler Düzenleneceği de Duyurulmaktadır.

Panayırların eğlence bölümleri öteden beri oldukça renkli unsurları barındırır. Geçmiş panayırların eğlence anlayışında önemli bir yeri olan panayır sirklerinin ilk örneğine 1933 yılında Manyas panayırında rastlanmaktadır (20 Ekim 1933, Milliyet: 3). Halkı eğlendirmek amacıyla Sarıköy (28 Haziran 1934, Son Posta: 4), Manyas (3 Haziran 1935, Cumhuriyet) ve Karacabey (12 Haziran 1933, Son Posta: 4) panayırlarına cambazların geldiği, Sındırgı (21 Eylül 1934, Vakit: 10) ve Tekirdağ panayırında ayı ve maymunların gösteri yaptığına dair çeşitli haberlere dönem gazetelerinde yer verilmiştir (12 Ekim 1936, Haber: 5).

Geçmişteki panayırlarda "çadır tiyatrosu" olarak adlandırılan üniteler geçmişteki panayır eğlencelerinin en ilginç örnekleri arasında yer almıştır (Çalışkan, 2019: 76). Ayvacık (14 Mayıs 1931, Milliyet: 3), Sarıköy (28 Haziran 1934, Son Posta: 4), Gönen (22 Haziran 1934, Akşam: 4), Babaeski (10 Ekim 1934, Akşam: 3) panayırlarında tiyatroların kurulduğu kaydedilmiştir. Zamanla panayırlarda tiyatro adı altında striptiz gösterilerinin sunulması her ne kadar ziyaretçi ilgisini artırsa da bu tür mekanlar yerel halkın şikâyet ve eleştirilerine konu olmuştur. 1934 yılında Sarıköy panayırına gelen ailelerin panayırda kurulan gazino ve tiyatrolardan rahatsız oldukları basına yansıyan bir haber olmuştur (28 Haziran 1934, Son Posta: 4). Benzer olarak 1934 yılındaki Gönen panayırındaki gazino ve tiyatrolardaki müstehcenliği eleştiren bir haber içeriğine rastlanmıştır (22 Haziran 1934, Akşam).

4.6. Panayırlarda Hayvan ve Geleneksel Ürün Ticareti

Panayırlar daha çok kırsal yerleşmelerde yaşayan, sık ve düzenli alışveriş olanağı bulunmayan nüfusun gündelik ve mevsimlik ev ihtiyaçlarını, tarım ve hayvancılık işlerindeki gereksinimlerini bir arada karşıladığı mekanlardır (Özey ve Çalışkan, 2019:385). Panayırların bazen bir bölümü hayvan alım satımına ayrıldığı gibi bazı panayırlar sadece hayvan ticaretine dayanan ve hayvan panayırı olarak adlandırılan panayırlardır. Panayırlarda büyükbaş, küçükbaş hayvanların yanı sıra kümes hayvanlarından çiftlik hayvanlarına değin çeşitli hayvanların alım satımı yapılır. 1937 yılında kurulan Manyas panayırında 5 bin hayvan satışı yapılmış olmasına rağmen, bu sayının önceki yıllardaki kaydedilen 30 bin satış rakamının çok altında kaldığı kaydedilmektedir (14 Haziran 1937,

Tan: 5). Hayvan panayırlarında yetiştiricileri teşvik amacıyla hayvanlar arasında yarışmalar/seçmeler düzenlenmiş ve kazananlara çeşitli ikramiye verildiği belirlenmektedir. Bursa (28 Eylül 1936, Son Posta: 5), Balıkesir (28 Eylül 1936, Son Posta: 5), Niksar Ayvas (21 Ağustos 1938, Son Posta: 5) ve Biga panayırlarında (29 Haziran 1938, Cumhuriyet) bu tür yarışma örnekleri olduğu basına yansıyan haberlerden anlaşılmaktadır.

Panayırlar öteden beri belediyelerin en önemli gelir kaynaklarından birini oluşturur. Panayır süresince satıcılardan tahsil edilen tezgâh (pavyon) işgaliye ücretleri ve hayvan satışlarından alınan harçlar belediyelere önemli gelirler sağlamaktadır. Bazı büyük panayırlarda çok sayıda satış yeri bulunmaktaydı. Örneğin 1936 yılında kurulan Gerede panayırındaki satış pavyonlarının sayısı 843'tü (18 Eylül 1936, Son Posta). 1936 tarihli habere göre Gönen panayırında hayvan alışverişinden iki bin küsur lira para ve esnafın yer parası olarak verdiği bin küsur lirayla birlikte toplamda dört bin liraya yakın bir miktar Gönen belediyesinin sandığına gelir olarak kaydedilmiştir (28 Ağustos 1936, Cumhuriyet). 1936 yılında Mustafa Kemalpaşa Belediyesi de panayırdan dört bin lira gelir elde etmiştir (17 Eylül 1936, Tan).

Atatürk döneminde kurulan panayırlarda geleneksel ürünlerin, yerli mallarının alım satımının teşvik edildiği de yine basına yansıyan bazı haberlerde izlenebilmektedir. İzmir panayırında, Isparta halılarının satışa sunulabilmesi için Ticaret Odası'nda bir komisyon kurulmuştur (12 Temmuz 1934, Cumhuriyet). Basında panayırlarla ilgili haberlerde, panayırlarda yerli mallara çok fazla rağbet gösterildiği özellikle vurgulanmaktadır. 1933 tarihli bir gazete haberi "Çan panayırı için yerli ipekliler, pamuklu dokumalar, çoraplar ve her türlü yerli malın toplandığı ve çok fazla rağbet gördüğünü" duyurmaktadır (4 Haziran 1933, Cumhuriyet).

5. Sonuç

İzmir İktisat Kongresi'nde ülkede halkın ihtiyaçlarının karşılanması, perakende ticaretin ve sergilerin geliştirilmesi amacıyla alınan kararların Cumhuriyetin kuruluşu ile hayata geçirildiğini görmekteyiz. 1924 yılından itibaren Cumhuriyet dönemi içinde ilk örnekleri yeniden

görülmeye başlanan panayırlar, özellikle 1930'lardan itibaren şehirler ve kırsal çevreler arasında mal ve ürün dağıtımının alternatifsiz araçları olarak ülkenin ücra kesimlerine kadar bir dağıtım ağı meydana getirmiştir. Erken Cumhuriyet dönemi içinde Atatürk dönemine (1923-1938) odaklanan ve panayırları ele alan bu dönemsel araştırmada Türkiye'de düzenlenen toplam 97 panayır tespit edilmiştir. Atatürk döneminde aktif olduğu belirlenen panayırların 23'ü günümüze ulaşma başarısı göstermiş; fakat bu döneme ait panayırların 74'ü zamanla ortadan kalkmıştır. Atatürk dönemine ait 1924 yılında kurulan Gerede panayırı (Bolu) Cumhuriyetin ilk panayır örneğini oluşturmaktadır. 1923-1938 dönemi içinde kurulan panayırlar günümüzde 32 ilin sınırları içinde dağılış göstermektedir. 1923-1929 yılları 18 panayırın kuruluşuna tanıklık ederken, 1930-1938 döneminde 79 yeni panayırın varlığı belirlenmiştir. Atatürk döneminde kurulan panayırlar en çok Trakya, güney Marmara ve batı Karadeniz bölümlerinde dağılış göstermektedir. Bu dönemde en çok panayır Balıkesir ilinde (12) kurulurken; bu ili sırasıyla Kırklareli (7), Tekirdağ (7), İstanbul (9), Bursa (6) ve Çanakkale (6) illeri izlemektedir.

Kurtuluş Savaşından çıkarak Cumhuriyet rejimine geçen Türkiye'de, Osmanlı döneminde uzun yıllar içinde yerleşmeler arasında oluşan panayır düzeni bir yandan korunmuş; kısa süre içinde bu sisteme yeni panayırlar eklenmiştir Atatürk döneminde panayır kurulan yerleşmelerin esasen 36'sı Osmanlı döneminden itibaren bu geleneğe sahiptir. Böylece Osmanlı döneminde kurulan panayırların yaklaşık üçte birinin Atatürk döneminde de kurulmaya devam ettiği anlaşılmaktadır. Türkiye'de ilk defa Atatürk döneminde kurulan panayırların sayısını 61 olarak tespit edebiliyoruz. Kısa bir süre içinde çok sayıda panayırın ülke geneline yayıldığını ortaya koyan bu verilerin yanı sıra; İzmir İktisat Kongresi kapsamında düzenlenen sergi, ilk uluslararası panayır ve fuar örneği de yine Atatürk döneminde gerçekleşen önemli başarılardır. Cumhuriyetin bu döneminde ticaret hayatını geliştirmeye yönelik bu çabaların, özellikle1929 yılı ve sonrasında ABD'den sonra tüm dünya ekonomisini kuşatan 'Büyük Buhran'ın olumsuz atmosferi içinde gerçekleştiğini kaydetmek gerekir. Bu nedenle, 1930-1938 döneminde 79 yeni panayırın ticaret sistemine eklenmesi, dünyayı sarsan ekonomik krizin etkilerine karşı önlem arayışını da yansıtmaktadır (şekil 7).

Atatürk'ün ölümünden hemen sonra beliren İkinci Dünya Savaşı koşulları, panayırların yaygınlaşmasını bir süreliğine durdurmuştur. Fakat İkinci Dünya Savaşının sona ermesiyle birlikte panayırların yaygınlaşması 1980'lere değin sürmüştür. Bugüne değin panayırlarla ilgili sürdürdüğümüz güncel araştırmalar Cumhuriyet dönemi içinde Türkiye'de panayır varlığının 250'yi geçtiğini; fakat 1980'lerden itibaren azalarak, önemli bir kısmının kaybolduğunu ortaya koymaktadır. Cumhuriyet döneminde varlığı belirlenen panayırların yaklaşık dörtte üçü günümüzde kaybolmuştur. Türkiye'nin geleneksel emtia ve hayvancılık panayırları günümüzde 61 yerleşmede düzenlenen 69 organizasyonla sürdürülmektedir (Çalışkan, 2019:69). Bunlar arasında Osmanlı döneminden Cumhuriyet dönemine miras kalan ve günümüze kadar ayakta kalmayı başaran panayır örnekleri de bulunmaktadır. Bu panayırlar: Pehlivanköy (Kırklareli), Ayvacık (Çanakkale), Çan (Çanakkale), Gönen (Balıkesir), Manyas (Balıkesir), Söke (Aydın), Gerede (Bolu), Kargı (Çorum), Zile (Tokat) panayırlarıdır (Çalışkan ve Sönmez, 2021:83). Arşiv belgelerine göre Atatürk döneminden günümüze kadar ulaştığını belirlediğimiz panayırlar ise, Çardak (Çanakkale), Osmaneli (Bilecik), Ayancık (Sinop), Göynük (Bolu), Mudurnu (Bolu), Sarıköy (Gönen-Balıkesir), Dursunbey (Balıkesir), Kepsut (Balıkesir), Söğüt (Bilecik), Şamlı (Balıkesir), İznik (Bursa), Gölpazarı (Bilecik), Yenice (Çanakkale) ve İspir (Erzurum) panayırlarıdır. Türkiye'nin iktisadi, ticari ve kültürel tarihi içinde köklü ve geleneksel yapılarıyla önemli bir yere sahip olan panayırlar, kimi yerde 100 yılı aşan, kimi yerde 100 yıla yaklaşan tarihleriyle Türkiye'nin ticaret ve kültürel miras unsurları durumundadır. Geçmişten günümüze ulaşan bu örnekler arasında özellikle Gerede ve Pehlivanköy geçmişin kültürel ve geleneksel atmosferini büyük ölçüde korumayı başaran dikkat çekici örneklerdir. Söz konusu panayırların UNESCO'nun Somut Olmayan Kültürel Miraslar (SOKÜM) listesine kaydedilmesi oldukça önemli bir konudur. Köklü bir mirası temsil eden panayırlar, UNESCO'nun korunmasını istediği beş ayrı halk kültürü alanı göz önüne alındığında; panayırlarla ilişki içinde sürdürülen gelenekler ve etkinlikler UNESCO'nun SOKÜM için öngördüğü tüm kategorilerde temsil yeteneğine sahiptir (UNESCO SOKÜM Sözleşmesi, 2003). Bunun yanı sıra Cumhuriyet döneminin iktisadi hayatını ele alan müzeler

ve sergilerde, Türkiye ticaret tarihinin önemli bir kilometre taşını temsil eden panayırlara değinen görsellere ve bilgilere yer vermenin tamamlayıcı olacağını değerlendirmekteyiz. Geçmişten günümüze ulaşan az sayıda panayır örneğine ev sahipliği yapan yerleşmeler arasında "panayır kardeşliği"ni temsil eden kardeş şehir ilişkilerinin kurulması; panayırların geleceğe taşınması sürecinde panayır yerleşmeleri arasında deneyimlerin ve iyi örneklerin paylaşıldığı bir işbirliği ve dayanışma sürecini başlatabilir.

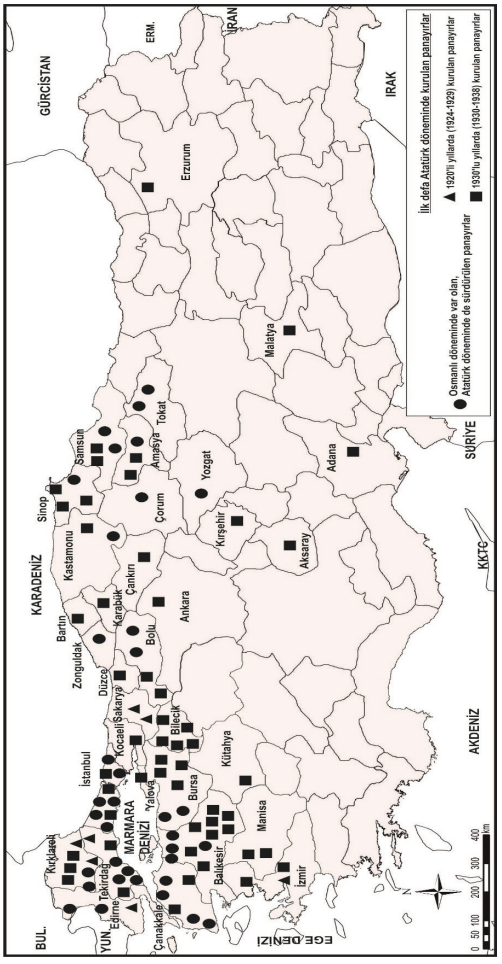

Şekil 7: Osmanlı Döneminde Mevcut Olan ve Atatürk Döneminde de Sürdürülen Panayırlar ile İlk Defa Atatürk Döneminde Kurulan Panayırların Dağılışı

Teşekkür ve Katkı Belirtme

113K239 nolu araştırma projesine sağlanan destek için TÜBİTAK-SOBAG'a; Metin içinde kullanılan Eski Türkçe belgelerin taranmasına ve günümüz Türkçesine çevrilmesini sağlayan Prof. Dr. Ali SÖNMEZ'e çok teşekkür ederiz.

Kaynakça

Akarpınar, B. (2004).Tarım Toplumundan Sanayi Toplumuna Geçişte Panayır-Sergi-Fuar Festivallerin Durumu ve Türkiye Örneği, *Millî Folklor,* 64, 25-36.

Atamgüç, Z. (1935).Sergi ve Panayırlar Ekonomik Önemleri, *İktisat ve Ticaret Mecmuası.*

Atatürk Ansiklopedisi, Web."İzmir Enternasyonel Fuarı"https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/izmir-enternasyonal-fuari/(Son Erişim Tarihi: 28.01.2022).

Bozis, S. (2011). .İstanbul Lezzeti, İstanbullu Rumların Mutfak Kültürü. (Çev. F. Benlisoy, S. Benlisoy), İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Publishing. Büyüköztürk, Ş., Kılıç Çakmak, E., Akgün, Ö., Karadeniz, Ş.veDemirel,

F.(2018).*Bilimsel Araştırma Yöntemleri,* Ankara: Pegem Akademi Yayınları.

Coşkuner, K. (2011). Savaş Ekonomisi ve Piyasa Yönetimi: II. Dünya Savaşı'nda İhtikar ve İaşe Sorununa Karşı Çözümler,Tokdemir, Ö. Günçavdı, S. S. Kayam (Ed.), *Yakın Tarihimizin İktisadi Panoraması* içinde, Ankara: Türk Tarih Kurumu.

Çalışkan, V. (2008). Geleneksel Periyodik Ticaret Mekanları Olarak Panayırlar: Çanakkale Örneği,*Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 10, 217-245.

Çalışkan, V. (2010). Religious Fairs of Rums on Islands of Gökçeada (Imbros) and Bozcaada (Tenedos), Turkey: Opportunities for Contribution to Tourism and Dialogue Between Civilizations, *Shima: The International Journal of Research into Island Cultures, v*4, N2,265-87.

Çalışkan, V., Sarış, F., Gültay, B. ve Öztürk, M. Z. (2015). Impact of Demographic and Socıo-Economic Characterıstıcs of Visitors on

their Preference in Utilisation from Functions of Traditional County Fairs, *International Journal of Arts & Sciences,* 4, 105-114.

Çalışkan, V. (2016).*Geçmişten Geleceğe Kültürel Bir Miras: Pehlivanköy Panayırı,*Ankara: Pehlivanköy Belediyesi Kültür Yayınları No.1.

Çalışkan, V. (2018). Türkiye'de geleneksel panayırlar: birbirine bağlı bir sistemde çözülme ve kültürel fonksiyonlarda kayıplar,*TÜCAUM 30. Yıl Uluslararası Coğrafya Sempozyumu,* 1318-1332, Ankara.

Çalışkan, V., Özözen Kahraman, S., Sarış, F. ve Gültay B.(2018). Traditional County Fairs in Turkey: Main Features and Spatial -Temporal Dıstrıbutıons, *The Journal of International Social Research*, 11, 58, 237-253.

Çalışkan, V. (2019). Modern Fuarlar ve Festivaller Arasında Giderek Kaybolan Organizasyonlar: Geleneksel İlçe ve Köy Panayırları, *Millî Folklor,* 121, 65-80.

Çalışkan, V. veSönmez, A.(2021). Anatolian Fairs (Panayirs) in the Ottoman Period: Their Distribution and Main Characteristics,*The Evaluations and Researches in Social Sciences and Humanities*içinde, (Editör: Mehmet Sarioglan ve M. Fatih Sansar),49-88.

Doğru Kozlubel, H. (2011).*1844 Nüfus Sayımına Göre Deliorman ve Dobruca'nın Demografik, Sosyal ve Ekonomik Durumu*, Ankara: Türk Tarih Kurumu.

Durmaz, U. (2017). Türkiye'de Etimolojik Anlamını Koruyan İki Panayır: Bozcaada Aya Paraskevi ve Gökçeada Meryem Ana Panayırı,*Motif Academy Journal of Folklore,*10, 20, 277 – 290.

Erdoğan Kaçan, M. (2016). Balkanlarda Uluslararası Bir Organizasyon: İslimye Panayırı, *Belleten,* 287, 123-155.

Erdoğru, M. A. (1994). 18-19. Yüzyıl Osmanlı Panayırları ve Hafta Pazarlarına Dair Belgeler-I, *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi (OTAM),*49-129.

Erdoğru, M. A. (1999).*19. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nda Hafta Pazarları ve Panayırlar*, İzmir: Ege University Publishing, 96.

Faroqhi, S. (2006).*Osmanlı Şehirleri ve Kırsal Hayatı*,Ankara: Doğu Batı Publishing.

İnan, A. (1989).*İzmir İktisat Kongresi 17 Şubat-4 Mart 1923,* Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.

İstanbul Ticaret ve Sanayi Odası (1928) . *İstanbul Beynelmilel Sergi ve Panayırın Küşadı Meselesi*,İstanbul: Cumhuriyet Matbaası.

Kaya, A. (2016).*Harabeler Üzerinde Cumhuriyet Abidesi: İzmir Fuarı* İzmir Büyükşehir Belediyesi.

Kaya, M. ve Yılmaz C. (2020).*Asırları aşan Kültürel Mirasımız: Sinop Panayırları*, Ankara: Nobel Bilimsel Eserler.

Kayaoğlu, İ. (1981). Anadolu Selçukluları Devrinde Ticari Hayat. *Ankara University Journal of Faculty of Theology, 24* (1), 359-373.

Küpeli, Ö. (1999). Osmanlı Devleti'nde Panayır Organizasyonları ve Gönen Hacı İsa Panayırının Tarihine Dair,*Osmanlı Ansiklopedisi* içinde, third volume, (Ankara: Yeni Türkiye Publishing), 490-497.

Matschke, K. P. (2011).Türkokrasi'ye Geçiş Üzerine Araştırmalarda Karşılaşılan Sorunlar,*Osmanlı ve Balkanlar* içinde, compiled by Fikret Adanır and Suraiya Faroqhi, (Çev: B. İdemen) (97-137), İstanbul: İletişim Publishing.

Özcan, K. (2006). Anadolu'da Selçuklu Dönemi Yerleşme Tipolojileri-I, Pazar ya da Panayır Yerleşmeleri,*Anadolu University Journal of Social Sciences,* 6(1), 205-224.

Özey, E. ve Çalışkan, V. (2019).Çanakkale'de yerel toplumun geleneksel panayırların tarihsel ve kültürel özelliklerine ilişkin algı ve tutumları, *1. İstanbul Uluslararası Coğrafya Kongresi*, 384-397,İstanbul.

Özkaya, Y. (2010).*18. Yüzyılda Osmanlı Toplumu,*(second edition), İstanbul: Yapı Kredi Publishing.

Sansar, M. F. ve Karataş A. (2015) Cumhuriyet'in İlk Uluslararası Fuarı, 1924 dana Beynelmilel Ziraat Sergisi, Çukurova Fuarcılık A.Ş. Yayınları, Adana.

Satoğlu, A. (2002). Yabanlu Pazarı,*Kayseri Encyclopedia*içinde (463), Ankara: T.C. Kültür Bakanlığı Publishing.

Silverman, D. (2001).*Interpreting Qualitative Data: Methods for Analysing Talk, Text and Interaction,* London: SAGE Publication.

Sönmez, A. ve Çalışkan, V. (2018). Osmanlı Döneminden Günümüze Çanakkale Panayırları, *Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi,* 6, 53-71.

Sümer, F. (1985).*Yabanlu Pazarı Selçuklular Devrinde Milletlerarası Bir Fuar*, İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Foundation.

Şahin, Z. (2014). *Yabanlu Pazarı (Geçmişten Günümüze Pazarören,* İstanbul: Heyamola Publishing.

Şen, Ö. (1996). *Osmanlı Panayırları (18.-19. Yüzyıl),* İstanbul: Eren Yayınları.

Tongur, H. (1940). Türk Şehirlerinde Pazar ve Panayırlar, *Belediyeler Dergisi*, Ankara.

Tunçel, H. (2009). Geleneksel Ticaret Mekânı Olarak Türkiye'de Haftalık Pazarlar, *E-Journal Of New World Sciences Academy,* 4, 2.

UNESCO (2003). Somut Olmayan Kültürel Mirasın Korunması Sözleşmesi, *Kültür ve Turizm Bakanlığı Web Sayfası*, https://teftis.ktb.gov.tr/TR-264414/somut-olmayan-kulturel-mirasin-korunmasi-sozlesmesi.html (Son Erişim Tarihi: 11.02.2022).

Ülgen, P. (2012). GeçOrtaçağ Avrupası'nda Pazar ve Panayır İlişkisinin Ticaret Hayatındaki Rolü ve Türk-İslam Dünyasındakilerle Karşılaştırılması, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, 5*,21, 359-381.

Ünal, M. A. (2016). Evliya Çelebi'ye Göre Balkanlar'da Kurulan Pazarlar ve Panayırlar-17. yüzyılda Balkanlar'da Ticaret, Z. Gölen ve A. Temizer (Ed.) *Balkan Tarihi Cilt 1* içinde, Burdur: Osmanlı Mirası ve Türk Kültürünü Araştırma Derneği Publishing.

Yaprak, N. (2020). Mahalli İdarelerin Türk İdare Tarihi Açısından Gelişim Süreci ve Hizmet Sunum Yöntemleri,***İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi***, Covid-19 Sosyal Bilimler Özel Sayısı Yıl:19 Sayı:37.

Yıldırım, A. ve Şimşek, H. (2013). *Sosyal Bilimlerde Bilimsel Araştırma Yöntemleri*,Ankara: Seçkin Basım.

BÖLÜM VIII

KAMU MALİ YÖNETİMİNDE TAHAKKUK ESASLI MUHASEBE VE BÜTÇELEME SİSTEMİ ÜZERİNE DEĞERLENDİRMELER[5]

Evaluations on theAccrualBased Accounting andBudgetingSystem in PublicFiscal Management

Durdane KÜÇÜKAYCAN
(Dr.), Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Maliye Bölümü
e-mail: durdane@ogu.edu.tr
ORCID: 0000-0001-5515-2616

1.Giriş

Bütçeleme, kamu kuruluşları için önemli bir role sahiptir. Bir ulusun gelirinin büyük bir kısmı kamu bütçeleri aracılığıyla tahsis edilir ve yönetilir. Geleneksel olarak bütçeleme, hükümetlerin nereye veya neye ne kadar harcayacağına karar verdiği, harcamaları mevcut gelirlerle sınırladığı ve aşırı harcamaları önlediği bir süreç olarak görülmektedir. Günümüzde ise daha geniş bir anlamda, bütçelemenin giderek daha fazla rol ve işlevi yerine getirmesi, yönetim sorumluluğunu üstlenmesi ve dış hesap verebilirliği yerine getirmesi beklenmektedir (Anessi-Pessina vd., 2016: 491). Bütçeleme, bilgiyi karara dönüştüren bir süreçtir. Harcama birimleri tarafından sunulan veya merkezi bütçe personeli tarafından oluşturulan istekler sürece dâhil edilerek girişi yapılır ve varlıklara, projelere ve diğer alıcılara tahsisleri yapılarak çıkışı sağlanır. Bütçe bilgisinin kapasitesi arttıkça, analiz araçları çoğalmaktadır. Verilerin artması, süreçten çıkan

[5] Bu çalışma, 3-4 Mart 2022 tarihlerinde Beyrut'da gerçekleştirilen Ortadoğu 7. Uluslararası Bilimsel Araştırmalar Kongresi'nde sözlü bildiri olarak sunulmuştur.

kararları şekillendirmek için bütçe mucitlerini yeni kurallar tasarlamaya teşvik etmektedir (Schick, 2007: 110).

Hem kaynak sağlayıcılar hem de hizmet alıcıları olarak vatandaşlar, politikacıların eylemlerini ve kamu sektörü yönetimini düzgün ve adil bir şekilde değerlendirmek için kapsamlı, kolay anlaşılır, ileriye dönük ve hem mali hem de mali olmayan bilgilere erişmeyi hak etmektedir (Caperchione vd., 2019: 386). Kamu kaynaklarının iyi yönetimi, finansal girdilerle ilgili farklı politikaların etkilerinin sürekli değerlendirilmesine dayanmalıdır. Dolayısıyla sağlam ve şeffaf bir bütçeleme ve muhasebe yapısı, iyi bir kamu sektörü yönetişimi için temel bir yapı taşıdır (Jovanović ve Vašiček, 2021: 99). Devlet muhasebesi, devletin temel kamu hizmetlerini vatandaşlardan topladığı vergilerle karşılayan ve topluma karşı bu kaynakların kullanımında hesap verebilirliği ve saydamlığı sağlayan önemli bir araçtır (Öz, 2008: 6; Karaaslan, 2014: 7). Devlet muhasebesinin güvenilir ve gerçek bilgi sağlayabilmesi için muhasebe uygulamalarında zaman içinde değişikliklerle karşılaşılmıştır. Özellikle 1990›lı yıllarda kamu reformunu gerçekleştirmeye başlayan ve ekonomik açıdan gelişmiş olan ülkeler, nakit esaslı muhasebe sistemini terk edip, ortak bir devlet muhasebe sistemi oluşturarak kullanıcılara ve yöneticilere daha detaylı bilgi sağlayan tahakkuk esaslı muhasebe sistemine geçiş yapmışlardır.

Devlet muhasebesinde kamu gelir ve giderler gerçekleştiği mali yılın hesaplarında gösterilmekte böylece muhasebe kayıtlarının tutulmasında tahakkuk esası uygulanmaktadır. Öte yandan, bütçe gelirlerinin tahsil edildiği, bütçe giderlerinin ise ödendiği yılda muhasebeleştirilmesi yöntemi benimsenerek bütçe hesaplarına ait kayıtların tutulmasında ise nakit esası uygulanmaktadır. Muhasebede tahakkuk esasının benimsenmesine rağmen, Uluslararası Kamu Sektörü Muhasebe Standartları Kurulu (International PublicSector Accounting Standards Board-IPSASB) bütçelemede tahakkuk esasının kullanılmasını zorunlu tutmamıştır. Yeni kamu yönetimi reformu kapsamında devlet muhasebesinde mali kayıtlar tahakkuk esasına göre tutulması birçok ülke tarafından benimsenmesine rağmen çok az ülke tarafından bütçelemede tahakkuk esasına geçilmiştir. Tahakkuk esaslı bütçeleme

uygulandığı ülkelerin çoğu için yeni bir gelişme olmuştur (Monteiro ve Gomes, 2013: 104). Bu çalışmanın amacı tahakkuk esaslı muhasebeyi ve bütçelemeyi teorik açıdan inceleyerek kavramsal çerçevesini ortaya koymak ve kamu mali yönetim sürecine olumlu ve olumsuz etkilerini değerlendirmektir. Bazı bütçelerde devlet harcamalarını ödemenin yapıldığı anda (nakit esaslı) kaydedilirken, bazı bütçeler ise de faaliyetin (işlemin) gerçekleştiği anda (tahakkuk esaslı) harcamalar kaydedilmektedir. Çalışmada öncelikle tahakkuk muhasebesi, tahakkuk esaslı bütçeleme ve tahakkuk esaslı bütçelemenin temel kavramları anlatılmaktadır. Sonrasında ise nakit esaslı bütçelemeden tahakkuk esaslı bütçelemeye geçmenin kamu mali yönetimi üzerinde yapabileceği olumlu ve olumsuz etkileri üzerinde durulmuştur. Sonuç ve değerlendirmeler ile çalışma tamamlanmaktadır.

2.Devlet Muhasebesinde Kayıt Tutma Yöntemleri

Devlet, kültürel, ekonomik ve sosyal hayatın içinde önemli bir aktör durumundadır. Dolayısıyla ticari olarak faaliyet gösteren işletmeler gibi devletin de ekonomi üzerindeki payının sistematik olarak tespiti oldukça önemlidir. Bu payın tespitinde devlet muhasebesi görevlidir. Devlet muhasebesinin görevi, devletin ekonomik hayat üzerinde doğurduğu etkileri kayıt altına alarak, sonuçları raporlamak ve bilgi kullanıcıların gereksinim duyduğu güvenilir, doğru ve kaliteli mali nitelikteki bilgileri üretmektir. Devlet muhasebesinin kontrol ve yönetim olmak üzere iki temel amacı vardır. Kontrol amacı bütçe uygulamalarının kanun koyucunun çizdiği doğrultuda gelişip gelişmediğinin ve muhasebeye konu olan işlemlerin kontrol edilmesi şeklinde gerçekleştirilir. Yönetim amacı ise devlet faaliyetlerinin akışı ve neticeleri hakkında yönetime bilgi vermek ve devlet hizmetlerinin maliyetlerini tespit ederek verimlilik karşılaştırmalarını sağlamak yoluyla gerçekleştirilir (Baykara, 2013:105). Bu amaçları gerçekleştirmek üzere mali kayıtların tutulmasında kullanılan çeşitli yöntemler kullanılmaktadır. Devlet muhasebesinde kayıt tutmada kullanılan yöntemler aşağıdaki tabloda gösterilmiştir.

Tablo 1: Muhasebe Kayıt Tutma Yöntemleri

• Nakit Esaslı	• Giderler ve gelirler tahsilatın gerçekleştiği anda kayıt altına alınır.
• Uyarlanmış Nakit Esası	• Bütçe yılında taahhüt edilen nakit tahsilatlar ve ödemeler kayıt altına alınır ve yıl sonundan sonra belirli bir döneme kadar raporlanır.
• Uyarlanmış Tahakkuk Esası	• Tahakkuk esaslı muhasebe kullanılır, ancak belirli varlık sınıfları (örn. Sabit varlıklar) veya borçlar muhasebeleştirilmez.
• Tahakkuk Esası	• Nakit işlemlerin ne zaman gerçekleştiğine bakılmaksızın, işlemler ve ekonomik olaylar, oluştuğunda kaydedilir ve raporlanır.

Kaynak: Peter Van Der Hoek, 2005: 35.

Devlet muhasebesinde kayıt tutmada kullanılan yöntemlerin en uç noktaları olan nakitten tam tahakkuklara kadar geniş bir olası muhasebe tabanı yelpazesi vardır. Nakit esaslı muhasebe, nakit kaynaklarının akışını ölçer ve işlemleri yalnızca nakit alındığında veya ödendiğinde muhasebe kaydı gerçekleştirilir. Nakit esaslı muhasebe, nakit olarak makbuzlar alındığında veya bankaya yatırıldığında ve nakit ödemenin gerçekleştiğinde ödemeleri kaydeder (Dabbicco ve Mattei, 2021: 127). Tahakkuk esaslı muhasebede ise nakit olarak değiş tokuşun gerçekleştirildiğine bakılmaksızın, işlemler gerçekleştiğinde kaydedilmektedir (Athukorala ve Reid, 2003). Bu muhasebe kayıt yöntemlerinin uygulanmasında, birçok ülkenin sistemi nakit esaslı ve tahakkuk esaslı muhasebenin iki uç noktanın karışımı olarak kullanılmaktadır (Peter Van Der Hoek, 2005: 38).

2.1.Devlet Muhasebesinde Nakit Esaslı Muhaseben Tahakkuk Esaslı Muhasebeye Geçiş Sebepleri

Tahakkuk muhasebesinin uygulanması, yeni kamu yönetimi ve yeni kamu mali yönetimi reformları olarak adlandırılan kamu sektörü

mali reformlarını gerçekleştirmenin önemli bir parçası olarak kabul edilmektedir. Kamu sektörü yönetişiminin iyileştirilmesinin bir parçası olarak kamu mali yönetiminde tahakkuk muhasebesinin benimsenmesi savunulmuştur (Adhikari ve Gårseth-Nesbakk, 2016: 126). Bu bağlamda uluslararası kuruluşlar, devlet muhasebesi için tahakkuk esasının benimsenmesini teşvik etmede çok aktif bir rol oynamıştır. Avrupa Toplulukları Komisyonu/Eurostat, Uluslararası Para Fonu (International MonetaryFund-IMF), Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Örgütü (Organisation for EconomicCo-operation and Development-OECD), Birleşmiş Milletler ve Dünya Bankası, Ulusal Hesaplar Sistemini (System of National Accounts-SNA) (1993) tahakkuk esasına göre değiştirilmesini karar vermiştir. Tahakkuk esasının uygulanmasının hükümetler ve kurumları tarafından hazırlanan mali raporların hesap verebilirliğini ve şeffaflığını artıracağı öngörülmüştür (Martí, 2006: 45).

Tahakkuk muhasebesi, nakit muhasebesinin aksine, nakit işlemlerin ne zaman gerçekleştiğine bakılmaksızın ekonomik olayları tanıyarak bir işletmenin performansını ve konumunu ölçen bir muhasebe temelidir. Özel sektörde tahakkuk muhasebesinin yaygın bir kullanım alanı bulunmaktadır. Kamu sektöründe tahakkuk muhasebesi sistemine özellikle 1990'lı yıllardan itibaren ilgi başlamıştır. Bu ilginin temel nedeni olarak tahakkuk esaslı muhasebenin piyasaların ve yatırımcıların bilgi ihtiyaçlarını diğer muhasebe sistemlerine göre daha etkin bir şekilde karşıladığı ve kamu hizmetlerinin ödeme gücü ve maliyeti hakkında daha iyi bilgi sağlayacağına yönelik kabul gören anlayıştır. Tahakkuk muhasebesiyle vatandaşların, hem mevcut hem de gelecekteki sosyoekonomik etkiler dâhil olmak üzere hükümetin mali durumunu ve performansını daha uygun ve doğru şekilde değerlendirilebileceği öngörülmüştür (Cuadrado-Ballesteros ve Bisogno, 2021: 108). Ayrıca kamu mali yönetiminde nakit muhasebelerini tahakkuk muhasebesi ile değiştirme girişimlerinin, özellikle gelişen ülkelerin borç kriziyle mücadelesi için kaçınılmaz bir önlem olduğu düşünülmüştür. Bu tür çabaların, kamu harcamalarının daha etkin ve verimli bir şekilde yönetilmesinin sağlanacağına inanılmıştır (Adhikari ve Gårseth-Nesbakk, 2016: 126).

Yeni kamu yönetimi reformunun bir parçası olarak kamu mali yönetiminde tahakkuk muhasebesi benimsenmiştir. Tahakkuk muhasebesi kamu mali yönetiminde verimlilik, etkinlik, şeffaflık ve hesap verebilirlik gibi yeni kamu yönetimi ilkelerini gerçekleştirmek için iyi bir araç olarak görülmüştür (Grossi ve Soverchia, 2011: 528). Yeni kamu yönetimi anlayışıyla birlikte Birleşik Krallık, Kanada, Yeni Zelanda, Avustralya, Hollanda, Sri Lanka, Endonezya ve Türkiye dâhil olmak üzere birçok ülkenin hükümetleri tahakkuk muhasebesini uygulamaya başlamıştır. Devletin nakit muhasebesinden tahakkuk esaslı muhasebe sistemine geçişinin temel gerekçesi, nakit muhasebesinin sakıncalarıdır. Nakit muhasebesi, gelecekteki taahhütleri, garantileri ve diğer şarta bağlı yükümlülükleri tanımada başarısız kalmaktadır. Ayrıca kaynakların bir işletme tarafından nasıl kontrol edildiğine, mal ve hizmet sağlamanın maliyetine ve bir işletmenin finansal durumunu değerlendirmek için diğer finansal bilgilere ilişkin ayrıntıları sağlamamaktadır. Dolayısıyla tahakkuk muhasebesi, nihai olarak verimliliği, etkinliği, şeffaflığı, iyi yönetişimi ve kamu sektörünün topluma hesap verebilirliğini artıran, maliyetler ve mevcut kaynaklar hakkında tam bilgi sağladığı için hükümetler için daha avantajlıdır. Bu bağlamda tahakkuk esaslı muhasebeye geçişin temel gerekçeleri arasında nakit muhasebesinin sınırlamalarının üstesinden gelme ihtiyacı, hükümet için tahakkuk esaslı uluslararası muhasebe standartlarının geliştirilmesi ve tahsilat ve konsolidasyon işlem maliyetlerini en aza indirmek için bilgisayarlı mali yönetim bilgi sistemlerinin geliştirilmesi gibi temel hedefler yer almaktadır (Bergmann, Fuchs ve Schuler, 2019: 561).

Tahakkuk muhasebesinin, kamu yönetiminde tedarik edilen hizmetlerin ve siyasi programların maliyet ölçümünü, varlıkların izlenmesini, kamu kuruluşlarının mali durumunu ve performansının daha doğru bir şekilde ölçülmesini ve konsolide bir finansal tablo hazırlama olasılığını artırdığı kabul edilmektedir. Tahakkuk muhasebesinin maliyet ve fiyat hesaplamasının yapılmasında ya da satın alma seçimlerinde kullanımında ve dış kaynak kullanımı için kamu politikalarının finansal sürdürülebilirliğinin uzun vadeli değerlendirmesi için daha faydalı bilgiler sağlaması beklenmektedir. Böylece hükümetin şeffaflığını, hesap verebilirliğini ve performans değerlendirmesini geliştirmektedir. Bu

avantajlar, nakit muhasebesinin bu bahsedilen tedbir ve değerlendirmelerin yapılmasını engelleyen eleştirisine karşı öne sürülmektedir. Nakit muhasebesi, kaynak tüketimi ile elde edilen sonuçlar arasındaki bağlantıyı vurgulayamadığından, kamu kaynakları yönetimi kontrolü ile uyumu sağlamakta yetersiz kaldığı düşünülmektedir.

Devlet muhasebesi alanında dünya çapında çok sayıda hükümet tarafından tahakkuk muhasebesinin uygulanması yoluyla bir yenilik yaşanmaktadır. Muhasebe temelinin nakitten tahakkuk esasına değişmesi, çeşitli ülkelerde ve farklı hükümet düzeylerinde finansal raporlama uygulamalarını etkileyen temel bir paradigma kaymasıdır. Ayrıca, mali tabloların kapsamı, amacı ve sunumu son on yılda tamamen değişmiştir. Birçok durumda bu, ilk kez tüm varlık ve borçları içeren bir bilançonun hazırlanmasına ve ayrıca nakit ödemeler yerine yükümlülüklere dayalı gelir ve giderlerin zamanında muhasebeleştirilmesine yol açmıştır. Ek olarak, yine bazı hükümetler için ilk kez dipnot açıklamaları hazırlanmakta ve sunulmaktadır veya en azından yalnızca satır kalemlerinin açıklamasının ötesine geçerek, koşullu yükümlülükler veya temel tablolarda sunulmayan diğer bilgiler dâhil olmak üzere riskler hakkındaki açıklamalara genişletilmektedir (Bergmann vd., 2019: 561).

2.2.Kamu Yönetimindeki Değişimin Devlet Muhasebesi ve Bütçelemesi Üzerindeki Etkisi

Geleneksel kamu yönetimi modelinde siyaset ve yönetim birbirinden ayrılmıştır. Politikacılar, genel planları tanımlamaktan sorumluyken, yönetim, bunları yürütmekten sorumlu profesyonellerden oluşmuştur. Kontrol hiyerarşik ve bürokratiktir, idari eylemi meşrulaştıran ve düzenleyen kurallar, resmi prosedürler ve normlar aracılığıyla uygulanmıştır. Muhasebe sistemlerinde merkezi rol, siyasi müzakerenin ve kaynakların farklı siyasi programlar ve amaçlar arasında (genellikle artan) tahsisinin temeli olan bütçe tarafından oynanmaktadır. Bu bağlamda bütçe devletin meşruiyetiyle birlikte gerçekleştirdiği ve tahmin ettiği harcamalar arasındaki karşılaştırmaya odaklanmıştır. Bütçe, siyasi hedefleri finansal kaynakların tahsisine dönüştüren siyasi bir eylem olarak görülmüştür (Liguori, Sicilia ve Steccolini, 2012: 905).

Geleneksel kamu idarelerinde, kamu sektörü muhasebe sistemlerindeki merkezi rol ulusal bütçeye aittir. Ulusal hükümetler, siyasi açıdan benzersiz ve egemen kurumlar iken, bütçe, bir ulusal hükümetin egemenliğini mali açıdan ifade etmektedir. Kısmen muhasebe sistemi tarafından ölçülen performans için kıyaslama sağlaması gereken makroekonomik hedeflere ulaşmak için bütçe, kamu gelirleri ve harcamaları üzerinde maliye politikasının önemli bir aracıdır. Bu yakın ilişki nedeniyle, bütçelemenin nerede bitip muhasebenin nerede başladığını söylemek genellikle zordur. Karmaşık ilişkileri, her ikisi de mali bilgi üretse de, odak noktası, zaman perspektifi, kavramsal modeli, kayıt sistemi ve ölçüm yöntemine yansıyan farklılıklar olarak görülebilir (Jovanović ve Vašiček, 2021: 99).

Kamu idareleri, bütçenin yürütülmesinden ve çeşitli amaçlara ayrılan kaynakları harcamaktan sorumlu kabul edilmektedir. Tarafsız bir şekilde harcama yapma dili, politikacılar ve bürokratlar arasındaki ortak iletişim aracıdır ve (en azından teoride) kendi rollerini mümkün olduğunca ayrı tutmalarına izin verilmektedir. Bu bağlamda 'geleneksel' kamu yönetimi modelinde muhasebe, öncelikle bütçeye uyumu sağlamak ve harcamaları kısmak içindir. Bütçe muhasebesi altında, kabul edilen temeller yükümlülük/taahhüt ve/veya nakittir. Bu nedenle, kullanıcılara sunulan ana bilgi türleri genellikle harcamalar (niteliğine, türüne veya kamu kurumlarına göre sınıflandırılır), gelirler ve finansman kaynakları, bütçe fazlası/açığı ve nakitten oluşmaktadır (Liguori vd., 2012: 905). Geleneksel kamu yönetimi modelinde, kamu maliyesi harcamaları ve kaynak döngüsü bütçeleme ile başlamakta ve ardından ödenek ve ardından nihai olarak bütçeye karşı finansal performansın bir ölçütünü sağlayan muhasebe ile takip etmektedir. Bu bağlamda değerlendirildiğinde kamu sektöründe geleneksel kamu finansmanı harcama döngüsünün bütçeleme ile başlayıp muhasebe ile sonlandığı söylenebilir (Jovanović ve Vašiček, 2021: 105).

Yeni kamu yönetim modelinde ise politikanın önceliği, yönetimin önceliğine yol açar, bu sayede ilkeler ve araçlar değişim sürecinin merkezine yerleşmiştir. Yeni kamu yönetiminde genellikle yönetsel ihtiyaçlara odaklanan ve uyarlanan, ekonomik ve yönetsel rasyonaliteden etkilenen yönetim ve muhasebe araçlarının tanıtılması ve geliştirilmesi yoluyla aşağıda verilen pratik ve daha gerçekçi uygulamalar ortaya koyulmuştur:

- Çıktıya dayalı bütçeleme,
- Tahakkuk ve kaynak muhasebesi,
- Yıllık raporlar,
- Genişletilmiş performans ölçümü ve raporlaması,
- Yönetimsel kontrol sistemleri,
- Dengeli puan kartları vb.

Yeni kamu yönetim anlayışında muhasebe araçlarının ve süreçlerinin odağı, giderek harcama gücü ve artan bütçe tahsisinden maliyet ve gelirlere doğru kaymıştır. Varlıklar ve yükümlülükler, çıktılar açısından hedeflerin tanımı, verimlilik ve etkinlik önem kazanmıştır. Kamu mali yönetiminde muhasebe araçları, yöneticilerin veya dış kurum ve kuruluşların elde edilen sonuçlardan sorumlu tutulduğu temel araçlar haline gelmiştir. Özetle, yeni kamu yönetimi anlayışı sonrasında gerçekleşen kamu sektörünün modernizasyon süreçlerinde, tahakkuk muhasebesi ve finansal olmayan performans ölçütlerinin kamu mali yönetiminde artan rolüne tanık olunmuştur (Liguori vd., 2012: 906).

Kamu yönetimindeki dönüşüm öncesinde tarihsel olarak, dünya çapındaki hükümetler, ödemelerin ve makbuzların yapıldığında ve alındığında, genellikle her işlem için tek girişle kaydedildiği nakit muhasebe sistemlerini kullanmıştır. Westminster sisteminde nakit temelli muhasebenin oynadığı merkezi rol; hükümetlerin yıllık nakit esasına göre faaliyet göstermesidir. Çünkü bu durum İngiltere Kralı I. Charles'ın döneminden itibaren gelişen demokratik anayasal güvencelerin temelidir. Temel güvence, Parlamento tarafından bütçe ödenekleri aracılığıyla onaylanan gelir ve miktarlar dışında hiçbir paranın toplanmaması veya harcanmaması anlayışına dayanmaktadır. Nitekim birinci Sanayi Devrimi, Napolyon Savaşları, İmparatorluk çağı, iki Dünya Savaşı ve sonrasında da nakit muhasebesi hükümetlerin ihtiyaçlarına uygun görülmüştür. Bununla birlikte, 20. yüzyılın son çeyreğinde, nakit muhasebesinin modern hükümetlerin ihtiyaçlarını karşılamak için artık yeterli olmadığı kabul edilmiş ve bu da kamuda tahakkuk esaslı muhasebenin ortaya çıkmasını sağlamıştır (Azhar vd., 2021: 1-2).

Tahakkuk muhasebesi, "bir hesap dönemi boyunca giderleri oluştukça ve gelirleri elde edildikçe kaydetme yöntemidir" (Connolly ve Hyndman,

2006: 272-273). Nakit ödemeleri ve makbuzları kesildiğinde veya alındığında kaydeden nakit muhasebesinin aksine tahakkuk muhasebesi nispeten basit uygulamasından daha karmaşıktır. Kamuda tahakkuk esaslı muhasebe, tahakkuk eden finansal raporlamayı, tahakkuk yönetim sistemlerini, tüm devlet raporlamasını ve tahakkuk esaslı bütçeleri kapsayan geniş bir kavram olarak ele alınabilir (Guthrie, 1998: 2). Kamuda tahakkuk esaslı muhasebenin öncü olmasının başlıca nedenleri; diğerlerinin yanı sıra özellikle nakit muhasebesinden daha üstün olduğu, hesap verebilirliği teşvik ettiği, şeffaflığı artırdığı, üstün karar vermeye ve nesiller arası daha iyi eşitliğe yol açması olarak ifade edilmektedir (Azhar vd., 2021: 2).

Kamu sektörü kuruluşlarında tahakkuk muhasebesinin kullanılması konusu 1990'lardan bu yana birçok bilim insanı tarafından etraflıca analiz edilmiştir. Yeni kamu yönetimi reformlarının uygulandığı ilk vakalar, dünya çapında tahakkukları kullanma eğiliminin önemli ölçüde artmasına yol açmıştır. Kamu mali yönetiminde tahakkuk muhasebesinin getirilmesi, yeni kamu yönetim politikasında yer alan ana yenilikçi eylemlerden biri olarak görülmektedir (Grossi ve Soverchia, 2011: 527). Yıllar içinde, bu yeniliğe bağlı bazı faydalar özellikle teoriye aktarıldı: (i) kurum içinde karar verme sürecindeki iyileştirmeler (ii) dış paydaşlara karşı şeffaflık ve hesap verebilirlikteki gelişmeler ve (iii) varlıkların kullanımıyla ilgili olarak tam ve doğru maliyet verilerinin sağlanmasında iyileştirmeler olarak teoride kabul edilmektedir (Agasisti, Catalano ve Erbacci, 2018: 946-947).

Yeni kamu yönetimi, büyük ölçüde özel sektör kavram ve tekniklerine güvenerek geleneksel kamu yönetimi modelini yenilemeyi amaçlayan bir dizi uygulamayı gösteren bir yönetim anlayışıdır. Yeni kamu yönetiminde; hesap verebilirlik, yöneticilerin ve kamu kuruluşlarının özerkliği, verimlilik, etkinlik, ekonomiklik, paranın karşılığı, çıktı ve pazar yönelimi, âdemi merkeziyetçilik ve performans ölçümü ile yönetimi gibi konulara yeni bir vurgu yapılmıştır. Bu vurgu göz önüne alındığında, tahakkuk muhasebesi ve bütçeleme, maliyet muhasebesi ve çıktıya dayalı bütçelemenin tümü, yeni kamu yönetimi gündeminin uygulanmasında merkezi hale gelmiştir (Anessi-Pessina vd., 2016: 495).

Tahakkuk esaslı muhasebeye geçişin önemli bir nedeni de bürokratlar arasında daha yüksek maliyet bilincinin oluşarak hükümetin maliyetlerine

ilişkin daha fazla bilgiye sahip olunması ve böylece daha verimli bir kamu mali yönetiminin oluşmasının sağlanmasıdır (Peter Van Der Hoek, 2005: 34). Fakat literatürde tahakkuk esaslı muhasebenin kamu mali yönetimi için uygun bir muhasebe yöntemi olmadığına yönelik devam eden eleştiriler bulunmaktadır. Kamu sektöründe tahakkuk muhasebesi uygulamasına karşı temel bir argüman, tahakkuk muhasebesinin yalnızca ortaya çıktığı özel sektör için uygun olduğu ve kamu sektörü için uygun olmadığıdır. Çünkü kamunun ve özel sektörün ekonomik kararları verme şekillerinde ve uygulamalarında temelde farklılıklar bulunmaktadır.

Özel sektör şirketlerinin aksine, hükümetler hisse senedi piyasalarında hisse ihraç etmezler ve devlet tahvilleri ihraç edilirken ve sonuçta ortaya çıkan borçlanma kapasitesi hükümetler için önemliyken, bu tahviller bir şirketin hisse senedinden çok daha az değişkendir. Bu nedenle, özel sektör muhasebesinde benimsenen araştırma yaklaşımı, muhasebe bilgilerinin hisse senedi piyasaları üzerindeki etkileri dikkate alındığında kamu kesimi için mümkün değildir. Ayrıca, hükümet mali tablolarının geniş bir kullanıcı tabanı vardır ve ana kullanıcılar genellikle yasama organları ve vatandaşlar olarak tanımlanmaktadır (Bergmann vd., 2019: 560). Fakat bazı yazarlar muhasebe sistemlerinin ve standartlarının hem kamuda hem de özel sektörde aynı olabileceğini öne sürerek muhasebede sektör tarafsızlığı olduğunu ileri sürmektedirler (Grossi ve Soverchia, 2011: 528).

2.3.Devlet Muhasebesinde Tahakkuk Raporlama Döneminde Nakit Temelli Bütçeleme

Uluslararası Muhasebeciler Federasyonu (International Federation of Accountants-IFAC) muhasebe alanında uluslararası çalışmalar yapan bir kuruluştur. IFAC'ın bugün itibariyle kamu sektörüne hizmet veren dalı IPSASB'dır. Merkezi hükümetlerden yerel yönetimlere kadar tüm kamu kuruluşları için IPSASB tarafından Uluslararası Kamu Sektörü Muhasebe Standartları (International PublicSector Accounting Standards-IPSAS) hazırlanmıştır. IPSASB tarafından kamu kuruluşları için hazırlanan muhasebe standartları hem nakit hem de tahakkuk esaslı muhasebe kayıt yöntemlerine uygundur (Kartalcı, 2019: 268).

Birçok ülkede farklı hükümet seviyeleri tarafından mali tabloların hazırlanması için muhasebenin tahakkuk esası benimsenmiştir. Muhasebede tahakkuk esasının benimsenmesine rağmen, IPSASB bütçelemede tahakkuk esasının kullanılmasını zorunlu tutmamıştır. IPSASB, 2006 yılında IPSAS 24 Mali Tablolarda Bütçe Bilgilerinin Sunumunu yayımlamıştır. Kamu yönetiminde bütçeleme için nakit veya tahakkuk esasını kullanma seçeneği sunmuştur. Mali tablolarını IPSAS'a göre hazırlayan ve bütçelerini kamuya açıklayan kuruluşlar için IPSASB, bu kuruluşların mali tablolarına belirli bütçe bilgilerini dâhil etmeleri şartını koymuştur. Bütçelemenin IPSASB'nin yetkisi dışında olduğu düşünüldüğünden IPSASB, bütçelerin hazırlanması konusunda kuruluşlara herhangi bir yükümlülük getirmemektedir (Van Schaik, 2021: 1).

Muhasebe ölçüm kriterlerine bağlı olarak, üç ana bütçeleme şekli vardır. Devlet Hesap Verebilirlik Bürosu tanımlarına göre (Martí, 2006: 48-49):

- Nakit esaslı bütçelemede gelir getiren, kaynakları tüketen veya yükümlülüğü artıran faaliyetin ne zaman gerçekleştiğine bakılmaksızın, nakit alındığında veya ödendiğinde, gelirleri ve harcamaları aynı anda kaydedilmektedir.
- Yükümlülüğe dayalı bütçeleme, şuan veya gelecekteki bir dönemde ödeme yapılmasını gerektirecek yasal yükümlülükler veya taahhütlerin kontrolüne odaklanır.
- Tahakkuk esaslı bütçeleme ise gelir getiren, yükümlülüğü artıran veya kaynakları tüketen faaliyetin gerçekleştiği dönemdeki işlemleri kaydeder. "Tahakkuk eden bütçeleme" terimi, mali muhasebe standartlarına dayalı olarak bütçe maliyetlerinin kaydedilmesine atıfta bulunmak için kullanılmıştır.

Kamu sektörü kuruluşlarında bütçenin en önemli mali belge olması nedeniyle tahakkuk esaslı bütçelemenin getirilmesi devlet muhasebesindeki en önemli yeniliklerden biri olarak kabul edilmektedir. IMF'e göre 2015 yılına kadar, 41 ulusal hükümet tahakkuk muhasebesine

geçişi tamamlarken, 46 ülke değiştirilmiş nakit/tahakkuk esaslı muhasebeyi kullanmaktadır. Kabaca, diğer 114 ülke hala tam nakit muhasebesi standartları altında faaliyet göstermektedir (IMF, 2015). OECD tarafından hazırlanan raporda, 34 OECD ülkesinden 25'inin (%73) kamu mali yönetiminde tahakkuk esaslı muhasebeyi benimsediği belirtilmektedir (TheAccountant, 2017). Daha yakın bir zamanda hazırlanan rapora göre ise IFAC ve Yeminli Maliye ve Muhasebe Enstitüsü (CharteredInstitute of Public Finance andAccountancy-CIPFA) 2023 tarafından 37 ülke tahakkuk esaslı muhasebe sistemine tamamen geçerken, 67 ülke tahakkuk esaslı muhasebe sistemine geçmektedir. Ayrıca, projeksiyonlarına dayalı olarak, 98 hükümet 2023 yılına kadar tahakkuk muhasebesini tamamen benimseyecektir. Hükümetlerin %65'inin 2023 yılına kadar tahakkuk esaslı raporlamayı kullanacağı öngörülmektedir (IPSASB, 2019).

Kamu mali yönetiminde tahakkuk esaslı muhasebenin kullanımının arttığı görülmektedir. Fakat ülkeler devlet muhasebesinde tahakkuk esaslı muhasebe ve raporlama kullanılırken bütçelemede nakit esaslı muhasebe sistemine kullanılmaktadır. Ülkeler bütçe gelirlerinin tahsil edildiği, bütçe giderlerinin ise ödendiği yılda muhasebeleştirilmesi yöntemini benimseyerek bütçe hesaplarına ait kayıtların tutulmasında nakit esası uygulamaktadır. Dolayısıyla devlet muhasebesi kayıtlarında tahakkuk esas alınarak tüm mali işlemler tahakkuk ettiği anda muhasebeleştirilirken, devlet bütçesi nakit esaslı muhasebe sistemine göre tutulmaktadır. Çünkü nakit esaslı bütçeleme kolay anlaşılmakta ve bu nedenle daha derin ve daha talepkâr muhasebe bilgisi olmayan politikacılar ile bürokratlar tarafından kullanımı tercih edilmektedir (Reichard ve Van Helden, 2016: 52-53).

Tahakkuk muhasebesi, gelir elde eden özel işletmeler için geliştirilen bir muhasebe sistemidir. Gelirlerin ve maliyetin karşılaştırılmasıyla (kar veya zarar) finansal bir sonuca ulaşılmaktadır. Ticari bir ortamda bu durum verimliliği değerlendirmek için önemli bir ölçüttür. Kamu yönetiminde ise asıl önemli olan finansal bir sonuç elde etmek değildir. Daha önemli olan husus kamu harcamalarının sosyal sonucudur. Hükümet esasen geliri harcayan bir hanedir. Kamu giderlerini harcadığı vergi gelirleriyle karşılamaktadır. Kamu bütçesi için yürütme organı olan hükümet yasama

organının onayına ihtiyaç duymaktadır. Genel olarak, yasama organı tarafından hükümete yetki verilmektedir. Hükümetin belirli amaçlar için para harcamasını sağlayan ödenekler yoluyla bu yetkiyi kullanmaktadır. Ayrıca nakit bütçeleri makroekonomik analizler için hala çok önemlidir. Dolayısıyla devlet bütçesinde nakit esaslı muhasebe sisteminin kullanımı ülkeler tarafından tercih edilmektedir.

Yeni kamu yönetimi anlayışının temel hedeflerini gerçekleştirmek üzere devlet muhasebesi kayıtlarında tahakkuk esas alınarak tüm mali işlemler tahakkuk ettiği anda muhasebeleştirilmektedir. Tahakkuk esaslı sisteme geçiş yapan ülkelerin büyük ölçüde ortak hedefleri vardır (Peter Van Der Hoek, 2005: 38):

- Performans yönetimini tamamlamak,
- Daha iyi finansal yönetimi kolaylaştırmak
- Program maliyetlerinin anlaşılmasını geliştirmek;
- Kaynak tahsisi için bilginin genişletilmesi ve iyileştirilmesi;
- Finansal raporlamanın iyileştirilmesi;
- Gelişmiş varlık ve nakit yönetimini kolaylaştırmak.

Tahakkuk muhasebesine geçişteki amaçları ülkeler arasında benzer olsa da, sistemin kendi tasarımı ve uygulamasında farklılıklar bulunmaktadır. Uluslararası Yüksek Denetim Kurumları Teşkilatı (International Organization of SupremeAuditInstitutions-INTOSAI), dört tür finansal raporlamayı sınıflandırmıştır. Kamu yönetimindeki muhasebe sistemleri: tam nakit muhasebesi, değiştirilmiş nakit muhasebesi, değiştirilmiş tahakkuk muhasebe ve tam tahakkuk muhasebesidir. Nakit ve tam tahakkuk muhasebesi, temel olarak olası muhasebe ve finansal raporlama temelleri yelpazesinde iki uç noktadır. Bu uç noktalar nakit veya tahakkuk olması bakımından bütçeleme ve finansal raporlama ile birleştirildiğinde, dört olası kombinasyondan oluşmaktadır:

- Bütçeleme ve raporlama için nakit
- Bütçeleme için nakit ve raporlama için tahakkuklar
- Bütçeleme için tahakkuklar ve raporlama için nakit
- Bütçeleme ve raporlama için tahakkuklar

Ancak, üçüncü kombinasyon – bütçeleme için tahakkuklar ve raporlama için nakit – hiçbir zaman gerçekleşmez, dünyada sadece üç kombinasyon kullanılmaktadır (Reichardand Van Helden, 2016: 45). Devlet muhasebesi kayıtlarında tahakkuk esas alınarak tüm mali işlemler tahakkuk ettiği anda muhasebeleştirilirken, devlet bütçesinin nakit esaslı muhasebe sistemine göre tutmayı tercih edilmesinin birden fazla nedeni bulunmaktadır. Bütçenin muhasebe ölçümündeki farklılıklar da bütçeye atamak istediğimiz farklı amaçlardan kaynaklanmaktadır. Nakit temelli bir bütçe, yasallığın geleneksel kamu sektörü kontrolüne odaklanarak harcama yetkilerine uygunluğunu sağlarken, tahakkuk esaslı bir bütçe, karar vermede faydalı olma amacı ile ilgilenmektedir. Nakit bütçeleme, maliye politikası üzerindeki yalnızca kısa vadeli ekonomik etkiyi değerlendirmek için bilgi sağlarken, tahakkuk ölçümü, politika kararları verildiği sırada gelecekteki mali etkilerin değerlendirilmesine olanak tanımaktadır. Tahakkuk esaslı raporlar nakit akış tablolarını içerdiğinden, tahakkuk ve nakit esası, rakip yöntemlerden ziyade birbirini tamamlayıcı olarak görülmelidir (Martí, 2006: 65).

Mevcut literatürde, hem bütçeleme hem de muhasebenin tahakkuk esasını izlemesi gerekip gerekmediği konusunda bir fikir birliği olmamasına rağmen, tüm yazarlar, bütçeleme ve muhasebe esasları farklıysa, ikisinin uzlaştırılmasının sağlanması gerektiği konusunda hemfikirdir. Ayrıca uzlaştırmada yaşanabilecek hataların önüne geçilmesi için bütçeleme ve muhasebe arasındaki tutarlılığı savunmaktadır. Hükümetlerin bütçeleme ve muhasebe sistemlerini aynı temelde çalıştırmaya teşvik edilerek bütçe sistemi muhasebe sisteminden farklı bir temele dayanmasının önüne geçilmelidir (Van Schaik, 2021: 2). Çünkü nakit ve tahakkuk muhasebesi ile bütçeleme arasındaki temel farkları; nakit esaslı bir sistem nakit çıkışlarını (ödemeleri) ve nakit girişlerini (makbuzları) gerçekleştiğinde kaydeder, tahakkuk esaslı bir sistemde ise, gelirler ve maliyetler, nakit alındığında veya ödendiğinde değil, tahakkuk ettirildiğinde kaydedilir. Bu durumunda, nakit esaslı bütçeleme ve tahakkuk esaslı bütçeleme hem kaynak tüketimi (harcamalar ve giderler) hem de kaynak yaratma (makbuzlar ve gelirler) açısından farklılık gösterir. Hem gelir tarafında hem de giderler tarafında bütçeleme sapmaları meydana gelmektedir (Christiaens ve Neyt, 2015: 31).

3.Tahakkuk Esaslı Bütçeleme

Bütçeleme ve finansal raporlama arasında bir fark vardır. Bütçeler, kaynakları alternatif kullanımlar arasında dağıtmak için geleceğe yönelik finansal planlardır. Mali raporlar, bir kuruluşun mali işlemleri ve olaylarının sonuçlarını mali durumu ve performansı açısından geriye dönük olarak açıklar. Özel sektörde, bütçeler planlardan ziyade hedeflerdir, bütçeler ise kuruluşun gerçekte ne getirdiğinden ziyade neyi başarmayı umduğunu yansıtır. Şirketler ve diğer özel kuruluşlar, genellikle yapsalar bile, bir bütçe hazırlamak zorunda değildirler. Ancak, nadiren bütçelerini yayınlarlar. Hükümetler için sadece bütçe hazırlamak değil, aynı zamanda yayınlamak da zorunludur. Hükümetler kaynakları hem kamu sektörü içinde hem de kamu sektörü ile ekonominin geri kalanı arasında tahsis etmelidir (Peter Van Der Hoek, 2005: 37).

Özel şirketler için muhasebe düzenlemelerinin bir bütçe düzenlenmesini gerektirmediği iyi bilinmektedir. Bu şirketlerde bütçe isteğe bağlı bir belgedir, şirket içi yönetim amacıyla hazırlanır ve rakiplerin bilmeyeceği şirket stratejilerini yansıttığı için bazen gizlidir. Ancak kamu yönetiminde bütçe, demokratik olarak seçilmiş politikacılar tarafından yapılan seçimleri ifade ettiği için herkese açık olması gereken zorunlu bir belgedir (Grandis ve Mattei, 2014: 51). Kamu mali yönetiminde bütçe birçok mali işlevi yerine getirerek önemli bir role sahiptir. Kamu yönetimde, hükümetlerin hizmet veya görevlerle doğrudan bir ilişkisi olmaksızın gelir kaynağı olabilecekleri vergileri artırmalarına yasal olarak izin verildiğinden, kaynakların çeşitli politikalara, görevlere ve hizmetlere tahsisi siyasi bir öncelik belirleme meselesi bulunmaktadır. Bütçe, bu siyasi önceliklerin bir ifadesidir ve bu nedenle, bütçeleme ve bütçelerin ve ilgili planların yasalara ve siyasi önceliklere göre yürütülmesinin sağlanması kamu yönetiminde esastır. Buna karşılık, bu kârın nasıl elde edildiğine bakılmaksızın, asgari düzeyde bir kâr elde etmek, özel sektörde esastır ve bu sektörde bütçeleme, öncelikle şirket içindeki farklı yönetim katmanları arasında bir iç meseledir (Van Helden ve Reichard, 2019: 483).

Bir hükümet muhasebe sisteminin amaçları, bütçe planlaması ve yasal ve bütçe kısıtlamalarına uygun olarak yürütülmesinin izlenmesi için gerekli bilgileri sağlamak ve ayrıca bireysel devlet kurumlarının

ve bir bütün olarak devletin operasyonlarını yönetmek ve denetlemek için bilgi sağlamaktır. Ayrıca makroekonomik yönetim için gerekli bilgileri kamuoyuna sunmaktır (Jovanović ve Vašiček, 2021: 105). Bütçe bilgilerinin mali tablolarda sunulması, kamu sektörü raporlamasının bir özelliğidir. Bir kamu sektörü bütçesi, parlamentonun yetkisi ve genel olarak halka yönelik bir rapordur. Bu nedenle, bütçe kamu mali yönetimde önemli bir rol oynar. Dünyanın her yerindeki parlamentolar, mali tablolardan daha fazla bütçelere önem vermektedir. Çünkü bütçe sistemleri, kamu sektöründe mali tabloların tanıtılmasından çok önce yürürlüğe girmiştir (Van Schaik, 2021: 1).

Bütçelerin sınıflandırılmasının bir yolu, kaynakların tahsisi için kullanılan muhasebe sürecine göre şekillenmektedir. Bütçeler bu şekilde ayrıldığında, bazı bütçeler devlet harcamalarını ödemenin yapıldığı anda (nakit esaslı) kaydederken, bazı bütçeler de işlemin gerçekleştiği anda (tahakkuk esaslı) harcamaları kaydetmektedir. Diğer bütçeleme yöntemleri, nakit esaslı rejimin (yükümlülük esası) bir varyasyonu olan bir projeyle ilgili bir masrafa katlanmak için yasal yükümlülükle ilişkili zamanı dikkate almaktadır. Ayrıca, birçok ülkenin bütçeleri bu modellerin karma formüllerine sahiptir ve bazı ülkelerde tahakkuk bütçesinin uygulanması belirli ajanslar veya belirli programlarla sınırlandırılmıştır (Monteiro ve Gomes, 2013: 105).

Nakit bütçelemede, mali olarak kasaya nakit eklendiğinde veya kasadan nakit alındığında gelir ve gider kaydedilmektedir. Bu senaryoda, işlemi oluşturan olayın tarihi önemli değildir. Kaynakların nakit esasına göre tahsis edilmesi, harcamaların bütçesel olarak yetkilendirilmesinin etkin bir şekilde eşit değerdeki kaynakların çıkışına karşılık geldiği anlamına gelmektedir. Devlet işlemlerinin büyük çoğunluğu için, meydana gelen faaliyet ile mali işlem arasında geçen sürenin nispeten küçük olduğu düşünüldüğünde, mali bilgilerin çarpıtılması genellikle önemli miktarda para içermemektedir (Blöndall, 2004).

Tahakkuk bütçelemede ise varlıklarının, yükümlülüklerinin, gelirlerinin ve giderlerinin muhasebeleştirilmesi ve değerlenmesine ilişkin bazı kriterlerde farklılıklar ortaya çıkmaktadır. Bu bütçeleme sisteminde tahakkuk eden muhasebe kayıtlarının ve ölçülerinin bütçeleme sürecinde kullanılması söz konusudur (Martí, 2013: 33). Tahakkuk bütçelemede

artık ne kadar para harcanacağı üzerinde değil, ne kadar maliyet (tahakkuk) gerçekleştirilebileceği üzerinde durulmaktadır. Kamuda tahakkuk esaslı bütçelemenin getirilmesi devlet muhasebesindeki en önemli yeniliklerden biridir.

Tahakkuk bütçeleme, uygulandığı ülkelerin çoğu için yeni bir gelişmedir (Monteiro ve Gomes, 2013: 104). Robinson (2009: 4) tahakkuk eden bütçeleme için literatürde genel olarak üzerinde anlaşmaya varılan net bir tanımı olan bir kavram olmadığını ifade etmiştir. Başlangıç noktası baz alınarak tahakkuk bütçelemesini, "tahakkuk muhasebesi önlemleri açısından bütçe harcama yetkilerinin ve gelir tahminlerinin belirtilmesi" olarak tanımlamıştır. Nakit tahmini ve tahsisine odaklanan nakit bütçesinden farklı olarak tahakkuk bütçesi, hükümetler tarafından oluşturulan ve tüketilen kaynakları ve yükümlülüklerin yerine getirilmesini ve yerine getirilme şeklinin tahmin edilmesini sağlayarak uygulanmasıdır (Adhikari ve Gårseth-Nesbakk, 2016: 133).

3.1.Tahakkuk Esaslı Bütçelemenin Olumlu Etkileri

Yeni kamu yönetimi anlayışı, kamu yönetimini yeniden şekillendirmiş ve özellikle özel sektör uygulamalarının ve davranışlarının benimsenmesini gerektirmiştir. Tüm bu değişimler kamu yönetiminde planlama, kontrol ve verimliliği geliştirmenin yolları olarak görülmüş ve ağırlıklı olarak yeni muhasebe, bütçeleme ve performans ölçüm sistemlerinden yararlanmıştır. Yeni yönetim araçları dizisi; orta vadeli planlama, performans bütçelemesi ve performans yönetimi (sadece girdiler yerine çıktılara odaklanmak için), tahakkuk ve maliyet muhasebesinden (kaynakları ve çıktıları yönlendirmek için bir araç olarak) oluşmaktadır. Konsolide muhasebe tabloları ve sürdürülebilirlik raporları (şeffaflığı artırmak için) gibi değişiklikleri farklı yoğunluklarda ve değişen hızlarda uygulayan ülkeler olmuştur. Reform yapan hükümetler, daha iyi muhasebe, bütçeleme ve ölçüm uygulamalarının karar vericiler için daha uygun bilgiler sağlayacağını; daha iyi bilginin doğru kararlara ulaştıracağına; daha iyi kararların daha verimli ve daha etkili bir kamu yönetimini sağlayacağını iddia etmişlerdir (Hyndman vd., 2014: 388). Bu bağlamda yeni kamu yönetim anlayışında

muhasebe, bütçeleme ve ölçüm sistemlerinin her birinin bu yönetim anlayışının kusursuz bir şekilde çalışması için gereklidir. Hükümetlerin sadece raporlamada tahakkuk muhasebesini kullanmaları yeni kamu yönetimi anlayışı için yeterli değildir. Tahakkuk esaslı bütçeleme bu yönetim anlayışının tamamlayıcı unsurlarından biridir.

Kamu bütçesinde tahakkuk esasının getirilmesini motive eden ana hedeflerden biri, kamu bütçesini daha şeffaf hale getirmek ve kamu harcamalarının etkinliğini ve hesap verebilirliğini artırmaktır. Tahakkuk esaslı bütçelemede finansal varlıklar ödemenin yapıldığı zaman önemsizleşirken para yaratan olay sırasında yapılan harcamalar göz önüne alındığından hükümet tarafından üstlenilen maliyet ya da faaliyeti dışarıdan temin etmenin maliyeti ortaya çıkmaktadır. Dolayısıyla hükümet yapmış olduğu faaliyete ilişkin gerçek maliyeti elde etmektedir. Kamu mali yönetiminde şeffaflık sağlanmaktadır. Bu nedenle tahakkuk esaslı bütçeleme, yöneticiler için bir karar aracı ve sonuçları ölçmenin bir yolu olarak kullanılmaktadır (Monteiro ve Gomes, 2013: 106). Tahakkuk esaslı bütçelemenin savunucuları, bu bütçeleme sisteminin birçok özel faydasına işaret etmektedir.

İlk olarak, tahakkuk eden bütçeleme, karar verme aşamasında gelişmiş maliyet bilgileri sağlamaktadır. Kararlar alınırken artık sadece nakit harcamalara bakılmayacaktır. Kararlar nakit harcamalardan daha fazlası olarak sonuç ve çıktı üretmenin toplam maliyetine dayalı olacaktır. İkinci olarak bütçe yürütme, aynı zamanda ertelenmiş ve nakit paranın karşılığı olan faaliyeti üstlenmekten daha kısıtlıdır. Bütçenin mali sonuçlarının etkisi sonraki raporlama dönemlerini de kapsayacaktır. Daha kapsamlı bilgi imkânı sağladığı için yöneticilerin hareket etme özerkliği artacaktır. Bütçe, belirli durumlar için (çalışan emekli maaşları, faiz kamu borcu vb.) tahakkukları içerebilir. Tahakkuk muhasebesinin Avustralya ve Yeni Zelanda'daki uygulamaları; bütçedeki tahakkuklarla bütçenin tahsis sürecinin daha verimli olması ve daha iyi altyapı yönetimiyle gelecekteki fonlanmayan yükümlülüklerin daha iyi yönetilmesini sağladığını göstermiştir (Athukorala ve Reid, 2003: 24).

Kamuda önemli gelir kategorileri; vergiler, hizmet karşılığında alınan ücretler ve yerel yönetimler için transferlerdir. Bütçelenmiş nakit gelirleri, belirli bir dönemde, genellikle bir yılda beklenen tahmini gelirlerdir.

Ancak bu gelen nakit akışlarının bir kısmı önceki yıla ilişkindir. Tahakkuk halinde bu kısım yıl başında alacaklar hesabına kaydedilir. Benzer şekilde cari yılın beklenen gelirlerinin bir kısmının tahsili nakit olarak gerçekleşmese bile gelecek dönemde alınacağı için yıl sonunda alacak hesabı olarak kaydedilir. Bütçelenen tahakkuk eden gelirler, "bütçe yılında" bütçelenen nakit gelirlerinden, yıl başındaki tahmini alacak hesapları ile yıl sonundaki tahmini alacak hesaplarının düşülmesiyle elde edilir (Reichard ve Van Helden, 2016: 50). Bütçedeki harcamalar, belirli bir dönemde, genellikle bir yılda beklenen ödemelerdir. Bütçelenen giderler (kaynakların tüketimi için tahakkuk eden bir terimdir) harcamalardan farklıdır (nakit çıkışına eşittir) (Reichard ve Van Helden, 2016: 51).

Geleneksel bütçe denetiminin (mali denetim) nakde dayalı olduğu durumlarda, mali tablolar tahakkuk esasına göre hazırlanmışsa mali yönetim, tahakkuk temelli bilgilerden çok daha az ayrıntılı ve bilgilendirici olan nakit temelli bilgileri kullanmaktadır (Dabbicco ve Mattei, 2021: 128). Ayrıca bütçe kontrollerinin nakde dayalı olduğu durumlarda, mali tablolar tahakkuk esasına göre hazırlanmışsa, raporlama yılının sonunda harcama sonrası düzeltmelerin yapılması gerekmektedir (Caruana vd., 2019: 160). Fakat nakit veya taahhüt bazlı bütçe muhasebesi uygulamasının tahakkuk raporlaması ile bir arada bulunmasının hata olasılığını artırdığını ve uygulama sürecinde uzlaşmada zorluklar yaratabileceği ileri sürülmektedir. IPSAS 24'e göre 'Bütçe Bilgilerinin Mali Tablolarda Sunulması', aynı muhasebe temelinden kaynaklandığında bütçe tutarları ile fiili uygulamanın bir karşılaştırmasını sağlamaktadır. Öte yandan, Anessi-Pessina ve Steccolini (2007) nakit veya taahhüt esaslı bütçe muhasebesi uygulamasının tahakkuk raporlaması ile bir arada bulunmasının hata olasılığını artırdığını ve uygulama sürecinde uzlaşmada zorluklar yarattığını bulmuşlardır.

Hem bütçeleme hem de muhasebenin tahakkuk esasını izlemesi durumunda ise böyle bir düzetmeye gerek kalmayacaktır. Düzeltme yapmaya devam eden ülkeler, kamu mali yönetiminde mali tabloların zorunlu olarak hazırlanması açısından tahakkuk muhasebesini benimsemişlerdir. Fakat devlet bütçesi, hükümetin fon tahsisi ve kaynakların iç tahsisi hala nakit ve taahhüt verilerine dayanmaktadır. Nakit, taahhüt ve tahakkuk muhasebesinin bir arada bulunması ve

bunların yalnızca yılsonu raporlarının hazırlanması için kullanılması, kullanıcıların tahakkuk bilgilerinin önemine ilişkin algılarını etkileyebilir. Bu, tahakkuk muhasebesini benimsemenin özellikle etkili olmayabileceğini göstermektedir. Aslında, ‹faaliyetlerin maliyetine› fiilen verilen önem, bazı bütçe kalemlerine ve diğer tüm tahakkuk kalemlerine verilenden daha yüksektir (Liguori vd., 2012: 905).

Tahakkuk esaslı bütçeleme, birçok ülkenin kamu mali yönetiminde kullanılmakta olan performans esaslı bütçelemeye daha fazla katma değer sağlayacaktır. Performans esaslı bütçeleme sistemine sağladığı katkılar aşağıda sıralanmaktadır (Martí, 2013: 53)

- Tahakkuk bütçesi, hizmet/çıktıların tam maliyetinin ölçümlerini sağlar.
- Nakit akışları yerine maliyetleri kaydeden tam bir tahakkuk muhasebesi sistemi, verimlilik veya maliyet etkinliği ölçümleri için gereklidir. Hükümet isterse etkinliğinin veya maliyet etkinliğinin performans ölçümlerini sunmak, tahakkuk esaslı bir bütçe sistemi uygulanmasa bile çıktıların maliyetlerinin tahakkuk esaslı rakamlarla hesaplanması gerekmektedir.
- Diğer kamu veya özel sektör sağlayıcılarıyla fiyatların karşılaştırılmasını gerektiren kararlar için tam tahakkuk eden bütçeleme önlemleri gereklidir.
- Tahakkuk eden bütçeleme, departmanların harcama önceliklendirmelerini temel almalarına olanak tanımaktadır.

3.2.Tahakkuk Esaslı Bütçelemenin Olumsuz Etkileri

Nakit esasına göre hazırlanan bütçeler, giderler ve gelirler için önceden izin alma süreçlerini desteklemede genellikle daha uygun görülmektedir (Dabbicco ve Mattei, 2021: 127). Bütçe ödenekleri için tahakkuk esaslı yapılmasını engelleyen hem siyasi hem de teknik faktörler vardır. Tahakkuk eden bütçelemeyi engellemeye yönelik özellikle siyasi faktörler üzerinde durulmaktadır. Çoğu ülkede bütçeleme bir tahmin sistemi değil, finansal kaynakları harcama ve (esas olarak) vergi toplama yetkisine

demokratik olarak karar verme yöntemidir. Bütçe birçok orta Avrupa ülkesinde yasal idari kültürlerinin merkezinde yer almaktadır. Bu ülkelerin birçoğundaki yasa koyucular ve politikacılar, tahakkuk bütçesini daha çok bütçe disiplinini tehlikeye atan ve kamuya hesap verme sorumluluğunun yerine getirilmesinde önemli bir risk oluşturan bir uyarı olarak tasavvur etmişlerdir. Parlamento yükümlülüklerinin, yani harcamalarına izin verilen paranın, bütçede belirtilen miktarlarla eşleştiğini göstermek ancak nakit bütçe yoluyla karşılayabilecekleri görüşündeydiler. Tahakkuk eden bütçeleme gibi tekniklerin yasama organının yürütme hükümeti üzerindeki kontrolünü zayıflatma eğiliminde olması, yasama organının güç dengesindeki değişiklikleri kabul etmeye hazır olması gerektiği anlamına geldiği düşünülmektedir (Adhikari ve Gårseth-Nesbakk, 2016: 133).

Bütçelemenin doğası gereği politik bir eylem olduğu kabul edilmelidir. Teknik doğası gereği, tahakkuklar, karar vericilerin kafasını karıştırabilir ve şeffaflığı ve anlaşılırlığı ve dolayısıyla parlamentonun bütçe sürecindeki rolünü azaltabilir. Avustralya, Birleşik Krallık ve Yeni Zelanda hem mali raporlama hem de ödenekler için tam tahakkuk esasını kabul eden ilk ülkelerdir. Tahakkukları kabul eden bu üç ülke, bütçe konularında yürütmeye öncelik ve Parlamentoya sınırlı bir rol veren Westminster ülkeleridir (Blöndall, 2004: 116). Westminster tarzında parlamenter ülkelerde reformlar diğer ülkelere göre daha fazla ve daha hızlı ilerlemiştir ve bunun temel nedeninin anayasal olduğu düşünülmektedir. Westminster sisteminde, yasama organının (parlamento) halihazırda önemli mali yetkilere sahip olan yürütme organına (hükümete) daha fazla yetki devreden reformlar büyük bir değişiklik olarak algılanmayabilir. Tahakkuk esaslı bütçeleme ve mali raporlama, yasama organına ve kamuoyuna sunulan mali bilgileri değiştirir. Bunun aynı zamanda güç dengesini de değiştirerek yasama organının yürütme hükümeti üzerindeki kontrolünü azaltacağı savunulmaktadır (Newberry, 2015: 112).

Westminster tarzında parlamenter ülkelerden biri olan Birleşik Krallık kamu sektörünün yıllık raporlama modeli, hem merkezi kurumlar hem de yerel yönetimler için nakit bilgilerinin muhafaza edildiği tahakkuk temelli bir modeldir. Hükümetin politikalarını gerçekleştirmek için hazırlanan üç yıllık bütçe, yalnızca tahakkuk esasına

göre hazırlanmaktadır. Hükümetin bütçe muhasebesi, her şeyden önce, yasama organının amaçlarını gerçekleştirmekten ziyade yürütme organın kontrolü içindir. Birleşik Krallık kamu sektörü, hesap verebilirlik ve mali şeffaflık ilkesine daha fazla vurgu yaparak parlamentoya ve diğer büyük paydaşlara çeşitli uzlaşmalar sunmaktadır. Kaynak tabanlı hesaplar aracılığıyla girdileri çıktılara bağlanmaktadır. Kaynak bütçelemesi, kamu harcamalarını planlamak ve kontrol etmek için kaynak muhasebesi bilgilerini kullanmaktadır. HM Hazinesinin (Her Majesty'sTreasury) bütçeleme sistemi, parlamento adına, merkezi hükümetin mali muhasebesi ve raporlamasından ayrıdır, ancak bununla bağlantılıdır (Dabbicco ve Mattei, 2021: 133).

Bütçeleme ve raporlama sistemi arasında açık bir bağlantı da Parlamento Arz Beyanı ile kurulmuştur. Bu beyan, parlamentonun hesap verme sorumluluğu ilkesini yerine getirmek için merkezi bütçe fonlarıyla finanse edilen devlet dairelerinden istenmektedir. Bu beyan, çıktıyı (fiili harcamaları) hem kaynak harcamaları hem de genel nakit gereksinimi için yapılan tahminle karşılaştırmaktadır. Kaynakların net nakit gereksinimi ile mutabakatını ve farklılıkların bir açıklamasını içermektedir. Birleşik Krallık'ta hem bütçe hem de finansal raporlama, kurum ve program bazında aynı şekilde yapılandırılır ve böylece doğrudan karşılaştırmalara izin verilmektedir. Yıllık bütçeler (tahakkuk açısından) çok yıllı bütçeleme süreciyle de bağlantılıdır (Dabbicco ve Mattei, 2021: 134).

Bazı ülkeler, kamu sektörü finansman önlemleri arasındaki farklılıklar konusunda uzlaşmayı ve bağlantıyı geliştirmeye yönelik adımlar atmıştır. Özellikle, Birleşik Krallık, bütçeleme, parlamenter tahminler (ödenek) ve harcama sonuçlarının ana aşamalarının her biri için tutarlı ve şeffaf bir raporlama süreci sağlamak için 2009 yılında 'Net Görüş Alanı (ClearLine of Sight)' projesini başlatmıştır. Bu proje ile bütçeleme ve raporlama sistemleri arasındaki farklıların ortadan kaldırılarak tutarlılığın sağlanması hedeflenmiştir. Öte yandan, hükümetin geleneksel 'yetkili' işlevlere raporlama yapmasına daha fazla önem veren ve hükümet operasyonlarının tanınması ve ölçülmesinde değiştirilmiş nakit ilkesini kullanan İtalya gibi ülkeler bulunmaktadır. Böyle ülkelerde giderlerin taahhütle ilgili kayıt sürecinin aşamasına, gelirin ise gerçekleşme aşamasına karşılık geldiği yasal bir ilkeye dayanmaktadır. Bu ilke, İtalya'da kameralistik/nakite dayalı kamu

sektörü muhasebesi literatüründe 'taahhüt' veya 'yasal tahakkuk' ilkesi olarak da adlandırılmaktadır. Bu ülkelerde tahakkuk esaslı muhasebenin yalnızca tamamlayıcı analiz için yararlı olduğu düşünülmektedir (Dabbicco ve Mattei, 2021: 129).

Tahakkuk esaslı bütçeleme ve muhasebenin benimsenmesi tartışmalıdır ve kamu sektörü muhasebe literatüründe uzun süredir devam eden bir tartışmaya konu olmuştur. Devlet muhasebesi ile ilgilenen farklı aktörlerin bu konuda farklı bakış açıları vardır (Martí, 2006: 45). Bütçedeki mali yıl tahmini devletin yıllık tüm harcamalarını ve gelirlerini kapsamaktadır. Nakit bazlı ödenekleri gerçek nakit çıkışı ile karşılaştırmak bu konuda kolay ve net sonuç vermektedir. Buna karşılık, tahakkuk esaslı bütçeleme durumunda, kontrol Maliye Bakanlığı (veya başka bir sorumlu bakanlık) tarafından yapılan harcamalar daha belirsiz olabilmektedir. Çünkü mali yönetim yapısı içerisinde harcama birimlerine giderleri belirleme konusunda daha fazla takdir yetkisine sahiptir (örneğin, varlıkların amortismanı ile ilgili). Bu nedenle, aşırı harcama riski, tahakkuk esaslı bütçeleme durumunda, nakit esaslı bütçeleme durumundan daha yüksek olabilir (Reichard ve Van Helden, 2016: 52-53).

Maliyet/fayda tartışmasına ek olarak, kamu sektöründe tahakkuk esasının benimsenmesi bazı teknik muhasebe sorunlarını gündeme getirmektedir. Tahakkuk bütçelemesi hazırlamak için standart prosedürlerin ve rehberliğin olmaması nedeniyle, maliyet tahsisi sorunlarının çözülmesi ve tahakkuk bütçelemesinden devralınan teknik belirsizliklerin ele alınması daha da karmaşık hale gelebilmektedir (Adhikari ve Gårseth-Nesbakk, 2016: 134). Ayrıca çoğu kamu sektörü yöneticisinin ve politikacısının sınırlı muhasebe uzmanlığı da düşünüldüğünde karar vericiler yetersiz kalabilmektedir.

4. Sonuç ve Değerlendirmeler

Kamu yönetimi tarafından yapılan muhasebe ve bütçe sistemlerinin seçimlerine odaklanmak önemli bir araştırma konusudur. Çünkü kamu kuruluşları çok büyük miktarda mali kaynak toplayarak harcamaktadır. Bu nedenle, paydaşları aracılığıyla mali hesap verebilirlik sağlama

yeteneklerini değerlendirmek için muhasebe ve bütçeleme sistemlerinin analizi oldukça önemlidir. Bu çalışmada tahakkuk esaslı muhasebe ve bütçeleme teorik açıdan değerlendirilmiştir. Yeni kamu yönetimi anlayışıyla birlikte tahakkuk muhasebesi dünyada bir çok ülke tarafından geniş bir ölçekte bir uygulama alanına sahiptir. Tahakkuk muhasebesine bu yoğun ilgiyle birlikte kamu yönetiminde mali karar verme sürecinde kullanılan temel araç olan bütçenin geleneksellığinin getirdiği sınırları aşmasının ve bunun yerine tahakkuk esaslı bütçelemeye geçilmesi beklenmektedir.

Avrupa ülkeleri başta olmak üzere dünyanın pek çok ülkesi bu bağlamda tahakkuk bütçe sistemine geçmek üzere çalışmalara başlamıştır. Türkiye'de şu anda kamu kurumları tarafından nakit esaslı bütçeler hazırlanmasına rağmen yakın zamanda tahakkuk esasına göre hazırlanacağı Cumhurbaşkanlığına bağlı olan Strateji ve Bütçe Başkanlığı tarafından ifade edilmektedir. 2021 yılında merkezi yönetim kapsamındaki kamu idarelerinde kullanılmaya başlanan program bütçe sisteme geçilmesinden sonraki aşamada yapılacak çalışmalar kısmında "Gelecek döneme ilişkin risk ve yükümlülüklerin daha açık bir şekilde görülebilmesi bakımından tahakkuk esaslı bütçeleme sistemine ilişkin çalışmaların başlatılması"na dair bilgiye yer verilmektedir (T.C. Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı, 2022). Gelecek yıllarda kamu kurumlarının bütçelerinin tahakkuk esaslı yapılmasına yönelik planlama ve çalışmalar göz önüne alındığında Türk kamu mali yönetimi için tahakkuk esaslı bütçeleme yönelik akademik tartışma ve çalışmalar önem kazanmaktadır. Kamu mali yönetimine tahakkuk esaslı bütçelemenin faydalarının ya da zorluklarının üzerinde durulmalıdır. Bu çalışmada tahakkuk esaslı bütçelemeyi benimsemenin kamu mali yönetimi üzerinde gerçekleşmesi muhtemel olumlu ve olumsuz etkileri ortaya koyulmaktadır. Literatürde tahakkuk esasına göre bütçeleme, kamu muhasebesinde halen tartışmalı konularının başında geldiği görülmektedir.

Yeni kamu yönetimi reformları kapsamında devlet muhasebesi için tahakkuk esasının benimsenmesini teşvik edilmiştir. Devlet muhasebesinde kamu gelirleri ve giderleri gerçekleştiği mali yılın hesaplarında gösterilmekte böylece muhasebe kayıtlarının tutulmasında tahakkuk esası uygulanmaktadır. Öte yandan, bütçe gelirlerinin tahsil

edildiği, bütçe giderlerinin ise ödendiği yılda muhasebeleştirilmesi yöntemi benimsenerek bütçe hesaplarına ait kayıtların tutulmasında ise nakit esası uygulanmaktadır. Dünyada çok az ülke tahakkuk esaslı bütçeleme uygulamaya başlamıştır. Bu bağlamda tahakkukların bütçelemeye geçişi konusu tartışmalıdır. Bu tartışmaların çoğunun sebebi ülke yönetimleri ve Parlamentolardan kaynaklanmaktadır. Değişikliğe gidilmeden önce, hükümet yöneticileri ve parlamenterler gibi diğer ilgili grupların bir eğitim veya danışmanlık almaları için önemli miktarda zaman ayrılmaları gerekmektedir. Ayrıca tahakkuk esaslı bütçelemeye geçilmesi halinde yapılan değişikliklerin diğer kamu yönetimi reformlarıyla ilişkilendirilmesi gerekmektedir (Athukorala ve Reid, 2003: 24).

Devlet muhasebesi kayıtlarında tüm mali işlemler tahakkuk ettiği anda muhasebeleştirilirken, devlet bütçesi nakit esaslı muhasebe sistemine göre tutulmaktadır. Bu iki farklı kayıt yöntemine göre uygulamaların gerçekleşmesi bir çelişki gibi düşünülse de tahakkuk esasına göre muhasebeleştirilen ve o yılın bütçesini ilgilendiren ekonomik olayların ayrıca nakit esasına göre kaydedilmesinin ana nedeni bütçe gerçekleşmelerini tespit edebilmektir. Çünkü devlet bütçesi ilgili mali yıl için harcama ve gelirleri tahmin etmeye yönelik bir tasarruftur. Devlet bütçesinde nakit esaslı kayıt sisteminin kullanımı sayesinde faaliyet sonuçları ve bütçe gerçekleşmeleri ile sonuçlarının birlikte izlenebilme imkânı sağlanmaktadır. Bu sayede devlet bütçesi karar vericiler için yardımcı bir araç haline gelmektedir (Ağdeniz ve Küçükaycan, 2021: 372-373). Fakat nakit bütçeleme, maliye politikası üzerindeki yalnızca kısa vadeli ekonomik etkiyi değerlendirmek için bilgi sağlamaktadır. Gelecekteki mali etkilerin değerlendirilmesi için tahakkuk esaslı bütçeleme ihtiyaç duyulmaktadır. Dolayısıyla bütçelemedeki tahakkuk ve nakit esası, rakip yöntemlerden ziyade tamamlayıcı olarak görülerek kamu mali yönetiminde gerekli reformlar yapıldıktan sonra tahakkuk bütçelemeye geçilmelidir.

Kaynakça

Adhikari, P.,&Gårseth-Nesbakk, L. (2016). Implementing public sector accruals in OECD member states: Major issues and challenges. In Accounting Forum, 40(2), 125-142. PublishedbyElsevier.

Agasisti, T.,Catalano, G. &Erbacci, A. (2018). How ResistancetoChangeAffectstheImplementation of Accrual Accounting in ItalianPublicUniversities: A Comparative Case Study, International Journal of Public Administration, 41(12), 946-956, DOI: 10.1080/01900692.2017.1301469

Ağdeniz, Ş. &Küçükaycan, D. (2021). "Küreselleşmenin Türk Devlet Muhasebesine Etkileri ve Bütünleşik Kamu Mali Yönetim Bilişim Sistemi", Küresel Mali Sorunlar ve Muhtemel Çözümler", Editör: Ersan Öz, Ulvi Sandalcı ve İnci Sandalcı, Legal Yayıncılık, ss.361-388, İstanbul.

Anessi-Pessina, E. &Steccolini, I. (2007) Effects of budgetaryandaccrualsaccountingcoexistence: EvidencefromItalianlocalgovernments. Financial Accountability& Management 23(22): 113–131.

Anessi-Pessina, E., Barbera, C., Sicilia, M. &Steccolini, I. (2016). "Publicsectorbudgeting: a Europeanreview of accountingandpublicmanagementjournals", Accounting, Auditing &AccountabilityJournal, 29(3), 491-519.

Athukorala, S. L.,&Reid, B. (2003). Accrualbudgetingandaccounting in governmentanditsrelevancefordevelopingmembercountries, Asian Development Bank, Philippines.

Azhar, Z., Alfan, E., Kishan, K., &Assanah, N. H. (2021). Accrual Accounting at DifferentLevels of thePublicSector: A SystematicLiteratureReview. Australian Accounting Review.

Baykara, S. T. (2013). Denetimin İlişkili Olduğu Disiplinler Üzerine Bir Değerlendirme. Sayıştay Dergisi , (90), 97-118.

Bergmann, A.,Fuchs, S. &Schuler, C. (2019). A theoreticalbasisforpublicsectoraccrualaccountingresearch: currentstateandperspectives, Public Money & Management, 39(8), 560-570, DOI: 10.1080/09540962.2019.1654319

Blöndal, J. R. (2004). Issues in accrualbudgeting. OECD Journal on Budgeting, 4, 103–119.

Caperchione, E., Cohen, S., Manes-Rossi, F. &Brusca, I. (2019). Editorial: Innovations in publicsectorfinancialandmanagementaccounting—forbetterorworse?,Public Money & Management, 39(6), 385-388, DOI: 10.1080/09540962.2019.1583906

Caruana, J., Dabbicco, G., Jorge, S., & Jesus, M. A. (2019). The development of EPSAS: Contributions from the literature. Accounting in Europe, 16(2), 146-176.

Christiaens, J., & Neyt, S. (2015). International public sector accounting standards (IPSAS). Public sector accounting, 23-62.

Connolly, C. & Hyndman, N. (2006). 'The Actual Implementation of Accruals Accounting: Caveats from a Case within the UK Public Sector', Accounting, Auditing & Accountability Journal, 19(2): 272–90.

Cuadrado-Ballesteros, B. & Bisogno, M. (2021). Public sector accounting reforms and the quality of governance, Public Money & Management, 41(2), 107-117, DOI: 10.1080/09540962.2020.1724665

Dabbicco, G. & Mattei, G. (2021). The reconciliation of budgeting with financial reporting: A comparative study of Italy and the UK, Public Money & Management, 41(2), 127-137, DOI: 10.1080/09540962.2019.1708059

Grandis, F. G., & Mattei, G. (2014). The Authorising Function of Budgets in Public Administration. Applicability of IPSAS 24 in Italy. Open Journal of Accounting, 3(2), 45.

Grossi, G., & Soverchia, M. (2011). European Commission adoption of IPSAS to reform financial reporting. Abacus, 47(4), 525-552.

Guthrie, J. (1998). 'Application of Accrual Accounting in the Australian Public Sector – Rhetoric or Reality?', Financial Accountability & Management, 14(1): 1–19.

Hyndman, N., M. Liguori, R.E. Meyer, T. Polzer, S. Rota & J. Seiwald (2014). 'The Translation and Sedimentation of Accounting Reforms. A Comparison of the UK, Austrian and Italian Experiences', Critical Perspective on Accounting, 25(4/5), 388– 408.

International Monetary Fund, IMF. (2015). Meeting of the IMF government finance statistics advisory committee. Summary of Discussion. Erişim adresi: https://www.imf.org/external/pubs/ft/gfs/gfsac/meetings/2015/pdf/1520a.pdf.

International PublicSector Accounting Standards Board (IPSASB). (2019). StrategyandWork Plan 2019–2023: ConsultationSummary. Erişim adresi: https://www.ifac.org/system/files/publications/files/IPSASB-Strategy-Work-Plan-Consultation-Summary2_0.pdf

Jovanović, T. &Vašiček, V. (2021). The role andapplication of accountingandbudgetinginformation in governmentfinancialmanagementprocess —a qualitativestudy in Slovenia, Public Money & Management, 41(2), 99-106, DOI: 10.1080/09540962.2020.1724405

Karaaslan, E. (2014). Devlet Muhasebesi, Bekad Yayınları, Ankara.

Kartalcı, K. (2019). Türkiye'de devlet muhasebesi reformunda güncel gelişmeler. Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 29(1), 261-276.

Liguori, M.,Sicilia, M. &Steccolini, I. (2012). "Somelike it non-financial. Politicians' andmanagers' views on theimportance of accountinginformation", Public Management Review, 14(7), 903-922

Martí, C. (2006). Accrualbudgeting: accountingtreatment of keypublic-sectoritemsandimplicationsforfiscalpolicy. PublicBudgeting& Finance, 26(2), 45-65.

Martí, C. (2013). Performancebudgetingandaccrualbudgeting: A study of the United Kingdom, Australia, and New Zealand. PublicPerformance& Management Review, 37(1), 33-58.

Monteiro, B.R.P.&Gomes, R. C. (2013). International experienceswithaccrualbudgeting in thepublicsector. RevistaContabilidade&Finanças, 24, 103-112.

Newberry, S. (2015). Publicsectorreformsandsovereigndebtmanagement: Capital market development as strategy?. Critical Perspectives on Accounting, 27, 101-117.

Öz, A.E. (2008). Kamu Malı YönetımınınYenıden Yapılandırılması Kapsamında Tahakkuk Esaslı Devlet MuhasebesınınKarşılaştırmalı Olarak Analızı, Maliye Uzmanlığı Yeterlilik Tezi.

Peter Van Der Hoek, M. (2005). Fromcashtoaccrualbudgetingandaccounting in thepublicsector: TheDutchexperience. PublicBudgeting& Finance, 25(1), 32-45.

Reichard, C. & Van Helden, J. (2016). "Whycash-basedbudgetingstillprevails in an era of accrualbasedreporting in thepublicsector", Accounting, Finance andGovernanceReview, 23(1-2), 43-65

Robinson, M. (2009). Accrualbudgetingandfiscalpolicy. IMF WorkingPaper, Erişim adresi: file:///C:/Users/USER/Downloads/SSRN-id1394804.pdf

Schick, A. (2007). Performancebudgetingandaccrualbudgeting: Decisionrulesoranalytictools?. OECD Journal on budgeting, 7(2), 109-138.

TheAccountant. (2020). More OECD countrieshaveadoptedaccrualaccountinghoweverıpsasadoptionremainslow. Erişim adresi: http://www.theaccountant-online.com/news/more-oecd-countries-have-adopted-accrual-accounting-however-ipsas-adoption-remains-low-5816617.

T.C. Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı. (2022). Erişim adresi: https://www.sbb.gov.tr/program-butce-yolculugu-basladi/#1568104439888-2c6caede-b985

Van Helden, J.,&Reichard, C. (2019). Making sense of theusers of publicsectoraccountinginformationandtheirneeds. Journal of PublicBudgeting, Accounting & Financial Management.

Van Schaik, F.D. (2021). Reconciliation of budgetingandaccounting, Public Money&Management, 1-10. DOI:10.1080/09540962.2021.2000693

BÖLÜM IX

TİCARİ AÇIKLIĞIN YURTİÇİ REKABET YAPISI ÜZERİNDEKİ ETKİSİNİN ANALİZİ

An Analysis of Trade Openness on Domestic Competition

Elmas DEMİRCİOĞLU KARABIYIK[1]
& Hakan ÇETİNOĞLU[2]
[1] (Dr. Öğretim Üyesi) Esenyurt Üniversitesi,
elmaskarabiyik@esenyurt.edu.tr,
ORCID: 0000-0002-6412-6003
[2] (Dr. Öğretim Üyesi) Arel Üniversitesi
hakancetinoglu@arel.edu.tr
ORCID: 0000-0003-0192-8807

1.Giriş

Dünya ekonomisi ekonomisinde artan rekabet karşısında ülkeler ve firmalar kendilerini bu değişime uyarlamak zorundadırlar. Özellikle artan küreselleşme ülkelerin ticari ve finansal serbestleşmeye karşı zorlamaktadır. Artan ticari ve finansal serbestleşme karşısında ülkeler kazanç ve kayıp riskleri ile karşı karşıya kalabilmektedir.

Bu çalışmada ülkelerin yurtiçi rekabet düzeyi üzerinde ticari açıklığın etkileri dünya ekonomisindeki 141 ülke için ekonometrik olarak analiz edilmiştir. Ülkeler artan ticari serbestleşme ve artan rekabet karşısında uyum sağlayacak politika ve stratejileri uygulayabildikçe ticari serbestleşmeden kazanımlarını artırabilecek ve kayıplarını azaltabileceklerdir. Çalışmanın literatüre özgün katkısı bu ülke grubu için ampirik olarak katkı yapan bir çalışma olmasıdır.

2. Ticari Açıklığın Yurtiçi Rekabet Yapısı Üzerine Etkileri Literatür

Ülkeler artan küresel rekabet ve uluslararası ticaret anlaşmalarına bağlı olarak farklı düzeyde uluslararası ticaret ve sermaye hareketlerine entegre olmaktadır. Ticari açıklık sürecinin ülkelere avantajları ve dezavantajları söz konusu olabilmektedir. Ülkelerin ticari açıklık sürecini başarılı bir şekilde yönetmeleri, bu süreçten kazanımlarını artırırken kayıplarını azaltmaktadır.

Literatürde ticari açıklığın ülke ekonomileri üzerine etkileri ilgili yapılan çalışmaların sonuçları aşağıda verilmiştir.

Spilimbergo vd (1999) çalışmalarında, ticari açıklığın gelir dağılımı üzerinde faktör donamım yaklaşımına uygun olarak etkileri olduğunu tespit etmişlerdir.

Yanıkkaya (2003) çalışmasında, uluslararası ticarette bariyerlerin gelişmekte olan ülkeler için ekonomik büyüme üzeri de pozitif etkisi olduğu çalışmada tespit etmiştir.

Dowrick ve Golley (2004) çalışmalarında, temel mallarda ihracatta uzmanlaşmanın büyüme için olumsuz etkileri olduğunu, 1980 sonrasında ticari açıklıktan gelişmiş ülkelerin daha fazla kazanç sağladığını tespit etmişlerdir.

Giovanni ve Levchenko (2009) çalışmalarında, uluslararası ticaret açık sektörlerde oynaklığın yüksek olduğunu tespit etmişlerdir.

Sarkar (2008) çalışmasında, ticari açıklık ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkileri incelemişlerdir. Ticari açıklığın ekonomik büyüme üzerindeki etkilerinin sadece orta gelir gruplarına sahip ülkelerde pozitif olduğunu tespit eedilmiştir.

Managi vd (2009) çalışmalarında, ticari açıklığı ikisadi kalkınma ve çevre kalitesi üzerindeki etkileri için yaptıkları çalışmalarında, çevre üzerindeki etkilerinin ülkelere göre farklılıklar gösterdiğini tespit etmişlerdir.

Brülhart (2011) çalışmasında, ticari serbestleşmenin ülke ekonomileri üzerindeki etkileri için literatürde farklı sonuçlara ulaşıldığının bunun sebebinin ise ülkeye özgü faktörler olduğunu belirtmişlerdir.

Musila ve Yiheyis (2015) çalışmalarında, Kenya ekonomisinde, ticari açıklığın ekonomik büyüme ve yatırımlar üzerinde düşük düzeyde ancak olumlu etkisi olduğunu tespit etmişlerdir.

Keho (2017) çalışmasında, ticari açıklığın kısa ve uzun vadede ekonomik büyüme üzerinde olumlu etkisi olduğunu Fildişi Sahili ekonomisi için tespit etmiştir.

Huchet-Bourdon vd (2018) çalışmalarında, ihracat pazarlarında rekabet gücü yüksek olan ülkelerin ticari açıklıktan kazançlar sağladığını tespit etmişlerdir. İhracat ürün çeşitliliği ve ürün kalitesi faktörlerin ihracat ve ekonomik büyüme üzerinde olumsuz etkileri olurken, bu şekilde rekabet gücü zayıf ülkelerin ise olumsuz etkilendiğini tespit etmişlerdir.

Raghutla (2020) çalışmasında, ticari açıklığın hem ekonomik büyüme hem de ekonomik kalkınma üzerinde olumlu etkileri olduğunu tespit etmiştir.

Kong vd (2021) çalışmalarında, ticari açıklık ve ekonomik büyümesi üzerinde N tipi bir anlamlı ilişki tespit etmişlerdir.

3. Ampirik Analiz

3.1. Veri ve Yöntem

Çalışmada, Dünya ekonomik forumu veri tabanına göre 2019 yılı verileri kullanılarak dünya genelinde 141 ülke için ticari açıklığın yurtiçi rekabet yapısı üzerindeki etkileri regresyon analizi ile incelenmiştir. Tablo 1'de araştırmada kullanılan değişkenlerin tanımları verilmiştir.

Tablo 1: Araştırmada Kullanılan Değişkenlerin Tanımları

Değişken	Definition
Yurtiçi Rekabet	*Yurtiçi piyasa rekabeti, vergi ve sübvansiyonların rekabet üzerindeki bozucu etkisi, pazar hakimiyetinin kapsamı ve hizmette rekabeti kapsar.*
Ticari Açıklık	*Ticari açıklık, bir ülkenin GSYİH içindeki payı olarak ihracat ve ithalatın toplamı olan uluslararası ticaret hacminin bir ölçüsüdür. Ticari açıklık için alt bileşenler, tarife dışı engellerin yaygınlığı, ticaret tarifeleri, tarifelerin karmaşıklığı, sınır geçiş verimliliği (1-100 ölçek, en iyi 100)*

Değişken	Definition
Finansal Sistem	*Derinlik, Özel sektöre yurt içi kredi, KOBİ'lerin Finansmanı, Risk sermayesi kullanılabilirliği, Piyasa kapitalizasyonu, Sigorta primi, Hayat dışı sigorta primleri* *Hayat sigortası primleri, istikrar, Bankaların sağlamlığı, sorunlu krediler,Kredi açığı* *Bankaların yasal sermaye oranı alt değişkenlerinden oluşmaktadır.*
Piyasa Hakimiyeti Kapsamı	*Anket sorusuna yanıt "Ülkenizde kurumsal faaliyetleri nasıl tanımlarsınız?" [1 = birkaç iş grubunun hakim olduğu; 7 = birçok firma arasında yayılmış].*
Vergi ve sübvansiyonların rekabet üzerindeki bozucu etkisi	*Anket sorusuna yanıt "Ülkenizde mali önlemler (sübvansiyonlar, vergi indirimleri vb.) rekabeti ne ölçüde bozuyor?" [1 = rekabeti büyük ölçüde bozar; 7 = rekabeti kesinlikle bozmaz]*

$$Y_i = \alpha_0 + \alpha_1 X_{1i} + \alpha_2 X_{2i} + \alpha_3 X_{3i} + \alpha_4 X_{4i} + \varepsilon_i \qquad \text{Denklem 1}$$

$$i = 1,2,\dots,N.$$

Denklemde,

Y_i : *Yurtiçi Rekabet*

X_{1i}: *Ticari Açıklık*

X_{2i} : *Finansal Sistem*

X_{3i}: *Piyasa Hâkimiyeti Kapsamı*

X_{4i} : *Vergi ve Sübvansiyonların etkisi*

Çalışmada kullanılan yöntem, çoklu regresyon analizidir. Tahmin edilen model Denklem 1'de verilmiştir. Ticari açıklık, yurt içi rekabet düzeyini aynı yönde etkilemektedir. Artan ticari açıklık yurtiçi rekabet düzeyini de artırmaktadır.

3.2. Ampirik Bulgular

Tablo 2'de yurtiçi rekabeti etkileyen değişkenler için Huber/White/ sandwich estimator vce(cluster clustvar) tahmin sonuçları verilmiştir. Buna göre model diagnostik testleri karşılamaktadır. Tüm açıklayıcı değişkenler istatistiksel olarak anlamlı ve aynı yönde bağımlı değişkeni etkilemektedir.

İktisadi açıdan beklentilerle uyumlu olan bu sonuç artan piyasadaki rakip sayısının rekabet düzeyini de artıracağını götürmektedir. Bu rekabetten tüketiciler düşen fiyatlar, artan ürün kalitesi ve çeşitliliği ile kazanımlar sağlarken, rekabet ayak uydurabilen firmalar da aran rekabetten kazanç sağlayabilir, rekabet ayak uyduramayan firmalar ise kaybetmek zorunda kalacaklardır.

Tablo 2: Yurtiçi Rekabeti Etkileyen Değişkenler İçin Huber/White/ sandwich estimator vce(cluster clustvar) Tahmin Sonuçları

Açıklayıcı Değişken	Katsayı	St.Hata	Prob.	VIF
Ticari Açıklık	0.076	0.022	0.001	2.44
Finansal Sistem	0.059	0.014	0.000	2.40
Piyasa Hakimiyeti Kapsamı	0.433	0.018	0.000	2.15
Vergi ve Teşvikleri	0.345	0.019	0.000	1.78
Sabit	8.229	1.315	0.000	
F(4, 136) =791.85, Prob > F =0.0000, R-squared =0.9586, Root MSE =2.081, Robust residuals				

5.Sonuç

Ülkeler, dünya ekonomisindeki artan rekabet ve küresel serbestleşme ile karşı karşıyadırlar. Bu çerçevede, ülkelerin uluslararası ticarete girmeleri kaçınılmaz olmaktadır. Artan uluslararası ticari ve finansal serbestleşme ülkelerin iç piyasalarında rekabet düzeyinin de artmasına yol açabilmektedir.

Bu çalışmada, dünya ekonomisinde 141 ülke için yurtiçi rekabet üzerinde ticari açıklığın etkisi analiz edilmiştir. Model sonuçlarına göre, ticari açıklık düzeyi, yurtiçi rekabet düzeyi üzerinde aynı yönde etkiye sahip olduğu tespit edilmiştir. Artan rekabet ile birlikte, tüketiciler düşen fiyatlar, artan ürün kalitesi ve çeşitliliği ile kazanımlar sağlarken, rekabet ayak uydurabilen firmalar da aran rekabetten kazanç sağlayabilir, rekabet ayak uyduramayan firmalar ise kaybetmek zorunda kalacaklardır.

Bu bağlamda, ülkelerin artan ticari açıklık karşısında mikro ve makro düzeyde rekabete ayak uyduracak politikalar geliştirmeleri gerekmektedir.

Kaynakça

Brülhart, M. (2011). The spatial effects of trade openness: a survey. *Review of World Economics*, *147*(1), 59-83.

Dowrick, S., & Golley, J. (2004). Trade openness and growth: who benefits?. *Oxford review of economic policy*, *20*(1), 38-56.

Giovanni, J. D., & Levchenko, A. A. (2009). Trade openness and volatility. *The Review of Economics and Statistics*, *91*(3), 558-585.

Huchet-Bourdon, M., Le Mouël, C., & Vijil, M. (2018). The relationship between trade openness and economic growth: Some new insights on the openness measurement issue. *The World Economy*, *41*(1), 59-76.

Keho, Y. (2017). The impact of trade openness on economic growth: The case of Cote d'Ivoire. *Cogent Economics & Finance*, *5*(1), 1332820.

Kong, Q., Peng, D., Ni, Y., Jiang, X., & Wang, Z. (2021). Trade openness and economic growth quality of China: Empirical analysis using ARDL model. *Finance Research Letters*, *38*, 101488.

Managi, S., Hibiki, A., & Tsurumi, T. (2009). Does trade openness improve environmental quality?. *Journal of environmental economics and management*, *58*(3), 346-363.

Musila, J. W., & Yiheyis, Z. (2015). The impact of trade openness on growth: The case of Kenya. *Journal of Policy Modeling*, *37*(2), 342-354.

Raghutla, C. (2020). The effect of trade openness on economic growth: Some empirical evidence from emerging market economies. *Journal of Public Affairs*, *20*(3), e2081.

Sarkar, P. (2008). Trade openness and growth: Is there any link?. *Journal of economic issues*, *42*(3), 763-785.

Spilimbergo, A., Londoño, J. L., & Székely, M. (1999). Income distribution, factor endowments, and trade openness. *Journal of development Economics*, *59*(1), 77-101.

Yanikkaya, H. (2003). Trade openness and economic growth: a cross-country empirical investigation. *Journal of Development economics*, *72*(1), 57-89.

BÖLÜM X

DİJİTAL DÖNÜŞÜMÜN TEKSTİLVE MODA TASARIMINA ETKİSİ, YENİLİKÇİ TASARIMLAR*

The Effect of Digital Transformation on Textile and Fashion Design, Innovative Designs

Fatma BULAT
(Dr.) Kırıkkale Üniversitesi, Keskin MYO, f.bulat@kku.edu.tr
ORCİD:0000-0002-6367-4243

1.Giriş

Bilgisayarın ve daha sonrasında internetin hayatımıza girmesi sosyal hayatımızdan iş hayatımıza kadar pek çok alanı etkilemiştir. Endüstri 4.0 ile hayatımıza giren teknolojiler Web 2, internet, mobil teknolojiler, geniş bant internet, bulut bilişim, dijital medya, büyük veri, yapay zekâ, artırılmış gerçeklik, nesnelerin interneti ve 3D yazıcılar olarak tanımlanmaktadır (TÜBİTAK Bilgem, 2019; Rahman, 2021:114).

Bu teknolojilere bağlı olarak her gün karşımıza çıkan yeni uygulamalar, hizmetler, programlar sayesinde uyum sağlama sürecimiz desteklenmektedir (AİA, 2014: 4-5). Bununla birlikte bu teknolojiler bilgiye erişim ve haberleşmedeki hızı arttırmış ve insanlar 'hız' kavramına alışılarak işleri daha kısa yoldan halledebilme arayışı içine girmiş ve bu arayış işletmeleri dijital dönüşüm olarak tanımlanan sürece yönlendirmiştir. Dijital dönüşüm, iş modelinde dijital teknolojilerin kullanılmasını içeren ve iş modelini daha anlaşılır, daha verimli, hızlı bir hale dönüştüren süreç (Url1) olarak tanımlanmaktadır. Klein'e göre (2020), işletmelerin dijital dönüşüm yaşadığı alanlar iş modelleri, iş süreçleri, organizasyon olarak ele alınmaktadır (Klein, 2020: 26). Gerbert ve arkadaşları (2017) ise dijital değişimin temel unsurlarını; müşteri

talepleri ve kitlesel özelleştirme, verinin değeri, değişen iş modelleri, kaynak kısıtları, sürdürülebilirlik, nitelikli iş gücüne geçiş olarak tanımlamışlardır (Gerbert, Lorenz, Rüßma, Harnisch, Engel, Justus and Waldner , 2017). Bu süreç iş modeli içinde yer alan, üretim ile ilgili birimlerin birbiri ile bağlantı kurduğu tümleşik bir yapıyı öngörmektedir (Schuh Potente Till, Wesch-Potente, Weber and Prote, 2014: 1). Başka bir ifadeyle üretim sürecine dahil olan tüm birimlerin iletişimini, verilere eş zamanlı ulaşabilmeyi ve bu verilerin rekabet avantajı elde edecek şekilde kullanılmasını kapsamaktadır(Brettel, Friederichsen, Keller and Rosenberg, 2014: 38). Aynı zamanda operasyonel verimlilik ve üretkenlik elde etmeyi hedeflemektedir (Lu, 2017: 1).

İşletmeler dijitalleşme kapsamında hem müşteriye çoklu kanallardan ulaşabilme hem de çalışanların işlerini daha hızlı bir şekilde halledebilmesi gibi birçok konuda şirketlerin yeniden yapılanmalarını sağlamaktadır (Url1). Bu yeni dönem, işlerin daha yaratıcı, hızlı, etkili ve ucuz yapabilmesi, bilginin anında kaydedilmesi, çok hızlı işlenmesi, iletilmesi, karar süreçlerinde kullanılması gibi kolaylıklar sağlamıştır(Boston Consulting Group, 2017:570).

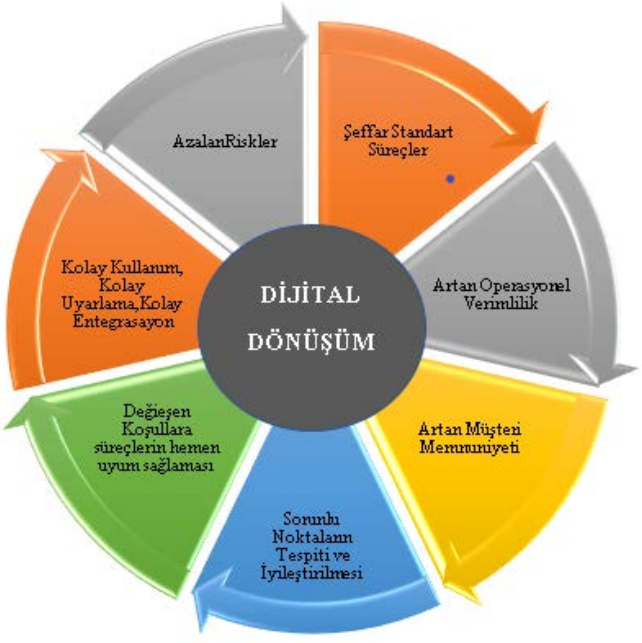

Şekil 1: Dijital değişimin temel unsurları (Url 2)

İşletmeler ve endüstriler açısından dijital dönüşüm, gelişen teknolojilerin iş süreçlerine, verimlilik, hız, rekabet avantajı sağlamak, geliri arttırmak ve yeniliği teşvik etmek amacıyla uygulandığı bir süreçtir (Url3).

Tekstil ve moda sektöründe dijitalleşme sürecinin tasarım, üretim ve pazarlama alanlarında iş süreçleri açısından köklü değişiklikler ortaya çıkardığı kabul edilmektedir. Özellikle müşteri beklentilerinin ve beğenisinin önem taşıdığı tasarım alanlarında sayısallaştırılmış veri ve süreçlerden yararlanarak; bu beklentilere yönelik tespitler yapılabilmektedir. Dijital mecralardan (müşterilerin genel eğilimleri, ilgileri, begenileri, demografik özellikleri vb.) elde edilen verilerin analizi yapılarak müşterinin beklentisine uygun ürün veya hizmet sunumu aynı zamanda pazarlama stratejisi oluşturulabilmektedir (Yankın, 2019:14). Dijital dönüşüm, tüm iş süreçlerini, ekonomik şartları ve beklentileri de değiştirmektedir (Schwab, 2017). Endüstri 4.0'ın sonucu olarak dijital dönüşüm başarılı şekilde geleneksel üretim modelleri ile entegre edilmesi durumunda tüm sektörlerde verimlilik artışı sağlanacağı ve tekstil sektöründe de %10–16 potansiyel verimlilik artışı tahmin edildiği belirtilmektedir (Sagbaş ve Gülseren, 2015: 5).

Bu araştırma durum değerlendirme derlemesi ve yöntemi ise kavramsal analizdir. Çalışmada Tekstil ve Moda endüstrisinde dördüncü sanayi devrimiyle ortaya çıkan ve dijital dönüşümü başlatan teknolojik gelişmelerin yarattığı fırsatlar tasarım, üretim, pazarlamabağlamında incelenmiş ve bu teknolojilerle üretilen yeni nesil tasarımlar ve uygulamalar analiz edilerek görseller ve teknik detaylar derlenerek paylaşılmıştır.

2.Tekstil Moda Sektöründe Dijital Dönüşüm

Gelişen teknoloji ile dijitalleşmenin sunduğu olanaklar geleneksel yöntemlerle gerçekleştirilmesi mümkün olmayan, yeni biçimsel sunumların oluşmasına, yeni tasarım, üretim ve pazarlama biçimlerinin doğmasına sebep olmuştur. Bu araştırma da Tekstil ve Moda sektöründe dijitalleşme süreci konunun daha iyi anlaşılabilmesi açısından "tasarım ve üretim", "ürün tanıtımı ve pazarlama" olmak üzere iki ayrı kategoride ele alınmıştır.

2.1 Tasarım ve Üretimde Dijital Dönüşümün

Tasarım araştırmacıları tarafından "bir problem çözme ve karar verme eylemi" (Bayazıt, 2004:51) olarak tanımlanan tasarım kavramı Giaccardi ve Fischer'e göre de problem tanımında belirtilen ihtiyaçları karşılayan sürdürülebilir ve yaratıcı çözümler bulmak ve sunmak olarak açıklanmıştır (Akt. Akbulut, 2009: 22). Bununla birlikte tasarım, zihinde canlandırılan formun oluşturulması süreçlerini kapsamaktadır (Çınar ve Çınar, 2018: 16). Ürün tasarımında dikkat edilmesi gerek bazı faktörler bulunmaktadır. Bunları kısaca teknik, ekonomik ve sosyal faktörler olarak tanımlamak mümkündür. Bu faktörler tasarım sürecini, tasarımı ve müşteriyi direk olarak etkilemektedir (Sezgin ve Önlü, 1992: 84). Müşterinin özgünlük ve benzersizlik arayışı ve giderek daha rekabetçi hale gelen bir pazarda ürünleri farklılaştırmaihtiyacı, özellikle tekstil ve moda endüstrisini zanaat üretimini canlandırmaya itmiştir (Buckley, 2011:1).

Geçmişten günümüze vücudu dış etkenlerden korumak için kullanılan tekstil ürünleri teknolojinin gelişimine pararalel farklı bir boyuta taşınmıştır. Değişen ihtiyaçlar doğrultusunda giysi, örtünmeden çok estetik unsurlarla donatılmış, biçimsel olarak farklılıklar ortaya koyan aynı zamanda psikolojik ihtiyaçlarımızı karşılayan bir meta haline dönüşmüştür. Teknoloji tekstilin farklı biçimlerle şekillendirilmesini sağlamış ve, tasarım, üretim ve pazarlama stratejilerinde reformları beraberinde getirmiştir (Çeğindir, 2018:75). Geçmişte moda gösterilerinde şov amaçlı yer alan tasarımlar günümüzde talep eden her müşterinin ulaşabileceği biçimde vitrinlerde yerini almaktadır (Gök,2020: 224). Bu bağlamda dijital teknolojiler olarak kabul edilen Lazer Kesim, 3D Yazıcılar, Dijital Baskı, 3D Tarama, Kumaş Sanallaştırma, CAD sistemleri, Dokuma Taraması gibi olanaklar ve 3D tasarım programları tasarımcılara, konvansiyonel yöntemlerle elde edilmesi mümkün olmayan giysi ve aksesuarlar tasarlama ve üretme fırsatı sunmuştur. Günümüzde bu teknolojileri kullanarak değişim yaratmak, benzersiz tekrara düşmeyen koleksiyonlar oluşturmak üzere çalışan pek çok tasarımcı ve araştırmacı bulunmaktadır. Dijital teknolojiler bu teknolojileri kullanan tasarımcılar ve tasarımları bağlamında ele alınacak ve somut örneklerle konu daha anlaşılır hale getirilmeye çalışılacaktır.

2.1.1.Dijital Teknolojiler kullanan Tasarımcılar ve Yenilikçi Tasarımlar

***Alexander McQueen*,** giysilerine hayal gücünü, duygularını, yaratıcılığını yansıtan, geleneksel malzemelerden çok, yenilikçi teknolojilerle üretilen malzemeleri,kumaşları kullanan ve bunları teknik becerisiyle birleştirilerek kusursuz kesim ve formlara sahip giysilere dönüştüren bir tasarımcıdır (Sari, 2020:1578). Dijital teknolojileri tasarımlarında kullanan tasarımcı, manipülasyon ve dijital baskı tekniklerini koleksiyonlarına taşıyan öncülerden olmuştur.

Resim 1,2: Alexander McQueen Dijital baskı elbiseler (Url4)

2018 yılında hazırladığı Sonbahar/Kış koleksiyonunda, böceklerden ve kelebeklerden ilham alarak hazırladığı baskı desenlerini, Dijital baskı teknolojisini kullanarak ipek, püsküllü şifon, kadife, jakar dokuma kumaşlar üzerine yansıtmış hem baskıda hem de formda esin kaynaklarını (Bew, Sophia.,2018) görünür hale getirmiştir.

***Issey Miyake*,** tasarımlarında malzeme ve doku bağlamında teknolojiden faydalanan öncü tasarımcılardan biridir ve buluşları

sayesinde yeni formlara sahip giysiler üretmektedir (Resim 3,4). Tasarımcı pililer üzerinde yaptığı araştırmalar sonucunda '*Pleats Please*' adı verilen çalışmasıyla bilinmektedir (Yıldız ve Turunç, 2019: 566). Çalışmalarında geleneksel Japon giysilerinden, teknolojiden, sanat alanındaki gelişmelerden esinelenen tasarımcı, kendi özgün tarzınını yansıttığı tasarımlarıyla tanınmıştır (Özüdoğru, 2017, s.127). Arge çalışmaları farklı alanlarda devam eden tasarımcı, yenilikleri bulmak ve keşfetmek için 'olasılıkları' ve 'gelecek 'in malzemelerini araştırmıştır (Kawamura, 2004:196).

Resim 3: Issey Miyake, 2016 (Url5). **Resim 4:** Issey Miyake, 2018 (Url6).

Iris Van Herpen teknolojiyi tasarımlarıyla birleştiren bir başka isimdir ve 2000'li yıllardan bugüne 3D yazıcılar, Lazer kesim tekniklerini tasarımlarının üretiminde kullanmıştır. 3D yazıcılarla yaptığı çalışmalarda MGX, Materialise, Stratasys gibi şirketlerle iş birlikleri gerçekleştiren tasarımcı üretimde SLS, FDM, MSL, SLA gibi yazıcılardan yararlanmış malzeme olarak da polyamid ve TPU kullanmıştır (Arslanay, 2019).

Resim 5,6,7: 3D yazıcılarla giysi tasarım ve üretimi Iris Van Herpen (Url7).

Tasarımcı 2019 yılında dijital teknolojilerden faydalanarak, 'insan şeklinin evrimi' olarak tanımladığı koleksiyonunu oluşturmuştur (Resim 5,6,7). Deneysel süreçlerle oluşan koleksiyon da gök haritalarından ve uzay galaksilerinden ve mitolojik yaratıklardan ilham almıştır. Değişen ruhlar adlı koleksiyonu için Herpen "*insan şeklinin evrimine, zaman içinde idealleştirilmesine ve mitolojideki kadın formlarının melezleşmesine baktım, özellikle Japon mitolojisindeki kimlik değişikliğindeki hayal gücü ve akışkanlık, kimliğin daha derin anlamını ve dijital bedenlerimizin mevcut birleşimi içinde ne kadar önemsiz ve değişken olabileceğini keşfetmem için bana ilham verdi*" diyerek esin kaynaklarını açıklamıştır.

Resim 8,9,10: İris Van Herpen (Url8)

Nasıl üretirim sorularına deneysel olarak karar veren ve Ar-Ge için yeterli zamana sahip olan Iris Van Herpen, 2020 yılında hazırladığı koleksiyonda digital teknolojiler olan 3D modelleme, 3D baskı, lazer kesim ve otomasyon gibi daha modern moda tekniklerinin ve araçlarının ön plana çıkarıldığı bir couture versiyonu hazırlamıştır (Hart, Victor.,2020). Bitki zarları, tüyler, fosiller, yüzgeçler, kabarcıklar, ses dalgaları, dendritlerin ve derin deniz hidrozoa organizmalarının dallanma biçimlerini, onların hareketlerini kısacası doğadaki hemen hemen her deseni uygun teknolojilerle giysilerine yansıtabilmektedir (Resim 8,9,10) (Verner, Amy., 2020).

Resim 11,12,13: : Iris van Herpen (Url9).

Stratasy, üç boyutlu yazıcıların üretimini yapan aynı zamanda bu teknolojiyi yaygınlaştırmak amacıyla çeşitli tasarımcılarla iş birliği yapan bir şirkettir. Bu şirket üç tasarımcı olarak bilinen "*TreeASFOUR*" ve Travis Fitch ile iş birliği yapmış ve son teknoloji yazıcılar kullanarak, ışığın kırılgan kelebek ve böcek kanatlarından süzüldüğünde oluşturduğu yanardöner ve mikroskobik renklerden, hareketlerinden ve geometrik desenlerinden ilham alan tasarımlar "Chro-Morpho" koleksiyonunu için kelebek elbiseyi oluşturmuşlardır.Tasarımda 3D baskılı mercek, küçük yarı saydam fotopolimer kubbeler veya içinde ışığı merceğin içinden sektiren bir renk şeridine sahip hücreler geliştirilerek, farklı açılardan bakıldığında farklı renkler görülmesi sağlamıştır (Url10). Baskı sürecinde Stratasys J750 PolyJet makinesi kullanılmıştır. ThreeASFOUR'un kurucu ortağı ve yaratıcı direktörü Adi Gill koleksiyonla ilgili "*böceğin doğuştan gelen kamuflajını, renk sapmasını ve parlaklığını tasvir etmek için tene benzer gölge ve derinlik değiştirme yanılsamasını yaratıldığını*" ve

3D tasarım ve baskı ile "*kelebeğin kırılganlığını ve hafif kanat hareketini somutlaştırdıklarını*" açıklamaktadır (Url11).

Resim 14,15: Kelebek Elbise (Url11).

Stratasy'nin iş birliği yaptığı bir diğer moda tasarımcıları Julia Koerner ve Ganit Goldstein' dir. Tasarımcılar tekstil ve moda bağlamında malzeme, verimlilik ve sürdürülebilirlik konularına odaklanarak ortak çalışmalar yürütmektedirler.

Julia Koerner, Polyjet yazıcılarla kumaş üzerine yazdırma metoduyla multicolor renklere sahip giysiler üzerinde çalışmaktadır. Tasarımcı' nın fonksiyonelliğin ön planda olduğu elbise, etek ve yeleğe dönüştürülebilen ARID, adını verdiği koleksiyonu yakın zamanda (ve sanal olarak) ARS Electronica Festivali'nde tanıtılmıştır (Resim 16,17) (Koerner, Julia. 2020).

Resim 16,17: Julia Koerner, ARİD koleksiyonu (URL12).

Staratasyileişbirliğiyapantasarımcıaynıyöntemletasarladığı"**SetaeCeket**" adlı projesini 2020 yılında tanıtmıştır. Ceket 'Vero' malzemeyle,Stratasys J850 3D yazıcıda üretilmiştir. Tasarım,ilhamını kelebek kanatlarından ve omurgasızlarda kıl veya kılı andıran sert yapılardan almaktadır. 3D baskılı ceket, Stratasys 'in Chro-Morpho koleksiyonunun bir parçasıdır ve aynı zamanda son teknoloji tasarım grubu ThreeASFOUR'un çalışmalarını da içermektedir.

Koleksiyon, yeni bir üretim metodu olarak 3D baskının, konvansiyonel tekstillerle birlikte giyside nasıl kullanılabileceğini göstermeyi amaçlamaktadır. Dijital tasarımlar, herhangi bir destek malzemesi olmadan ve doğrudan kumaş üzerine 3D olarak basılmaktadır (Url 13).

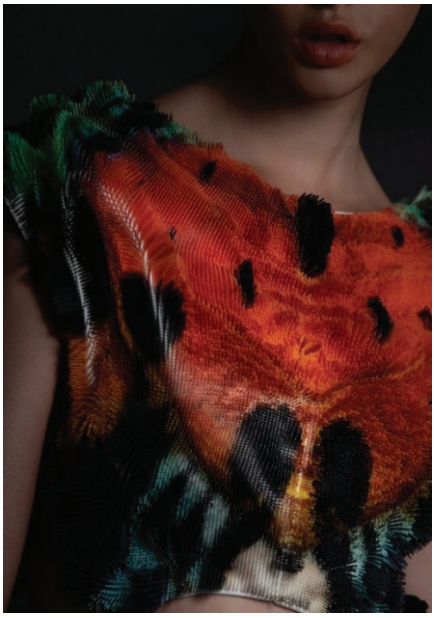

Resim 16,17:SETAE Ceket, 2019 (Url14).

Ganit Goldsteinve Stratasys' nin birlikte yürüttüğü "WeAreAble" projesidedoğrudan kumaş üzerine 3D baskı çalışmalarından biridir. Kişiye özel tasarımlar yapan tasarımcı geleneksel Japon "ikat" renklendirme zanaatından esinlenerek elbise tasarlamış ve çok renkli 3D yazıcılarla elbisenin üretimini gerçekleştirmiştir (Resim 18,19). Çalışmalar hakkında " *yeni tasarım formları sunmak için, süreci sürekli olarak optimize etmemiz ve geliştirmemiz önemlidir. Geçen yıl boyunca, 3D baskıyı tekstillere dahil etmek için çok sayıda farklı kumaş ve teknoloji denedim. Bu yöntem 2D tasarımdan uzaklaştırıyor ve giyilebilir 3D giysiler dünyasının kapılarını açıyor*" demektedir (Kaempfer, Naomi. 2020). Tasarımcı bu yöntemi moda endüstrisini dönüştürmeye yardımcı olacak, tüketiciler için özel giysiler üretilebilecek yeni bir yol olarak tanımlamaktadır. Stratasys, ise üç boyutlu yazıcıların tekstil ve moda üretimi bağlamında hızla ilerlediğini ve pilot testlerin devam ettiğini, yani özel 3D baskılı giysilerin beklenenden daha kısa sürede piyasada olabileceğini belirtmektedir (Boissonneault, Tess., 2020)

Resim 18,19: Ganit Goldstein, Multicolor Elbise (Url 15).

NeriOxman, 3D yazıcıları giyilebilir teknolojiler üretmek için kullanan ve MIT'de bilimsel araştırmalar yapan bir akademisyendir. 2014 yılında "Gezginler, Bir Astrobiyolojik Keşif" adını verdiği koleksiyonunu tanıtmıştır. Olası gezegenler arası yolculuklarda kullanılabilecek tasarımlarını gezegenlerin yapısına uygun şekilde ve arapça isimleriyle (Mushtari, Zuhal, Otaared, Kumar) isimlendiren tasarımcı koleksiyonda yer alan parçaları, çevre ile etkileşim sağlayacak ve yaşamı destekleyecek elementleri (su, hava, ışık) üretecek şekilde tasarlamıştır (Kaempfer, 2020). Giyilebilir cihazların bazıları gün ışığını enerjiye dönüştürerek fotosentez yaparken, bazıları ise insan kemiğini güçlendirmek ve büyütmek için biyo-mineralize olmakta ve zifiri karanlıkta yolu aydınlatmak için bir miktar floresan etkisi yaratmaktadır. Her giyilebilir cihaz, yaşamı destekleyen belirli bir ekstrem ortam için tasarlanmıştır (Oxman, 2014). Stratasy ile iş birliği yapan tasarımcı Objet Connex 3 baskı makinesi kullanarak, tasarımlarını üretmiştir (Resim 20,21,22,23) (Url 16).

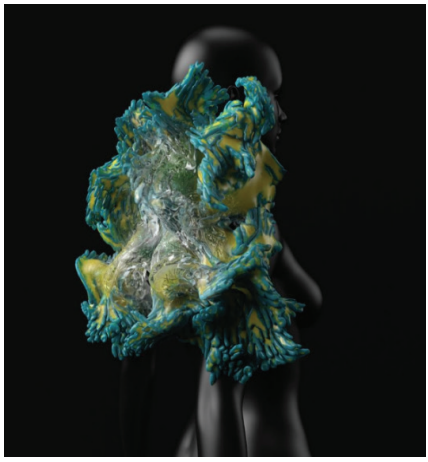

Resim20: "Otaared" (Url16)

Resim21: "Al-Qamar" (Url16)

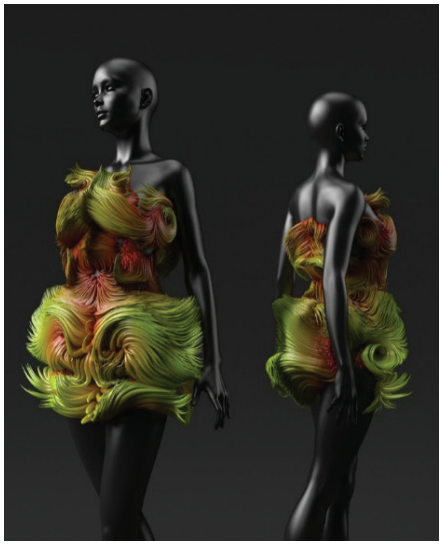

Resim 22:"Mushtari"(Url 16). **Resim 23:**"Zuhal"(Url 16).

Anouk Wipprecht, giyilebilir teknolojiler bağlamında yapay zekâ, 3D yazıcılar gibi teknolojileri kullanan tasarımcı, Intel, AutoDesk, Google, Microsoft, Cirque DuSoleil, Audi ve Materialise gibi teknoloji firmaları ile iş birliği yaparak her biri ayrı özellikler taşıyan "techno-moda" olarak tanımlanan giysiler tasarlamaktadır. Tasarımcı her biri ayrı bir

proje olarak ele alınan ve üretilen elbiselerinde fütüristik bir üstünlük kazandırmak için sensörler ve robotik cihazlar kullanmaktadır. Giyen kişinin kişisel alanına hızla giren birisi olduğunda tepki veren kolları olan "örümcek elbise" veya tehlike anında sis yayan "duman elbise" gibi tasarımlarını üretmiştir. Tasarımcı ayrıca 2014 yılında elektrik akımı tutabilen tasarımı üretmek için performans sanatı grubu ArcAttack ile iş birliği yapmış (Resim 25) omuzlarındaki Tesla bobinleri, yüksek frekanslı alternatif elektrik akımlarını tutma ve elektrik akımı üretme özelliğine sahip elbiseyi üretmiştir (Url17).

Resim 25: Anouk Wipprecht 2014. (Url17).

Wipprecht, aynı zamanda giysilerinin insanlarla daha incelikli yollarla etkileşime girebilmesi için Google ile iş birliği yaparak makine öğrenimi konusunda çalışmalar yapmaktadır. Bu bağlamda 2020 yılında tanıttığı Pangolin Ölçekler Projesi, benzeri görülmemiş bir çözünürlükle insan beyninden bilgi çıkarabilen 1.024 kanallı bir BCI (Beyin-Bilgisayar Arayüzü) tasarımdır. Çıkarılan bilgiler, Pangolin Ölçekli Elbiseyi etkileşimli olarak 64 çıktıyı kontrol etmek için kullanılmaktadır. Elbisenin tasarım sürecinde karıncayiyen olarak bilinen pangolin, hayvanlardan

ilham alınmıştır. Tasarımcı giyilebilecek kadar hafif, ancak tüm mekaniği yerinde tutacak kadar sağlam olan 3mm kalınlığında "dış iskelet" oluşturmuş ve Shapeways ve Igor Knezevic gibi 3D baskı uzmanları ile iş birliği yaparak elbisenin üretimini gerçekleştirmiştir (Resim 26). Beyin-bilgisayar ara yüzü ile kendi duygularını yansıtabilen "Pangolin elbise" kullanıcının beynindeki duyguyu okuyarak onu yanıp sönen frekans, renk ve hareketle ifade edebilmektedir . Kullanıcı düşünürken elbise sıcak bir mor ışık yaymakta, yoğun duyguyu algıladığında ise parlak mavi ışık yaymaktadır (Wintle, Thomas., 2020).

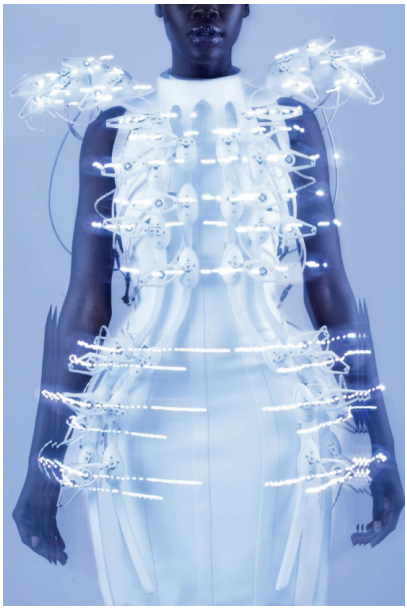

Resim 26: Pangolin elbise, Anouk Wipprecht (Url18).

Hüseyin Çağlayan, tasarımlarına teknolojik özellikler ekleyerek sunan bir başka tasarımcıdır. Dijital teknolojileri giysiyle buluşturan tasarımcı, 'Animatronik elbise' adını verdiği giysiye kullanılırken hareket etmesini sağlayacak şekilde komut verilebilen sensörler ekleyerek, komut verildiğinde dönüşebilen bir giysi üretmiştir (Sher, 2020:1). 2017 yılında ise Swarovski ile ortaklık yapmış ve 'LED Elbise' kullanılırken renk hareketleni ortaya çıkarak elbiseyi Paris Moda Haftası'nda sunmuştur (Url17). Giyilebilir teknolojiler bağlamında tasarımcının bir diğer

çalışması ise işlemci üreticisi Intel'le iş birliği ile ürettiği aksesuarlardır. Tasarımcı geliştirdiği özel aksesuarlarla (Kemer, gözlük) kullanıcının stres seviyesini dışarıya yansıtmaktadır (Resim 27). Aksesuarlar kullanıcının beyin dalgasını ve kalp atışını ve solunum hızını izlemek için mikro-algılayıcılar ve mikrofondan yararlanarak biyo-metrik veri toplamaktadır. Toplanan veriler Curie'nin Bluetooth bağlantısı ile 3D yazıcıyla üretilmiş olan kemere gönderilmekte ve kemer sağlanan veriyi kullanıcının içinde bulunduğu duruma uygun görselle duvara aktarmaktadır (Sönmez, 2016).

Resim 27: Modelin stres seviyesini ölçen kemer ve gözlükler (Url19).

Jessica Rosenkrantz, tasarımlarında 3D baskı kullanan bir diğer ismdir. Tasarım stüdyosu Nervous System ile iş birliği yaparak 3D baskılı bir elbisenin gerçek kumaş gibi hareket etmesine ve sallanmasına izin veren yeni yapı tasarlamıştır (Resim 28,29). Rosenkrantz yeni yaklaşımlarla, origami tekniklerini 3D baskıyla birleştirerek Kinematik elbise adı verilen tasarımı üretmiştir (Bulat, 2019:38). Elbiseye üçgenler şeklinde modellenen düğmeler eklenerek giyme ve çıkarma işlemi kolaylaştırılmıştır. Heykel formunda tasarlanan ve üretilen 3D baskı giysilerin aksine, Kinematik elbise, model adım atıp dönerken hareket etmektedir. Tasarımcı modelin hareketine uyum sağlaması için tasarımındaki her bir parçayı menteşe yapılarla birbirine bağlamıştır. Baskı kalitesini ve estetiği optimize etmek için Shapeways ile çalışan tasarımcı, SLS baskı ile iki gün süren üretim

sonucunda elbiseyi tamamlamıştır. Elbise temizleme sürecinden sonra boyanarak siyah, beyaz ve kırmızı renklerle sunulmuştur. Elbise Modern Sanat Müzesi tarafından satın alınmıştır.

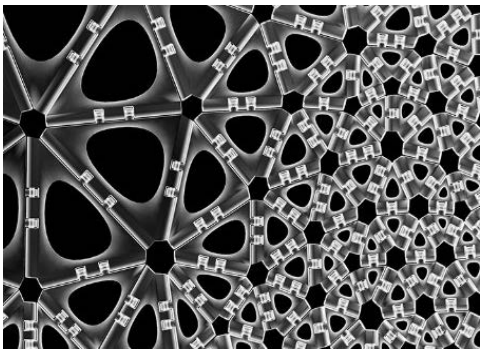

Resim 28,29: Kinematik elbise bağlantı yapısı (Url 20).

Oleg Soroko** ve **Minstev Kirill, 3D yazıcılarla tasarım ve üretim çalışmaları yapan modacılardır. Bu yazıcılarla 'Dragonfly' adını verdikleri elbiseyi üretmişlerdir (Resim 30,31). Bu elbise, üst kısmı düz geometri ve alt kısmı zincir yapı benzeri altıgen şekillerin birbiri ardına dizilmesiyle elde edilen iki parçadan oluşmaktadır (Url21). Tasarım, görüntü olarak diğerlerinden daha basit ancak doku bağlamında ise oldukça karmaşıktır. 3D yazıcılar, tasarımcılara geleneksel yöntemlerle elde edilemeyecek parametrik desenleri birleştirme fırsatı sunmaktadır.

Resim 30,31: Oleg Soroko ve Minstev Kirill (Url21).

Jun Kamei, Tokyo Üniversitesi Endüstri Bilimleri Enstitüsü ve Londra Kraliyet Sanat Koleji (RCA) arasındaki ortak bir girişim olan MicroLab ekibinde araştırmacı, tasarımcı ve malzeme bilimcisidir. Doğadan ilham alan Kamei'nin çalışmaları sıklıkla biyomimikri alanına girmektedir. İnsanların su altında nefes almasına yardımcı olabilecek bir maske ve solungaç tasarımı yapmış ve tamamen 3D yazıcılarla üretmiştir (Resim32, 33). 'Amphibio' adı verilen çalışma insanlığın küresel ısınmanın ve Dünya'nın yükselen deniz seviyelerinin etkileriyle mücadelesine hizmet etmek için oluşturulmuştur. Bu elbise, su altında solunuma izin veren gözenekli bir hidrofobik polimerden yapılmıştır (Url22).

Resim 32: Jun Kamei, "Amphibio" (Url22).

Resim 33: Jun Kamei, "Amphibio" (Url22).

Maria Alejandra Mora-Sanchez, Üç boyutlu yazıcılarla parametrik tasarımlar yapan bir tasarımcıdır. Tasarımcı 'LOOM' adını verdiği çalışması (Resim 34,35), elastik, uyarlanabilen ve tüm vücut şekillerine ve modifikasyonlarına göre ayarlanabilen bir giysidir. Cosine Additive ile iş birliği yapan tasarımcı 3D baskı giysi çalışmalara öncülük etmektedir (Saili Sawantt, 2021). El sanatlarının doğa ve kabilenin yerel çevresi tarafından şekillendirildiği kuzey Kolombiya ve kuzeybatı Venezuela'daki Guajira Yarımadası'nın etnik bir topluluğu olan Wayuu kabilesi, tasarımcı için desen konseptinin kaynağıdır (Url23).

Resim 34: Maria Alejandra Mora-Sanchez, LOOM (Url23).

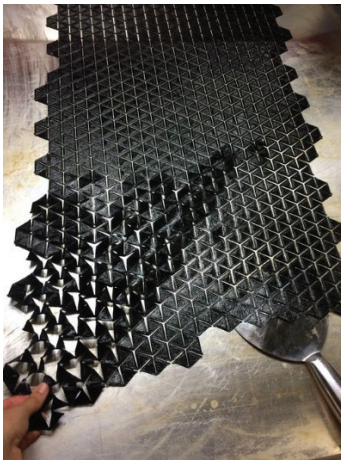

Resim 35: Maria Alejandra Mora-Sanchez, LOOM (Url 23).

***Matija Čop*,**dijital teknolojileri moda tasarımı alanında kullanan bir tasarımcıdır. Çalışmalarında mimariden esinlenen tasarımcı Object 12-1, adı verilen tasarımlarında (Resim 36,37,38) iç içe geçmiş unsurlarla Gotik mimariden ilham alan, mistik bir yoruma sahip, fütüristtik bir giysiler üretmiştir. Gotik mimarinin büyük kemerlerini ve sökülmüş ünlü kubbelerini hatırlatan heykelsi yapılar 3D yazıcılarla üretilerek başarılı bir şekilde bir araya getirilmiştir (Sawantt, Saili., 2021).

Resim 36,37: Matija Čop (Url24).

Resim 38: Matija Čop (Url24).

Behnaz Farahi, tasarımcı ve mucit tanımlanmaktadır. "Yanardöner" isimli tasarımı (Resim 39) giyilebilir teknolojilere bir örnektir. 3D yazıcılarla üretilen tasarım, tepkileri ve refleksleri takip edebilen bir dizi aktüatör ve sensörlerle etkinleştirilen teknolojiler kullanan reaktif, duygusal bir tasma veya yaka olarak tanımlanabilir. Sinekkuşunun boğazında yer alan renk çeşitliliğinden esinlenilen tasarımda, yüz izleme kamerası ve 200 dönen tüy bulunmaktadır (Sawantt, Saili. 2021).Kullanıcının hareketlerine ve yüzlerindeki duygulara tepki olarak, özelleştirilmiş tüyler renk değiştirerek ve desenler oluşturmaktadır.Bu proje de amaç, duygular ve duyumlar da dahil olmak üzere psikolojik zorluklara ve bu yeniliklerin insan iletişimini nasıl etkilediğine bakmak aynı zamanda akıllı bir moda ürününün dinamik davranışının yanı sıra yapay zekâ yüz tarama teknolojisinin potansiyelini araştırmaktır (Url25).

Resim39: Behnaz Farahi, "Yanardöner" (Url 25).

***Andreia Chaves*,** dijital teknolojileri aksesuar üretiminde kullannan bir tasarımcıdır. Brezilyalı moda tasarımcısı, Amsterdam hızlı prototipleme stüdyosu Freedom of Creation ile işbirliği içinde bir dizi 3D baskılı ayakkabı üretimi gerçekleştirmiştir (Bulat,2019:38). "Görünmez Ayakkabı" başlıklı seriyi, New york moda haftasında tanıtan tasarımcı, uyguladığı optik efekt çalışmasında ayakkabının yansıtıcı yüzeyinin, atılan her adımda belirsiz bir optik etki yaratırken, 'bukalemun etkisi' aracılığıyla görünmezlik ortaya çıkarmaktadır (Resim,40,41,42). Üç farklı modelde satışa sunulan seri, deri yapım tekniklerinin ileri 3D baskı teknolojisi ile bir arada kullanılmasıyla üretilmektedir.

Resim 40,41: Görünmez Ayakkabı Serisi (Url26).

Resim,42: Görünmez Ayakkabı Serisi (Url26).

Tasarımcıların dijital teknolojileri kullanarak ortaya çıkardığı en yenilikçi tasarım örneklerinden biri de "Dijital giysiler"dir. Yaşanan pandemi süreci ve Z kuşağının dijital ve sanal olan her şey ile yakın ilişkisini bir fırsat olarak gören moda dünyası, dijital giysi tasarımı ve pazarlaması konularında yoğunlaşarak müşterilerin gerçekte var olmayan giysileri satın almasına olanak tanıyan 3D dijital giysiler "dijital moda" akımını başlatmış ve moda dünyasında bir pazar payı elde etmiştir. Dijital moda, genel olarak bilgisayar teknolojileri, özellikle 3D yazılımlarla yapılan giysilerin görsel temsilini ifade etmektedir. Bununla birlikte bu tasarımlar 3D yazıcılarla tasarlandığı gibi yazdırılabilme imkanına sahiptir (Bulat,2021: 9).

***The Fabricant*,** Dijital giysi tasarımı konusunda çalışmalar yapan Hollandalı The Fabricant şirketi, dijital moda, yani fiziksel olarak değil, artırılmış gerçeklikte var olan hiper gerçekçi kıyafetlerin yaratılması konusunda faaliyet göstermektedir (Agca ve Kozbekçi Ayranpınar, 2021:6). Sanal ortamda bulunan elbiseler üreterek müşterilerin gerçek elbise gibi fotoğraflanmasına olanak tanıyan sanal elbiseler gerçek bir elbise değildir (Resim 43,44). Bu şirket tarafından 1qtasarlanan, programcılar ve animatörler tarafından özel bir efektler eklenen dijital

haute couture elbise (Resim 43) 9500 dolara satılmıştır (Salamone, 2019). Elbiseyi satın alan Quantstamp'ın CEO'su Richard Ma elbise hakkında; *"Kesinlikle çok pahalı ama aynı zamanda bir yatırım gibi... 10 yıl içinde herkes dijital moda 'giyiyor' olacak. Bu eşsiz bir hatıra. Bu zamanların bir işareti"* yorumunu yapmıştır (Salamone, Lorenzo., 2019).Bu alanda çalışmalar yapan şirketler, tasarımcılar ve markalar bulunmaktadır örneğin: Auroboros, Tribute, Carlings, Rtkft, James Gaubert, Republiqu, Replicant vb. bu isimler arasındadır (Menon, Maya 2021).

Resim 43:Dijital Giysi (Salamone, 2019). **Resim 44**: Dijital moda (Menon, 2021).

Resim 45: Dijital giysi modası (Url27)

Moda endüstrisinin en önemli sorunu olan sürdürülebilirlik konusunda avantajlar sunan dijital moda, satın almadan sahip olmanın, sıfır atıkla, ekolojiye zarar vermeden müşterinin farklı olma ve şık olma beklentilerini karşılamaktadır. Özellikle sosyal medyada varlık gösteren ve burada tekrara düşmek istemeyen kişiler, lüks markalardan, özel tasarımlara kadar bu ihtiyacını karşılayacak bir mecrada alışveriş yapabilmektedir.

Dijital kıyafetler, satın alan müşterilerin e-posta adreslerine, farklı açılardan çekilen fotoğraflar göndermesi ve kullanıcının üreticilerden gelen kıyafetleri yerleştirmesi ile paylaşılmaktadır. Bazı tasarımcılar ise satın almadan önce fotoğraflar talep ederek, giysileri en doğal şekilde onlara giydirmektedir (Menon, Maya.,2021).

Giyimin giderek "sosyal medya için bir sanat formu" haline geldiği bir sanal dünyada, gerçek bir elbisenin fotoğrafı ile sanal bir elbisenin fotoğrafı arasında şıklık açısından gerçek bir farklılığın olmadığı kabul edilmektedir. Gelecekte sürdürülebilirlik bağlamında bu modanın daha fazla kullanıcı tarafından tercih edilebileceği düşünülmektedir.

2.2.Ürün Tanıtımı ve Pazarlamada Dijital Dönüşümün Etkisi

Dijitalleşme sürecinde her gün karşımıza çıkan çıkan yeni uygulamalar, hizmetler, mecralar ve programlar sayesinde ürünün tanıtılması, pazarlanması, satışı, dağıtılması ile ilgili süreçlerde değişime uğramıştır. Sosyal ağlar, dijital oyunlar kısacası gerçek insanların bulunduğu sanal dünya, reklam, medya ilişkileri, tanıtım ve satış promosyonları, video paylaşımları gibi hizmetlerim müşterilere ulaştırıldığı kanallar olarak tanımlanmıştır (Arribas and Jose, 2106: 2). Bu mecralartekstil ve moda dünyasınınözellikle pandemi döneminde yaşanan kısıtlamaları aşmasında önemli rol oynamıştır. Bu mecralarda ortaya çıkan dijital uygulamalar ayrı başlıklar altında ele alınacaktır.

2.2.1.Dijital (Sanal) Etkileyiciler

Bilgi iletişim teknolojilerinde yaşanan gelişmelerle pek çok alanda değişim ve dönüşüm yaşanmış, bu bağlamda tüketici davranışlarının da fark edilebilir düzeyde değiştiği gözlenmiştir. Moda pazarlama faaliyetini dijital mecralara taşıyan bu değişim ve dönüşüm yeni iletişim kanallarının ortaya çıkması ile etkileyici (Influencer) pazarlaması; "hedef kitleye ulaşmak, tüketiciyle samimi ilişkiler geliştirerek hedef kitle algısını ve markanın imaj ve itibarını yönetmek, aynı zamanda satışları artırmak amacıyla başvurdukları bir alan" olarak kendine yer bulmuştur (Arklan ve Tuzcu, 2019: 211).

Sosyal paylaşım mecralarında faaliyet gösteren etkileyiciler yoluyla yapılan bu pazarlama faaliyeti kapsamında araştırmalar, etkileyicilerin "güvenilirlik, uzmanlık ve çekicilik düzeylerine bağlı olarak satın alma niyetini, marka algılarının bir reklama karşı tutumlarını etkileyebileceğini göstermiştir (Amos, Holmes and Strutton, 2008: 211).

Etkileyiciler son yıllara kadar sadece gerçek kişiler olarak karşımıza çıkarken, 2013'lü yıllardan itibaren bilgisayar tarafından üretilen ve markalar veya medya ajansları tarafından kontrol edilen çevrimiçi kişilikler olan "sanal etkileyiciler" (robotlar) olarak gündeme gelmektedir. Ayrı birer kişiliğe sahip bu etkileyiciler sadece görüntüleri ile değil, ilgi

alanları, siyasi duruşları, sosyal sorumluluk projeleri ile de takipçilerine hitap etmektedir. 2016 yılında Californialı bir teknoloji şirketi "Brud" Lil Miquela adıyla bilinen sanal etkileyici 3,1 milyon takipçi sayısına sahiptir ve "Chanel, Proenza Schouler, Supreme, Vetements, Vans, Adidas, Prada, Calvin Klein vb. ünlü markalarla iş birliği yapmaktadır (Ağca ve Kozbekçi Ayranpınar, 2021:8). Etkileyici pazarlamasında aktif olarak rol alan pek çok sanal fenomen bulunmaktadır. En çok takip edilenler sıralanmasının ilk 15'inde ise Lu do Magalu, Lil Miquela, Barbi, Guggimon, Imma Gram, Noonouri gibi isimler yer almaktadır.

Resim 46: Lu do Magalu(Url28) **Resim 47:**Bermuda, Blawko, Lilmiquela (Url29).

Resim 48: Margot, Shudu, Zhi (Url30).

Etkileyiciler sosyal medya araçlarını kullanarak izleyicilerinin davranışlarını şekillendirmekte aynı zamanda markanın bilinirliğinin arttırılmasında önemli bir rol üstlenmektedir (Freberg, Graham, McGaughey and Freberg, 2011: 90). Dijital teknolojiler bu teknolojilerin içine doğmuş ve teknolojileri etkin biçimde kullanan Y kuşağının sosyal ağlarda diğer yaş gruplarına göre daha fazla etkileşimde bulunmasının sonucu olarak moda ürünlerinin bu mecralarda tanıtım ve pazarlama faaliyetleri gerçekleştirmesinin giderek daha önemli hale geldiği gözlenmektedir (Özmen, 2018:148).

2.2.2.Dijital Oyunlar

Oyun, çocukların sosyalleşebildiği, yeteneklerini ve ilgilerini geliştirdikleri ve yaratıcılıklarını kullandıkları önemli araçlardan biridir. Geçmişten günümüze öğretici ve etkili olan oyunlar, sosyalleşmenin en kolay araçları olarak işlev görmektedir. Teknolojideki ve dijital sistemlerdeki değişim, oyunun niteliğini ve geleneksel oyun anlayışını da değiştirmektedir. Zaman ve uzam bakımından alanı genişleyen oyun, dijital alanda, gencin uluslararası platformda oynadığı, yeni medya ortamlarında iletişim kurduğu yeni sosyalleşme mekânları olarak işlev görmekte ve yeni nesil gençler, bu ortamlarda paylaşımlarda bulunmaktadır (Yengin, 2010: 4).

Bilgisayar (video) oyunu dünyası 1960'lardan günümüze kadar olan süreçte teknolojinin gelişimiyle eş zamanlı olarak gelişmekte ve çeşitlenmektedir. Bu oyunlar her geçen gün foto-gerçekliğe daha fazla yaklaşmış ve birden fazla kişinin aynı anda oynadığı online oyunlar haline gelmiştir. Öyle ki hayatımızın içine de dahil olmaya başlamışlar bunun yanında sinemadan askeri eğitimlere, modaya varıncaya kadar pek çok alanda etkileşim içinde bulunmaktadırlar. Bu oyunlardaki karakterlerin pek çoğu gerçekliğe bürünmüş ve birer fenomen haline gelmişlerdir. Gençler arasında cosplay "kostümlü oyun" adı verilen ve kişinin sevdiği karakterin kılığına bürünmesine dayanan performans gösterileri yapılmaya başlanmış, cosplay salonları kurulmuştur (Ok, 2021:281).

Bu bağlamda dünya da özellikle gençlerin büyük ilgi gösterdiği online oyunların popülaritesi, moda dünyasının da ilgisini çekmiştir. 2012'de Prada'nın "Final Fantasy" karakterlerini giydirerek yaptığı başlangıç, 2016

yılında Final Fantasy'nin Louis Vuitton'la iş birliği yapmasıyla devam etmiştir. 2020 yılında 2,5 milyon kişinin oynadığı ikon oyun The Sims, alışveriş devi olarak bilinen Asos la ortaklık yaparak kıyafetlerini bu platformda tanıtmıştır.

Resim 49: League of Legends. (Url31).
Resim 50: Final Fantasy (Url32).

Daha sonra Moschino, The Sims'e dahil olmuş ve Louis Vuitton da bu kez League of Legends ile iş birliği yaptığını açıklamıştır (Url31). Oyuncuların kendi gerçekliğini yansıttığı yaşam simülasyonu sunan (The Sims, The Sims Social ve Second Life vb.) oyunlarda karakterlerin giyinme biçimleri oyuncunun gerçek yaşamdaki tercihlerine pararlellik göstermektedir. Oyuncuların, karakterlerin imajını oluşturma sürecindeki tercihleriyle oluşan kimliğin, kendi algıladığı öz kimliğinin topluluk içindeki yansıması olduğuna inanmaktadır.

Resim 51,52: The SiMs & Louis Vuitton (Url33).

Yaşamı kontrol etme şansı veren oyunlarda, oyuncular gerçek yaşamdaki istekleri ve hedeflerini oyunun karakterleri vasıtasıyla gerçekleştirmeye çalışmaktadır (Güngör,2012: 16). Turkle' (1995,2004) göre bu yeni siber figürler ya da oyunlar kullanıcılar için "*ilişkisel ürünler*' dir ve onlara karşı duygusal bir bağ gelişebilmektedir. Muonline' da deneyimli oyuncularla yapılan görüşmede, oyuncular oyundaki karakterlerini sevdiklerini, bazen oyun oynamayacakları halde karakterlerini görmek için oyuna girdiklerini, fakat daha çarpıcı olanı, beklenmedik bir anda oyun bir arkadaşıyla (yani onun avatarıyla) karşılaştığında tıpkı gerçek hayatta olduğu gibi heyecanlandıklarını ve ara sıra rüyalarında avatar karakterleri gördüklerini ifade etmişlerdir. Bu gözlem oyun karakterleri ve insan ilişkisinin farklı bir bilişsel alan yarattığı görüşünü desteklemektedir (Akt. Paker, 2007:14). Değişen yaşam stilleri, tüketici beklentileri, kolay ulaşılabilirlik, markaların fark edilme ihtiyaçları ile ortaya çıkan dijital mecralar, yaşanan pandemi sürecinin de katkısıyla daha etkin hale gelmektedir. Bu bağlamda moda dünyası da bu mecraları etkin bir şekilde kullanarak hedef kitleyle etkileşimi arttırmaya (Yengin ve Sağıroğlu, 2012: 1).

Dijital oyunların popülaritesi Covid 19 sürecinde özellikle gençler arasında daha da artması ve moda endüstrisi pazarlama mecrası olarak online oyun ve e-spor sektörünü kullanmasıyla pek çok marka geniş kitlelere ulaşarak marka bilinirliğini arttırma imkânı bulmuştur. Bu teknolojinin içine doğan gençlere ulaşmak isteyen diğer markalar da bu akıma katılarak dijital oyunları ve oyun karakterlerini işbirlikçi yaklaşımlarla moda pazarlama aracı olarak kullanmaya başlamıştır. (Wawrowski and Otola,2020: 242).

2.2.3.Dijital Defileler

Defileler moda dünyasının ürün tanıtımında başvurduğu yöntem olarak tanımlanmaktadır. Ancak Covid 19 sürecinde yaşanan kısıtlamalar sonucunda seyirci eşliğinde yapılması planlana defileler iptal edilmiş, bunun yerine bir konsept oluşturularak dijital mecralarda ekrandan seyredilebilecek şekilde planlanmıştır (Yüzbaşıoğlu, 2020:1). Bu dönemde Chanel, 2020 Metiers D'art defilesini Fransa'da tarihi Chenonceau Şatosu'nda sembolik

bir seyirciyle yapmış ve defile dijital ortamda yayınlanmıştır. Youtube'da 1,5 milyondan fazla kişi tarafından izlenen defile, Instagram'da da yüksek oranda etkileşim yakalayarak, takipçi sayısını artırmıştır (Url34).

Resim 53,54: Channel seyircisiz dijital defile (Url34).

Gucci 2020 defilesini Roma'da Rönesans döneminde kalan Palazzo Sacchetti'de gerçekleştirerek, dijital ortamda 12 saatlik yayınla müşterilerine sunmuştur (Url35). Giorgio Armani (2021) Milano'daki Armani Prive şovunu dijital olarak gerçekleştirmiştir (Url36).

Pandemi döneminde farklı bir yaklaşım yakalamaya çalışan Balmain ise Balmain SurSeine (Balmain Seine üzerinde) hashtag'ini belirleyerek bir şov tasarlamıştır.Bu defilenin bir diğer özelliği de popülerliği gün geçtikçe artan TikTok'ta da eş zamanlı yayınlanması olmuştur. Instagram moda markaları için çok güçlü bir platform olsa da 2020 yılında itibaren TikTok' un gücü sektör tarafından daha fazla dikkate alınmaya başlanmıştır. Örneğin Prada, TikTok'da yer alarak 100 milyon takipçisi olan Charli D'Amelio ile markanın Milano Moda Haftası'nda Sonbahar 2020 koleksiyonunun tanıtımında çalışmıştır.

Bu dönemde yapılan bir diğer çalışma da defilelerin sanallaştırmasıdır. 3D olarak tasarlanan kıyafetler özel hazırlanan podyum, ses, renk, ışık, kamera açısı, catwalk, sanal manken (avatar) gibi detaylarla, sanal moda şovları ile ürün tanıtımları yapılmıştır.

Resim 55, 56: Avatar Mankenlerle defile (Url37).

3D Moda Tasarım, Sanal Dijital Defile, 4K video formatında hazırlanan dijital defileler Moda Showlarında, Koleksiyon, tanıtımlarında dijital platformlarda sunulmaya başlamıştır. Özellikle bazı ülkelerde mankensiz defileler arttırılmış gerçeklik uygulamaları ile gerçekleştirilmiştir (Url37).

Resim 57,58: Mankensiz defile (Url38).

3.Sonuç

Bu makalede Endüstri 4.0 kapsamında ortaya çıkan dijital dönüşüm sürecinin tekstil ve moda tasarım, üretim ve pazarlama süreçlerine etkisini incelemek amaçlanmıştır. Dijital teknolojiler tasarımcıların, teknoloji

ve tasarımı bir araya getirerek, ürün üzerinde biçimsel farklılıklar oluşturmasını sağlamaktadır. Tekstil ve moda sektörü geçmişten günümüze yenilikçi süreçlere uyum sağlayan yenilikleri hızla avantaja çeviren bir doğaya sahiptir. Son yıllarda; yapay zekâ ve robot teknolojisinin gelişmesi, 3D yazıcılar, nesnelerin interneti ve akıllı fabrika sistemi, sürücüsüz arabalar gibi yeni buluşlar tasarımdan ve üretimde dijitalleşme sürecini başlatmıştır. Günümüzde rekabetin artması müşterilerin farklılık beklentisi bu teknolojilere olan ilgiyi arttırmış ve dijital teknolojilerle ilgili ARGE çalışmaları ağırlık kazanmaya başlamıştır. Pek çok tasarımcı bu teknolojilerle proje tabanlı tasarım tasarım gerçekleştirmekte sonuçlar moda şovlarında izleyicinin beğnisine sunulmaktadır. Bu çalışmalar sonucunda elde edilen tasarım bilgisi yeni formların, yeni biçimlerin müşterinin kullanımına sunulmasını sağlamaktadır. Ayrıca bu teknolojiler üretim süreçlerinde iş gücü, zaman, hız ve kalite gibi süreçler de işletmelere rekabet avantajı sunmaktadır. Pazarlama süreçlerinde özellikle pandemi döneminde yaşanılan kısıtlamalar sosyal ağlarda geçirilen zamanı arttırmış, youtube, tiktok, instagram gibi mecralar bu dönemde ünlü tasarımcıların defilelerinin sunumu için kullanılmıştır. Aynı zamanda bu mecralarda yer alan gerçek, sanal etkileyiciler ve dijital oyunlar ürün tanıtımı ve pazarlama, marka yerleştirme süreçlerinde kullanılmıştır. Dijital dönüşüm sürecinde yaşamımıza giren aynı zamanda pandemi sürecini tasarım, üretim, pazarlama süreçleri bağlamında kolaylaştıran dijital teknolojiler, müşterilerin farklılık, kalite beklentilerini ve ihtiyaçlarını karşılanmasında önemli rol oynamaktadır.

Kaynakça

AİA, (2014). "Akıllı" Yeni Dünya: Dördüncü Sanayi Devrimi", EKOIQ: Endüstri 4.0, 2014, Sabancı Üniversitesi Avrupa İşletmeler Ağı Ekibi, EKO IQ Dergisi,s, 4-5.

Ağca, G. ve Kozbekçi Ayranpınar, S. (2021). Moda sektöründe artırılmış gerçeklik ve sanal gerçeklik. yedi: Sanat, Tasarım ve Bilim Dergisi, 25, 1-15. doi: 10.17484/yedi.731854

Akbulut, D., (2009). Evrimsel Tasarım Yöntemi ve Yaratıcılığın Süreç İçerisindeki Yeri, Gazi Sanat ve Tasarım Dergisi sayı:2, s. 21

Amos, C., Holmes, G.& Strutton, D. (2008). Exploring the relationship between celebrity endorser effects and advertising effectiveness: A quantitative synthesis of effect size – International Journal of Advertising: The Quarterly Review of Marketing Communications, Vol. 27, No. 2, 209–234.

Arklan, Ü., Tuzcu, N. (2019). Dijital Çağın Bir Pazarlama ve Marka İletişim Aracı Olarak Etkileyiciler: Kanaatler, Kriterler ve Takip Nedenleri Üzerine Bir Araştırma, Selçuk İletişim, 2019, 12 (2): 969-1011.

Arribas, Verónica, and A. José. "Digital transformation of a small fashion house: a PLM implementation." *Global Fashion Conference*. 2016.

Arslanay, E. (2019). Bedensel topoğrafyalar: Iris van Herpen giysileri.

https://www.unlimitedrag.com/post/bedensel-topografyalar-iris-van-herpen-giysileri

Bayazıt, N., (2004). Endüstriyel Tasarımcılar İçin Tasarlama Kuramları ve Metotları, Birsen Yayınevi, İstanbul.

Bew, Sophia. (2018). The Metamorphosis of Alexander McQueen's Butterflies and Beetles. https://www.anothermag.com/fashion-beauty/10663/the-metamorphosis-of-alexander-mcqueens-butterflies-and-beetles

BretteL, M., Friederichsen N., Keller M., Rosenberg M., "How virtualization, decentralization and network building change the manufacturing landscape: An Industry 4.0 Perspective", International Journal of Mechanical, Industrial Science and Engineering, Vol: 8 (1), 2014, pp. 37-44.

BCG, (The Boston Consulting Group) (2017). Türkiye'nin Sanayide Dijital Dönüşüm Yetkinliği. Aralık 2017 Yayın No: TÜSİAD-T/2017,12- 589

Boissonneault, Tess., (2020).Tasarımcılar Ganit Goldstein ve Julia Koerner, doğrudan tekstile 3D baskıyı keşfediyor. https://www.3dprintingmedia.network/designers-ganit-goldstein-and-julia-koerner-explore-direct-to-textile-3d-printing/).

Bulat, F., (2019). "Üç boyutlu Yazıcılarla Elde Edilen Tekstil Yüzeylerinin Performans Özelliklerinin İncelenmesi" Yayınlanmamış Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi, Güzel Sanatlar Enstitüsü, Ankara.

Bulat, F. (27-28 Kasım 2021). *Dijital Dönüşüm Sürecinin Tekstil ve Moda Tasarımına Etkisi (Yeni Nesil Tasarımlar),* 4.Uluslararası Sanat ve Estetik Sempozyumu. İstanbul.

Buckley, P. J. (2011). International integration and coordination in the global factory. *Management International Review*, *51*(2), 269.

Cegindir, N. Y. (2018). An analysis of alteration in design from garment to fashion product. *New Trends and ssues Proceedings on Humanities and Social Sciences.* [Online]. *5*(6), pp 74–84. Available from:www.prosoc.eu

Çınar, K., Çınar, S. (2018). Temel Tasarım, KTO Karatay Üniversitesi Yayınları, Birinci Basım, Konya.

Freberg, K., Graham, K., McGaughey, K., & Freberg, L. A. (2011). Who are the social media influencers? A study of public perceptions of personality. *Public relations review*, *37*(1), 90-92.

Güngör, Z. (2012). Dijital İmaj: "Kendi" nin Simulasyonu mu Olmayana Ergi mi?.The Turkish Online Journal of Design Art and Communication. Cilt 2 Sayı 4, 13-17.

Gerbert, P., Lorenz, M., Rüßma, Harnisch, M., Engel, P., Justus, J., & Waldner, M. (2017). Industry 4.0: The Future of Productivity and Growth in Manufacturing Industries. Boston Consulting Group.

Gök, O.M. (2020). Tasarımda Sanal Modanın Yeri GSED, 2020; Cilt: 26, Sayı: 44: 222-228- DOI: 10.32547/ataunigsed.672040

Hart, Victor. (2020). Iris van Herpen'de Çağdaş Couture Teknikleri. https://www.thecuttingclass.com/contemporary-couture-techniques-at-iris-van-herpen/

Kantarcı, Ö., Özalp, M., Sezginsoy, C., Özaşkınlı, O. ve Cavlak, C. (2017). (2017). Türkiye'nin Sanayide Dijital Dönüşüm yetkinliği. *(The Boston Consulting Group). Yayın No: TÜSİAD-T/2017,12- 589.*

Kawamura, Y. (2004). The Japanese revolution in Paris fashion. Fashion Theory, 8(2), 195-223.

Kaempfer, Naomi. (2020). Ganit Goldstein ve Stratasys "WeAreAble" projesi. https://www.stratasys.com/en/resources/blog/direct-to-textile-3d-printing

Klein, M. (2020). Digital Transformation In Businesses And Its Drivers. Journal Of Business In The Digital Age Vol. 3 Issue 1. DOI: 10.46238/jobda.729499.

Koerner, Julia., (2020). Julia Koerner ARİD Koleksiyonu presentation. https://www.youtube.com/watch?v=iRvk5O-L5CI

Lu, Y. (2017). Industry 4.0: A Survey on Technologies, Applications and Open ResearchIssues, Journal of Industrial Information Integration, 2017, pp.1-10.

Menon, M., (2021). Cyber couture: Şimdi sanal giyim alışverişi yapmak için 8 dijital moda evi, https://vogue.sg/digital-fashion-houses/.

Ok.M. (27- 28 Kasım 2021). Dijitalleşen Dünyada Bilgisayar (Video) Oyunları ve Giyim Modası Etkileşimi. 4. Uluslararası Sanat ve Estetik Sempozyumu. İstanbul.

Oxman, Neri. (2014). Koleksiyon Hakkında, Gezginler, Bir Astrobiyolojik Keşif.

https://neri.media.mit.edu/projects/details/otaared.html

Özmen, Ebru. (2018) Sosyal Medya ve Modanın Dijitalleşmesi Arasındaki İlişkiyi Tanımlamaya Yönelik Bir Durum Çalışması: Y Kuşağı Örneği. Akdeniz Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi, (AKİL) Haziran (29) s. 128-150.

Özüdoğru, Ş. (2017). Modada melezleşme olgusu ve Japon moda tasarımcıları örneği. Sanat ve Tasarım Dergisi, 19, 123-137.

Paker,O.K. (2007). İletişimin Fast Food 'u: Sanal Diyarlarda Oyun, Chat ve Gizemli Yabancı. Editör.Özgür Yılmazkol, Nobel Yayın Dağıtım, Ankara.

Sağbaş, A., Gülseren, A. (2019). Endüstri 4.0 Perspektifinde Sanayide Dijital Dönüşüm ve Dijital Olgunluk Seviyesinin Değerlendirilmesi, / European Journal of Engineering and Applied Sciences, 2(2), 1-5, 2019.

Salamone, L., (2019). Dijital moda nedir? https://www.nssmag.com/en/fashion/20094/digital-fashion/image:214008. Erişim Tarihi:10.11.2021.

Sari, S. (2020). Alexander McQueen Giysi Tasarımlarında Deformasyon: Bir Vaka Çalışması. Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 24 (4) , 1577-1605.

Sezgin, Ş., Önlü, N., "Tekstilde Tasarım Olgusu" Tekstil ve Mühendis Yıl:6 Sayı 32 Nisan 1992

Schwab, K. (2017). The Fourth Industrial Revolution. Portfolio Penguin.

SCHUH Gunther, POTENTE Till, WESCH-POTENTE Cathrin, WEBER Anja Ruth ve PROTE, JanPhilipp,"Collaboration Mechanismsto Increase Productivity in the Content of Industrie4.0.", Robust Manufacturing Conference, 2014, pp.51-56.

Sher,D.(2020).Pangolın Scales BCI+Dress Project Adds Neurotechnology To A 3D Printed Dress. https://www.3dprintingmedia.network/pangolin-scales-bcidress-project-adds-neurotechnology-to-a-3d-printed-dress/.

Sönmez, S. (2016). Hüseyin Çağlayan'ın teknolojik tasarımları, https://www.dunyahalleri.com/huseyin-caglayanin-teknolojik-tasarimlari. Erişim tarihi: 10.11.2021.

Sawantt, Saili., (2021). Modada Üretken Tasarım ve 3D Baskı.

https://parametric-architecture.com/generative-design-and-3d-printing-in-fashion/

Terzi, N. & Gokce, C. (2017). Development Of E-Commerce In World And Turkey And The Impacts Of Marketıng Strategıes In E-Commerce On Turkey's Economy. PressAcademia Procedia , 3 (1) , 925-945 . DOI: 10.17261/Pressacademia.2017.675

Tkaczyk, J. (2016). Digital consumer: Trends and challenges. In The impact of the digital world on management and marketing. p.353-367. Poltext Publishing.

Toksarı, M. & Ercan, E. (2020). Showrooming ve Webrooming'i Kullanarak Ürün ve Hizmet Talep Eden Tüketicilerin Satın Alma Davranışlarının Karşılaştırılması: İskenderun Teknik Üniversitesi Öğrencileri Üzerine Bir Uygulama. Uluslararası Kültürel ve Sosyal Araştırmalar Dergisi (UKSAD), 6 (2), 644-655. DOI: 10.46442/intjcss.729579

TÜBİTAK Bilgem. (2019). Dijital dönüşüm nedir? Retrieved from https://www.dijitalakademi.gov.tr/.

Verner, Amy. (2020). Iris van Herpen. 2020 https://www.vogue.com/fashion-shows/spring-2020-couture/iris-van-herpen

Yankın, B.F., (2019). Dijital Dönüşüm Sürecinde Çalışma Yaşamı. Trakya Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi E-Dergi Cilt:7 Sayı:2 (1-38).

Yetmen, G. (2021). Lüks moda giyim markalarının dijital dönüşümü. IBAD Sosyal Bilimler Dergisi, (10), 161-187.

Yengin, D. (2010). Dijital Oyunlarda Şiddet Kavramı: Yeni Şiddet. Yayınlanmamış Doktora Tezi Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. İstanbul.

Yengin, D. A. & Sağıroğlu, Y. (2012). Dijital Ortamda Marka İletişimi: Tekstil Sektöründe Moda Bloglarinin Tüketici Üzerindeki Etkisi. Turkish Online Journal of Design Art and Communication, 2 (3), 1-9. Retrieved from https://dergipark.org.tr/tr/pub/tojdac/issue/13010/156756

Yıldız, Ş., ve Turunç, Y. (2019). Moda Tasarımcısı Issey Miyake'nin Koleksiyonlarının Tasarım Ögeleri Bakımından İncelenmesi, IBAD Sosyal Bilimler Dergisi, (Özel Sayı/Special Issue), 560,577.

Yumurtacı Hüseyinoğlu, İ. Ö. (2017). Bütüncül Kanal (Omni-Channel) Stratejisinin İncelenmesi: Gida Perakendecisinden Bulgular. Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Pazarlama Kongresi Özel Sayısı, 119-133. Retrieved from https://dergipark.org.tr/tr/pub/dpusbe/issue/29857/321502

Yüzbaşıoğlu, M. (2020). Dijital ve Fiziksel Defileler Bir Arada: Milano Moda Haftası, https://www.alem.com.tr/moda/dijital-ve-fiziksel-defileler-bir-arada-milano-moda-haftasi-1072748.

Wawrowski, B., & Otola, I. (2020). Social Media Marketing in Creative Industries: How to Use Social Media Marketing to Promote Computer Games? *Information*, *11*(5), 242. doi:10.3390/info11050242.

Wintle, Thomas. (2020). Aklınızı okuyabilen ve duygularınızı görselleştirebilen 'Pangolin' elbise. https://newseu.cgtn.com/news/2020-10-09/The-Pangolin-dress-that-reads-your-mind-and-visualizes-your-emotions-Us01Ko4Awg/index.html.(Erişim tarihi, 10. 11.2021).

URL1: Dijital Dönüşüm nedir?https://www.albertsolino.com/blog/dijital-donusum-nedir/

URL2: Dijital Dönüşümün Unsurları. https://www.akesltd.com/2020/12/07/dijital-donusum-danismanligi/

Url3: Dijital Dönüşüm. https://www.endustri40.com/havacilik-ve-savunma-sanayi-icin-dijital-donusum/

Url4: Alexander McQueen Dijital baskı elbiseler https://www.anothermag.com/fashion-beauty/10663/the-metamorphosis-of-alexander-mcqueens-butterflies-and-beetles

URL5: Issey Miyake, 2016 sonbahar- kış koleksiyonu. https://vogue.com.tr/defile/issey-miyake-2016-17-sonbaharkis. (Erişim tarihi, 10. 01.2022).

URL6: Issey Miyake, 2018 ilkbahar- yaz koleksiyonu. https://vogue.com.tr/defile/issey-miyake-2018-ilkbaharyaz. (Erişim tarihi, 10. 01.2022).

UL7:Iris van Herpen (URL17). 2020 https://www.vogue.com/fashion-shows/spring-2020-couture/iris-van-herpen AMY VERNER January 20, 2020. (Erişim tarihi, 10. 01.2022).

Urlf8: İris Van Herpen https://www.thecuttingclass.com/contemporary-couture-techniques-at-iris-van-herpen/)

URL9 Iris Van Herpen Lazer Kesim 3D Anamorphic Elbise.https://www.designboom.com/design/iris-van-herpen-spring-2019-paris-couture-01-23-2019/.(Erişim tarihi, 10. 01.2022).

Ur10: Stratasay, TreeASFOUR" ve Travis Fitch, Chro-Morpho" koleksiyonunu. https://www.irenebrination.com/irenebrination_notes_on_a/2021/03/3d-printing-on-fabrics.html).

URL11:Kelebek elbise, Stratasys, 2021. https://www.stratasys.com/explore/blog/2020/direct-to-textile-3d-printing. (Erişim tarihi, 10. 11.2021).

URL12: ARİD Koleksiyonu. https://re-fream.eu/pioneers/digital-vogue-between-synthetic-and-organic-processes/(Erişim tarihi, 10. 01.2022).

URL13:Julia Koerner,Stea Ceket. https://www.juliakoerner.com/setae).

URL14: SteaCekethttps://3dprintedart.stratasys.com/the-chromorpho-collection

URL15: Ganit Goldstein Multicolor Elbise (Url20). https://ganitgoldstein.com/#/3d-kimono/(Erişim tarihi, 10. 01.2022).

URL16: Neri Oxman, Otaared.https://parametric-architecture.com/generative-design-and-3d-printing-in-fashion/(Erişim tarihi, 10. 01.2022).

URL17: Anouk Wipprecht, http://www.anoukwipprecht.nl/bio. (Erişim tarihi, 10. 11.2021).

URL18: Pangolin elbise, https://newseu.cgtn.com/news/2020-10-09/The-Pangolin-dress-that-reads-your-mind-and-visualizes-your-emotions-Us01Ko4Awg/index.html (Erişim tarihi, 10. 11.2021).

URL19: Hüseyin Çağlayan, https://www.dunyahalleri.com/huseyin-caglayanin-teknolojik-tasarimlari. (Erişim tarihi, 10. 11.2021).

URL20:Kinematik elbise. https://n-e-r-v-o-u-s.com/projects/albums/kinematics-dress-4/content/kinematics-dress-12/. (Erişim tarihi, 10. 11.2021).

URL21: Oleg Soroko ve Minstev Kirill. https://parametric-architecture.com/generative-design-and-3d-printing-in-fashion/(Erişim tarihi, 10. 01.2022).

URL22: Jun Kamei, "Amphibio". https://3dprintingindustry.com/news/interview-jun-kamei-rca-designer-behind-our-3d-printed-gills-135353/(Erişim tarihi, 10. 01.2022).

URL23: Maria Alejandra Mora-Sanchez, LOOM. https://www.mariale.design/loom. (Erişim tarihi, 10. 01.2022).

URL24: Matija Čop. https://parametric-architecture.com/generative-design-and-3d-printing-in-fashion/(Erişim tarihi, 10. 01.2022).

URL25: Behnaz Farahi, "Yanardöner". http://behnazfarahi.com/Iridescence/ (Erişim tarihi, 19. 01.2022).

URL26: Görünmez Ayakkabı**.** https://www.theverge.com/2013/2/7/3964780/3dlt-takes-its-3d-printing-site-down-in-response-to-copyright-issues. (Erişim tarihi, 10. 11.2021).

URL27: Dijital Giysi modası b. https://ecowarriorprincess.net/2020/09/virtual-digital-fashion-sustainable-fashion/.(Erişim tarihi, 10. 11.2021).

URL28:Lu do Magaluhttps://www.instagram.com/magazineluiza/ 23.11.2021, (Erişim tarihi, 23. 11.2021).

URL29: Bermuda, Blawko, Lilmiquela, https://www.instagram.com/p/BmKQL5DFtcd/,23.11.2021. (Erişim tarihi, 23. 11.2021).

URL30: Margot, Shudu, Zhi,
https://www.instagram.com/p/BnGmYwzF6nR/,23.11.2021, (Erişim tarihi, 23. 11.2021).

URL31: League of Legends. https://www.wired.com/story/luxury-fashion-brands-video-games-shopping/.(Erişim tarihi, 10. 11.2021).

URL32: Final fantasy. https://bigumigu.com/haber/louis-vuitton-un-yuzu-video-oyunu-kahramani/

URL33: The SiMs & Louis Vuitton. https://www.fandomspot.com/sims4-louis-vuitton-cc/

URL34: Channel, Seyircisiz dijital defile, https://www.amerikaninsesi.com/a/chanelden-salgin-golgesinde-digital-defile/5687701.html. (Erişim tarihi, 10. 11.2021).

URL 35: Gucci defile. 2020.https://playtusu.com/haber/2020/07/gucciden-12-saatlik-canli-yayin/

URL36: Armani Defile, https://www.ntv.com.tr/galeri/yasam/giorgio-armaniden-dijital-defile,otxSrOCR9kqzeIRRiuEeQA/z4tMOg8V1UaGYwqstzfXFQ (Erişim tarihi: 13.11.2021).

URL37: Avatar Mankenlerle defile, https://tr.masterkey.com.tr/masterkey/3d-koleksiyon-sanal-defile/.(Erişim tarihi, 10. 11.2021).

URL38: Mankensiz defile, https://tr.masterkey.com.tr/masterkey/3d-koleksiyon-sanal-defile/.(Erişim tarihi, 10. 11.2021).

BÖLÜM XI

ÇALIŞAN MOTİVASYONU ÜZERİNE GÜNCEL BİR TARTIŞMA: COVID-19 SALGIN ETKİSİ

A Current Discussion on Employee Motivation: The Impact of The COVID-19 Pandemic

Özge ERDURAN TEKİN[1]& Muhsin AYDIN[2]

[1](Doktor A. Öğr.Gör.), Milli Savunma Üniversitesi,
e-mail: oerduran@hho.msu.edu.tr
ORCID: 0000-0002-4052-1914

[2](Öğr.Gör.), Milli Savunma Üniversitesi, muhsinaydiin@gmail.com
ORCID: 0000-0001-7932-9076

1. Giriş

Motivasyon her işletmede, çalışanların işletme hedeflerini gerçekleştirmesinde onları istekli kılabilmektedir. Motivasyon, çalışanın üretkenliğini arttırıp ve örgütsel hedeflere ulaşmaya teşvik edebildiğinden üzerinde durulması gereken bir olgudur.Bununla birlikte çalışan motivasyonunu etkileyebilecek birçok çevre unsuru da oluşabilmektedir. Bu anlamda 2020 yılında Covid-19 salgını ortaya çıkmıştır (World Health Organization(WHO), 2020a).

Ortaya çıkan salgının önlenmesi adına sosyal mesafe,evde kalma tedbirleri çalışma hayatını durdurmuştur(Goolsbee ve Syverson, 2021). Bu yüzden salgının neden olduğu çok çeşitli etkilerin yanında (tıbbi, sosyal ekonomik ve psikolojik) bazı mesleklerin yerine getirilmesinin (ör; sağlık çalışanları, hizmet sektörü çalışanları, öğretmenler) artık diğerlerinden daha riskli hale geldiği ifade edilmektedir (Baker vd., 2020: 5). Dolayısıyla karşı karşıya kalınan zorlukların hem çalışanlar hem de toplum üzerinde belirli etkilerinin olması, bu etkiler ile davranışlarda ve toplum yapısında değişiklikler meydana getirmesi de kaçınılmaz bir durumdur.

Bununla birlikte çalışma ortamının sağlıklı bir çevrede olmasının (temiz, güvenli ve rahat) hem çalışanlar hem de işletmeler için önemlidir (Shahhosseini ve Nadi, 2015: 723). Bu sebeplerden dolayı çalışan motivasyonunun sağlanması, muhtemelen her işletmenin endişe kaynaklarından biri olmaya devam etmektedir.

Covid-19 salgını işletme faaliyetlerinin sürdürüldüğü çevrenin bir bağımsız değişkeni (Koçel, 2011) olarak ifade edilebilinir. Ayrıca salgının farklı alanlarda yapmış olduğu etkilerden dolayı ilgili bilimsel bilgiler de onunla ortaya çıkmaktadır (Xiang vd., 2020: 1739). Böyle olunca bireylerin mücadeleye ilişkin davranışlarında belirsizlikler meydana gelmekte (Aydoğan ve Kutlu, 2021: 1741), motivasyonları etkilenebilmektedir.Salgının ürettiği etkileri tespit etmek ve çözüm üretmek için farklı bilim alanlarının beraber çalışmasına ihtiyaç duyulmaktadır (Holmes vd., 2020: 547).

Yukarıda belirtilen sebeplerden dolayı bu kitap bölümünde salgının, çalışanların motivasyonu üzerindeki etkilerini inceleyen çalışmaların sonuçlarını ortaya koymak amaçlanmıştır. Bölümde Covid-19 salgınının çalışanların motivasyonları üzerine etkileri sistematik alan yazın taraması (SLR) yapılarak açıklanmıştır.

Dolayısıyla çalışma biçimlerini önemli ölçüde değiştiren Covid-19 salgınının motivasyona etkilerini ortaya koymak hem yöneticiler hem de karar-vericiler için önem arz etmektedir. Bu kitap bölümünün, Covid-19 salgını gibi bağımsız bir çevre değişkeninin şekillendirdiği çalışanlara ait motivasyon kaynaklarını ortaya koyarak belirtilen öneme katkı sağlayacağı değerlendirilmektedir.

2. Kavramsal Çerçeve

2.1. Motivasyon Kavramı

Latince de karşılığı *"movore"* kökünden gelen motivasyon kavramı Türkçe alanyazında hareket etmek anlamını karşılamaktadır (Şimşek vd., 2008: 145).Motivasyon, *"bir şeyi başarmak ve başarıya ulaşmak için birini bir şeyler yapmaya iten bir tür içsel dürtü"* olarak tanımlanmaktadır (Thohir, 2017: 20). *"Amaç odaklı davranışa yönelik istek ve eylem"* olarak da ifade edilmektedir (Hu vd., 2016: 5). İş motivasyonu ise *"bireysel ve örgütsel*

hedeflerin tatminine ulaşmak için özenle yönlendirilen herhangi bir eylem veya faaliyette hem içten hem de dıştan isteklilik ve güç" olarak tanımlanmaktadır (Riyadi, 2015: 56). İş motivasyonu çalışanları işletme amaçlarına ulaşmaya yönlendiren bir koşul veya enerjidir (Sugiarto ve Putra, 2020: 162). Motivasyon kavramının alanyazında bulunan tanımları incelendiğinde üç anaunsur dikkat çekmektedir. Bunlar; i) hareket eylemini başlatmak, ii) davranışı yönlendirmek ve iii) davranışı sürdürmek olarak belirtilen bu unsurlar motivasyonun temelini oluşturmaktadır. Bu üç unsur işletmede davranışları belirlemek için birbiri ile ilişkilidir (Steers, vd., 2004: 379). Motivasyon sürecinin genel şeması, Şekil 1.'de sunulmuştur.

Şekil 1. Genel Motivasyon Süreci

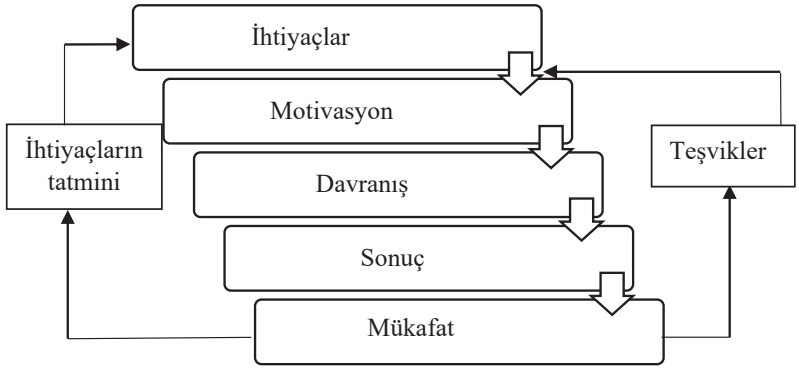

Kaynak: Khlivna vd., 2020: 340

Kaynak: Khlivna vd., 2020: 340

Motivasyon içsel ve dışsal motivasyon olarak ayrılmaktadır (Sönmez, 2020: 158). Buna göre, bir çalışanı motive etmenin iki yolu vardır: ilk yöntem, kişiyi belirli eylemlere yönlendiren ve istenen sonuçlara götüren güdülere dayanarak çalışan üzerinde harici bir etki yaratmayı içerir.İkincisi ise motivasyon yöntemi ise çalışan üzerindeki eğitim ve öğretim etkisi yoluyla işte gerekli motivasyonların oluşumuna odaklanır (Khlivna vd., 2020: 340). Bir başka anlatımla,içsel motivasyon kişinin benliğinin farkında olarak kendini bilerek amaçlarına ulaşabilmek adına kendi içerisinden bir güç araması/bulması anlamına gelmektedir. Dışsal motivasyonda ise kişinin benliğinin dışında gelen maddi veya sözlü uyarıcı ile amacına ulaşabilmek adına bir güç aratması/kazandırılması

anlamına gelmektedir. (Şimşek ve Canbay, 2021:248). Genel olarak ücret, eğitim ve öğretim fırsatı, sağlık hizmeti, çalışmaların yöneticiler tarafından takdir görmesi, kapsamlı yan haklar ve ayın çalışanı seçimi gibi teşvikler çalışanları olumlu motive edebilirken (Habánik vd., 2018:79) çalışanların kıyaslama yolu ile iş yerinde motivasyonlarını düşüren unsurların terfi, ödül, gelir, prim ve sosyal haklar ile beklentilerin karşılanmaması olduğu ifade edilmektedir (Abbasoğlu, 2015: 53-82).

2.2. Motivasyonun İşletme Hayatında İlintili Olduğu Unsurlar

Bilindiği üzere motivasyon başarıya katkı sağlamakta (Millar, 2013: 73), performansı arttırmakta (Chen vd., 2009: 46), birim zamanda üretilen iş oranını arttırmakta (Shibayama vd., 2015: 614) kısacası işletmeyi üretken tutmaktadır (Alhassan ve Greene, 2020: 18). Bu bakımdan motivasyon özellikle yönetim biliminde önem verilen kavramlardan bir tanesidir (Ergül, 2005: 68). Motivasyonun önemli olmasında esas olan,işletme amaçlarına ulaşmasına izin vermesidir. Motivasyonu olmayan işletmelerin amaçlarına erişme imkânı olmayacağı için riskli bir durumda olacaklardır (Heryati, 2021). Tablo 1. motive edilmiş çalışanların işletme içinde sağladığı faydaları göstermektedir.

Tablo1. Motive Edilmiş Çalışanların İşletme İçinde Sağladığı Faydalar

Faydaları	**Yönü**	**Kaynak**
Artan bağlılık	Görevlerde en iyi çabayı gösterme	Heryati, 2021
Artan memnuniyet	İşletmede büyüme	Heryati, 2021
Artan gelişim	Daha fazla motive etme	Heryati, 2021
Gelişen verim	Üretkenliğin artması	Heryati, 2021
Düşük devamsızlık	Çalışmaya istekli olma	Bitesize, 2021
Elde tutulması	Deneyim sahibi olması, işe alım maliyetlerini düşük tutması	Bitesize, 2021

İlişkilerin iyileştirilmesi.	Değişiklikleri itirazsız kabul etme olasılığı	Bitesize, 2021
İyileştirilmiş kalite ve müşteri hizmetleri	Daha kaliteli ürünler ve hizmet sunma olasılığı	Bitesize, 2021

Kaynak: Tablo 1, Bitesize, (2021) ve Heryati, (2021)'nin bulguları ile yazarlar tarafından oluşturulmuştur.

Motivasyon üretkenliğinin önemli bir öncülüdür ve yine çalışanların temel fiziksel ve mental gereksinimlerinin belirlenmesinde ciddi bir öneme sahiptir (Deci ve Ryan, 2014: 13). Çünkü, işletmelerdeki insan sermayesinin önemini fark etmek, işletmeyi tanımak anlamına da gelmektedir. Bu sebeple, işletmelerin amaç ve hedeflerine ulaşabilmesi için çalışan bireylerin nasıl ve ne şartlarda motive olabildiklerini öğrenmek ve bilmek önemlidir(Anyim vd., 2012: 31).Bireyler, çalışma hayatlarında ve çalışma dışı yaşam alanlarında motivasyona gereksinim duymaktadırlar (Shoenberger, 2014, 18). Çalışma hayatında motivasyon olmazsa olmaz bir kavramdır (Habánik vd., 79). Çünkü hedeflerin gerçekleştirilmesi ile bireyin motivasyonun arasında bir ilişki vardır (Luneneburg, 2011: 2).

Motivasyon, amaca yönelik davranışın başlangıcını, yönünü, yoğunluğunu, kalıcılığını ve kalitesini açıklamak için kullanılan teorik bir yapıdır (Maehr ve Meyer, 1997: 392). Bu kapsamda Tablo 2. iş motivasyonun sağlayan unsurları belirtmektedir.

Tablo 2. İş Motivasyonu Sağlayan Unsurlar

Finansal Motivasyon Unsurları	**Kaynak**
Maaş	Hitka, vd., 2017; Toppr, 2021, Kulchmanov ve Kaliannan, 2014
Parça başı ücret	Taylor, 2004
Performansla ilgili diğer ödemeler (primler dahil)	Toppr, 2021
Yan ödemeler	Hitka, vd., 2017; Toppr, 2021

Emeklilik	Toppr, 2021
Finansal Olmayan Motivasyon Unsurları	**Kaynak**
İyi bir çalışma ekibi	Hitka, vd., 2017
İş yerindeki atmosfer	Hitka, vd., 2017; Kulchmanov ve Kaliannan, 2014
Yönetici yaklaşımı	Hitka, vd., 2017; Kulchmanov ve Kaliannan, 2014
İş güvenliği	Hitka, vd., 2017; Kulchmanov ve Kaliannan, 2014
Adil değerlendirme sistemi	Hitka, vd., 2017
İş yerinde iletişim	Hitka, vd., 2017
Çalışma saatleri	Hitka, vd., 2017
Çalışma ortamı	Hitka, vd., 2017; Kulchmanov ve Kaliannan, 2014
İşin ilginçliği	Kulchmanov ve Kaliannan, 2014

Kaynak: Tablo 2. ilgili araştırma bulguları ile yazarlar tarafından oluşturulmuştur.

Tablo 2.'den de anlaşılacağı üzere yukarıda belirtilen farklı teşvik unsurlarının motivasyon üzerinde etkisi olduğu ifade edilmektedir (Rose ve Manley, 2011: 765). Motivasyon kavramı üzerinde önem verilmesi gereken bir diğer detay ise motivasyonun yalnızca kişiler arasında farklılık göstermediği; aynı zamanda aynı kişi içinde de farklı zamanlarda, farklı durum ve koşullarda da farklılık gösterebileceğinin bilinmesidir(Locke ve Latham, 2004:388). Bu noktada salgın döneminde çalışan kişilerin çalışma motivasyonları üzerinde önemli değişiklikler gerçekleşebileceği göz önünde bulundurulmalıdır (Tuna ve Türkmendağ, 2020:3249).

2.3. Salgının Çalışan Üzerindeki Etkileri

Salgının çalışanlar üzerinde genel olarak beş etkeninin olduğu ifade edilmektedir. Bunlar: i) iş yeri izolasyonu, ii) akran tavsiyesi eksikliği, iii) iletişim eksikliği, iv) ailece dikkat dağıtan unsurlar (ani hastalanma, aile ziyaretleri vb.) ve v) çalışma yerinde aşırı rol verilmesidir (Prasad ve

Vaidya, 2020: 239). Bu bilinenler ve bilinmeyenler (Mubeen vd., 2020: 169)bireylerde bir takım duygudurum ve davranışlara neden olmuştur. Tablo 3. salgının neden olduğu duygudurum ve davranış değişikliklerini göstermektedir.

Tablo 3. Salgının Neden Olduğu
Duygudurum ve Davranış Değişiklikleri

Duygudurumu	**Kaynak**
Anksiyete	González-Sanguino vd., 2020
Stres bozukluğu	Mazza vd., 2020
Endişe	Niles vd., 2020
Ölüm korkusunu	Zheng vd., 2021
Sevgi ve ait olma ihtiyacı	Matias vd., 2020
Bireysel istikrarın etkilenmesi	Ryan vd., 2020
Davranışlar	**Kaynak**
Salgından koruma	Matias vd., 2020
Uyku düzenlerinin bozulması	Altena, 2020
Cinsel yalnızlık	Delcea vd., 2020
Panik satın alma	Matias vd., 2020
İntihar davranışı	Sher, 2020
Evde kalma ve sosyal izolasyon	Luchetti vd. 2020
Yalnızlık	Ryan vd., 2020

Kaynak: Tablo 3. ilgili araştırma sonuçları
ile yazarlar tarafından oluşturulmuştur.

Tablo 3 incelendiğinde, bireyin amaç odaklı davranışına yönelik istek ve eylemlerini (Hu vd., 2016: 5) engelleyecek önemli motivasyon bozucu unsurların oluştuğu görülmektedir. Salgın ile oluşan kaygının çalışanlarda var olan iş motivasyonunu etkilemesinden korkulmaktadır (Gazali ve Qurnain, 2022: 396). Bu durum çalışanların istedikleri performansı yakalamalarını ve devamlılığını etkilemektedir(Wolor vd.,

2020). İşletme amaçlarının gerçekleşmesi için salgın sürecinde yönetici ve karar-vericilerin çalışanlar aracılığı ile görecekleri işlerde bu hususları gidermeleri gerekmektedir.

2.4. Covid-19 Salgını ve Çalışma Hayatı

Covid-19 dahil olmak üzere salgınlara ilişkini önleyici davranışlar arasında el yıkama, maske takma, mesafe uygulama ve seyahat kısıtlamaları gibi önlemler yar almaktadır (Cvetković, 2020: 12). Tedbirler ise sosyal mesafe, karantina ve evde kalma uygulamalarıdır (WHO, 2020b: 1). Salgın sürecinin tedbirlerinden biri olan karantina uygulaması travma sonrası stres belirtileri, kafa karışıklığı ve öfke gibi olumsuz psikolojik etkiler yaratmaktadır (Brooks vd., 2020: 912). Üstelik anılan tedbirleri çoğuna katılımgönüllük üzerine olmuştur (Alexander ve Karger, 2020).

İfade edilen unsurlarla birlikte çalışanların motivasyonu açısından çalışma ortamı önem arz eder (Minor vd., 2014:1). Uygun bir çevrede dikkat dağıtacak unsurların çalışanlar üzerinde çok az etkisi olmakta (Lee ve Brand, 2005: 323) ve iş çevresi çalışan morali ile ilişkilendirilmektedir (McKnight vd., 2011: 467). Çalışanlar ve çalışma ortamları arasındaki ilişkinin, motivasyonu etkilediği (Taylor, 2015: 28) bilinmekte olup motivasyonu etkileyen birtakım dinamikler bulunmaktadır (Roberts vd., 2007). Özetle, örgüt çevresinin, çalışan motivasyonu üzerinde doğrudan bir etkisi vardır (Zacharias, vd., 2021: 296).

Salgının etkilediği çalışma ortamında işletmeler çalışanlarına ücretsiz izin vermiş, işten çıkarmış(Tuna ve Türkmendağ, 2020:3247) veya uzaktan çalışma benzeri uygulamaları gündemlerine almışlardır (Aydoğan, 2021a: 1414). Çünkü salgınlar hayatta kalmak için bir tehlike olarak değerlendirilmekte(Esen, 2017: 73) olup çarpıcı bir şekilde ölüm korkusunu tetiklemiştir (Zhang vd., 2021: 1).Hem çalışma hayatının hem de özel hayatın evin içerisinde yaşanması, iş yaşam dengesinin bozulmasına,kaygı ve strese sebep olmaktadır(Yılmaz ve Sağlam, 2021: 534).Kısacası çalışma hayatında işsizlik (Blustein vd.,2020) ve yoksullukta büyük artış (Laborde vd., 2020) gözlemlenmiştir.

Farklı iş kolları ve sektörlerde bilgi teknolojilerine yönelik ürünlerin kullanılmasının artması (Paker ve Koçtaş Çotur, 2022: 166), örneğin

ABD'de %37 (Dingel ve Neiman, 2020), Kanada'da %41 (Gallacher ve Hossain, 2020) oranında uzaktan çalışma biçimine geçilmesi işletmelerin yönelimlerine dair bir fikir vermektedir. Şekil 2 belirtilen dinamikler altında şekillenen çalışma ortamının nasıl olabileceğine dair bir vizyon sağlamaktadır.

Şekil 2. Salgın ile Şekillenen Çalışma Ortamına İlişkin Bir Vizyon

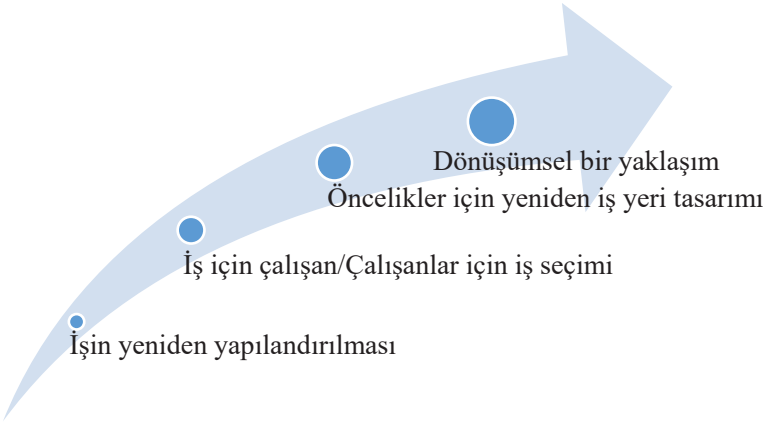

Kaynak: Boland vd., (2020: 3,4,5)' de yer alan bilgiler ile yazarlar tarafından oluşturulmuştur.

Birçok işletme, çalışanlarını korumak için yeni bir çalışma biçimine geçmek zorunda kalmıştır (Boland vd., 2020: 2). Çünkü iş sürekliliği açısından işletmelerin sistemsel eksiklikleri ve hazırlıksızlıkları mevcuttur (Gigauri, 2020: 6). Bu durum birçok çalışanın yeterli eğitim ve kaynakolmadan bu sürecin içinde olmasına neden olmuştur (Como vd., 2021: 46). Hali ile salgın iş-yaşam çatışmasına maruz kalmada değişimler yaratmıştır (Schieman, 2021: 1). Salgının çalışma hayatı ile ortaya çıkardığı dinamikler çalışanların rutin çalışma biçimlerinde ve çalışmasına ilişkin zihinsel durumlarına etki ettiğinden çalışanların iş yerindeki amaçları gerçekleştirmeye ilişkin isteklerini de etkilenmiş gözükmektedir.

3. Metodoloji

Bu kitap bölümünde, çalışanların motivasyonu üzerine mevcut literatürün derlenmesi ve sentezlenmesi ile sistematik bir inceleme sunmaktadır. Bölümde Covid-19 salgınına ilişkin bilimsel bilginin eksikliği (Koh ve McCormack, 2006: 102) göz önünde bulundurularak, salgının çalışanların motivasyonunu etkileyen unsurları sistematik alanyazın taraması (Systematic Literature Review (SLR); Petticrew and Roberts, 2008) yapılarak tespit edilmiştir (ör; Aydoğan, 2021b). Sistematik alanyazın taraması, belirli bir konu, belirli bir araştırma veya en son ilgilenilen fenomenle ilgili tüm önceki araştırma sonuçlarını değerlendirmeyi, tanımlamayı ve analiz etmeyi amaçlayan bir araştırma yöntemidir (Perry ve Hammond, 2002). İlgili veriler ışığında çalışanlarının yönetiminde değerlendirilmeye alınması gereken konular ortaya konmuştur (Pickering ve Byrne, 2013).

4. Bulgular

Bu kitap bölümü, salgının daha zor ve tehlikeli hale getirdiği çalışma hayatında çalışanların motivasyonlarını etkileyen unsuları ortaya koyan çalışmaları mevcut alan yazını gözden geçirerek sunmaktadır. Bu kapsamda elde edilen araştırma bulguları aşağıda sunulmuştur.

Motivasyonun performansın öncülü olduğu (Deci ve Ryan, 2014) düşünüldüğünde salgın süresinde alınan ücretin çalışanların performansı üzerinde en yoğun etkiye sahip olduğu anlaşılmıştır (Sembiring, vd., 2020: 64). Motivasyon ile sağlamlılık arasında ilişki olduğundan (Zu ve Li, 2021: 1) çalışanlara ilişkin öz disiplin ve psikolojik sağlamlık düzeyi ile iş performansı arasında olumlu bir ilişki mevcuttur(Erhan, 2021:126).

Eğitim (*ör; online eğitimler, atölye aktiviteleri, koçluk seansları, liderlik becerileri, zamanı yönetme becerileri, iletişim becerileri vb.)*faaliyetlerinin, örgüt içi güven ve salgının etkilerini yönetecek örgüt kültürünün oluşturulmasının *(karşı karşıya kalınan durumların açık ve net şekilde ele alan, olası riskleri hesap eden ve seri hareket edip bu durumlarda da sürekli çalışanları ile iletişim halinde olan)* motivasyonu etkileyeceği ifade edilmektedir (Uluslararası Çalışma Örgütü (ILO), 2020). Örneğin;

uzun yolculuklardan ve seyahatlerden kurtulan birçok çalışan bu zamanı harcamak için daha verimli yollar bulmuştur. Bu bakımdan çalışanların %80'i evden çalışmaktan keyif aldıklarını bildirmiş,%40 daha üretken olduğunu ifade etmiştir (Boland vd., 2020: 2).Salgın sürecinden ortaya çıkan esnek çalışma saatleri çalışanların dengesini kurmak istedikleri iş-yaşam konusunda kolaylık sağlamaktadır (Bailey ve Kurland, 2002:338).

Tasarruf sağlama, ev ile ilgilenebilme, özerklikten dolayı verimli çalışma, esnek ve rahat çalışma ile sağlıklı bir ortam olması çalışan motivasyonunu arttırırken, ev ortamında çalışamama, artan iş yükü, işten çıkarma ve bozulan iş ortamı da motivasyonu azaltmıştır (Tuna ve Türkmendağ, 2020: 3246). Bu kapsamda iş güvensizliğinin depresyon ve kaygı üzerinde önemli bir etkisi olduğu ifade edilmektedir (Obrenovic vd., 2021: 1).

Çalışanlara ait motivasyonun yönetici ve çalışanlar ile olan ilişkiden, işyerinin altyapısından ve kullanılan teknolojiden etkilendiği belirtilmektedir (Yeşilkuş ve Özbozkurt, 2021: 110). Çalışma hayatlarına bu şekilde devam eden bireylerin salgın şartlarında ellerindeki işten olma korkusundan, kendi işlerine olan bağımlılıklarından, kendilerini ispat etme telaşından, sorunlardan kaçınmaktan ve kendilerinden başkasına da güven duyamamalarından dolayı da motivasyonları etkilenmiştir (Mamatoğlu ve Aksoy, 2021:259). Çalışanların iş-ev kaynak hazırlığı, iş-aile çatışmasını olumsuz etkilemiş ve bu da iş motivasyonuna yansımıştır (Amin ve Raudhoh, 2021: 738). Çünkü salgının yarattığı belirsizlik iş akışında aşırı iş rolü yükü ile rol belirsizliğine neden olarak işletmelerde stresin artmasına ve performansın düşmesine sebep olabilecek rol çatışmalarını ortaya çıkarmıştır (Saleem vd., 2021: 3).

Tüm bunlar dikkate alındığında, salgının neden olduğu stresin çalışanın iş motivasyon üzerinde pozitif etkisi olduğu, tehdidin ise yönetsel motive araçları üzerinde negatif etkisi olduğu belirtilmektedir(Yılmaz ve Sağlam, 2021: 518). Çünkü salgın sürecinde bazı bireylerde içsel motivasyon düşüktür (Tekin, 2020: 1130). Çalışanlar iş arkadaşı desteğinden yoksun olarak gönüllü işten ayrılma niyeti yaşamışlardır (Kmieciak, 2021). Ayrıca işyeri izolasyonunun çalışan tutumu, davranışı, performansı ile bir ilişkisi mevcuttur (Sahai vd., 2020: 2745). İşyeri izolasyonunun,

iletişim eksikliğinin, ailedeki dikkat dağınıklığının, aşırı rol yükünün, mesleki stres faktörlerinin, rol belirsizliğinin, rol çatışmasının, kariyer ve iş kontrolünün performansını etkilediği belirlenmiştir (Prasad ve Vaidya, 2020: 235). Örneğin; uzaktan çalışmaya geçiş, çalışanların günlük olarak gerçekleştirmesi gereken görevlerle ilgili bilgi, talimat ve beklentilerinde belirsizliğe yol açtığından, belirsizlik salgın süresince çalışanlar için bir sorun haline gelmiştir (Prasad ve Vaidya, 2020).

Öte yandan bazı çalışanların salgın sürecinde tedirgin oldukları, fazla mesai yaptıkları, yetersiz araç gereç ile çalışmaya devam ettikleri, sevdikleri ile görüşemedikleri, korku, stres ve iş kaybı endişesi yaşadıkları, kendilerini değersiz hissettikleri, motivasyon düşüklüğü yaşadıkları, ihtiyaçlarını öteledikleri tespit edilmiştir (Yelkikalan vd., 2020: 151-153-155-157). Bu nedenle çalışanlar salgın sırasında gıdayı ilgilendiren fizyolojik ihtiyaçlar ile günlük ve işyerinde çalışırken gereksinim duyduğu güvenlik ihtiyaçları üzerine odaklanmıştır (Wolor vd., 2020: 81). Maslow (1943)'a göre alt düzey ihtiyaç karşılanmadan bir üst düzey ihtiyaca geçilmemektedir (Koçel, 2011: 623).

Tüm bunlara rağmen çalışanlar bulaşı riskini göze alarak çalışma hayatına devam etmişlerdir. Tehlikeli davranışlar ihtiyaçlar karşılanmadığında ortaya çıkabilmektedir. Çünkü, çalışanlar ortaklaşa anlamlı normatif gerekçeler oluşturarak zararlı davranışların *(ör: çalışma hayatı esnasında bulaşıya yakalanma gibi)* olumlu değerine*(ör: bireysel ya da aile ihtiyaçlarını karşılayacak kazanç elde etme)* inanmaktadır (Amiot vd., 2013: 2146-2147). İfade edilen tüm unsurların çalışan motivasyonunu etkileyebileceği değerlendirilmektedir. Tablo 4. elde edilen veriler ışığında, çalışan motivasyonunu etkileyen unsurları göstermektedir.

Tablo 4. Çalışan Motivasyonunu Etkileyen Unsurlar

Unsurlar	**Kaynak**
Yeterli eğitim ve kaynak	Como vd., 2021
Meslektaş desteği	Nugayen ve Tran, 2021; Aguiar-Quintana vd., 2021; Oakman vd., 2020

Güvenlik	Wolor vd., 2020
İş güvenliği	Obrenovic vd., 2021: Wolor vd., 2020
İletişim	Prasad ve Vaidya, 2020; Wolor vd., 2020
Yönetim desteği	Lee, 2021; Wunderlich ve Lokke, 2020; Prasad ve Vaidya, 2020; Wolor vd., 2020
Çalışma saatleri	Wolor vd., 2020
Aile ve eş desteği	Luo vd., 2021; Rawal, 2021
Sosyal destek eksikliği	Slavković vd., 2022; Janson ve Del Cid, 2021
Tanıma ve takdir	Wolor vd., 2020
İş rolü yükü	Saleem vd., 2021
Rol belirsizliği	Saleem vd., 2021
İş arkadaşı desteği	Kmieciak, 2021
Meslektaşları arasında iyi ekip çalışması	Wolor vd., 2020
İş yeri izolasyonu	Sahai vd., 2020
İş yaşam dengesi	Amin ve Raudhoh, 2021
Öz Disiplin	Erhan, 2021
Psikolojik sağlamlılık	Zu ve Li, 2021
Ev ile ilgilenebilme	Tuna ve Türkmendağ, 2020
Örgüt içi güven	ILO, 2020
Örgüt Kültürü	ILO, 2020
Tasarruf sağlama	Tuna ve Türkmendağ, 2020
Evde Verimli çalışma	Tuna ve Türkmendağ, 2020
Evde esnek ve rahat çalışma	Tuna ve Türkmendağ, 2020
Evde sağlıklı bir ortam olması	Tuna ve Türkmendağ, 2020
Kullanılan teknoloji	Yeşilkuş ve Özbozkurt, 2021
Kendini ispat etme telaşı	Mamatoğlu ve Aksoy, 2021

Başkasına güven duyamama	Mamatoğlu ve Aksoy, 2021
Belirsizlik	Saleem vd., 2021
Stres	Yılmaz ve Sağlam, 2021
İhtiyaçlarını ötemeleri	Yelkikalan vd., 2020

Kaynak: İlgili araştırma bulguları ile yazarlar tarafından oluşturulmuştur.

Tablo 4.'ten de anlaşılacağı üzere salgının hem bireyde hem de çalışma hayatı üzerinden işletmelerde yarattığı değişimler, çalışanların iş motivasyonunu etkileyebilecek unsurların doğmasına neden olmuştur.

5. Sonuç

Çalışabilmek, ihtiyaç sahibi olarak çalışanların günlük ihtiyaçlarını karşılamaya devam etmeleri için yapmaları gereken bir seçimdir. Ancak belirsizlikleri ile salgının yayılmasına yönelik endişeler toplumsal hayatı etkilediği gibi çalışma hayatını da etkilemeye devam etmektedir. Yayılımı önlemek için birçok iş yeri kapatılmış, iş yeri izolasyonları oluşturulmuş veya evden çalışmalar başlamıştır. Salgın süresince işlerini yürütmeye devam eden işletmeler, çalışanlarının güvenliğini sağlamak için maske ve el dezenfektanı uygulamasına gitmişlerdir. Ancak dünya çapında çoğu işletmede çalışanların önemli bir kısmı bu ekipmanları elde etmek de dahi zorlanabilmektedir. Çalışma hayatı bulaşı kaygısından dolayı normalde olduğundan daha az başkalarıyla iletişim kurarak geçmektedir. İlaveten kişisel veya ailevi ilişkiler nedeniyle ek streslerle karşı karşıya kalınabilmektedir. Bunlardan ötürü çoğu çalışan işi ile meşgul olmak ve motive olmak konusunda ekstra zorluk hissetmektedir.

Covid-19 salgınının yayılmasını yavaşlatmak amacıyla alınan kapanma ve izolasyon tedbirleri hem çalışanlar hem de işletmeler için maddi ve manevi çeşitli kayıplara sebep olmaktadır (Petzold vd., 2020; Watkins ve Roberts, 2020).İş motivasyonu da kayıp yaşanılan alanlardan biridir. Bu bakımdan iş motivasyonunun korunmaya nasıl devam edilebileceği yöneticiler açısından çalışma alanı olmuştur. Öte yandan zorlaşan işletme

amaçları için gerekli işlerin yapılmasını sağlayan çabaların (Kuruşcu ve Aydoğan: 2018) kaynağı olan motivasyona gereksinim daha da artmış gözükmektedir. Çalışanlar bir taraftan salgın sürecinin zorlukları ile baş etmek zorunda kalırken, bir taraftan da onlardan çevrimiçi de olsa çalışmaya devam etmeleri ve hizmetlerini verimli bir şekilde sunmaları beklenmiştir.

Bu noktada çalışanların motivasyonları üzerinde birçok farklı boyuttaki dinamik etki yapabilmektedir. Bu etkilerin bireyin beden ve ruh sağlığı için önemi düşünüldüğünde motivasyonun sağlanması hem bireysel düzeyde hem yönetsel düzeyde ilave çabaları gerektirecektir. Bu anlamda yöneticiler tarafından yaratılacak pozitif bir örgüt kültürü motivasyonu artırmaktadır (Yıldırım vd., 2016). Çünkü motivasyon en temel de çalışan verimliliğini ve performansını iyileştirerek kişinin yaptığı çalışmalara ilham vermektedir (Kamery, 2004). Bu sayede de örgüte olan bağlılık ve çalışmaya karşı olan isteklilik giderek gelişmektedir (Ekerman, 2006). Covid-19 salgınının neden olduğu zorlu yaşam olayları karşısında çalışanların motive olmalarını sağlamak için örgüt yöneticileri tarafından ek yardım planlarının hazırlanması ve uygulamaya konulmuş olması önemlidir (Deal vd., 2010). Bu yardım programları en temelde çalışanlar arasındaki iletişimi geliştirmeye, çalışanların örgüte olan bağlılığını ve motivasyonlarını artırmaya yönelik olmalıdır.

Yöneticiler tarafından yürürlüğe alınabilecek bazı faaliyetler; ekip çalışanlarının öğle yemeğini çevrimiçi uygulamalar aracılığıyla birlikte yemesi, kısa ve resmi olmayan konuşmalar yapılması, birlikte çevrimiçi oyunlar oynaması, yeni becerilerin öğrenildiği tartışma ortamlarının yaratılması, çalışanların ev işlerine ve ailelerine zaman ayırabilmelerini sağlamak adına mesai saatlerinin esnek tutulması, egzersiz ve meditasyon gibi rahatlatıcı aktiviteler için rehberlik edilmesi, üyeler arasında iletişimi artıracak resim paylaşımına izin verilmesinden oluşabilmektedir. Önerilen bu faaliyetler uygulandığında bir taraftan salgının getirileriyle baş etmek zorunda olan, bir taraftan da işe devam etmek zorunda kalan örgüt çalışanları motive olabilecektir (Chanana ve Sangeeta, 2020). Bu durumda çalışanların salgınla baş etmelerine yardımcı olacaktır.

Tüm bunlardan yola çıkarak salgın gibi zorlu dönemlerin örgüt çalışanlarının motivasyonunu olumsuz yönde etkilediği görülmektedir.

Çalışan motivasyonunu yüksek tutmak için salgın süresince ortaya çıkan ve motivasyonu etkileyen unsurların yönetici ve karar-vericiler tarafından belirlenecek önlemler ile telafi edilmesi önem arz etmektedir.

Kaynakça

Abbasoğlu, Ş. (2015). *İş Görenlerde Örgütsel Adalet Algısı ve Örgütsel Adaletin Çalışanların İş Motivasyonu Üzerindeki Etkisi: Bir Devlet Hastanesi Örneği*, Atılım Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara.

Aguiar-Quintana, T., Nguyen, T. H. H., Araujo-Cabrera, Y., & Sanabria-Díaz, J. M. (2021). Do job insecurity, anxiety and depression caused by the COVID-19 pandemic influence hotel employees' self-rated task performance? The moderating role of employee resilience. *International Journal of Hospitality Management*,94, 102868.

Alexander, D., and Karger, E. (2021). *Do stay-at-home orders cause people to stay at home? Effects of stay-at-home orders on consumer behavior*, Working Paper, No. 2020-12, Federal Reserve Bank of Chicago, Chicago, IL. https://www.econstor.eu/bitstream/10419/230390/1/169563277X.pdf, (09.02.2022).

Alhassan, N., and Greene, E. (2020). Individual Approach to Employee Motivation: Is It Worthwhile in the 21 st Century?.*International Journal of Global Business*,13(1).

Altena, E., Baglioni, C., Espie, C. A., Ellis, J., Gavriloff, D., Holzinger, B., ... & Riemann, D. (2020). Dealing with sleep problems during home confinement due to the COVID-19 outbreak: Practical recommendations from a task force of the European CBT-I Academy. *Journal of sleep research*, 29(4), e13052.

Amin, S., and Raudhoh, S. (2021). The role of readıness of work-home resources and work motivatıon in minimizing work-famıly conflict in the Covid-19 pandem,c era.*Jurnal Aplikasi Manajemen*,19(4).

Amiot, C. E., Sansfaçon, S., and Louis, W. R. (2013). Investigating the motivations underlying harmful social behaviors and the motivational nature of social norms.*Journal of Applied Social Psychology*,43(10), 2146-2157.

Anyim, C. F., Chidi, O. C., and Badejo, A. E. (2012). Motivation and employees' performance in the public and private sectors in Nigeria. *International Journal of Business Administration*,3(1), 31.

Aydoğan, S. (2021a). Twitter Content Analysis Of The Remote Work Practice During Covid-19 Pandemic, *International Academic Social Resources Journal*, (e-ISSN: 2636-7637), 6, (30);1414-1426.

Aydoğan, s. (2021b). Examination of the interaction of the Covid-19 pandemic period and Maslow's hierarchy of needs: a review of the literature. *Socrates Journal of Interdisciplinary Social Researches*, 10, 144-166.

Aydoğan, S., ve Kutlu, F. (2021). Sağlık Bakanı Fahrettin Koca'nın Covid-19 Salgınında Sergilediği Dijital Liderliğin Analitik Hiyerarşi Süreciyle İncelenmesi (Twitter Vaka Çalışması).*İşletme Araştırmaları Dergisi*,13(2), 1737-1750.

Bailey, D. E., and Kurland, N. B. (2002). A review of telework research: findings, new directions, and lessons for the study of modern work. *Journal of Organizational Behavior*, 23(4), 383–400.

Baker, M. G., Peckham, T. K., and Seixas, N. S. (2020). Estimating the burden of United States workers exposed to infection or disease: a key factor in containing risk of COVID-19 infection. *PloS one*, 15(4), e0232452.

Bish, A., ve Michie, S. (2010). Demographic and attitudinal determinants of protective behaviours during a pandemic: *A review. British Journal of Health Psychology*, 15(4), 797–824. https://doi.org/10.1348/135910710X485826.

Bitsize, (2021). *The benefits of a motivated workforce*, https://www.bbc.co.uk/bitesize/guides/zdn992p/revision/1, (09.02.2021).

Brooks, S. K., Webster, R. K., Smith, L. E., Woodland, L., Wessely, S., Greenberg, N. and Rubin, G. J. (2020). The psychological impact of quarantine and how to reduce it: rapid review of the evidence. *The Lancet*, 395(10227), 912-920.

Boland, B., De Smet, A., Palter, R., and Sanghvi, A. (2020). *Reimagining the office and work life after COVID-19*.http://dln.jaipuria.ac.in:8080/jspui/bitstream/123456789/3224/1/Reimagining-the-office-and-work-life-after-COVID-19-final.pdf, (12.02.2022).

Blustein, D. L., Duffy, R., Ferreira, J. A., Cohen-Scali, V., Cinamon, R. G., and Allan, B. A. (2020). Unemployment in the time of COVID-19: A research agenda.*Journal of Vocational Behavior*,119, 103436.

Chanana, N., and Sangeeta. (2020).Employee engagement practices during COVID-19 lockdown. *Journal of Public Affairs*.doi: https://*doi*. org/10.1002/pa.2508.

Chen, G., Kanfer, R., DeShon, R. P., Mathieu, J. E., and Kozlowski, S. W. (2009). The motivating potential of teams: Test and extension of cross-level model of motivation in teams.*Organizational Behavior and Human Decision Processes*,110(1), 45-55.

Como, R., Hambley, L., and Domene, J. (2021). An exploration of work-life wellness and remote work during and beyond COVID-19. *Canadian Journal of Career Development*,20(1), 46-56.

Cvetković, V. M., Nikolić, N., Radovanović Nenadić, U., Öcal, A., K Noji, E., & Zečević, M. (2020). Preparedness and preventive behaviors for a pandemic disaster caused by COVID-19 in Serbia.*International Journal Of Environmental Research And Public Health*,17(11), 4124.

Deal. J. J., Stawiski, S., and Gentry, W. (2010). *Employees Perceptions Of Corporate Social Responsibility: The Implications For Your Organization*. Quick View Leadership Series, Center for Creative Leadership, USA.http://www.jenniferjdeal.com/wp-content/uploads/2014/08/EmployeePerceptionsCSR.pdf, (13.02.2022).

Deci, E. L., and Ryan, R. M. (2014). *The İmportance Of Universal Psychological Needs For Understanding Motivation İn The Workplace*. The Oxford Handbook of Work Engagement, Motivation and Self-Determination Theory.

Delcea, C., Chirilă, V. I., and Săuchea, A. M. (2021). Effects of COVID-19 on sexual life–a meta-analysis.*Sexologies*,30(1), e49-e54.

Dingel, J. I., and Neiman, B. (2020). How Many Jobs Can Be Done At Home?. *Journal of Public Economics*, 189, 104235.

Ekerman, G. (2006). Job enrichment and staff motivation.*Human Resource Management*, 183-191.

Ergül, H. F. (2005). Motivasyon ve motivasyon teknikleri.*Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*,4(14), 67-79.

Erhan, T. (2021). COVID-19 Pandemi döneminde öz disiplin ve psikolojik sağlamlığın iş performansına etkisi.*Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*,30(3), 126-141.

Esen, A. (2017). Sıhhî-i İctimâî Coğrafya kitaplarına göre İç Anadolu'da görülen salgın hastalıklar (1922-1926), *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, 60, 73-90.

Gazali, G., and Qurnain, N. (2022). Employment Termination Anxiety Issue During the Covid-19 Pandemic: The Role of Work Motivation and Employee Confidence: Empirical Evidence from Indonesia.*International Journal of Multicultural and Multireligious Understanding*,9(1), 395-403.

Gallacher, G., and Hossain, I. (2020). Remote work and employment dynamics under COVID-19: Evidence from Canada.*Canadian Public Policy*, 46(S1), S44-S54.

Gigauri, I. (2020). Effects of Covid-19 on Human Resource Management from the Perspective of Digitalization and Work-life-balance. *International Journal of Innovative Technologies in Economy*, (4 (31).

González-Sanguino, C., Ausín, B., Castellanos, M. Á., Saiz, J., López-Gómez, A., Ugidos, C., and Muñoz, M. (2020). Mental health consequences during the initial stage of the 2020 Coronavirus pandemic (COVID-19) in Spain. *Brain, Behavior, And İmmunity*, 87, 172-176.

Goolsbee, A., and Syverson, C. (2021). Fear, lockdown, and diversion: Comparing drivers of pandemic economic decline 2020.*Journal Of Public Economics*,193, 104311.

Habánik, J., Martošová, A., & Gullerová, M. (2018). Motivation of public sector employees.*Social & Economic Revue*,16(4), 79-85.

Heryati, R. (2021). *Why Employee Motivation is İmportant (and How to Improve It)*, https://inside.6q.io/employee-motivation-important/, (9.2.2022).

Hitka, M., Lorincová, S., Ližbetinová, L., & Schmidtová, J. (2017). Motivation preferences of Hungarian and Slovak employees are significantly different.*Periodica Polytechnica Social and Management Sciences*,25(2), 117-126.

Holmes, E. A., O'Connor, R. C., Perry, V. H., Tracey, I., Wessely, S., Arseneault, L., ... and Bullmore, E. (2020). Multidisciplinary research

priorities for the COVID-19 pandemic: a call for action for mental health science.*The Lancet Psychiatry*,7(6), 547-560.

Hu, A., Shewokis, P. A., Ting, K., and Fung, K. (2016). Motivation in computer-assisted instruction.*The Laryngoscope*,126, S5-S13.

ILO (International Labour Organization), (2021). *Working anytime, anywhere: The effects on the world of work*. https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---dgreports/---dcomm/---publ/documents/publication/wcms_544138.pdf, (12.02.2022).

Janson, M., Sharkey, J. D., and Del Cid, D. A. (2021). Predictors of mental health outcomes in grocery store workers amid the CoViD-19 pandemic and implications for workplace safety and moral injury.*International Journal Of Environmental Research And Public Health*,18(16), 8675.

Kamery, R. H. (2004). Motivational Techniques for Positive Reinforcement: A Review. AlliedAcademies International Conference. 8 (2), 91-96.

Kmieciak, R. (2021). Co-worker support, voluntary turnover intention and knowledge withholding among IT specialists: the mediating role of affective organizational commitment.*Baltic Journal of Management*. https://www.emerald.com/insight/content/doi/10.1108/BJM-03-2021-0085/full/pdf, (11.02.2022).

Khlivna, I., Kartashova, O., Filippova, V., Huba, M., Lysenko, O., & Smachylo, S. (2020). Modern Methods of Personnel Motivation in Public Administration.*International Journal of Management*,11(4).

Koçel, T. (2011). *İşletme yöneticiliği* (13. Baskı). İstanbul: Beta Yayınları.

Koh HK, McCormack M. Public health leadership in the 21st century. In: Kellerman B, ed. Working papers of the center for public leadership. Cambridge MA: Harvard University Kennedy School of Government, 2006:101–16. https://dspace.mit.edu/bitstream/handle/1721.1/55951/CPL_WP_06_07_KohMcCormack.pdf?sequence=1&origin=publication_detail, (13.02.2022).

Kulchmanov, A., and Kaliannan, M. (2014). Does money motivate employees? Empirical study of private and public financial sector in Kazakhstan.*International Journal of Business and Management*,9(11), 214.

Kuruşcu, M., ve Aydoğan, S. (2018). Liderlik Tarzı ile Örgütsel Vatandaşlık Davranışı İlişkisi: Bir Özel Eğitim Kurumunda Uygulama. *Savunma Bilimleri Dergisi*, 17(2), 167-206.

Laborde, D., Martin, W., and Vos, R. (2020). Poverty and food insecurity could grow dramatically as COVID-19 spreads. *International Food Policy Research Institute (IFPRI)*, Washington, DC.

Lee, S. Y., and Brand, J. L. (2005). Effects of control over office workspace on perceptions of the work environment and work outcomes. *Journal Of Environmental Psychology*, *25*(3), 323-333.

Lee, H. (2021). Changes in workplace practices during the COVID-19 pandemic: the roles of emotion, psychological safety and organisation support. *Journal of Organizational Effectiveness: People and Performance*. 8(1), 97-128.

Locke, E. A., and Latham, G. P. (2004). What should we do about motivation theory? Six recommendations for the twenty-first century. *Academy Of Management Review*, *29*(3), 388-403.

Luchetti, M., Lee, J. H., Aschwanden, D., Sesker, A., Strickhouser, J. E., Terracciano, A., & Sutin, A. R. (2020). The trajectory of loneliness in response to COVID-19. *American Psychologist*, *75*(7), 897.

Luo, Y., Feng, X., Zheng, M., Zhang, D., Xiao, H., and Li, N. (2021). Willingness to participate in front-line work during the COVID-19 pandemic: A cross-sectional study of nurses from a province in South-West China. *Journal of Nursing Management*, *29*(6), 1356-1365.

Lunenburg, F. C. (2011). Goal-setting theory of motivation. *International Journal Of Management, Business, And Administration*, 15(1), 1-6.

Mamatoğlu, N., ve Aksoy, Ş. (2021). COVID-19 Salgın Sürecinde Çalışanın Motivasyon Kaynakları: Pandemi Sürecinde Neden İşe Gitmek İstenir?. *Kıbrıs Türk Psikiyatri ve Psikoloji Dergisi*, 3(4), 250-260.

Matias, T., Dominski, F. H., and Marks, D. F. (2020). Human needs in COVID-19 isolation. *Journal of health psychology*, *25*(7), 871-882.

Mazza, M. G., De Lorenzo, R., Conte, C., Poletti, S., Vai, B., Bollettini, I., ... and COVID-19 BioB Outpatient Clinic Study group. (2020). Anxiety and depression in COVID-19 survivors: Role of inflammatory and clinical predictors. Brain, Behavior, And Immunity, 89, 594-600.

Maehr, M. L., and Meyer, H. A. (1997). Understanding motivation and schooling: Where we've been, where we are, and where we need to go.*Educational Psychology Review*,9(4), 371-409.

Millar, R., and Gillies, D. (2013). Successful learners': concept, chıldren's vıews, and classroom practıce.*Scottish Educational Review*,*45*(1), 68-81.

Minor, K. I., Wells, J. B., Lambert, E. G., & Keller, P. (2014). Increasing morale: Personal and work environment antecedents of job morale among staff in juvenile corrections.*Criminal Justice and Behavior*,41(11), 1308-1326.

McKnight, D. H., Ahmad, S., and Schroeder, R. G. (2001). When do feedback, incentive control, and autonomy improve morale? The importance of employee-management relationship closeness. *Journal of Managerial Issues*, 13, 466-482.

Mubeen, S. M., Kamal, S., Kamal, S., & Balkhi, F. (2020). Knowledge and awareness regarding spread and prevention of COVID-19 among the young adults of Karachi.*J Pak Med Assoc*,70(5), S169-74.

Niles, M. T., Bertmann, F., Belarmino, E. H., Wentworth, T., Biehl, E., and Neff, R. (2020). The early food insecurity impacts of COVID-19. *Nutrients*, 12(7), 2096.

Nguyen, H. N., and Tran, M. D. (2021). The effect of perceived organizational support on employee engagement during the COVID-19 pandemic: an empirical study in Vietnam.*The Journal of Asian Finance, Economics and Business*,8(6), 415-426.

Oakman, J., Kinsman, N., Stuckey, R., Graham, M., and Weale, V. (2020). A rapid review of mental and physical health effects of working at home: how do we optimise health?.*BMC Public Health*,20(1), 1-13.

Obrenovic, B., Du, J., Godinic, D., Baslom, M. M. M., and Tsoy, D. (2021). The threat of COVID-19 and job insecurity impact on depression and anxiety: An empirical study in the USA.*Frontiers İn Psychology*, 3162.

Paker, N., ve Çotur, Ö. K. Akıllı şehir mobil uygulamalarına yönelik kullanıcı tutumunun teknoloji kabul modeli aracılığıyla analizi.*Doğuş Üniversitesi Dergisi*,23(1), 165-180.

Perry, A., Hammond, N. 2002. Systematic reviews: The experiences of a PhD student. *Psychology Learning and Teaching*, 2(1), 32-35.

Petticrew, M., and Roberts, H. (2008). *Systematic reviews in the social sciences: A practical guide,* John Wiley & Sons. https://dl.uswr.ac.ir/bitstream/Hannan/131642/1/Systematic%20Reviews%20in%20Social%20Science.pdf. (12.02.2022).

Petzold, M. B., Bendau, A., Plag, J., Pyrkosch, L., Mascarell Maricic, L., Betzler, F., … Ströhle, A. (2020).Risk, resilience, psychological distress, and anxiety at the beginning of the Covid-19 pandemic in Germany. *Brain and Behavior*.http://doi.org/10.1002/brb3.1745

Pickering, C., and Byrne, J. (2013). The Benefits of Publishing Systematic Quantitative Literature Reviews For Phd Candidates And Other Early-Career Researchers, *Higher Education Research & Development*, 33(3), 534-548.

Prasad, K., and Vaidya, R. W. (2020). Association among Covid-19 parameters, occupational stress and employee performance: An empirical study with reference to Agricultural Research Sector in Hyderabad Metro.*Sustainable Humanosphere*,16(2), 235-253.

Rawal, D. M. (2021). Work life balance among female school teachers [k-12] delivering online curriculum in Noida [India] during COVID: Empirical study.*Management in Education,* 0892020621994303.

Riyadi, S. (2015). Effect of work motivation, work stress and job satisfaction on teacher performance at senior high school (SMA) throughout The State Central Tapanuli, Sumatera.*IOSR Journal Of Humanities And Social Science*,20(2), 52-57.

Roberts, G. C., Treasure, D. C., and Conroy, D. E. (2007). Understanding the dynamics of motivation in sport and physical activity: An achievement goal interpretation. In G. Tenenbaum & R. C. Ek- lund (Eds.), *Handbook of sport psychology* (3rd ed.). Hoboken, NJ: Wiley.

Rose, T., and Manley, K. (2011). Motivation toward financial incentive goals on construction projects.*Journal Of Business Research*,64(7), 765-773.

Rubin, G. J., Amlot, R., Page, L., and Wessely, S. (2009). Public perceptions, anxiety and behavioural change in relation to the swine

flu outbreak: A cross-sectional telephone survey. *British Medical Journal*, 339, b2651. https://doi.org/10.1136/bmj.b2651.

Ryan, B. J., Coppola, D., Canyon, D. V., Brickhouse, M., and Swienton, R. (2020). COVID-19 community stabilization and sustainability framework: an integration of the Maslow hierarchy of needs and social determinants of health. *Disaster Medicine And Public Health Preparedness*, 14(5), 623-629.

Saleem, F., Malik, M. I., and Qureshi, S. S. (2021). Work Stress Hampering Employee Performance During COVID-19: Is Safety Culture Needed?.*Frontiers in Psychology*,12.

Shahhosseini, S., and Nadi, M. A. (2015). Analyzing the relationship of organizational trust and organizational culture with knowledge sharing behavior in teachers of second intermediate period. *Educational Research and Reviews*,10(6), 722-727.

Shoenberger, H. (2014).*Risky business: Using heuristic-systematic processing theory to understand consumer data privacy concerns in an online behavioral advertising context*(Doctoral dissertation, University of Missouri-Columbia). https://www.proquest.com/docview/1844386133/fulltextPDF/D41D4A7B4EDC47B4PQ/1?accountid=31472, (11.02.2022).

Sahai, S., Ciby, M. A., and Kahwaji, A. T. (2020). Workplace isolation: A systematic review and synthesis.*International Journal of Management (IJM)*,11(12), 2745-58.

Sher, L. (2020). COVID-19, anxiety, sleep disturbances and suicide. *Sleep medicine*, 70, 124-124.

Schieman, S., Badawy, P. J., A. Milkie, M., and Bierman, A. (2021). Work-life conflict during the COVID-19 pandemic.*Socius,*7, 2378023120982856.

Sugiarto, S., and Putra, I. G. S. (2020). The role of communication climate on the performance of PT. Lazada Express Bandung employees with work motivation as an intervening variable.*International Journal of Research in Business and Social Science* (2147-4478),9(5), 160-165.

Sönmez, R. V. (2020). COVID-19 kaygısının iş gören performansı ve motivasyonu üzerine etkisi: hizmet sektöründe bir araştırma.*Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*,7(12), 155-175.

Şimşek, E., and Canbay, P. (2021). Covid-19 Döneminde Uzaktan Eğitimde Mentor Gerekliliğinin Makine Öğrenmesi Yaklaşımları ile Belirlenmesi ve Belirleyicilerin Açıklanması.*Avrupa Bilim ve Teknoloji Dergisi,* (26), 246-255.

Şimşek, Ş. Akgemci, T. Çelik, A.(2008). *Davranış Bilimlerine Giriş ve Örgütlerde Davranış,* Ankara: Gazi Kitabevi.

Slavković, M., Sretenović, S., and Bugarčić, M. (2022). Remote Working for Sustainability of Organization during the COVID-19 Pandemic: The Mediator-Moderator Role of Social Support.*Sustainability*,14(1), 70.

Steers, R. M., Mowday, R. T., and Shapiro, D. L. (2004). The future of work motivation theory.*Academy Of Management Review*,29(3), 379-387.

Taylor, B. M. (2015). The integrated dynamics of motivation and performance in the workplace.*Performance Improvement*,54(5), 28-37.

Taylor, F. W. (2004).*Scientific management*. Routledge.

Tekin, E. (2020). COVID-19 Kaygısının Motivasyon Üzerindeki Etkisi: Z Kuşağı Üzerine Bir Araştırma. Electronic Turkish Studies, 15(4).

Thohir, L. (2017). Motivation in a foreign language teaching and learning. Vision: *Journal For Language And Foreign Language Learning*,6(1), 20-29.

Toppr, (2021). *Importance of motivation*, https://www.toppr.com/guides/fundamentals-of-economics-and-management/leadership-and-management/importance-of-motivation/#:~:text=Motivation%20helps%20stimulate%20employees.,costs%20to%20better%20their%20performances, (12.02.2022).

Tuna, A. A., and Türkmendağ, Z. (2020). Covid-19 pandemi döneminde uzaktan çalışma uygulamaları ve çalışma motivasyonunu etkileyen faktörler.*İşletme Araştırmaları Dergisi,*12(3), 3246-3260.

Watkins, E. R.and Roberts, H.(2020).Reflecting on rumination: Consequences, causes, mechanisms and treatment of rumination. *Behaviour Research and Therapy,127,* 103573.https://doi.org/10.1016/j.brat.2020.103573.

Wolor, C. W., Susita, D., and Martono, S. (2020). How to Maintain Employee Motivation Amid The Covid-19 Virus Pandemic. *International Journal of Economics & Business Administration (IJEBA)*, 8(4), 78-86.

World Health Organization, WHO (2020a). *WHO Director-General's opening remarks at the media briefing on COVID-19- 11 March 2020,* https://www.who.int/director-general/speeches/detail/who-director-general-s-opening-remarks-at- the-media-briefing-on-covid-19. (10.02.2022).

World Health Organization, WHO (2020b). *Who regional office for Africa Covid-19 rapid policy brief series, series 6: available in Covid-19 and distancing measures*. https://apps.who.int/iris/bitstream/handle/10665/338795/WHO-AF-ARD-DAK-02-2021-eng.pdf?sequence=1&isAllowed=y., (08.02.2021).

Wunderlich, M. F., and Løkke, A. K. (2020). *Human Resource Management Practices in Times of the COVID-19 Pandemic*. Denmark: AARHUS University. https://mgmt.au.dk/fileadmin/Business_Administration/Nyheder/Survey_Report_-_HRM_Practices___COVID-19.pdf, (09.02.2022).

Xiang, Y. T., Jin, Y., Wang, Y., Zhang, Q., Zhang, L., and Cheung, T. (2020). Tribute to health workers in China: A group of respectable population during the outbreak of the COVID-19. *International Journal of Biological Sciences,* 16(10), 1739.

Yeşilkuş, F., ve Özbozkurt, O. B. (2021). Çevrim içi eğitim sürecinde akademisyenlerin mesleki motivasyon düzeylerinin incelenmesi: mersin ilinde nitel bir araştırma. *Covid–19 Araştırmaları*, 89.

Yelkikalan, N., Oflaz, A., Doğan, S., ve Dalboy, Z. (2020). COVID-19'un Maslow'un ihtiyaçlar hiyerarşisi kuramına etkisi: Durumsallık yaklaşımı bağlamında bir araştırma. *Girişimcilik ve Kalkınma Dergisi,* 15(2), 139-165.

Yıldırım, S., Acaray, A. and Candan, B. (2016). The relationship between marketing culture and organizational commitment: an empirical study in Turkey, *World Journal of Entrepreneurship, Management and Sustainable Development*, 12(1), 66-80.

Yılmaz, B., ve Sağlam, M. (2021). Covid-19 Algılanan Stres ve Tehdidinin, Çalışanların İş Yaşam Dengesi ve Motivasyonu Üzerindeki Etkisi.

Akademik Araştırmalar ve Çalışmalar Dergisi (AKAD),13(25), 518-538.

Uzun, N. D., Tekin, M., Sertel, E., and Tuncar, A. (2020). Psychological and social effects of COVID-19 pandemic on obstetrics and gynecology employees. *J Surg Med,* 4(5), 355-358.

Zacharias, T., Rahawarin, M. A., and Yusriadi, Y. (2021). Cultural reconstruction and organization environment for employee performance.*Journal of Ethnic and Cultural Studies*,8(2), 296-315.

Zhang, F., Wang, H., Chen, R., Hu, W., Zhong, Y., and Wang, X. (2020). Remote monitoring contributes to preventing overwork-related events in health workers on the COVID-19 frontlines.*Precision Clinical Medicine*,3(2), 97-99.

Zheng, D., Luo, Q., and Ritchie, B. W. (2021). Afraid to travel after COVID-19? Self-protection, coping and resilience against pandemic "travel fear".*Tourism Management*,83, 104261.

Zhu, Y., and Li, W. (2021). Proactive personality triggers employee resilience: A dual-pathway model.*Social Behavior And Personality: An International Journal*,49(2), 1-11.

BÖLÜM XII

ÖRGÜTSEL UYUM KAPSAMINDA EĞİTİMİN UZAKTAN YÖNETİMİNE İLİŞKİN BİR KARŞILAŞTIRMA

A Comparison of The Distance Education Management in the Context of Organizational Adaptation

Sefer AYDOĞAN[1]&Nizamettin ARAS[2]
[1](Dr.Öğr.Üyesi.), Milli Savunma Üniversitesi,
e-mail: sefer.aydogan@gmail.com
ORCID: 0000-0002-0431-4256
[2](Öğr.Gör.), Milli Savunma Üniversitesi,
nzmttn.aras@gmail.com
ORCID: 0000-0002-1586-0201

1.Giriş

Dünya Sağlık Örgütü (WHO), 2020 yılı Mart 11'de Covid-19 virüsünü küresel salgın olarak tanımlamış ve bulayışı önlemek içintedbirlerin en yüksek seviyeye çıkarılması gerektiğini ifade etmiştir (WHO, 2020a). Belirtilen kapsamda sokağa çıkma sınırlamaları ile şehir içi, bölgeler ve uluslararası seyahat kısıtlamaları getirilmiştir (OECD, 2020a; WHO, 2020a). Küresel olarak birçok ülkede uygulanan bu önlemler günlük hayatımızı ve birçok alanı derinden etkilemiştir (OECD, 2020a). Bulaşının solunum yolu ile yayılması, mesleki temasın önemine vurgu yaptığından bazı mesleklerin yerine getirilmesinin (sağlık, eğitim vb.) riskli hale geldiği belirtilmektedir (Baker vd., 2020: 5).

Dolayısıyla zorunlu eğitim gibi toplumda merkezi işlevleri olan süreçler dolaşımdaki virüsün etkisini azaltmada önemli bir adım olarak değerlendirilmiştir (Zhang vd., 2020: 1). Ayrıca örgütler de güvenli

ve temiz bir çevrede olmakla ilgilenmektedirler (Shahhosseini ve Nadi, 2015: 723). Böylelikle ülkelerin birçoğu öğrencilerini bulaşıdan korumak ve virüsü yaymayı durdurmak için okullarınıkapatmaya karar vermiştir (OECD, 2020a). Covid-19 salgını tüm eğitim ve öğretim kurumlarında eğitim kesintisine neden olarak 200 ülkede okul öncesi eğitimden yükseköğretime kadar 1,58 milyar çocuk ve genci içinde barındıran dünya çapındaki öğrencilerin yüzde 94'ü etkilemiştir (UN, 2020).

Eğitim, öğrenci, öğretmen, veli ve eğitim faaliyetlerine katkıda bulunan paydaşlar birlikte düşünüldüğünde ülke nüfusunun büyük bir kısmına hizmet vermektedir. Genel olarak okulda, yüz yüze ve öğretmen-öğrenci etkileşimine bağlı olarak icra edilen eğitim ve öğretim faaliyetlerinin salgın döneminde nasıl uygulanabileceği tüm ülkeler için çözüm bulmaları gereken önemli zorluklardan biri haline geldiğinden (Daniel, 2020: 92), tüm dünyada uzaktan eğitim süreci başlamıştır (EducationWeek, 2021; YÖK, 2020a).

Okulların kapanması hali ile salgın esnasında ve sonrası için planlama açısından önem arz etmektedir. Ülkelerin teknoloji ile olan yakınlığı, ekonomik durumları ve coğrafi şartları da göz önünde bulundurulduğunda uzaktan eğitimin yönetilmesi de farklılık gösterebilmektedir. Tüm bunlar kapsamında sağlık tedbirlerinin kısıtladığı eğitim ve öğretim faaliyetlerinin sürdürülebilmesini temin edecek uzaktan eğitime ilişkin yönetsel süreçler ve aygıtların ortaya konmasının önemli olduğu değerlendirilmektedir. Küresel salgının getirdiği zorunluluklar kapsamında öğrenmenin sürekliliğini sağlamak, öğrencilerin okuldan uzaklaşmasını engellemek ve uzun süreli oluşacak öğrenme kayıplarını engellemek maksadıyla ortaya konan uzaktan eğitimin yönetimine ilişkin yönetsel uygulama ve araçlar bu kitap bölümünün motivasyonunu oluşturmaktadır. Ayrıca Covid-19 salgını ani geliştiğinden (Okviana ve Nurhaeni, 2020: 184) salgının farklı alanlarda yapmış olduğu etkiler ile ilgili bilimsel bilgi de onunla ortaya çıkmaktadır (Xiang vd., 2020: 1739). Bu bakımdan Covid-19 salgını eğitim kurumlarına ait çevrenin bir bağımsız değişkeni (Koçel, 2011) olarak değerlendirilebilinir.

Belirtilen değerlendirme doğrultusunda ABD ve Türkiye'de eğitimin uzaktan yönetilmesine ilişkin veri toplamak, yönetsel araçlar

ve süreçlere ilişkin karşılaştırmalı tespitler yapmak salgın gibi eğitimin uzaktan yönetilmesini gerektirecek krizler için birikimsel bilgiye katkı yapabilecektir. Ayrıca uzaktan eğitimi yönetimine ilişkin her açıdan hazır bulunuşluk düzeylerini de ortaya koymak önem arz etmektedir. Çünkü kriz ve yönetim iç içe geçmiş olgular olduğundan insanlar krizleri, acil eylem gerektiren tehdit ve belirsizlik dönemleri olarak yaşamaktadırlar (Rosenthal vd., 2001: 21).Böyle zamanlarda toplum, yöneticilerin/karar-vericilerin müdahale etmesini beklemektedir (Boin ve Hart, 2003: 544). Bununla birlikte daha önce kullanılan stratejiler yeni şartlarda etkinlik sağlamayabileceğinden (Büyüm vd., 2020: 3) beklenmedik bir durum için en iyi şansı önerebilecek bir durumsallık yaklaşımına ihtiyaç duyulmaktadır (Lawrance ve Lorch, 1969). Çünkü, çevrede belirsizlik arttıkça örgütsel amaçları belirginleştirerek öne çıkaran karar verme süreçleri oluşmakta ve örgütsel amaçların uyumu için karar-vericiler göreceli olarak daha fazla yetki kullanır hale gelmektedirler (Koçel, 2011: 354).

Bu kitap bölümünde, salgını süresince Amerika Birleşik Devletleri (ABD) ve Türkiye'de yürütülen eğitimin uzaktan yönetimine yönelik yönetsel uygulamalar ve araçlar karşılaştırma yapılarak ortaya konmaktadır (ör; Yaman, 2021). Çünkü, bir karşılaştırma yapmak adına ABD yer alan eğitim kurumlarının yüksek akademik standartlara sahip olduğu, kaliteyi korumak için titiz uygulamaları takip ettiği ve öğrencilerine mükemmel bir eğitim sunabilmek için iyi bir şekilde desteklendiği bilinmektedir (Idp, 2022). Karşılaştırma yapmak çeşitli metodolojilerden elde edilen sonuçların tutarlılığı hakkında faydalı bilgiler sağlamakta ve değişiklik ile iyileştirme ihtiyaçlarını tanımlamaktadır (Sisiopiku ve Byrd, 2006). Yöneticilere eğitime ilişkin yönetim modellerini geliştirme potansiyeli sağlar (Rickman ve Schwer, 1995:363). Bilindiği üzere eğitim bilimsel ilkeye sahip bir sanat olarak tanımlanmaktadır (Ronaghy, 2013: 43).

Bu şekilde bu kitap bölümünün Covid-19 salgın süreci gibi kriz zamanlarına ilişkin durum ve şartlara göre hazırlıklı olabilmelerine yardımcı olacak sonuçları ortaya koyabileceği düşünülmektedir. Böylece Covid-19'un ABD ve Türkiye'de icra edilen eğitime etkileri ve her iki ülkede de icra edilen uzaktan eğitim faaliyetlerinin karşılaştırılması

ile salgın esnasında yaşanan unsurları ortaya çıkararak uzaktan eğitimin yönetimine ilişkin strateji geliştirilmesine katkı sunabileceği değerlendirilmektedir.Bölümde belirtilen amacı gerçekleştirmek için nitel analiz yöntemi kullanılmıştır (Creswell ve Poth, 2016: 40).

Dört ana bölümden oluşan çalışmanın girişten sonraki ilk bölümünde uzaktan eğitim kavramı ele alınmış olup, uzaktan eğitim faaliyetlerinin sahip olması gereken nitelikler ve uzaktan eğitimin sağladığı imkanlar ve sınırlılıklar belirtilmiştir. İkinci bölümde, Türkiye'nin Covid-19 salgın sürecine girmesi ile Millî Eğitim Bakanlığı ve YÖK tarafından uzaktan eğitime geçiş sürecinde alınan önlemler ve icra edilen uygulamalar değerlendirilmiştir. Üçüncü bölümde ise ABD'nin Covid-19 salgın döneminde uygulanan uzaktan eğitim faaliyetleri ele alınmış olup, ülke içinde yüz yüze eğitime ara verilmesi ile faaliyete geçirilen yönetsel uygulamalardan bahsedilmiştir. Dördüncü bölümde ise, her iki ülkede yaşanan uzaktan eğitime geçiş süreci ele alınarak kıyaslama yapılmış ve uzaktan eğitim faaliyetleri için geliştirilmeye açık ve çalışılması gereken alanların işaret edildiği sonuç bölümüyle tamamlanmıştır.

2. Kavramsal Çerçeve

2.1. Eğitimin Uzaktan Yönetimi

Bir toplumun kendini geliştirmesi ve geleceğe yönelik şekil almasındaki en önemli araç eğitimdir (Özkan, 2011: 335). Bir ülkenin gelişmiş olması o ülkede bulunan eğitimli insan sayısı ile doğru orantılıdır (Demirci vd., 2019: 704). Günümüzde gelişmiş olarak adlandırılan ülkelerinin hepsinin düzenli ve sistemleşmiş bir eğitim sistemine sahip olduğu görülmektedir (ör; ABD, Finlandiya, İsveç). Eğitim ve öğretim faaliyetleri kapsamında olduğu yerde kalmayıp sürekli olarak kendini geliştirerek ve yenileyerek toplum ihtiyaçlarını karşılamayı kendine amaç edinen ülkeler daha az maliyetle daha çok bireye ulaşabilmek için birtakım arayışlar içine girmişlerdir (Nemli vd., 2003: 114). Sadece daha az maliyet ve daha çok bireye ulaşma fonksiyonları göz önünde bulundurmayıp aynı zamanda bireylere iş temposu ve zaman sıkıntılarından kurtaracak bir çözüm arayışında olmuşlardır. Bu

arayışlar uzaktan eğitim kavramının oluşmasını sağlamıştır (Odabaş, 2004: 5; Doğan vd., 2021: 93). Uzaktan eğitim, *"bir yerdeki bir eğitmen ile başka bir yerdeki öğrenciler arasında iki yönlü etkileşimli televizyon yayınlarını içeren bir öğretim yöntemi*" olarak ifade edilmektedir (Thyer ve Polk, 1997: 363). Özellikle video ve ses akışındaki hızlı teknolojik gelişmeler, uzaktan eğitimin kullanılabilirliğini arttırmış ve öğrenmeyi sanal dünyaya taşımıştır (Pregowska vd., 2021: 1)

Son yıllarda yaşanan teknolojik gelişmeler, hayatın her noktasında bilgi ve iletişimin sağlanması alanında insanlığa önemli kolaylıklar sağlamıştır. Özellikle 2000'li yılların başından sonra Web 2.0 ve Web 3.0 araçlarının ortaya çıkması ile, bilginin işlenmesi, depolanması, çoğalması ve paylaşılmasında kolaylıklar sağlanmıştır (Bal, 2019: 17-19). Bu teknolojik gelişmelerin, eğitim ve öğretim faaliyetlerine entegre edildiği zaman, geleneksel eğitim sistemine alternatif oluşturacak sistemlerin ortaya çıkması kaçınılmaz olmuştur. Bu sistemlerin en başında uzaktan eğitim sistemi gelmektedir (Tuncer vd., 2008: 117).

Uzaktan eğitim, öğretmen ve öğrencinin aynı fiziksel ortamda bulunmadan, eğitim öğretim faaliyetlerini teknoloji ile gerçekleştirdikleri bir eğitim modelidir (İşman, 2008: 14). Kaçan ve Gelen (2020: 2)'e göre uzaktan eğitim, geleneksel eğitim modelinin dışına çıkarak daha çok teknolojiden yararlanılarak oluşturulan eğitim türüdür. Bozkurt (2017: 106-108)'a göre ise uzaktan eğitim; mekân ve zaman sınırlaması olmadan teknoloji desteği ile eğitim öğretim faaliyetlerinin icra edildiği senkron (eş zamanlı) ve asenkron (eş zamansız) olarak yapılabilen eğitim sistemidir. Her iki yöntem de popüler hale gelmiştir ve uygun öğretim yöntemlerinin seçimi, öğrencinin kazanmak istediği bilgiye bağlı hale gelmiştir (Pregowska vd., 2021: 1). Yapılan tanımlamalardan yola çıkarak uzaktan eğitim zaman ve mekândan bağımsız olarak çeşitli teknolojik araçlar yoluyla eğitim öğretim faaliyetlerini gerçekleştirebildiği eğitim türü olarak adlandırılabilir. Hali hazırda modern uzaktan eğitim içeriğinin %80'ni teknolojik imkanlar ile verilmektedir (Allen ve Seaman, 2011) Senkron ve asenkron eğitim faaliyetleri için kullanılan araç-gereç ve platformlar Tablo 1.'de sunulmaktadır.

Tablo 1. Uzaktan Eğitim İçin Kullanılan Unsurlar

Eş zamanlı Araçlar	Kaynak
Tartışma panoları	Shank, 2020; Murphy vd., 2011;Lim, 2017;Mick vd., 2015
Kısa sınavlar	Shank, 2020
İnternet günlükleri	Shank, 2020; Murphy vd., 2011;Mick vd., 2015
Elektronik posta	Shank, 2020; Murphy vd., 2011; Ruippo, 2003; Lim, 2017
Dijital belgeler veya ders kitapları	Shank, 2020; Murphy vd., 2011;Ruippo, 2003; Mick vd., 2015
Kaydedilmiş ses veya video	
Anlatım ile kaydedilen slaytlar	Shank, 2020
Öğrenenin hızı ile ilerleyen dersler	Shank, 2020; Murphy vd., 2011; Ruippo, 2003
Eş Zamansız Araçlar	Kaynak
Sanal sınıf	Shank, 2020; Murphy vd., 2011; Ruippo, 2003; Lim, 2017; Mick vd., 2015
Canlı sunumlar	
Canlı metin söyleşisi	Shank, 2020; Murphy vd., 2011; Lim, 2017; Mick vd., 2015
Anında söyleşi	Shank, 2020; Murphy vd., 2011; Mick vd., 2015
Anında mesajlaşma	
Canlı sesli veya görüntülü söyleşi	Shank, 2020; Murphy vd., 2011; Ruippo, 2003; Lim, 2017; Mick vd., 2015
Canlı kısa sınavlar	Shank, 2020
Canlı arayıp sorma	

Kaynak: Tablo 1, ilgili araştırma bulguları ile yazarlar tarafından oluşturulmuştur.

Tüm bireylerin katılım sağlayabileceği ve toplumun şekil almasında geleneksel eğitim kadar önemli bir rol üstlendiği anlaşılan uzaktan eğitim sisteminin sahip olması gereken nitelikler Tablo 2'de gösterilmektedir.

Tablo 2. Uzaktan Eğitimin Özellikleri

Özellik	**Kaynak**
Ayrı ortamlarda olma	Shery, 1996; Demir, 2014; Kiryakova, 2009; Hassenburg, 2009; Kırık, 2014
Yeni ve çok çeşitli seçenekler sunma	
Birey için özelleştirilebilme	
Küresel düzeyde eğitim	
Ayrı ya da tümleşik öğretim ortamları	Shery, 1996; Demir, 2014; Hassenburg, 2009; Kırık, 2014
Geleneksel eğitim dışı öğrencilere uygun olma	
Değişik zekâ, öğrenme yeteneklerine ve davranışlarına göre esnek olabilme imkânı	Holmberg, 1989; Shery, 1996; Demir, 2014; Kiryakova, 2009; Hassenburg, 2009; Kırık, 2014
Maliyet avantajları açısından uygunluk	Holmberg, 1989; Demir, 2014; Hassenburg, 2009; Kırık, 2014

Kaynak: Tablo 2, ilgili araştırma bulguları ile yazarlar tarafından oluşturulmuştur.

Dünya üzerinde birçok ülke tarafından kullanılan uzaktan eğitimin sağladığı imkân ve kapsam onu bir anlamda zorunlu hale getirmektedir (Holmberg, 1989: 14). Uzaktan eğitimin eğitim ve öğretim faaliyetlerinde zorunlu bir hale gelmesine neden olan avantajları Tablo 3.'de sunulmuştur.

Tablo 3. Uzaktan Eğitimin Avantajları

Öğrenmeyi teşvik etme	Öğrenme ortamına erişimde zaman kaybının olmaması
Öğrenme güçlükleri göz önünde bulundurma	Öğrenim maliyetlerinde azalma
Zaman koşulu olmaması	Öğrenmenin sürekli hale gelmesi

İstenilen anda erişim	Eğitimdeyaş sorunu olmaması
Performansında ve başarıda artış	Aynı ortamda bulunmayan insanlara aynı eğitim programını sunması
Bireysel öğrenme	Bilgiye erişim

Kaynak: Urdan ve Weggen (2000: 3-7)'de yer alan bilgiler ile yazarlar tarafından oluşturulmuştur.

Tablo 3'te sunulan avantajlar bireyin eğitim sürecine her alanda kolaylık sağlar gözükmektedir. Ancak aynı zamanda uzaktan eğitimin bazı önemli sınırlılıkları da mevcuttur. Bunlar Tablo 4'te gösterilmektedir.

Tablo 4. Uzaktan Eğitimin Dezavantajları

Odaklanma	Sadeghi, 2019; Bijeesh, 2017; Brown, 2017; Erihovna, 2016
Sosyalleşmeme	Sadeghi, 2019; Brown, 2017.
Akran desteği	Sadeghi, 2019, Bijeesh, 2017; Brown, 2017
Öğrenme güçlüğü	
Derse erişim	Kotrikadze vd., 2021; Erihovna, 2016
Eğitimin geçerliliği	Sadeghi, 2019, Bijeesh, 2017; Brown, 2017; Kotrikadze vd., 2021; Erihovna, 2016
Uygulama kısıtı	Erihovna, 2016; Lamanauskas vd., 2021

Kaynak: Tablo 4, ilgili araştırma bulguları ile yazarlar tarafından oluşturulmuştur.

Tüm bu incelemeler doğrultusunda, uzaktan eğitimin hem önemli katkıları hem de önemli sınırlılıklarının bulunduğu görülmektedir. Bu doğrultuda, uzaktan eğitim modeli hem olağan ve hem de kriz anlarında eğitim-öğretim faaliyetlerinin icra edilmesi için tercih edilebilir kılabilmektedir. Gelişen teknoloji ile uygun ortam sağlandığı(Cobo vd., 2021: 24)takdirde uzaktan eğitim tüm eğitim öğretim faaliyetlerinin alternatifi olarak icra edilmesi için anahtar niteliği taşımaktadır (Nizam, 2004: 7).

2.2. Salgının Eğitimin Yönetimi ile Etkileşimi

Uzaktan eğitimin temel nedenini öğrencilerin eğitim merkezlerinden uzak olması ya da yoksulluk oluşturmaktadır (Pregowska vd., 2021: 14).Covid-19 salgını etkileri ile eğitime de farklı bir boyut katmıştır (Bozkurt, 2020: 114). Alınan önlemler kapsamında, bireyden bireye temasın olduğu eğitim kurumları da kapanmaya dahil edilmiştir (Bozkurt ve Sharma, 2020: 1; Sun vd., 2020: 2). Bu kurumların kapatılması ve yüz yüze eğitime ara verilmesi ile dünyada tüm eğitim kademelerinden 1,5 milyardan fazla öğrencinin eğitim hayatı durmuştur (UNESCO, 2020a; UNICEF, 2020a). Bilhassa, eğitimin zorunlu bir faaliyet olmasından dolayı ve bireylerin bu haktan mahrum kalmaması adına ülkelerin eğitim bakanlıkları alternatif çözümler bulma yoluna gitmiştir. Bu kapsamda, yüz yüze verilen eğitimler askıya alınıp uzaktan eğitime geçiş süreci başlamıştır (UNESCO, 2020b; UNICEF, 2020b). Uzaktan eğitim, salgın süresince ülkelerin eğitim faaliyetlerini sürdürmek maksadıyla ilk başvurduğu yol olmuştur (OECD, 2020a, 2020b).

Öte yandan, bu süreç pek çok ülkede tahmin edilenin aksine çok verimli geçmemiştir (OECD, 2020a). Salgın dönemi öncesinde çevrimiçi eğitim konusunda gerekli teknik ve altyapı hazırlığı olan ülkeler bu süreci sıkıntısız olarak gerçekleştirmişlerdir. Diğer taraftan, Covid-19 salgın dönemi sebebiyle birçok kurum ve ülke çevrimiçi öğrenmeyi ilk kez zorunluluktan deneyimlemiş, altyapıları olmayan ve dijital içerik ortamları bulunmayan ülkeler, çok hızlı bir şekilde uzaktan eğitim için gerekli olan ortamları oluştururken zorluk yaşamışlardır (Cobo vd., 2021: 23).

Dolayısıyla her ülke uzaktan eğitim faaliyetlerinin uygulanması için benzer şartlara ve olanaklara sahip bulunmamaktadır. UNICEF (2020a)'e göre en az 200 milyon öğrenciyi içinde bulunduran 31 düşük ve orta gelirli ülke, acil okul kapanmaları sürecinde uzaktan eğitimi uygulamaya hazır değildir. Güçlü bir ekonomiye sahip olarak, salgından önce uzaktan eğitime önem vermiş ve gerekli alt yapıya sahip olan ülkelerde, uzaktan eğitim faaliyetlerine rahat bir şekilde geçilmesine rağmen, gelişmişlik düzeyi düşük olan ülkelerde bu süreç zorlu bir şekilde işlemiştir (UNICEF, 2020b).

The World Bank Report (2020) göre gelişmişlik düzeyleri düşük olan ülkelerde eğitim göremeyen çocukların oranı %53 olarak belirlenmiş

olup, 10 yaş ve üzeri çocuklar dönemin en dezavantajlı nesli kabul edilerek; okul bırakma, yetersiz erişim ve öğrenme ihtiyaç oranlarının en yüksek yer olma özelliği taşıdığı belirtilmiştir (The World Bank Report, 2020). Bu anlamda Lüksemburg ve Yunanistan gibi ülkeler rotasyonel eğitim modeli ile daha küçük öğrenci gruplarının farklı zamanlarda okula dönmesini sağlamışlardır. Böylece öğrenci-öğretmen etkileşimini ve karışmasını en aza indirmişlerdir (King ve Schmidt, 2022). Tablo 5.bazı ülkelerin eğitimin uzaktan yönetimine ilişkin ortaya koyduğu yönetsel modelleri göstermektedir.

Tablo 5. Bazı Ülkelerin Eğitimin Uzaktan Yönetimine İlişkin Ortaya Koyduğu Yönetsel Modeller

<table>
<tr><th>Ülke</th><th>Model</th><th>Biçimi</th><th>Yönü</th></tr>
<tr><td>Türkiye</td><td rowspan="2">Uzaktan</td><td>Ülke Çapında Yükümlülük ve Plan A</td><td>Dersleri uzaktan eğitim ile tamamlamaları, yerinde sağlık önlemleri yüz yüze eğitime dönüş (hibrit uygulama dahil)</td></tr>
<tr><td>İtalya</td><td>Ülke Çapında Yükümlülük</td><td>Dersleri uzaktan eğitim ile tamamlamaları</td></tr>
<tr><td>Lüksemburg</td><td rowspan="2">Rotasyonel</td><td rowspan="2">Öğrenci grupları oluşturarak</td><td rowspan="2">Farklı zamanlarda okulda bulunarak yüz yüze eğitime devam</td></tr>
<tr><td>Yunanistan</td></tr>
<tr><td>Norveç</td><td rowspan="3">Trafik Işığı</td><td rowspan="3">Kırmızı (şiddetli), sarı (orta) veya yeşile (normal) bağlı olarak farklı kurallar</td><td rowspan="5">Risk durumuna göre eğitimin yönetilmesi</td></tr>
<tr><td>Belçika</td></tr>
<tr><td>Avusturya</td></tr>
<tr><td>Hırvatistan</td><td rowspan="3">Hibrit</td><td rowspan="3">Yüz yüze ve uzaktan beraber</td></tr>
<tr><td>Bosna</td></tr>
<tr><td>Almanya</td></tr>
</table>

Kaynak: Tablo 5.King ve Schmidt, (2022)'de yer alan bilgiler ile yazarlar tarafından oluşturulmuştur.

Günümüzde zaten birçok ülkede eğitimde eşitsizlik (The World Bank Report, 2020) söz konusu iken Covid-19 salgının başlaması ile dünya devletleri tarafından bulaş riskini azaltmak için uygulamaya konulan kısıtlamalar, eğitim faaliyetlerini yürütülebilmesi adına uzaktan eğitimi tek çare haline gelmiştir. Uzaktan eğitim faaliyetleri dünyanın her yerinde mevcut teknolojik altyapının yeterliliğine, öğretmen ve öğrencinin teknolojiyi kullanma becerilerine ve teknolojiye erişimlerine bağlı olarak senkronize veya asenkronize yöntemlerle icra edilmeye başlanmıştır (UNESCO, 2020b). Uzaktan eğitimin yanında internet ortamına erişim imkânı bulunmayan öğrenciler de göz önünde bulundurularak dersler televizyondan ve radyodan da yayınlanmıştır. Latin Amerika ülkelerinden bazıları teknolojiye erişimde sıkıntı yaşayan öğrencilere eğitimin sürdürülebilirliği sağlamak için basılı eğitim materyalleri göndermişlerdir (Telli veAltun, 2021: 93). Şekil 1 uzaktan eğitim yönetiminde bir kaynak olarak öğrenme materyallerinin dağılımını göstermektedir.

Şekil 1. Uzaktan Eğitim Yönetiminde Bir
Kaynak Olarak Öğrenme Materyallerinin Dağılımı

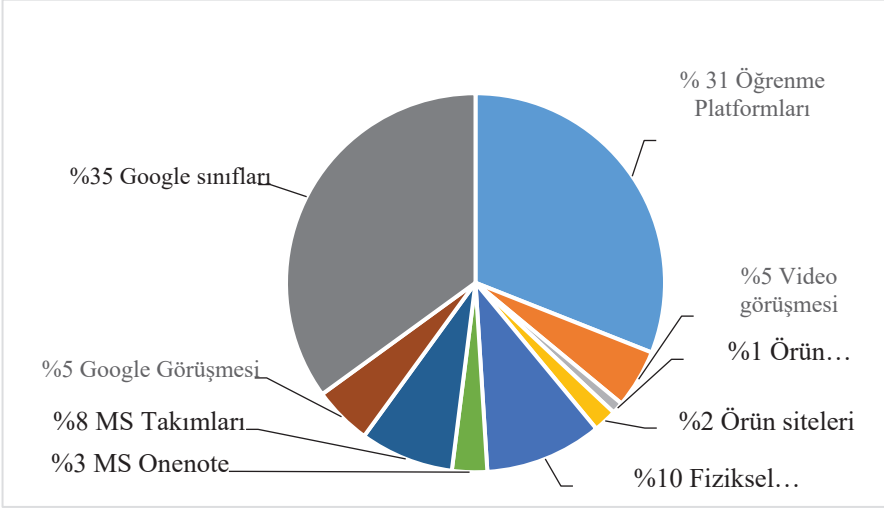

Kaynak: Bergdahl ve Nouri, 2021: 453.

Dolayısıyla zorunlu uzaktan eğitime geçiş tüm dünya tarafından olumlu karşılanmamıştır (Telli veAltun, 2021: 93). Yüz yüze verilen eğitim

uzaktan eğitim ile telafi edilemeyeceğini ya da uzaktan eğitim ile eğitim faaliyetlerini sürdüren öğrencilerin veya mezunların ilerde daha büyük sıkıntılara yol açacağını iddia edenler olmuştur (Lau vd., 2020). Tüm bu olumsuz görüşlere rağmen, 2021 yılının ortalarına doğru vaka sayılarında düşüş yaşanmayıp, bulaş riskinin olağandan fazla seyretmesi ve aşılama işlemlerinin kısa bir sürede tamamlanamayacağının fark edilmesiyle, Türkiye, ABD ve Avrupa ülkeleri gibi birçok ülke için uzaktan eğitim değerlendirilmiştir (Yamamatove Altun, 2020: 26).

3. Metodoloji

Bu kitap bölümünde Covid-19 salgın döneminde ABD ve Türkiye'de yürütülen eğitimin uzaktan yönetimine ilişkin yönetsel uygulamalar ve araçlar ortaya konmaktadır. Çünkü bir karşılaştırma yapmak adına ABD'de yer alan eğitim kurumlarının yüksek akademik standartlara sahip olduğu, öğrencilerine mükemmel bir eğitim sunabilme gayreti içinde olduğu bilinmektedir (Idp, 2022).Bu kitap bölümünün amacı doğrultusunda araştırma soruları şu şekilde şekillendirilmiştir:

"Covid-19 salgın sürecinde eğitimin kesintiye uğramaması için eğitim uzaktan nasıl yönetilmiştir?"

Bu kapsamda karşılaştırma yapabilmek için ise;

*"Türkiye'de uzaktan eğitim nasıl yönetilmiştir?"*sorusu ile *"ABD'de uzaktan eğitim nasıl yönetilmiştir?"*sorusu şekillendirilmiştir.

Nitel araştırma yöntemi kitap bölümü amacına uygun olarak benimsenmiştir.Nitel araştırma yöntemi, karmaşık bir konuyu ayrıntılı olarak keşfetmek ve anlamak için kullanılır (Creswell ve Poth, 2016: 40).

3.1. Model

Durum çalışması araştırması, araştırmacının belge ve raporları içeren veri toplama yoluyla bir durumu zaman içinde araştırdığı nitel bir modeldir (Creswell ve Poth, 2016: 73). Nitel araştırma desenlerinden biri olan durum çalışmasında, bir veya birkaç duruma ilişkin etkenler bütüncül bir yaklaşımla araştırılır ve ilgili durumu nasıl etkiledikleri ve ilgili durumdan

nasıl etkilendikleri üzerine derinlemesine araştırma yapılır (Yıldırım ve Şimşek, 2008: 279).

3.2. Örneklem

Araştırma kapsamına uygun veri toplanması amaçlanmıştır (Baltacı, 2018: 266). Bu kapsamda salgının yayılmasını önleyen halk sağlığına ilişkin uygulamaların neden olduğu eğitimin uzaktan yönetilmesi ile ilgili Türk eğitim sistemini ve ABD eğitim sistemini içeren dokümanların elde edilmesinde amaçlı örnekleme yöntemi tercih edilmiştir. Amaçlı örneklem nitel araştırma için yürütülmekte ve belirlenen kriterlerle uygulanmaktadır (Alvi, 2016). Bu doğrultuda; i) örneklemin Covid-19 salgın sürecinde eğitimin kesintiye uğramamasına yönelik yönetsel çabaları içermesi, ii) salgın sürecinde Türkiye'de yönetilen uzaktan eğitime ilişkin olması, iii) salgın sürecinde ABD'de yönetilen uzaktan eğitime ilişkin olması, iv) açık kaynak olması (Bryman, 2012), iv) örneklem dokümanlarının İngilizce ve Türkçe dilinde olması ve v) örneklem seçim zamanının Covid-19 salgın dönemini kapsaması kriterleri belirlenmiştir. Araştırma konusu ile ilgili örnek doygunluğun (saturasyon) elde edilebilmesi için yeterli sayıda örneklem gerekmektedir (Travers, 2001). İçeriğin anlamının birbirini tekrar ettiği yerde veri toplanması durdurulmuştur. Bu şekilde belirtilen kriterle çerçevesinde 23 doküman elde edilmiştir. 23 dokümanın örnek doygunluğu sağlayabildiği varsayılmıştır. Çünkü doygunluk, yeni bakış açılarının önemli ölçüde artan bir şekilde öğrenilmediği belirli bir noktadan sonra gerçekleşir (Strauss ve Corbin, 2014). Tablo 6. ulaşılan verilerin kaynak ve doküman dağılımını göstermektedir.

Tablo 6. Örnekleme İlişkin Kaynak ve Doküman Miktarı

Kaynak	**Miktar**
Türkiye'ye ilişkin yayınlar	8
ABD'ye ilişkin yayınlar	15
Toplam	23

Araştırmada, salgının başlama tarihi olan 2020 ile 2022 yılları arası uzaktan eğitimin yönetimine ilişkin faaliyetler kapsam içinde tutulmuştur.

3.3. Veri Toplama

Verilerin toplanmasında herkese açık (Bryman, 2012) kaynaklar olan arama motorları kullanılmıştır (Fagan, 2017: 7). İnternetteki arama motorları ve web sayfaları üzerinden *"Covid-19, uzaktan eğitim/ distanceeducation, Türkiye, USA"* biçiminde yapılan tarama (Bogdan ve Biklen, 2007) ile yazılı belgeler keşfedilmiştir.

3.4. Analiz

Belirlenen ülkelerin uzaktan eğitimin yönetilmesine ilişkin durumları için doküman incelemesi yapılmıştır. Doküman incelemesi kapsamında uluslararası raporlar, gazete haberleri ve ülkelerin resmî kurumlar tarafından yayınlanan verilerden ve yararlanılmıştır. Doküman incelemesi, araştırılması hedeflenen konular hakkında bilgi içeren belgelerle veri sağlama tekniği ve analiz yöntemidir (Yıldırım ve Şimşek, 2008: 187). Konu kapsamında olan bilgileri içeren yazılı dokümanların analiz edilerek veri sağlanması doküman incelemesidir (Karataş, 2015: 72).Bu şekilde içerik hakkında tekrarlanabilir ve geçerli sonuçlar çıkarılabilinir(Krippendorff, 1980: 25).

4. Bulgular

Bu kitap bölümünde Covid-19 salgın döneminde ABD ve Türkiye'de yürütülen eğitimin uzaktan yönetimine yönelik yönetsel uygulamalar ve araçlar ortaya konmaktadır. Bu kapsamda elde edilen bulgular aşağıda sunulmuştur.

4.1. Türkiye'de Eğitimin Uzaktan Yönetilmesine İlişkin Bulgular

Salgının yayılmasını önlemek için Türkiye 13 Mart 2020 tarihi itibari ile yüz yüze eğitime ara vermiş ve eğitim faaliyetlerine uzaktan eğitim ile devam etmiştir (Özer, 2020: 1226). Millî Eğitim Bakanlığı (MEB) etkili ve kullanışlı bir uzaktan eğitim sistemi oluşturulmuştur.Bunun için

dijital eğitim platformu olarak kullanılan Eğitim Bilişim Ağı(EBA)'nın alt yapısını güçlendirilmiştir. Türkiye Radyo Televizyon Kurumu (TRT) ile de iş birliğine gidilmiştir(Türker vd., 2020: 326).Salgın sürecinde öğrenciler, *"EBA TV ilkokul, EBA TV Ortaokul, EBA TV Lise"* kanalları aracılığıyla ile belli olan program ile uyumlu derslerini takip etmişlerdir. Aynı zamanda EBA'nın kendi internet sayfası derslerin takibini temin etmişdir(NTV, 2020). İşitme ve engelli öğrencilerin uyumu konusunda genelge yayımlamıştır (MEB, 2020) TV kanallarında verilen derslerin hafta boyunca tekrarlarına da sıklıkla yer verilmesi ile internet ve bilgisayar erişimi olan öğrenciler EBA üzerinden, olmayanlar ise televizyon üzerinden derslerini rahatça takip etmişlerdir.

Bu süreçte uzaktan eğitimin yönetilmesinde etkinliği arttırmak için TV kanalları üzerinden paydaşlar olarak veliler için bir takım bilgilendirici programlar yayınlanmıştır (Sak vd.,2020: 169). MEB 2020 yazının bitiminde 2019-2020 eğitim-öğretim yılına ait eksik konu ve kazanımların uzaktan eğitim yoluyla telafi edilmesi kapsamında, bir eğitim programına başlanmasına karar vermiştir. 18 Eylül 2021 tarihine kadar devam edecek uzaktan eğitim programında, yüz yüze verilmeyen derslerin tekrarına ve bir üst sınıf için ise takviye eğitimlerin olacağı duyurulmuştur (MEB, 2021).

2020-2021 eğitim öğretim yılına kadar uzaktan eğitim faaliyetleri TV kanalları ve dijital eğitim platformları aracılığıyla icra edilmiştir. Diğer yandan üniversiteler için, UZEM (Uzaktan Eğitim Araştırma ve Uygulama Merkezi) olan üniversiteler salgın dönemindeki uzaktan eğitim faaliyetlerine kolayca uyum sağlamışlardır. Kendi içerisinde UZEM'e sahip olan Anadolu Üniversitesi, Atatürk Üniversitesi ve İstanbul Üniversitesi gibi üniversitelerin mevcut uzaktan eğitim ders materyallerini paylaşıma açık hale getirmesiyle, bu alt yapıya sahip olmayan üniversiteler dokümanlardan yararlanma fırsatı edinmişlerdir. Başlangıçta sadece belli üniversitelerle ile paylaşılan bu materyaller daha sonra tüm üniversitelerin erişimine açılmıştır. Bu sayede tüm akademisyenlerin ve öğrencilerin ders materyallerine erişimi kolay hale gelmiştir (YÖK Dersleri Platformu, 2020).

Alt yapısı olmayan üniversiteler uzaktan eğitim faaliyetlerini icra edebilmek için Google Classroom, Microsoft Teams, Zoom, Skype gibi

uygulamalar kullanmaya başlamış ve bu uygulamalar aracılığıyla dersleri senkron ve asenkron olarak sürdürmüşlerdir. Ayrıca ara sınavlarını icra etmemiş üniversitelerin bazıları UZEM üzerinden sınavları yaparken, bazıları ise ödev, proje gibi yöntemlerle sınavları gerçekleştirme kararı almışlardır (Eken vd., 2020: 119). YÖK aynı zamanda, tüm üniversitelerde final ve bütünleme sınavlarının, kendi çevrimiçi uygulamalarını kullanarak veya ödev, proje gibi alternatif yöntemlerle yapılmasını kararlaştırmıştır (YÖK, 2020b).

4.2. ABD'de Eğitimin Uzaktan Yönetilmesine İlişkin Bulgular

Covid-19 salgının Çin'de ortaya çıkmasından sonra ilk etkilenen ülkelerden biri de ABD'dir. 21 Ocak 2020 tarihinde Washington eyaletinde virüs ile ilk kez tanışan ABD, martın ortasına kadar Covid-19 salgını kapsamında önlem almamıştır (Baker, 2020: 8). Alınan önlemler kapsamında eğitim alanı için yapılan uygulama, 12 Mart tarihinde Ohio eyaletindeyüz yüze eğitime ara verilmişi olmuştur. Bu uygulamayı New Mexico, Oregon, Maryland gibi eyaletler de takip ederek uzaktan eğitime geçmişler, Covid-19 salgının ciddi bir hal alması sonucu ülkedeki tüm eyaletlerde eğitimi uzaktan sürdürme kararı almıştır (AA, 2020). ABD Eğitim Bakanlığı uzaktan eğitime geçiş yapılırken okulların engelli öğrencilerin de göz önünde bulundurulup evlerinde eğitim almalarını sağlamalarını istemiştir (Ed, 2020). Bu ifadeden de anlaşılacağı üzere, ABD'de bazı okullar eğitim faaliyetlerini uzaktan icra edebiliyorken, bazılarının böyle bir imkana sahip olmadığı için yüz yüze eğitim faaliyetlerine devam ettiği görülmektedir. ABD Eğitim Bakanlığının yaptığı açıklamaya göre, ülke içinde bulunan 132 bin okuldan 124 bini eğitime ara vermiş ve bu karar doğrultusunda 55 milyondan fazla öğrencinin uzaktan eğitim süreci başlamıştır (Caseres, 2020). Örneğin, Delaware eyaleti kendi uzaktan eğitim programlarını oluştururken, yıllık toplam eğitim öğretim sürelerini dikkate alarak planlar oluşturmuşlardır. Belirli kurallara göre yapılan planlar eğitim yöneticilerine, öğrenci ve velilerle de açık bir şekilde paylaşılmıştır. Böylelikle öğrenci ve veliler için belirsizliklerin önüne geçilmek istenmiştir (Delaware.gov, 2022).

Her eyalet bölgesinin kendine özgü okul sistemi ve müfredat yapısı olan ABD'de uzaktan eğitim süreci için belli bir dijital platform oluşturulmamış, öğretmenler ve akademisyenler halihazırda kullandıkları uygulamalar ile uzaktan eğitim faaliyetlerini sürdürmüşlerdir (AA, 2020). Harvard, Stanford, MIT, Caltech gibi üniversitelerde salgın öncesinde uzaktan eğitim faaliyetleri icra edebildiğinden yine salgın süresi boyunca yüz yüze olan dersler uzaktan eğitim yöntemi ile sürdürülmüştür (Harvard 2022, Stanford 2022, MIT 2022, Caltech 2022). Bu dönemde en çok kullanılan uygulamalar Google Classroom, Zoom, Skype ve Microsoft Teams gibi çoklu çevrimiçi görüşme imkânı sağlayan platformlar olmuştur (Bothwell ve McKie, 2020).

Öte yandan, gelişmiş bir ülke olarak ABD'de öğretmenlerin eğitim faaliyetlerini sağlıklı bir şekilde yürütmek için yeterli teknolojik altyapıya sahip olmadıkları belirtilmiştir. Ayrıca, teknolojik cihazlara sahip olamama ve internet erişimi sıkıntısı yüzünden her öğrencinin uzaktan eğitim faaliyetlerine düzenli bir şekilde katılamadığı ifade edilmiştir (Kaden, 2020). Covid-19 salgını öncesi ülke genelinde 12 milyon öğrencinin internete erişim sağlayamadığı belirtilmiştir (Chandra, vd. 2020). ABD'nin en büyük şehirlerinden olan Los Angeles'ta ise öğrencilerin %15'inin bilgisayarı veya internet erişiminin olmadığı bildirilmiştir (AA, 2020).Okul yönetimi, öğrencilerin uzaktan eğitim faaliyetlerini takip edebilmek için yeterli cihazlarının olmadığını belirterek eyalet yönetiminden 50 milyon dolarlık fontalebinde bulunmuştur.New York eyaleti ise, uzaktan eğitim faaliyetleri için öğrencilere 300 bin internet bağlantısı olan tablet vermiştir (Herold, 2020). Bu kapsamda ABD Eğitim Bakanlığı, devam eden Covid-19 salgınından dolayı öğrencilerini ölçme ve değerlendirme kapsamında sınav yapamayan eğitim kurumlarına bir yıl süreli sınavlardan muafiyet hakkı tanımıştır (Ed, 2021). Buna ilaveten SAT, ACT gibi üniversiteye giriş için yapılan sınavlar ertelenmiştir (Bothwell ve McKie, 2020).

4.3. Karşılaştırma

Elde edilen veriler ışığında Türkiye ve ABD'de yönetilmiş olan uzaktan eğitime ilişkin karşılaştırma tablosu aşağıda sunulmuştur.

Tablo 7. Türkiye ile ABD Eğitimlerinin Uzaktan Yönetilmesine İlişkin Karşılaştırma

Kaynaklar	**Türkiye**	**ABD**
İnsan Kaynağı	Tüm ülke çapında yüz yüze eğitime ara verilmesi	Eyaletler çapında yüz yüze eğitime ara verilmesi ile eyalet sistemi yüzünden bazı okulların yüz yüze eğitime devam etmesi
	Veliler için bilgilendirici yayınlar yapılması	Veliler için bilgilendirici yayınlar yapılması
	Engelli öğrencilerin evde uzaktan eğitim almaları	Engelli öğrencilerin evde eğitim almaları
Teknoloji	EBA internet sayfası, Google Classroom, Microsoft Teams, Zoom, Skype	Google Classroom, Microsoft Teams, Zoom, Skype
	TRT ile iş birliği	
Finans	Bilgisayar ve internet erişimi olmayan öğrenciler için devlet ve özel şirketler tarafından maddi yardımların yapılması	Bilgisayar ve internet erişimi olmayan öğrenciler için devlet ve özel şirketler tarafından maddi yardımların yapılması
Malzeme	Üniversite bünyesinde UZEM bulunduran kurumların ders materyallerini açık hale getirmesi	Salgın dönemi öncesi eğitim faaliyetlerini uzaktan sürdüren üniversitelerin, yüz yüze verilen dersleri uzaktan vermeye başlaması
Üretilen araçlar	EBA TV ilkokul, EBA TV Ortaokul, EBA TV Lise kanalları, UZEM	Sınav muafiyetinin sağlanması ve üniversite sınavlarının ertelenmesi
	Sınavların uzaktan icra edilmesi veya ödev, proje gibi yöntemlerle değerlendirme faaliyetlerinin uygulanması	
	TV kanallarında verilen derslerin hafta boyunca tekrarlanması	
	Önceki eğitim yılı için yaz dönemi telafi ders planlanması, içinde bulunan yıl için takviye ders planlaması	

Kaynak:Bulgular ile yazarlar tarafından oluşturulmuştur.

Karşılaştırma tablosundan da anlaşılacağı üzere ortak birçok unsur olduğu gibi ülkelerin alt yapısı ile eğitimin yönetimine ilişkin kümülatif varlıklarsalgın sürecine müdahale biçimlerini de farklılaştırmıştır. Salgın yaratmış olduğu belirsizlik durumunda eğitim örgütlerinin bireylerin eğitimlerinin devam ettirilmesine yönelik amaçları çevre ile uyumlu hale gelerek ilerlemiş gözükmektedir. Eğitimin uzaktan yönetilmesinde kullanılan kaynak yönetimlerinin farklılaşması hem hazır bulunuşluğun hem de karar-vericilerin salgın gibi kriz şartlarında daha fazla yetki almasını gerekli kılmasından kaynaklanıyor olabilir.

5. Tartışma ve Sonuç

Covid-19 virüsünün tüm dünyayı etkisi altına alması ile tüm ülkelerin eğitim ve öğretim sistemleri etkilenmiş ve salgının yayılmasını engellemek amacı ile devletlerin desteğiyle uzaktan eğitime geçilmiştir. Her ülke kendi imkanları dahilinde farklı uygulamaları hayata geçirmiştir. Bu çalışmada, salgın dönemi boyunca bilhassa Türkiye ve ABD'deki yüz yüze verilen eğitimin uzaktan eğitime dönüştürülmesindeki uygulamalar incelenmiştir. Yapılan bu çalışmaya göre, Türkiye gerek televizyon kanalları gerek ise dijital eğitim platformu aracılığı ile eğitim ve öğretim faaliyetlerini uzaktan eğitim yöntemi ile devam ettirmeye çalışmıştır. Daha sonrasında, tüm öğrencilerin çevrimiçi uygulamalar kullanarak öğretmenlerle buluşması sağlanmıştır. Bu kapsamda, kendi bünyesinde UZEM şubesi bulunduran üniversiteler, yüz yüze olan eğitim faaliyetlerini de yine bu portalı kullanarak uzaktan yürütmeye devam etmiştir. UZEM bulundurmayan üniversiteler ise, çoklu görüşme imkânı sağlayan Google Classroom, Skype, Zoom, Microsoft Teams gibi uygulamalar kullanarak bu süreçte derslerini senkron ve asenkron olarak icra etmişlerdir. Yürütülen ölçme ve değerlendirme faaliyetlerinde esneklikler sağlanmış olup, ödev ve proje gibi yöntemlerle değerlendirme işlemlerine fırsat verilmiştir. Bu süreçte Millî Eğitim Bakanlığı tarafından aileler de göz ardı edilmemiş olup, veli-öğrenci ilişkisini güçlendirecek programlarla onları bilgilendiren programlar yayınlamış ve alışık olunmayan bu eğitim sürecinde paydaşlardan biri olan ebeveynlerin aktif olarak sürece dahil olmaları sağlanmıştır. Ayrıca, Millî Eğitim Bakanlığı bu süreçte oluşacak

ders kayıplarının telafisini sağlayacak ve bir sonraki sene için öğrenci hazırbulunuşluklarına yarar sağlayacak takviye eğitimlerle ile sürecin en az zararla yürütülmesi için çalışmalar yapmışlardır.

ABD'de ise mart ayında okulların kapatılması ile birçok eyalet yönetimi peşi sıra eğitim faaliyetlerini uzaktan eğitim ile yürütmeye karar vermişken, eğitim faaliyetlerini uzaktan yürütmek için gerekli alt yapı ve imkana sahip olamayan okulların yüz yüze eğitime devam ettiği görülmektedir. Türkiye'de olduğu gibi eğitim faaliyetleri toplu ve televizyon yayınları üzerinden icra edilmemiş ve uzaktan eğitim faaliyetleri için bir dijital eğitim portalı oluşturulmaya çalışılmamıştır. Eğitim süreci, öğretmenlerin ve akademisyenlerin hali hazırda kullandıkları uygulamalar ile yürütülmüştür. Bunun sebebi, her eyaletin ve okul bölgesinin kendine özgü okul sisteminin ve müfredat yapısının olmasıdır. Yine salgın öncesinde de uzaktan eğitim faaliyetlerini sürdüren bazı büyük üniversiteler, yüz yüze olarak verilen dersleri salgının yoğun olduğu dönemde uzaktan vermeye başlamışlardır. Bu dönemde en çok kullanılan uygulamalar Türkiye'de olduğu Google, Zoom, Skype ve Microsoft Teams olmuştur. ABD Eğitim Bakanlığı okullarda yapılmayan sınavlar için öğrencilere feragat hakkının tanınabileceğini açıklamıştır. Üniversiteye giriş için yapılan sınavlar ertelenmiştir. ABD'de internet erişimi ve teknolojik cihaz sıkıntısından dolayı tüm öğrencilerin uzaktan eğitim faaliyetlerini icra edemedikleri görülmüştür. Bu kapsamda gerek eyalet yönetimleri gerek ise özel şirketler tarafından bazı imkanlar sağlanarak, öğrencilerin uzaktan eğitim sürecine aktif katılımı sağlanmıştır.

Sonuç olarak, Türkiye ve ABD Covid-19 salgın sürecinde birbirine yakın sayılabilecek uzaktan eğitim faaliyetlerini yürütmüşlerdir. Türkiye'de tüm öğrencileri etkileyecek önlemler ve uygulamalar yer alırken, ABD'de mevcut yapılanmasından ötürü eyaletler bazında önlemler alındığı ön plana çıkmaktadır. Bu kapsamda Türkiye'de derslerin uzaktan yürütülmesi seçenek haline getirilmemiş olup tüm ülke çapında uygulanması karar verilirken, ABD'de ise bu karar eyalet ve okul yönetimlerine bırakılmıştır. He iki ülke içinde, internet erişimi ve teknolojik cihaz sıkıntılarından dolayı öğrencilerin uzaktan eğitim faaliyetlerine katılımının etkilendiği görülmektedir. Uzaktan eğitim tüm dünya ülkelerinde olduğu gibi bu iki ülke içinde eğitimin vazgeçilmez bir parçası olmuştur. Her iki ülke

de eğitim faaliyetlerinin tüm öğrenciler için erişebilir olması için mevcut uzaktan eğitim alt yapısını geliştirmeli ve bu anlamda gerekli önlemleri alabilmelidir. Öğretmen ve akademisyenlerin uzak eğitim portallarında verimliliğini artırmak için gerekli bilgilendirmelerin olduğu toplantılar ve seminerler düzenlenmelidir. İlerleyen dönemler için hibrit öğrenme modeli geliştirilip her iki ülke eğitim sistemi içinde yaygınlaştırılarak, yüz yüze eğitim faaliyetlerine katılamayan öğrenciler için sınıf içerisinde gerekli araç ve gereçler temin edilerek, onların aynı derse uzaktan katılımları sağlanmalıdır. Eğitimde fırsat eşitsizliğinin giderilmesi için her iki ülkenin bu konu hakkında çalışmalar yapmalı ve uzaktan eğitim hizmetinden tüm öğrencilerin faydalanması sağlanmalıdır.

Kaynakça

AA (Anadolu Ajansı), (2020). *Kovid-19 salgınının gölgesindeki ABD uzaktan eğitimde 'düşük not' aldı.*https://www.aa.com.tr/tr/dunya/kovid-19-salgininin-golgesindeki-abd-uzaktan-egitimde-dusuk-not-aldi/1814163,(17.01.2022).

Allen, I.E.; Seaman, J. (2011).*GoingtheDistance: Online Education in the United States. The Online Learning Consortium.*Available online: http://sloanconsortium.org/publications/survey/going_distance_2011, (13.02.2022).

Baker, M., Hartocollis, A., andWeise, K. (2020). *First U.S. Colleges Close Classrooms as VirusSpreads. MoreCouldFollow.* https://www.nytimes.com/2020/03/06/ us/coronavirus-college-campus-closings.html, (20.01.2022).

Baker,M.G.,Peckham,T.K.,andSeixas,N.S.(2020).Estimatingtheburden of United Statesworkersexposedtoinfectionordisease: a keyfactor in containing risk of COVID-19 infection. *PloSone*, 15(4), e0232452.

Bal,H.(2019).*Öğretmenlerin eğitimde yeni teknolojileri ve Web 2.0 araçlarını kullanımlarının değerlendirilmesi.*https://yegitek.meb.gov.tr/meb_iys_dosyalar/2020_09/15140034_web20hulyabal.pdf,(25.02.2022).

Bijeesh, N. A. (2017). *Advantagesanddisadvantages of distancelearning. http://www.indiaeducation.net/online-education/articles/advantages-and-disadvantages-of-distance-learning.html,*(05.02.2022).

Boin, A., and Hart, P. T. (2003). PublicLeadership in Times of Crisis: Mission Impossible?*Public Administration Review*, 63(5), 544-553.

Bothwell, E., andMcKie, A. (2020). *Universities"mayhavetoclose"toprevent spread of coronavirus*. https:www.timeshighereducation.com/news/universities-may-have-close-toprevent-spread-coronavirus, (20.01.2022).

Bozkurt, A. (2017). Türkiye'de uzaktan eğitimin dünü, bugünü ve yarını. *Açıköğretim Uygulamaları ve Araştırmaları Dergisi*, 3(2), 85-124.

Bozkurt, A. (2020). Koronavirüs (Covid-19) pandemi süreci ve pandemi sonrası dünyada eğitime yönelik değerlendirmeler: Yeni normal ve yeni eğitim paradigması. *Açıköğretim Uygulamaları ve Araştırmaları Dergisi*, 112-142.

Bozkurt, A., andSharma, R. C. (2020). Emergencyremoteteaching in a time of global crisisduetoCoronaViruspandemic. AsianJournal of DistanceEducation, 15(1), i–iv.

Brown, C. (2017). *Advantagesanddisadvantages of distancelearning*. https://www.eztalks.com/elearning/advantages-and-disadvantages-of-distance-learning.html, (05.02.2022).

Büyüm, A. M., Kenney, C., Koris, A., Mkumba, L., andRaveendran, Y. (2020). Decolonising global health: if not now, when?.*BMJ Global Health*,5(8), e003394.

Caltech (2022). *California Institute of Technology Online Education*. http://online.caltech.edu/, (18.01.2022).

Casares, J. E. (2020). *PublicEducation'sResponsetotheCoronavirus (COVID-19) Pandemic*. https://www.ncsl.org/research/education/public-education-response-to-coronavirus-covid-19.aspx., (17.01.2022).

Chandra S, Chang A, Day L, Fazlullah A, Liu J, McBride L, Mudalige T, Weiss D (2020).Closingthe K–12 digitaldivide in theage of distancelearning.*Common Sense and Boston ConsultingGroup*: 60–63.

Cobo, C., Munoz-Najar, A., andCiarrusta, I. S. (2020). *Remote learningduringthe global schoollockdown: Multi-countryLessons*. https://openknowledge.worldbank.org/handle/10986/36141, (17.01.2022).

Creswell,J.W.,andPoth,C.N.(2016).*Qualitativeinquiryandresearchdesign: Choosingamongfiveapproaches*. ThousandOaks, CA: Sage.

Daniel S. J. (2020). Educationandthe COVID-19 pandemic. *Prospects* 49, 91-96.

Delaware.gov (2022). *Districtand Charter Remote Learning Plans,*https://www.doe.k12.de.us/Page/4201, (26.02.2022).

Demirci, E. veKaraatlı, M. (2019). Ülkelerin gelişmişlik seviyelerinin tahmininde kullanılan sınıflandırma algoritmalarının karşılaştırılması. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 703-714.

Demir, E. (2014). Uzaktan eğitime genel bir bakış. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 39, 203-212.

Doğan, S. and Çelikten, L. (2021). Üniversite öğrencilerinin uzaktan eğitime dair kompozisyonlarının incelenmesi: Yıldız Teknik Üniversitesi Örneği. *Adıyaman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 126-157.

Ed. (2020). *New guidancereaffirmsimportance of fullimplementation of individiualswithdisabilitieseducationactamidst Covid-19 Pandemic,* (20.01.2022).

Ed. (2021). U.S. Department of educationreleasesguidancetostates on assessingstudentlearningduringthepandemic. https://www.ed.gov/news/press-releases/us-department-education-releases-guidance-states-assessing-student-learning-during-pandemic, (24.01.2022).

EducationWeek. (2020). *Map: Coronavirusand School Closures in 2019-2020*. https://www.edweek.org/leadership/map-coronavirus-and-school-closures-in-2019-2020/2020/03, (19.01.2022).

Eken, Ö., Tosun, N. and Tuzcu Eken, D. (2020). Covid-19 salgını ile acil ve zorunlu uzaktan eğitime geçiş: Genel bir değerlendirme. *Milli Eğitim Dergisi, Salgın Sürecinde Türkiye'de ve Dünyada Eğitim,49*(1), 113-128.

Erihovna, K.S. (2016). *Distancelearning: itsadvantagesanddisadvantages.* https://cyberleninka.ru/article/n/distance-learning-its-advantages-and-disadvantages, (07.02.2022).

Fagan, J. C. (2017). An evidence-basedreview of academic web searchengines, 2014-2016: Implicationsforlibrarians' practiceandresearchagenda.*Information Technologyand Libraries, 36*(2), 7-47.

Harvard (2022). *Harvard University*. https://online-learning.harvard.edu/, (18.01.2022).

Hassenburg, A. (2009). Distanceeducationversusthetraditionalclassroom: Comparingthetraditionalclassroomtothevirtualone, doesbeingphysicallypresent in schoolmake a difference? *Berkeley ScientificJournal*, 13(1), 7-10.

Herold, B. (2020).*TheDisparities in Remote Learning Under Coronavirus (in Charts).*EducationWeek. https://www.edweek.org/technology/the-disparities-in-remote-learning-under-coronavirus-in-charts/2020/04, (28.01.2022).

Holmberg, B. (1989). Theconcept, basiccharacteranddevelopmentpotentials of distanceeducation. DistanceEducation,10(1), 127-134.

International EducationSpecialist, (2022). *WhyStudy in the USA? 5 Reasons&BenefitsMake USA the Best,*https://www.idp.com/middleeast/study-in-usa/why-the-usa/?lang=en#:~:text=The%20US%20boasts%20of%20some,excellent%20education%20to%20its%20students, (25.02.2022).

İşman, A. (2008). *Uzaktan eğitim*. Pegem Akademi.

Kaçan, A. and Gelen, İ. (2020). Türkiye'deki uzaktan eğitim programlarına bir bakış. *Uluslararası Eğitim Bilim ve Teknoloji Dergisi*, 6(1), 1-21.

Kaden, U. (2020). *COVID-19 schoolclosure-relatedchangestotheprofessional life of a K–12 teacher*. EducationSciences. 10 (6): 165.

Kırık, A. (2016). Uzaktan eğitimin tarihsel gelişimi ve Türkiye'deki durumu. *Marmara İletişim Dergisi*, 0 (21), 73-94.

King, K. ve Schmid, T. (2020). *HSRM (Covid-19 healthSystemResponseMonitor), Cross-countryanalysis,* https://analysis.covid19healthsystem.org/index.php/2020/09/15/what-strategies-and-approaches-are-countries-implementing-within-schools-both-in-response-to-covid-19-and-to-localized-outbreaks/ (27.02.2022).

Kiryakova, G. (2009). Review of distanceeducation. *TrakiaJournal of Sciences*, 7(3), 29-34.

Koç, S. (2020). *Uzaktan Eğitimde Etik*. Pandemi ve Eğitim, 17-35.

Koçel, T. (2011). *İşletme yöneticiliği* (13. Baskı). İstanbul: Beta Yayınları.

Lamanauskas, V. andPetkeviciene, R.M. (2021). Distancelectures in universitystudies: Advantages, disadvantages, improvement. Contemporaryeducationaltechnology, 13 (3). https://www.cedtech.net/download/distance-lectures-in-university-studies-advantages-disadvantages-improvement-10887.pdf, (07.02.2022).

Lau, J., Yang, B., andDasgupta, R. (2020). *Willthecoronavirusmake online educationgoviral?*,https:// www.timeshighereducation.com/, (11.01.2022).

Lawrence P. R.andLorsch J. W. (1969). *Organizationand Environment*. Homewood, IL: Richard D. Irwin, Inc.

MEB, (2020). *Özel Gereksinimli Öğrencilerin Yüz Yüze Eğitim Programı*, https://www.meb.gov.tr/ozel-gereksinimli-ogrencilerin-yuz-yuze-egitim-programi/haber/21661/tr. (27.02.2022).

MEB, (2021). *18 Eylül'e kadar sürecek uzaktan eğitim döneminin yol haritası.* http://www.meb.gov.tr/18-eylule-kadar-surecek-uzaktan-egitim-doneminin-yol-haritası/haber/21499/tr, (17.01.2022).

MIT (2022). *Massachusetts Institute of Technology.*https://web.mit.edu/, (18.01.2022).

Mick, C. S., andMiddlebrook, G. (2015). Asynchronousandsynchronousmodalities.*Foundationalpractices of online writinginstruction*, 129-148.

Murphy, E., Rodriguez-Manzanares, M., Barbour, M. (2011). Asychronousandsynchronous online teaching: Perspectives of Canadianhighschooldistanceeducationteachers. *British Journal of EducationalTechnology*, 583-591.

Nemli, E., Yazıcı, S. and Yanık, S. (2013). Kurumsal eğitim ve geliştirme sürecinde yeni bir yaklaşım: Elektronik öğrenme. *Öneri Dergisi*, 109-117.

Nizam, F. (2004). Eğitim-öğretimde kitle iletişim araçlarının kullanım olanakları ve avantajları. *KATÜ Akademik Bilişim*, 1-17.https://webcache.googleusercontent.com/search?q=cache:MuBVL0N5L1YJ:https://ab.org.tr/ab04/tammetin/87.doc+&cd=1&hl=tr&ct=clnk&gl=tr, (23.02.2022).

NTV. (2020). *EBA TV uzaktan eğitim başladı! TRT EBA TV nereden ve nasıl izlenecek? EBA TV uydu frekansları nedir?*https://www.ntv.com.

tr/turkiye/eba-tv-uzaktan-egitim-basladi-trt-eba-tv-nereden-ve-nasil-izlenecek-eba-tv-uydu-frekanslari-nedir,W7ZJUVmPQU-JLHCfQrg3rw, (17.01.2022).

Odabaş, H. (2003). İnternet tabanlı uzaktan eğitim ve bilgi ve belge yönetimi.Türk Kütüphaneciliği, 17(1), 22-36.

OECD (2020a). *A frameworktoguide an educationresponsetothe COVID-19 Pandemic of 2020*, https://oecdedutoday.com/coronavirus-education-digital-tools-for-learning/, (11.02.2022).

OECD. (2020b). *TheImpact of Covid-19 on Education*. https://www.oecd.org/education/the-impact-of-covid-19-on-education-insights-education-at-a-glance-2020.pdf, (11.02.2022).

Okviana, L., andNurhaeni, I. D. A. (2020, December). *Management of theEducationalChange in theCovid 19 PandemicEra.*In6th International Conference on SocialandPoliticalSciences (ICOSAPS 2020) (pp. 184-188). Atlantis Press.

Özer, M. (2020). Educationalpolicyactionsbytheministry of nationaleducation in thetimes of COVID-19. *Kastamonu EducationJournal*, 28(3), 1124-1129.

Özkan, R. (2011). Toplumsal Yapı, Değerler ve Eğitim İlişkisi. *Kastamonu Eğitim Dergisi*, 19 (1), 333-344.

Pregowska, A., Masztalerz, K., Garlińska, M., andOsial, M. (2021). A worldwidejourneythroughdistanceeducation—fromthe post officetovirtual, augmentedandmixedrealities, andeducationduringthe COVID-19 pandemic.*EducationSciences*,11(3), 118.

Rickman, D. S.,andSchwer, R. K. (1995). A comparison of themultipliers of IMPLAN, REMI, and RIMS II: Benchmarking ready-mademodelsforcomparison.*TheAnnals of RegionalScience*,*29*(4),363-374.

Ruippo, M. (2003). Music education online.*Sibelius Academy*,2, 1-8. http://ruippo.fi/lisensiaatintyo/downloads-2/downloads-14/files/musiceducationonline.pdf, (27.02.2022).

Ronaghy, H. (2013). Philosophy of medicaleducation.*Journal of Advances in MedicalEducation&Professionalism*,1(2), 43-45.

Rosenthal, U., Boin, R. A., andComfort, L. K. (2001). TheChanging World of CrisisandCrisis Management. *ManagingCrises: Threats, Dilemmas, Opportunities,* 5-27.

Sadeghi, M. (2019). A ShiftfromClassroomtoDistance Learning: AdvantagesandLimitations. *IJREE*. 2019; 4 (1).

Sak, R., Şahin-Sak, İ. T., & Nas, E. (2020). Pandemi sürecinde okul öncesi eğitim. In F. Tanhan& H. İ. Özok (Eds.), Pandemi ve eğitim (pp. 161-189). Ankara: Anı.https://www.yyu.edu.tr/images/files/pandemi_ve_egitim_kitabi.pdf, (25.02.2022).

Sisiopiku, V. P., andByrd, J. E. (2006). *Comparison of level-of-service methodologiesforpedestriansidewalks.*TransportationResearch Board 85th AnnualMeetingTransportationResearch Board, (06-0898).

Shank, P. (2020). *Learning modalitiesto deliver digitallearning*. https://elearningindustry.com/asynchronous-and-synchronous-modalities-deliver-digital-learning, (05.02.2022).

Sherry, L. (1996). Issues in distancelearning. International Journal of EducationalTelecommunications, 1, 337-365.https://lcsherry.org/publications/issues.html, (23.02.2022).

Shahhosseini, S., and Nadi, M. A. (2015). Analyzingtherelationship of organizationaltrustandorganizationalculturewithknowledgesharing-behavior in teachers of secondintermediateperiod. *EducationalResearchandReviews*, 10(6), 722-727.

Stanford (2022). *Stanford University*. https://online.stanford.edu/, (18.01.2022).

Sun, L., Tang, Y.andZuo, W. (2020). Coronaviruspusheseducation online. https://www.nature.com/articles/s41563-020-0678-8.pdf, (09.02.2022).

Telli, S. G., ve Altun, D. (2021). Coronavirüs ve çevrimiçi (online) eğitimin önlenemeyen yükselişi. *Üniversite Araştırmaları Dergisi*, 3(1), 90-107.

The World Bank Report Education (2020). The COVID-19 Pandemic: Shockstoeducationandpolicyresponses. https://www.worldbank.org/en/topic/education/publication/the-covid19-pandemic-shocks-to-education-and-policy-responses, (10.01.2022).

Thyer, B. A. andPolk, G. (1997). Distancelearning in socialworkeducation: a preliminaryevaluation', Journal of SocialWorkEducation, 33(2), 363–367.

Tuncer, M., ve Taşpınar, M., (2008). Sanal Ortamda Eğitim ve Öğretimin Geleceği ve Olası Sorunlar.*Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 10(1), 125-144.

Türker, A., ve Dündar, E. (2020). Covid-19 Pandemi Sürecinde Eğitim Bilişim Ağı (Eba) Üzerinden Yürütülen Uzaktan Eğitimlerle İlgili Lise Öğretmenlerinin Görüşleri.*Milli Eğitim Dergisi*,*49*(1), 323-342.

UN. (2020). *Policybrief: Educationduring Covid-19 andbeyond*. https://unsdg.un.org/sites/default/files/2020-08/sg_policy_brief_covid-19_and_education_august_2020.pdf, (10.02.2022).

UNESCO. (2020a). Covid-19 impact on education. RetrievedfromNationallearningplatformsandtools. https://en.unesco.org/covid19/educationresponseUNESCO.

UNESCO (2020b). *School closurescausedbyCoronavirus (Covid-19*). https://en.unesco.org/covid19/educationresponse.

UNICEF. (2020a). *At least 200 millionschoolchildrenlive in countriesthatremainunpreparedtodeployremotelearning in futureemergencyschoolclosures.* UNICEF. https://www.unicef.org/press-releases/least-200-million-schoolchildren-live-countries-remain-unprepared-deploy-remote, (09.02.2022).

UNICEF. (2020b). *UNICEF and Microsoft launch global learning platform tohelpaddress COVID-19 educationcrisis. UNICEF*.https://www.unicef.org/press-releases/unicefand-microsoft-launch-global-learning-platform-help-address-covid-19-education, (09.02.2022).

Urdan, T. A., &Weggen, C. C. (2000). Corporateelearning: Exploring a newfrontier.http://papers.cumincad.org/data/works/att/2c7d.content.pdf, (25.02.2022).

WHO. (2020). *Covid19 CoronavirusDisease 2019 Situation Report – 72*. World HealthOrganization (Vol. 2019). https://apps.who.int/iris/handle/10665/331685, (17.02.2022).

WHO. (2021). Coronavirusdisease (COVID-19): How is it transmitted? https://www.who.int/news-room/questions-and-answers/item/coronavirus-disease-covid-19-how-is-it-transmitted, (10.02.2022).

Xiang, Y. T., Jin, Y., Wang, Y., Zhang, Q., Zhang, L., andCheung, T. (2020). Tributetohealthworkers in China: A group of

respectablepopulationduringtheoutbreak of the COVID-19. International *Journal of BiologicalSciences*, 16(10), 1739

Yamamoto, G. T., veAltun, D. (2020). Coronavirüs ve Çevrimiçi (Online) Eğitimin Önlenemeyen Yükselişi. *Üniversite Araştırmaları Dergisi,* 3(1), 25-34.

Yaman, B. (2021). Covid-19 pandemisi sürecinde Türkiye ve Çin'de uzaktan eğitim süreç ve uygulamalarının incelenmesi.*OPUS International Journal of SocietyResearches*,17(Pandemi Özel Sayısı), 3298-3308.

Yıldırım, A. ve Şimşek, H. (2008). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri*, Ankara: Seçkin Yayıncılık.

YÖK. (2020a). Koronavirüs (Covid-19) Bilgilendirme Notu:1. https://www.yok.gov.tr/Sayfalar/Haberler/2020/coronavirus_bilgilendirme_1.aspx, (19.01.2022).

YÖK Dersleri Platformu. (2020). Yükseköğretim Kurumları Dersleri. https://yokdersleri.yok.gov.tr/, (11.01.2022).

YÖK (2020b). YÖK'ten Üniversitelerdeki Sınavların Yüz Yüze Gerçekleştirilmeyeceğine İlişkin Karar. https://www.yok.gov.tr/Sayfalar/Haberler/2020/yok-ten-sinavlara-iliskin-karar.aspx, (11.01.2022).

Zhang, W., Wang, Y., &Yang, L. (2020). Suspending classes without stoppinglearning: China'seducationemergencymanagementpolicy in the COVID-19 outbreak. *Journal of Risk and Financial Management,* 13(3), 1–6.

BÖLÜM XIII

AVRUPA'DA VE TÜRKİYE'DE GASTRONOMİ TANITIMI TÜRKİYE SWOT ANALİZİ

Promotion of Gastronomy in Turkey and in Europe Swot Analysis of Turkey

Muhammet ERBAY[1] & Bekir Furkan BICAN[2]

[1](Dr. Öğr. Üyesi), SelçukÜniversitesi,
email: merbay@selcuk.edu.tr
ORCID: 0000-0003-0306-7772

[2](YüksekLisansÖğr.), SelçukÜniversitesi,
email: fbicann05@gmail.com
ORCID: 0000-0002-9293-8842

1. Giriş

Gelişen dünyada insanlar turizmden beklentisini sadece yaz turizmi ya da deniz turizmi olarak değil, çeşitliliği gitgide artan farklı turizm dalları için de seyahat etmeye başlamışlardır. Örneğin insanoğlunun geçmişin yansıması olan kültürleri öğrenme isteği her geçen gün artmakta ve bu da kültür turizminin gitgide gelişmesini sağlamaktadır. Toplumların kültürlerini şekillendiren en önemli özelliklerinden biri de mutfaklarıdır. Gastronomi de kültürün ve yemeğin bütünleşmesini sağlayan ve turizmin pazarlamasına büyük katkısı olan yeni bir turizm alanının oluşmasına, gelişmesine katkıda bulunmuştur (Küçükkömürler & Şırvan, 2018).

2. Türkiye'de Gastronomi Turizmi Kapsamında Yapılan Çalışmalar

Türkiye 4 mevsimin yaşanması sonucuyla mevsimel ürün açısından zengin, tarımsal olarak verimli topraklara sahip, farklı denizlere kıyısı

olan ve farklı kültürle etkileşim içerisindeki yedi farklı bölgenin değişik lezzetlerini barındıran ve çeşitli gastronomik ürün sunabilen dünyanın en önemli ve eski mutfaklarından biridir. Yaşanan coğrafi bölgelerin değişiklik göstermesi Türk Mutfağını da etkilemiştir (Birdir & Akgöl, 2015).

Günümüzde Türk mutfağı geleneklerini kısmen devam ettirse de hızlı bir şekilde büyüyen gıda sanayi sektörü sayesinde yeni ürünleri mutfağ ına katmıştır. Yemeklerde sos kullanımı, yeni nesil pişirme araçlarının mutfağımıza girmesi ve fastfood tüketiminin ülkemize gelmesi ve yaygınlaşması mutfağımızın gelişiminde olumsuz rol oynamıştır. Bu nedenle Türk mutfağı bazı geleneklerini unutmuş ve gastronomi turizminde özgün Türk mutfağı tanıtımı zarar görmüştür (Akın, Özkoçak, & Gültekin, 2015).

Türkiye barındırdığı zengin mutfağı, köklü geçmişi ve İstanbul, Muğla, Antalya gibi yüksek sayıda turist ziyareti yaşanan, ekonomik olarak uygun olmasıyla birlikte gastronomi turizmi için sıkça tercih edilen bir ülkedir. Gastronomi turizmine önem veren ve yerel tatları ile meşhur illerimiz olan Adana, Mersin, Hatay, Urfa ve Mardin'in yabancı turistler için gastronomi turizmi potansiyeli vardır (Güzel Şahin & Ünver, 2015).

Türkiye'deki turist rehberlerinin gastronomi turizmine bakış açıları üzerine yapılan çalışmada turistlerin Türkiye'de tattıkları yemekleri beğendikleri ancak tur rotasındaki restoranların Türk Mutfağını yansıtan menüler servis etmediğini ve Türkiye'yi ilk kez ziyaret eden turistlerin mutfağımızı yeterli derecede tanıtılamadığını yazmışlardır (İrigüler & Güler, 2015).

Geçmişten günümüze kadar 3 imparatorluğa başkentlik yapmış İstanbul, farklı kültürlerle sentezlenmiş tarihi bir şehir olarak çok zengin bir kökene sahiptir. İstanbul gastronomi turizmi anlamında henüz istediği noktaya ulaşmış değildir. İstanbul günümüzdeki turist potansiyeli sayesinde yüksek bir gastronomi turizmi potansiyeline sahiptir. Osmanlı Saray Mutfağı, Türk mutfağı ve balık ürünleri İstanbul'un pazarlanabilir yiyecek ve içeceklerinin en önemlileridir (Güzel Şahin & Ünver, 2015).

Türkiye'nin gastronomi potansiyeli değerlendirildiğinde; geleneksel yemek kültürü, menü çeşitliliği, bölgesel mutfaklar, şarapçılık ve son zamanlarda trend olan gastronomi eğitimi, ülkemizin gastronomi

turizmi açısından gelişmekte olan yönleridir. Mutfak kültürümüzü geliştirmemek, çekici turizm paketleri oluşturmamak ve pazarlamaya yönelik eksikliklerimiz başlıca sorunlarımızdandır. Ayrıca özel sektör ve kamu arasındaki iş birliği yetersizdir (Deniz & Atışman, 2017).

3. Avrupa'da Gastronomi Turizmi Kapsamında Yapılan Çalışmalar

Avrupa Komisyonunun (2014) yaptığı bir araştırmaya göre, Avrupa Birliği'ne üye ve aday ülkelerin; gastronomi turizminin işletme sayısı, istihdam ve katma değer gibi alanlarda ülkelerin ekonomik gelirlerine önemli miktarda katkı sağladığı ifade edilmiştir. Ülke ekonomisine katma değeri karşılaştırıldığında, gastronomi turizmi %70 civarında iken konaklama sektörü değeri %30 civarındadır. Aynı zamanda istihdama katkısı açısından değerlendirildiğinde yiyecek içecek sektörünün katkısı %75 iken konaklama sektöründe bu istatistik %20 civarındadır (Küçükkömürler & Şırvan, 2018).

Turizm ve yemek arasında güçlü bir bağlantı vardır. Turistler, tatil destinasyonlarını seçerken verdikleri kararda ülkelerin mutfaklarının etkisi büyüktür. Otantik ve ilginç yiyecekler turistleri destinasyona çekmede etkilidir. İtalya'yı ziyaret etme niyetinde tarihi yapılarının yanında mutfağının da büyük etkisi vardır. İtalyan ve Fransa mutfağı ayrıca şarapları bu konuda gastronomi turizmine büyük katkılar sağlamıştır. Son zamanlarda sunduğu çeşitli restoranlar sayesinde Hong Kong'da turist sayısında önemli bir artış görülmüştür. Türkiye'nin de tekrar ziyaret edilme niyetinde yiyecekleri ve zengin mutfağa sahip olması önemli bir faktördür. Konaklama, manzara ve yemek tekrar ziyaret niyetinde en önemli faktörlerdendir. Ziyaret edilen destinasyonda farklı yemek kültürlerini deneyimlemek turist sayısını ve bölgenin gelirlerini önemli ölçüde arttırmaya yardımcıdır. (Karim & Chi, 2010).

Avrupa başta olmak üzere gastronomi turizmi alanlarında farklı etkinlikler ve yatırımlar yapıldığı gözlemlenmektedir. Ülkelerin yerel yemeklerini yemek veya dünyaca tanınmış şeflerin yemeklerini tatmak gibi farklı turlar düzenlenir. Fransa, İtalya ve İspanya yerel yemeklerinin

nasıl pişirildiğine dair eğitim içeren çeşitli turlar düzenlemektedir. Şarap tadımı, peynir ve meze tadımı gibi turlar mevcuttur. Bölgesel ürünlerin tadımı için bölgesel turlar düzenlenerek hem bölge üreticilerine hem de turistlere o ürünü gerçek üreticilerinden tatma fırsatı verilir. Kosta Rika'da kahve, Japonya ve Sri Lanka'da çay turları ayrıca çikolata ihracatında dünyada önemli konumda olan İsviçre ve Belçika'da çikolata turları düzenlenir. Bu turlar eğitim içerikli veya farklı yarışma, etkinlik içerisinde gerçekleştirilebilir (Küçükkömürler & Şırvan, 2018). Gastronomi turizmi açısından bu ve benzeri tur etkinlikleri hem ülkenin mutfağını tanıtma hem de turistlerin ilgisini çekme açısından önemlidir.

4. Avrupa'da Gastronomi Festivalleri ve Türkiye'de Yapılan Çalışmalar

Gastronomiye olan talebin her geçen gün artmasıyla gastronominin turizm olanaklarını geliştirmesi, dolayısıyla iki ayrı unsur olan gastronomi ve turizmin bütün hale gelmesi kaçınılmaz olmuştur. Bu durumda destinasyonlar yalnızca kültürel veya doğal güzellikleriyle değil, yerel lezzet ve tatlarıyla da karşımıza çıkmaktadır (Sürenkök, Baggio, & Corigliano, 2010).

Mutfak turizmini optimize etmek için turistik destinasyonların cazibesi arttırılmalı ve farklı hedef pazarları için özel pazarlama stratejileri planlanmalıdır. Dünya'ya baktığımızda Singapur Turizm Kurulu her yıl 'Singapur Yemek Festivali' ve 'Dünya Gurme Zirvesi' düzenler. Büyük ölçekli yemek festivalleri, turistlerin ve dünyaca ünlü şeflerin ilgisini çeker ve destinasyonları olumlu yönde etkiler. Festivaller yalnızca yeniliği değil, var olan bir ürünün sunumunu ve tadını geliştirmek ya da ürünü dikkat çekici hale getirmeyi de önemli kılar. Gastronomi festivallerinin içeriğinde, profesyonel aşçıların şovları veya yarışmaları, ünlü şeflerin katılımı, tadım veya yöreye ait olan meyve sebzelerin toplanması şeklindedir. Turistler için festivalde aktif olarak bir deneyime katılması tatmin olma açısından önem arz etmektedir (Horng & Tsai, 2011; Erciyas & Yılmaz, 2021).

"Gastronomi festivalleri doğal turizm kaynaklarına sahip olmayan kırsal bölgelerde turistlerin bölgeye çekilmesinde, turist sayısının arttırılmasında bölgenin tanıtılması ve kalkınmasına katkıda

bulanmaktadır. Bundan dolayı yerel yönetimler bölgelerini sembolize eden gastronomi festivallerinin düzenlenmesine ve bunların etkili bir biçimde tanıtılmasına önem vermelidir. Ayrıca Türkiye'nin sahip olduğu gastronomi kaynakları dikkate alındığında ülke genelinde düzenlenen gastronomi festivallerinin sayısının yetersiz olduğu düşünülmektedir. Bu kapsamda yerel yönetimler sahip oldukları değerleri ön plana çıkartarak daha fazla sayıda gastronomi festivali düzenlemeli ve daha etkin bir biçimde pazarlanmasına önem vermelidir." (Çetin, Demirel, & Çetin, 2019, p. 888)Türkiye'de de birçok ülkede olduğu gibi yapılan festivallerin mevsime göre değişiklik gösterdiği bilinmektedir. Tahmin edileceği üzere birçok bölgede festivallerin yaz sezonunda kış aylarına oranla daha fazla arttığı görülmektedir. Kış sezonunda düzenlenen festivallerin çok kısıtlı olduğu bilinmektedir. Bazı festivallerin süreklilik sorunu vardır. Yetkili kurumların bu festivale öncülük etmeleri ve bölge halkı ile uyum içerisinde yetkinlikleri düzenlemeleri gereklidir. Gastronomi turizm destinasyonu, bölge halkı tanıtımı ve ayrıcı kültürümüzün parçaları olan yerel ürünleri tanıtma açısından birer fırsattır.

5. Avrupa'da Gastronomi Şehirleri ve Türkiye'de Yapılan Çalışmalar

Unesco Yaratıcı Şehir Ağı (UCCN), yaratıcılığı sürdürülebilir kentsel kalkınma için şehirler ile şehirler arasında iş birliğini teşvik etmek amacı ile 2004 yılında kurulmuştur. Unesco edebiyat, tasarım, film, müzik, medya, el sanatları ve gastronomi alanlarında değerlendirmeler yapmaktadır. Unesco Yaratıcı Şehirler Ağı web sitesi incelendiğinde güncel olarak 36 şehrin listelendiği görülmektedir. Ülkemizden Gaziantep, Hatay ve Afyonkarahisar gastronomi şehri unvanını almıştır (unesco.org, 2021).

UNESCO tarafından verilen gastronomi şehri unvanı, ülkenin gastronomi turizmini büyük ölçüde geliştirecek önemli bir değerlendirmedir. Gastronomi şehirleri bu yüzden tanıtım ve pazarlama faaliyetlerine yatırım yapmalı ayrıca turist ziyaretinde bu unvanın değeri kullanılmalıdır (Akdu & Akdu, 2018). Akdu S. ve Akdu U. (2018) yılında yaptığı bir çalışmada dünyada gastronomi şehirlerinin web sitelerini aktif olarak yeterince etkin kullanmadıklarını ortaya koyan bir çalışma yapmıştır.

Güler, O., Harçın, S., ve Tor, K. C. (2017) yılında Gaziantep üzerinde yapmış oldukları bir araştırma ile dikkat çekici bulgulara rastlamışlardır. Marka yönetim stratejileri hakkında yol gösterici hedefleri araştıran yazarlar şehrin gastronomi logosunun işletmeler tarafından bilinmediği bulgusuna ulaşmışlardır. İşletmelerin %70'i ise yetkili kurumlar tarafından herhangi bir eğitim veya etkinliğe davet edilmediğini söylemiştir.

Ülke	Şehir	Aktivitelerle İlgili Bilgi	Unesco Vurgusu	Destinasyon/ Ürün Tanıtımı	Yönlendirme	Görsel	Enformasyon	Gastronomi Rotası	Dil Seçeneği
Kolombiya	Popayán	Evet	Evet	Evet	Evet	Hayır	Hayır	Hayır	Evet
Çin	Chengdu	Evet	Hayır	Evet	Evet	Evet	Evet	Evet	Evet
İsveç	Östersund	Evet	Hayır	Hayır	Evet	Hayır	Hayır	Hayır	Evet
Güney Kore	Jeonju	Evet	Hayır	Evet	Evet	Evet	Evet	Hayır	Evet
Lübnan	Zahle	Hayır	Evet	Hayır	Hayır	Hayır	Hayır	Hayır	Evet
Brezilya	Florianopolis	Hayır	Evet	Evet	Hayır	Evet	Hayır	Hayır	Hayır
Çin	Shunde	Evet	Hayır	Evet	Evet	Hayır	Hayır	Hayır	Hayır
Japonya	Tsuruoka	Evet	Hayır	Hayır	Hayır	Evet	Evet	Hayır	Hayır
Brezilya	Belém	Hayır	Evet	Evet	Hayır	Evet	Evet	Hayır	Evet
Norveç	Bergen	Hayır	Hayır	Hayır	Evet	Hayır	Hayır	Hayır	Hayır
İspanya	Burgos	Hayır	Hayır	Evet	Hayır	Hayır	Hayır	Hayır	Hayır
İspanya	Dénia	Hayır	Evet	Evet	Hayır	Evet	Hayır	Hayır	Hayır
Meksika	Ensenada	Hayır	Hayır	Hayır	Hayır	Hayır	Hayır	Hayır	Hayır
Türkiye	Gaziantep	Hayır	Evet	Evet	Hayır	Evet	Evet	Hayır	Evet
İtalya	Parma	Evet	Evet	Evet	Evet	Evet	Evet	Hayır	Evet
Tayland	Phuket	Evet	Evet	Evet	Evet	Evet	Evet	Hayır	Hayır
İran İslam Cumhuriyeti	Rasht	Hayır	Evet	Hayır	Hayır	Hayır	Hayır	Hayır	Hayır
A.B.D.	Tucson	Hayır	Hayır	Hayır	Evet	Hayır	Hayır	Hayır	Hayır
İtalya	Alba	Hayır	Hayır	Hayır	Evet	Hayır	Hayır	Hayır	Hayır
Kolombiya	Buenaventura	Web Sitesine Ulaşılamamıştır							
Bolivya	Cochabamba	Web Sitesine Ulaşılamamıştır							
Türkiye	Hatay	Hayır	Evet	Evet	Evet	Evet	Hayır	Hayır	Hayır
Macao Özel Yönetim Bölgesi*		Evet	Hayır	Evet	Evet	Evet	Evet	Hayır	Evet
Panama	Panama	Hayır	Hayır	Hayır	Hayır	Hayır	Hayır	Hayır	Hayır
Brezilya	Paraty	Evet	Hayır	Evet	Evet	Hayır	Hayır	Hayır	Evet
A.B.D.	San Antonio	Web Sitesine Ulaşılamamıştır							

Kaynak: AKDU, U., & AKDU, S. (2018). Turizm tanıtımında gastronomik değer vurgusu: UNESCO gastronomi şehirleri örneği.

6. Avrupa'da Gastronomi Müzeleri ve Türkiye'de Yapılan Çalışmalar

Gelecek nesillere, toplumun kültürünü aktarmak ve tanımak amacıyla oluşturulan müzeler içerisinde her türlü bilgi, belge ve yapıtı saklamak, korumak ve sergilemek üzere oluşturulan bilimsel kuruluşlardır. Müzeler

ziyaretçilere sergiledikleri her türlü eşsiz belge veya yapıt ile tarihsel bilgilendirme ile evrensel bir kültür aracıdır (Kervankıran, 2014).

Gastronomi sadece yiyecek içecekle alakalı olmamak üzeri içerisinde farklı disiplinleri barındırır. Gastronomi bir toplumun geçmişten gelen geleneklerini içerisinde barındırıp gelecek kuşaklara aktararak, günümüz toplumlarının alışkanlıklarını etkileyen kültürel bir mirastır. Gastronomi müzeleri ise toplumun kültürünü tanıması, unutulmaya yüz tutmuş gelenek görenekleri, yemeklerini ve içeceklerini koruması ve sergilenmesi açısından önem teşkil etmektedir (Akyürek & Erdem, 2019).

Günümüzde gastronomi temalı müzeler dünyanın birçok yerinde bulunmaktadır. Aşağıdaki listede günümüzde mevcut olan bazı gastronomi temaları sıralanmıştır (Ceyhun Sezgin & AKBIYUK, 2021):

- Sebze ve meyve müzeleri
- Yerel yemekler ve geleneksel mutfaklar müzeleri
- Kahve müzeleri, peynir müzeleri
- Zeytin ve zeytinyağı müzeleri
- Çikolata müzeleri
- Şarap ve şarap imalathane müzeleri
- Patates müzeleri
- Ekmek müzeleri
- Çay müzeleri

Dünya'daki mutfak kültürleri kıyaslandığında köklü bir tarihi olan Türk mutfak kültürünün önde gelen bir mutfak olduğu söylenebilir ve gastronomi turizmine dair yapılan çalışmalar her geçen artmaktadır. 2019 yılı itibariyle Türkiye'de bulunan gastronomi müzeleri aşağıdaki gibi listelenmiştir (Ağcakaya & Can, 2019).

1. Adatepe Zeytinyağı Müzesi, Çanakkale.
2. Sabit Ertür Zeytinyağı Müzesi, Balıkesir.
3. Köstem Zeytinyağı Müzesi, İzmir.
4. Emine Göğüş Mutfak Müzesi, Gaziantep.
5. Geleneksel Mutfak Müzesi (Tarihi Hacıbanlar Evi), Şanlıurfa.
6. Oleatrium Zeytinyağı Müzesi, Kuşadası-Aydın.

7. Mürefte Feyzi Kutman Şarap Müzesi, Tekirdağ.
8. İstanbul Gastronomi Müzesi (MSA), İstanbul.
9. Antakya Mutfak Müzesi, Hatay.
10. Zavot Peynir Müzesi, Kars.
11. Ankara Atatürk Orman Çiftliği Müze ve Sergi Salonu'nda yer alan Şarap Müzesi, Ankara.
12. Bal Evi Müzesi, Marmaris-Muğla.

Gastronomik değerler açısından zengin olan ülkemizde gastronomi turizmi açısından yeterli gelişme kaydedilmemektedir. Günümüzde yeterli ziyaretçisi olmadığı için kapatılmaya yüz tutmuş müzelerimiz mevcuttur. Gastronomi müzeleri gibi gastronomi turizme katkı sağlayan kurumlar tanıtılmalı ve pazarlanması için çalışmalar yürütülmesi gerekmektedir (Ağcakaya & Can, 2019)

Gastronomi müzeleri ülkelerin gastronomik değere sahip ürünlerini ve kültürel mirasını korumak, saklamak ve sergilemek üzere açılan önemli kurumlardır. Mutfak kültürü bir toplumun kültürel parçasıdır bu yüzden taklit edilmenin önüne geçmek, kültürümüze sahip çıkma ve halkımıza tanıtma açısından gastronomi müzeleri önem arz etmektedir.

7. Avrupa'da Şarap Turizmi ve Türkiye'de Yapılan Çalışmalar

Bağ ve şarap turizmi sayesinde gelişmiş ülkeler önemli seviyede gelir elde etmektedir. Günümüzde en büyük şarap üreticileri İtalya, Fransa, İspanya ve bunlarla birlikte ABD ve Avustralya'dır. Şarap turizmi turist ve ihracat açısından ülke ekonomisi için önemli bir konumdadır. 2016 yılında şarap üretim miktarı 259,5 milyon hektolitre olarak gerçekleşmiştir. İtalya'da yaklaşık 2 milyon turistin şarap ve bağ turizmi amaçlı ziyaret gerçekleştirdikleri bilinmektedir. 7,5 milyon turistin şarap ve yemek tadımı için Güney Avustralya'ya ziyaret etmesi gastronomi turizminin potansiyelinin ne derece büyük olduğunun göstergesidir (Köse & Çelik, 2017).

Bağcılık turizmi kapsamında ilk kez Almanya ve Fransa'da 1900'lü yıllarda şarap yolu faaliyetleri başlamıştır. Güney Afrika, Avustralya, Şili ve Yeni Zelanda gibi ülkeler bağcılık ve şarap turizminde gelişmiş

ve katkıları olan ülkelerdir. Avrupa'da birçok ülke ödüllü şaraplar ve bağ turizmi ile büyük ilerlemeler kaydetmiştir. Çin ise dünyanın en büyük üzüm üreticilerinden olsa da bağcılık turizminde yeteri derecede gelir elde edememektedir (Köse & Çelik, 2017).

Günümüz koşullarında şarap ve bağ turizmi alanında dünyanın gerisinde olmamıza rağmen Anadolu'da bağcılık kültürü M.Ö. 3500 yılına görülmekte ve Hititlerden günümüze ulaşan yapıtlarında üzüm, asma ve şarapların resmedildiği bilinmektedir. İtalya, Fransa, ABD ve İspanya gibi şarap turizmi açısından gelişmiş ülkeleri incelediğimizde şarap turizminde dünyaya yön verdikleri ve kültürlerinin birer parçası gibi servis ettiklerini görmekteyiz. Çin ise Dünya'nın en büyük üzüm üreticisi olmasına rağmen şarap turizminde istediği seviyeye gelememiştir. Ülkemiz dünyanın en büyük üzüm üreticileri arasında yer almaktadır. Üzüm üretim alanı bakımından 5. Sırada olup üzüm üretiminde 6. sıradadır. Günümüzde şarap turizmi potansiyeli taşıyan bazı şehirlerimiz aşağıda listelenmiştir (Çelik & Köse, 2017).

- Trakya- Şarköy, Mürefte
- Çanakkale- Bozcaada
- İzmir- Şirince
- Çeşme- Alaçatı
- Nevşehir- Kapadokya
- Denizli Pamukkale

Bağ ve şarap turizmi açısından yüksek potansiyeli olan bir konumda olmamıza rağmen bunu değerlendiremiyoruz. Buna İslam dininin etkisi ve şarap kültürümüzün olmamızın etkisi yüksek fakat şarap turizmini geliştirmek turizm açısından büyük önem arz etmektedir.

8. Avrupa'da Gastronomi Eğitimi ve Türkiye'de Yapılan Çalışmalar

Tarihin ilk uluslararası gastronomi topluluğu olan 'Chaînedes Rôtisseurs' 1248 yılında Paris'te kurulmuştur. Tarihte bilinen ilk aşçılık eğitimi veren topluluktur (Chaîne des Rôtisseurs, 2016). Apicus tarafından gastronomi

alanında ilk kez yazılan birinci yüzyılda kaleme alınmasına rağmen ilk aşçılık kursunun İngiltere'de açılması 1784'ü bulmuş ardından sırasıyla 1820 Amerika ve 1891 yıllarında Fransa'da açılmıştır. 1895 yılında aşçılık eğitimi vermeye başlayan Le Cordon Blue günümüzde hala en saygın gastronomi okulları arasındadır. Yüksek Lisans programlarının açılması 1990 yılını bulmuş ve 1996'da New York Üniversitesi ilk kez doktora programını açmıştır. Günümüzde ise gastronomi alanında pazarlama ve mutfak değerlerine önem veren Fransa, İtalya, Amerika, İspanya gibi ülkeler gastronomi eğitimine gereken önemi sağlamaktadırlar (Öney, 2016).

Gastronomi eğitiminin temel amacı mutfak hâkimiyeti olan, yiyecek ve içecekle ilgili konularda uzman bir yönetici, uzman personel veya yönetici şef eğitmektir. Gastronomi eğitimi ülkemizde ilk kez Yeditepe Üniversitesinde 2003 yılında verilmeye başlamıştır. Ardından 2008 İzmir Ekonomi Üniversitesi ve 2009 Okan Üniversitesi fakültesinde bu eğitim programına yer vermişlerdir. Devlet üniversitelerinde ise ilk kez 2010 yılında Gazi Üniversitesi ve Nevşehir Üniversitesinde açılmıştır. 2010 yılından sonra açılan program sayısında önemli bir artış yaşandığı gözlemlenmektedir. 2017 yılı itibariyle ülkemizde 38 üniversitede gastronomi programı yer almaktadır. (Güdek & Boylu, 2017).

Cankül (2019) yılında gastronomi öğrencileri üzerine yaptığı bir araştırmada dikkat çekici bulgulara rastlamıştır. Öğrencilere 4 yıllık eğitim süresince sunulan fiziksek imkanlar, veri tabanları ve müfredatın öğrencileri aynı zamanda akademisyenleri de memnun etmediğine ulaşılmıştır. Eğitim bir ülkenin yapı taşı olduğu gibi nitelikli insan yetiştiren aracı kurumlardır. Kendi kültürümüzü öğrenip sahip çıkabileceğimiz ve gelecek nesillere bir şeyler katmak amacıyla yaptığımız katkılar bizi ve toplumumuzu her zaman ileri taşır. Gastronomi, son zamanlar da ülkemizde ve dünyada trend olan potansiyeli yüksek bir alandır. Eğitime yaptığımız her katkı aynı zamanda ülkemize yaptığımız yatırımdır.

9. Avrupa'da Bazı Gastronomik Ürünlerin Tanıtımında Yapılan Çalışmalar

9.1 İsviçre Gravyeri

İsviçre'de "Greyerzer" ve 1653 yılından beri de Fransa'da "Fromage de Gruyere" denilen söz konusu peynire ülkemizde "Gravyer" denir (Topuk, 2014). Sert peynir grubunda yer alan, güçlü aromatik, gözenekli bir yapısı olan gravyer peyniri 6-12 ay arası bir olgunlaşma süreci geçiriyor. İsviçre'nin Alplerinde üretilen bu peynir orta çağdan beri kendi has üretim sürecini, yapım tekniklerini ve kalitesini korumaktadır. Bölgede peynir üretimi 1115 yılına dayandığı bilinmektedir. Orta Çağ'da peynirin takas yöntemi olarak kullanıldığı zamanlarda İsviçre Alplerindeki çobanlar peynir tekerleklerini İtalya'ya taşıyıp burada baharat, şarap, kestane ve pirinçle takas ettiği bilinir. 18. Yüzyıl zamanında bilinen sert peynir üretim tarifi tüm İsviçre'de uygulanıyordu. Gruyère bölgesinde, insanlar sert peynirin orijinal biçimine bağlı kaldılar ve günümüze kadar uzanan klasik gravyer üretim tekniklerini kullanarak aynı kalitede peynir üretmeyi başardılar. Sadece 1834 yılında Bern Kantonunda 22.882 kilo peynir ihraç edildi. 18. ve 19. Yüzyılda Gruyère peynirinin üretildiği bölge olan olanFribourg'a yüksek bir göç dalgası başladı. Gruyère peynirinin üretimi komşu bölgelere ve hatta Fransa'ya kadar genişledi. Bu olumsuz sonuçlar doğrultusunda Gruyère peynirinin hiçbir ticari koruması olmadığı için sıklıkla taklit edildi. 19. Yüzyılda menşe tanıtımı için bir mücadele başlatıldı. 21. yüzyılda AOC (Kontrollü Köken Adı) ve AOP (Korumalı Köken Adı) coğrafi işaretlerine sahip oldu (Le Gruyère AOP, 2021).

Günümüzde gravyer peyniri özellikle Fransa olmak üzeri birçok mutfakta kullanılmakta. Gravyer peyniri Orta Çağdan beri geleneğini kaybetmeyen nadir peynir türlerindendir. İsviçre'nin Avrupa ile olan peynir ticareti gravyerin yaygınlaşmasında ön ayak olmuştur. İnternette İsviçre'den peynirler(cheesesfromswitzerland.com) ve Gruyère peynirine özgün (gruyere.com) adında iki adet web sitesi mevcuttur. Bu sitelerde peynirlerin tarihçeleri, üretim süreçleri, gelenekleri ve çeşitli tarifler vardır.

9.2 Belçika Çikolatası

Kakao yüzlerce yıldır farklı kültürlerde ortaya çıkmıştır. İlk olarak Güney Amerika'da mahsül olarak yetiştirildi. Bilinenin aksine kakaoyu ilk yetiştiren Aztekler değil Olmecklerdir. Olmeck uygarlığının çöküşünden birkaç yıl sonra Mayalar bu Meksika'nın güneyindeki bölgelere yerleştiler. Kendi kakao ağaçlarını yetiştiren Mayalar gastronomide bilinen ilk (MS 600) kakao tarifini oluşturdular. Kavrulmuş kakao çekirdekleri, su ve biraz baharatlardan yapılan çikolata adı verilen bir içecekti. Kakao o dönemlerde takas için para birimi olarak bile kullanılmıştı. Daha sonrasında Aztekler bugünkü Mexico City şehrinde büyük bir yerleşke kurdular. Bu dönemde 'Chocolatl' lüks bir içecek olarak bol miktarda tüketilmiştir. Gastronomide Aztek tariflerinde yer alan popüler reçetelerden birisi ince öğütülmüş kakao ve acı biberler ile acı aromalı çikolata oluşturmaktı. Aynı zamanda aromatik çiçekler, bal ve vanilya ile tüketildiği de bilinir. 1500'lü yıllarda İspanyol denizci FernandoCortez'in (HernánCortés) Aztek topraklarına çıkarma yapmasıyla birlikte kakao çekirdeği ilk kez İspanyollar tarafından keşfedildi. Cortez kakao çekirdeğini ticari bir ürün ve iyi bir besin maddesi olduğunu anladı ve 1580 yılında İspanya'da ilk çikolata fabrikası kuruldu. İspanya bu sırrı uzun süre saklayamadı ve böylece çikolata Avrupa'nın sofrasında yerini buldu. 17. yüzyılda İspanya tarafından yönetilen Belçika topluluğu bu zamanlarda çikolata ile ilk defa tanıştı (Gürsoy, 2014).

Günümüzde İspanya'dan doğan çikolatanın zamanla gelişen teknoloji ile üretim teknikleri sayesinde en ünlü üreticileri İsviçre, Fransa ve Belçika'dır. 1912 yılındaki en önemli keşif ise Belçika'nın piyasaya sürdüğü pralinlerdir. Farklı aromatik ve dolgularla butik el yapımı çikolatacılık çok yaygındır. Belçika çikolatasının farkı el ile işlenmesi ve kakao oranından geliyor. Belçika çikolataya %35 saf kakao seviyesinin uygulandığı kanunlarla düzenlenen ve standartlaştırılan bir üretime sahiptir. Ayrıca ülkenin her şehrinde yüzlerce çikolata dükkânı mevcuttur. Ülkede bulunan çikolata müzelerinde çikolatanın tarihçesi, üretimi ve kakao çekirdeklerinin nasıl işlendiği hakkında bilgi alabilirsiniz. (thebelgian.com, 2021). Çikolata ve Şekerleme sektöründe yaklaşık 5 milyar avro ciro yapan Belçika bu sektörün en önde gelenlerindendir. Yaklaşık 256 şirketin var olduğu ve 3 milyar avro ihracat edildiği biliniyor (Şeker, 2018).

9.3 Fransız Şarabı

Fransa'nın birçok bölgesinde şarap yapımı Romalılar dönemine uzanmaktadır. Güney Galya'nın Yunan kolonileşmesiyle birlikte ortaya çıkan Fransız şarabı 2 bin yıllık tarihi ile medeniyetlerinin bir parçası ve sanat haline getirmiştir. Roma İmparatorluğunun Güney Galya'da şarap üretimine izin vermesi ile Galya şarabı tüm dünya da popüler hale geldi. O dönemde Hristiyanlığın yayılması ve şarabın kutsal olarak kabul edilmesi, üzüm bağlarının dikilmesini hızlandırmıştır. Manastır en iyi üzüm bağlarına sahipti ve şarabı her zaman daha kaliteli kabul ediliyordu. Soyluların en geniş üzüm bağlarını elinde tutması Fransız Devrimi ile sona ermiştir.1935'te Fransa'da şarabın kalitesini kontrol etmek için yasalar çıkarıldı. Uzun süren ekonomik kriz ve Dünya savaşları nedeniyle kendini toparlayamayan Fransa şarap endüstrisi büyük yatırımlar sayesinde ancak 1970 yıllarından sonra ilerleme yaşamıştır (Henaut & Mitchell, 2018).

Fransa yasaları şarabı dört kategoriye ayırmıştır; ikisi Avrupa Birliği sofralık şarap kategorisi, diğer ikisi ise Belirli Bölgelerde Üretilen Şaraplar (QWPSR) tanımına girer. Fransa geleneksel şarap üretimini devam ettiren ve yasalarla korunan belirli üretim kurallarının uygulandığı şarap konusunda tüm Dünya'da lider konumundadır. Peynir-şarap uyumu, yemeğin şarap ile uyumu, şarap tadım uzmanları ve etlerin şarap ile marinasyonuyla şaraba ne kadar önem verdiğini gösteriyor.

9.4 Rus Votkası

Günümüzde votka Rusya ve İskandinav ülkelerinin kendi keşifleri olduğu bilinse de votka ilk kez Kuzey Afrika'da yapılmış ve oradan İtalya'ya taşınmıştır. İmbik kullanarak alkol elde eden Araplar, batıya doğru istilalarla yayılırken Mısır, Cezayir ve Tunus'ta bol olan tahılı damıtarak alkol yaptılar. Daha sonrasında Venedikli tüccarlar sayesinde Kuzey İtalya'ya taşındı. Yüzyıllar boyu hem hasta tedavilerinde kullanıldı hem de ticareti yapıldı. 13. Yüzyılın sonlarında ihracatı yapılan ürün Rusya'da çok sevildi ve 'zhizenniavoda' yani 'hayat içkisi' veya 'yaşam iksiri' olarak adlandırılmaya başlandı. 18. Yüzyılın sonunda vodka 'benim sevgili minik suyum 'anlamına gelen adıyla bugünlere kadar taşındı (Gürsoy, 2014).

Rusya'da ilk olarak bu içkiyi kilisenin sahiplenmesi, dini ayinlerde çok yaygın olarak içilmesi ve hatta içmeyenin münafık ilan edilmesi votkaya bağlılıklarını gösteriyor. Rusya'da günümüzde halk içkisi olarak bilinse de o zamanlar sadece asillerin içtiği içkiymiş. Votka ağzı yakan ve boğazı tahriş eden çok kötü bir formunda olduğundan 1689'ta tahta oturan Deli Petro Hollanda'dan damıtma sırlarını alıp votka üzerinde uygulatır. Rus votkasının bugünkü haline gelmesinde Mendeleyev'in geliştirmiş olduğu patentli votka formülünün katkısı büyüktür. Bugün votkanın iki farklı tüketimi vardır. Doğu'da sek olarak shot içilir. Doğuda votkadan bir lezzet beklenir ama Batı'da votka daha çok kokteyller için kullanılır. Günümüzde votkanın bu kadar yaygınlaşması Dünya'da kokteyl unsuru olarak kullanılmasıdır (Gürsoy, 2014).

9.5 İtalyan Kahvesi ve Espresso

16. yüzyılda kahve çekirdeklerini ilk ithal eden Avrupa limanlarından birisi Venedik'ti. Trieste, ilk kahve ticaret merkezlerinden biri olarak "Kahve Şehri" ünvanı ile biliniyor. Dünyanın kahve kültürü başkenti olarak kabul edilen şehir ise Napoli'dir. 19. Yüzyılın sonları ve 20. Yüzyılların başı İtalya'nın kahve konusundaki itibarını küreselleştiren olay ise espressonun icadıydı. İtalya'nın küçümsenemez zengin kahve mirası vardır ayrıca kahve sektöründe devrim yaratarak, küresel kahve tüketimini çeşitli olarak şekillendirdi(Charles, 2021).

Kelime anlamı olarak ekspres yani çok hızlı anlamına gelen İtalyanca sözcük 'Espresso', Dünya' da öğütülmüş kahvenin basınçla birlikte sıcak suyun akması olarak tanımlanır.

İlk uygulamalardan sayılabilecek olan olay kaynayan su buharının kahveden geçirilmesi fikri yer almaktadır ve bu metot kısa süre içinde kahve satıcılarıtarafından kullanılır hale gelmiştir. Fransız Edwarda Loysel De Santais ilk defa bu metodu kullanan bir makine icat ederek Paris'te tanıtmıştır. Espresso tarihi için ilk olaylardan sayılabilecek bu olay makinenin kahveyi çok uzun sürede yapmasıyla birlikte başarısız olmuştur. Bu durum da zamanla sorun haline gelmiş ve kahvenin yapılışı sırasında suya basınç uygulanması fikri doğmuştur. Bu fikrin sahibi Alman Gustav Kessel 1878 yılında fikrin patentini almıştır. Kessel'in yaptığı deneylerle yapmış olduğu makine; su

buharını basınçla kahve yatağından geçirip bardağa akıtarak kahveyi hazırlama amacı taşıyordu. Teori ve laboratuvar alanında iyi olan bu deneyi o dönemde yapıp yaygınlaştırmayı başaramamışlardır. Ancak basınç sayesinde su buharıyla kahve yapılması fikri İtalya'da oldukça yaygınlaşmış.

İtalyan LuigiBezzera 1901 yılında 'portafilter' düzeneği ile kahvenin bardağa düzgünce akmasını sağlayan bir girişimde bulunmuştur. Espresso gelişimi için devrim olan bu makinede kahve hem akarken dağılmıyor hem de birden fazla kahve üretilebilmekteydi. Ancak makinenin stabil bir şekilde kahve üretememesinden dolayı başarısız olmuştur. 1903 yılında İtalyan Desiderio Pavoni, Bezzera ile çalışmaya başlamış ve makineyi ısıtan buharı çıkarmak için yeni bir sistem icat etmişlerdir. Böylece doğru kahve yapımını sağlayan bu makinenin yaptığı kahveye "cafee espresso" yani "hızlı kahve" adını verdiler. Espresso kelimesi aynı zamanda "sadece senin için" anlamına da geldiği için "sadece senin için, hızlıca" mottosunu geliştirmişlerdir. Ayrıca 1938'de ise İtalya'da Mussolini ile italyanlaştırma çabaları ile barman kökeninden gelen 'barista' kelimesinin kullanımı yaygınlaşır. Espresso İtalyan kimliği ile özdeşleştirilmeye çalışılır.

Kahvenin ülkedeki potansiyelini görüp, espresso devriminin gerçekleştiren başka bir İtalyan girişimci Teresio Victoria Arduniioespresso makinelerinin mucididir. İlk olarak espressoyu tanıtmayı denemiş ve espresso tarihi içinde yer alan ilk pazarlama adımını da böylece atmıştır. "Hızlı bir tren kadar hızlı bir kahve" söylemiyle de bilinir. Daha sonrasında başarılı girişimi ile espressoyu hem tanıtmış hem de espresso makinelerini Milan dışına ithal edilmeye başlamıştır ve Avrupa kıtasının da artık espressoyla tanışma süreci böylece başlamıştır(Morris, 2010).

Kahve üreticisi olmasa dahi kahve dünyasında espresso ile devrim yaratan İtalya, kahveyi kendi kültürleri ile özdeşleştirerek başarılı pazarlama girişimleri ile günümüzde en büyük kahve markalarının sahibidir.

Güçlü Yönler

- Ülkemize önemli miktarda turist ziyareti gerçekleşmesi. Türkiye Dünya'da en çok turist ziyareti gerçekleştirilen ilk 10 ülkeden birisi konumdadır.

- Avrupa'dan gelen turistler için ülkemizdeki yiyecek içeceklerin ekonomik olarak uygun fiyatlı olması. Bu sayede turist fiyat kaygısı olmadan her çeşit Türk yemeğini tadabilir.
- Kökenli ve çok geniş bir mutfak kültürüne sahip olmamız. Farklı kültürler ile alışveriş sonucunda çok çeşitli ve zengin bir mutfağımızın olması sınırsız yiyecek içecek seçeneği ile gastronomimizi ön planda tutuyor.
- Dünya'daki 36 gastronomi şehrinden 3 tanesinin ülkemizde mevcut olması. Gastronomi şehirleri uluslararası kuruluş olan Unesco tarafından seçilen güvenilir birer rehberdir. Ülkemizde 3 şehrin bulunmasının yanında bu şehirlerin turistlere karşı tanıtım çalışmaları arttırılmalıdır.
- Türkiye'yi tekrar ziyaret etme niyetinde olan unsurlardan birisinin Türk mutfağının olması.
- Ülkemizde gastronomi açısından zengin olan çok sayıda şehrimizin varlığı sayesinde farklı gastronomik ürünlerin mevcut olması.

Zayıf Yönler

- Gastronomi/turizm alanında çalışanların sezonluk olarak iş sahibi olması.
- Genel olarak ülkemizin yaz sezonunda ağırlıklı turist ağırlaması
- Müzelerimiz, festivallerimiz ve eğitimimiz için yeterli miktarda yatırım ve tanıtım yapılmaması.
- Gastronomi müzelerimizin çok az ziyaretçi alması ve yeterli reklamının yapılmaması.
- Ülkemizde genel olarak gastronomi festivallerine yetersiz katılımın olması, yeterli tanıtım ve yatırım yapılmaması.
- Osmanlı'dan miras kalan saray mutfağı üzerinde yeterince çalışma yapılmaması.
- Ülkemizde Türk mutfağı yerine fastfood tüketimimizin zaman geçtikçe artması.

- Gastronomik ürünlerimizi belli bir standartta üretip ihracatını yeterli seviyede gerçekleştirememiz.
- Ülkemizde gastronomi turizminde turist sayısına göre yeterli gelir edememiz.
- Birçok gastronomi eğitimi veren fakültemiz olmasına rağmen yeteri kadar nitelikli eğitiminin verilememesi iş hayatında ve akademik anlamda yetersizlik doğuruyor.
- Ülkemizde, özellikle Avrupa'da olduğu gibi bir Michelin rehberinin yayımlanmıyor olması.

Fırsatlar

- Ülkemizde farklı tip turizmlerin mevcut olması. Yemek yemenin fizyolojik ihtiyaç olması nedeniyle gastronomi her tip turizm tipinde mevcuttur. Ülkemizde farklı turizm tiplerinin daha çok turist çekmesi Türk mutfağını tanıtma açısından birer fırsattır.
- Gastronomi eğitimi veren birçok kuruluşumuzun olması. Verilen eğitimin niteliği açısından eksiklikler bulunması nedeniyle tam anlamıyla gerekli gastronomi kültürümüzü gelecek nesillere aktaramıyoruz. Ancak bu alandaki girişimlerin yatırım ve destek alması bizi ileriye taşıyacak bir durumdur.
- Ülkemizin turizm büyüklüğü sayesinde gastronomi istihdamına her zaman ihtiyaç duyulmasıyla birlikte gastronomi alanında genç iş gücü sürekliliği oluşursa dinamik bir sektör haline gelebilir.
- Farklı ve çeşitli mutfak kültürlerimiz sayesinde ülkemizde yeni birçok gastronomi destinasyonları oluşturulabilir.
- Üzüm üretiminde Dünya'da 6. Sırada olmamız nedeniyle potansiyeli yüksek bağ-şarap turizmine sahip olmamız.
- Günümüzde yabancı turist açısından zayıf olmasına rağmen Adana, Mersin, Hatay, Urfa ve Mardin gibi yöresel tatları ile ünlü olan ve gastronomi turizmine önem veren kentlerimiz

sayesinde yeni gastronomi pazarları oluşturma potansiyeli mevcuttur.

Tehditler

- Dini inanç ve kültür nedeniyle alkollü içecek algısına oluşan ön yargı.
- Terörizm nedeniyle ülkemizin her konumunun turist çekememesi dolayısıyla gastronomi turizminin de gerçekleşememesi.
- Kültürel değerlerin yeterince korunmaması sebebiyle taklit edilmeye açık olması.

10. Araştırma Yöntemi

Bu çalışma nitel yöntemle oluşturulmuştur. Geniş bir literatür taraması ile bibliyografideki bilgilerin araştırılıp derlenmesi ile oluşturulmuştur. Türkiye'nin gastronominin belli alanlarında yaptığı tanıtım çalışmalarının araştırılıp mevcut durumun analizi yapılmıştır.

Araştırılmak üzere belirlenen alanlar: Gastronomi turizmi, gastronomi müzeleri, gastronomi şehirleri, gastronomi eğitimi, şarap turizmi ve Dünya'daki önemli gastronomik ürünlerdir. Dünya'daki değerli gastronomik ürünlerin ne gibi çalışmalar yapılarak günümüzdeki ününe ulaştığı incelenmiş ve belirlenen gastronomi alanlarının üzerine bir SWOT analizi yapılmıştır.

11. Sonuç, Öneriler ve Tartışma

Bu çalışma Türkiye'nin gastronomide nerede olduğunu görmek, ne gibi tanıtım çalışmalarının yapıldığını araştırarak yurtdışındaki ülkelere göre üstün olduğumuz ve eksik olduğumuz yönleri araştırmak amacıyla yapılmıştır.

Geniş bir literatür taraması ile oluşturulan bu makale de gastronominin farklı alanlarında ülkemizde yapılan çalışmalara baktığımızda belli bir noktaya geldiğimizi fakat potansiyelimize göre geri kaldığımızı görmekteyiz. Türk mutfağını tanıtmak ve pazarlamak için öncelikle

onu bilmek ve tanımak ilk adım olacaktır. Dünya'daki gastronomik ürünleri tanıtma ve pazarlama girişimlerine baktığımızda ülkelerin verdikleri önemi ve girişimleri görebiliriz. Fransız şarabının yasalar ile korunması, İsviçre gravyerinin 11. Yüzyıldan itibaren üretim geleneğini sürdürmesi ve tescilini alıp koruması, Belçika çikolatasının kanunlar ile korunan standart üretim tekniklerinin olması, Rusların votkayı kültürleri ile özdeşleştirip kokteyl unsuru olarak pazarlaması ve İtalya'nın kahve üreticisi olmamasına rağmen espresso ve espresso makinesinin mucidi olup kendileri ile kahve özdeşleştirip bir pazarlama algısı yaratması bu gastronomik değerlerin nasıl korunduğu ve standart olarak üretildiği konusunda bize örnek oluyor. Dünya'da tanınan değerleri gastronomik ürünlerimizin belli bir Dünya markası altında büyümemesi pazarlama ve tanıtma konusunda eksikliğimizdir. Literatürdeki araştırmalar dayanarak, Türk mutfağının turistler tarafından beğenilmesine rağmen pizza, hamburger gibi sıkça tüketilen fastfood alternatiflerimizin (lahmacun, pide, döner) olmasına rağmen bu ürünleri daha geniş coğrafyaya yayma ve tanıtma potansiyelimizin varlığını değerlendiremiyoruz.

SWOT analizi incelendiğinde ülkemizin güçlü olduğu yönlerin yanında pek çok fırsatı olduğunu görüyoruz. Fırsatları değerlendirmek bizim bu alanda yapacağımız ihracatı arttıracağı gibi Türk mutfağını öne taşıyacak ayrıca gelecek nesiller için değerli miraslar bırakmış olacağız. Gelecek araştırmalar için bu alanlarda ne gibi tanıtım çalışmaları yapılacağı araştırılıp gerekli kurumlara iletilebilir.

Kaynakça

Ağcakaya, H., & Can, İ. I. (2019). SOMUT OLMAYAN KÜLTÜREL MİRAS KAPSAMINDA MUTFAK KÜLTÜRÜNÜN. *Gastroia*, 788-804.

Akdu, U., & Akdu, S. (2018). Turizm Tanıtımında Gastronomik Değer Vurgusu: Unesco Gastronomi Şehirleri. *Journal of Tourism and Gastronomy Studies*, 993-952.

Akın, G., Özkoçak, V., & Gültekin, T. (2015). GEÇMİŞTEN GÜNÜMÜZE GELENEKSEL ANADOLU MUTFAK KÜLTÜRÜNÜN GELİŞİMİ. *Antropoloji*.

Akyürek , S., & Erdem, B. (2019). Gastronomy Museums as Sustainable Hangouts. *Turizam*, 17-33.

Birdir, K., & Akgöl, Y. (2015). Gastronomi Turizmi ve Türkiye'yi Ziyaret Eden Yabancı Turistlerin Gastronomi Deneyimlerinin Değerlendirilmesi. *İşletme ve İktisat Çalışmaları Dergisi*, 57-68.

Ceyhun Sezgin, A., & AKBIYUK, T. (2021). Dünyadaki Gastronomi Müzelerinin Tematik Analizi. *JOURNAL OF TOURISM AND GASTRONOMY STUDIES*, 153-184.

Chaîne des Rôtisseurs. (2016). Retrieved from chaineus.org.(Erişim Tarihi: 24.12.2021)

Charles, S. (2021). *Exploring Italian coffee culture and the third wave*. Retrieved from Perfect Daily Grind: perfectdailygrind.com (Erişim Tarihi: 25.12.2021)

Çelik, S. A., & Köse, B. (2017). Dünyada ve Türkiye'de Bağcılık Turizmi. *Uluslararası Kırsal Turizm ve Kalkınma Dergisi*, 29-34.

Çetin, M., Demirel, H., & Çetin, K. (2019). Gastronomi Konulu Festivaller: Türkiye Örneği. *VIII. National IV. International Eastern Mediterranean Tourism Symposium*, (pp. 882-894). Mersin.

Deniz, T., & Atışman, E. (2017). Kayseri İlinin Gastronomi Turizmine Yönelik Bir SWOT Analizi Çalışması. *Türk Turizm Araştırmaları Dergisi*, 56-65.

Erciyas, N., & Yılmaz, İ. (2021). Gastronomi Turizminin Gelişiminde Gastronomi Festivalleri ve Türkiye'deki. *Sanat ve Tasarım Dergisi*, 91-108.

Güdek, M., & Boylu, Y. (2017). Türkiye'de Yükseköğretim Düzeyinde Gastronomi Eğitimi Alan Öğrencilerin. *Journal of Tourism and Gastronomy Studies*, 489-503.

Gürsoy, D. (2014). *Deniz Gürsoy'un Gastronomi Tarihi.* İstanbul: Oğlak Yayıncılık.

Gürsoy, D. (2014). *zengin sofraların lüks tatları.* İstanbul: Oğlak Yayıncılık.

Güzel Şahin, G., & Ünver, G. (2015). Destinasyon Pazarlama Aracı Olarak "Gastronomi Turizmi":İstanbul'un Gastronomi. *Journal of Tourism*, 63-73.

Henaut, S., & Mitchell, J. (2018). *A Bite-Sized History of France: Gastronomic Tales of Revolution.*

Horng, J.-S., & Tsai, C.-T. (2011). Culinary tourism strategic development: an Asia-Pacific perspective. *International Journal of Tourism Research*, 40-55.

İrigüler, F., & Güler, M. E. (2015). TÜRKİYE'DEKİ PROFESYONEL TURİST REHBERLERİNİN GASTRONOMİ TURİZMİNE BAKIŞI.

Karim, S. A., & Chi, C. G.-Q. (2010). Culinary tourism as a destination attraction: An empirical examination of destinations' food image. *Journal of hospitality marketing & management*, 531-555.

Kervankıran, İ. (2014). DÜNYADA DEĞİŞEN MÜZE ALGISI EKSENİNDE. *Electronic Turkish Studies*.

Köse, B., & Çelik, S. A. (2017). Dünyada ve Türkiye'de Bağcılık Turizmi. *International Rural Tourism and Development Journal*, 30-34.

Küçükkömürler, S., & Şırvan, N. B. (2018). DÜNYADA VE TÜRKİYE'DE GASTRONOMİ TURİZMİ. *Uluslararası Turizm, İşletme, Ekonomi Dergisi*, 78-85.

Le Gruyère AOP. (2021). Retrieved from gruyere.com. (Erişim Tarihi: 20.12.2021)

Morris, J. (2010). Making Italian Espresso, Making Espresso Italian. *Food and History*, 155-184.

Öney, H. (2016). Gastronomi Eğitimi Üzerine Bir Değerlendirme. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 193-203.

Sürenkök, A., Baggio, R., & Corigliano, A. M. (2010). Gastronomy and Tourism in Turkey: The Role of ICTs. *Information and Communication Technologies in Tourism*, 567-578.

Şeker, A. U. (2018). *aa.com.tr*. Retrieved from Anadolu Ajansı. (Erişim Tarihi: 24.12.2021)

thebelgian.com. (2021). Retrieved from Belgian Chocolate. (Erişim Tarihi: 20.12.2021)

unesco.org. (2021). Retrieved from UNESCO. (Erişim Tarihi: 18.12.2021)

BÖLÜM XIV

MANİPÜLASYON, SPEKÜLASYON VE SANSASYON: "YOUNG BRITISH ARTISTS"

Manipulation, Speculation and Sensation: "Young British Artists"

Solmaz BUNULDAY
(Doç. Dr.) Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi,
e-mail: sbunulday@comu.edu.tr
ORCID: 0000-0001-7020-7187

1. Giriş

Neo-liberal politikaların desteklediği küreselleşmenin sanata yansımalarından biri sanatı "kendisi için artı-değer yaratıcı bir hale" (Kösemen, 2019, s.211) getirmesidir. Bu bağlamda birçok yerde bienal, fuar, müzayede gibi birçok sanat etkinliği ve satış platformunun yaygınlaşması söz konusu olmuştur. Küresel ölçekte yaygınlaşan sanatın piyasa ile de ilişkisi yoğunlaşmıştır. Artık ciddi bir sanat piyasasından bahsedilmektedir. Örneğin 2018 yılı küresel sanat pazarı bir önceki yıla göre 6 kat büyümüş, 67.4 milyar dolara ulaşmıştır. (Çağlar, 2019, parag. 2) Ancak 2020 yılında pandeminin etkisiyle 50.1 milyar dolara gerilemiştir. (McAndrew, 2021, s.32) Bu veriler açıkça sanatın piyasa ile olan ilişkisini ortaya koymaktadır. Sanat artık bir yatırım aracı olarak işlev görmeye başlamıştır. Sanat piyasasının en önemli aktörlerinden biri olan galeriler, müzeler reklam ve pazarlama stratejilerini kullanırken spekülatif yaklaşımlarla bir kurgu yaratır hale gelmişlerdir. Müze, galeri veya herhangi bir koleksiyoner tarafından desteklenen sanatçıların üretimlerindeki sansasyonel doz bugünün sanatında yer edinmelerinde etkili olmaktadır. İşte bu bağlamda *Young British Artists* (*YBAs*) hem

spekülasyon ve manipülasyon hem de sansasyon ile adından bahsettiren bir grup olmuştur.

1980'li yıllarla birlikte kimi şirketler kültür ve sanat alanında "edilgin" konumdan "etkin" bir konuma geçmişlerdir. Bu yıllarda sponsorluk olgusu üzerinden sanata müdahaleler yapılmaya başlamıştır. Sanat şirketler için bir reklam ve halkla ilişkiler aracı ve kişiler için bir statü simgesi olarak işlev görmeye başlamıştır. Hem elit bir çevreye dahil olmak hem prestij sahibi olmak için sanata yatırım yapmak oldukça popüler yöntemlerden biridir artık. Bununla birlikte sanat faaliyetleri vergi indirimine tabi olmak için de çok kullanılan yollardan biri olmaya başlamıştır. Böylece şirketler hem mevcut siyasi yapıda güç sahibi olabiliyor hem de ellerindeki kültürel sermayeyi kimi yerlerde siyasi güce dönüştürebilme imkanını elde etmiş oluyorlardı. (Wu, 2005, s.16-17, 36) sanata yatırım yapan kimi şirket ve kişiler özellikle genç sanatçıları desteklemektedirler. Çünkü hem yenilikçi bir imaj edinmeleri hem de bu sanatçıların çalışmalarına sahip olmanın ucuz olması onları buna sevk etmektedir. Şirketler bazen spekülasyon yaparak ellerindeki veya edinecekleri sanat yapıtını bir yatırım aracına dönüştürebilirler. Bu manipülasyona açık alanda Wu'ya (2005) göre Britanya çağdaş sanat ortamında Charles Saatchi önemli bir figür olmuştur. Saatchi için 1980'lerden 2000'lere kadar Britanya çağdaş sanat piyasasını yönlendiren tek hâkim figürdür denmektedir.

Özellikle 1990'lı yılların ortalarından itibaren çeşitli etkinliklerde isimlerine rastlanmaya başlanan *YBAs* olarak tanımlanan sanatçılar, o dönemin Britanya sanat ortamını yönlendirmiş olan sanatçılardan oluşmaktadır. Bu sanatçıların birçoğu Saatchi Gallery tarafından dünya sanat pazarına girebilmeleri doğrultusunda desteklenmiş, en prestijli ödüllerle ödüllendirilmişlerdir. Bu grubun sanat pazarı ve sistemine eklemlenme süreci, sanat sisteminin önemli aktörleri olan galeriler, küratörler, eleştirmenler ve müzelerin rolünün ne olduğuna dair iyi bir örnektir.

2. Charles Saatchi: Manipülasyon, Spekülasyon

Etimoloji Sözlüğü'nde "manipülasyon" kelimesinin kökeni "manipuler "elle düzenlemek, el aleti kullanmak" fiilinden alıntı... Fransızca

fiil Latince manipulus "ele sığan şey" sözcüğünün isimden türetilmiş fiil... Latince manus "el" ve Latince plēre "doldurmak" sözcüklerinin bileşiği" olarak açıklanmaktadır. Daha sonra Türkçe'de de kullanılmaya başlanan sözcük *TDK*'na göre "yönlendirme, seçme, ekleme ve çıkarma yoluyla bilgileri değiştirme" gibi anlamlar taşımaktadır. Manipülasyon kelimesinin bu anlamları üzerinden "bilerek ve isteyerek, durumu kontrol etmek veya yapay şekilde etkilemek suretiyle kullanıcıları aldatmayı ve yönlendirmeyi amaçlayan davranışlar olarak" (Altuncu, Çelebi ve Karaoğlu, 2013, s.116) tarif etmek mümkündür. Bu tariften de anlaşılacağı üzere kelimenin hile yapma ve tahrif etme gibi anlamları vardır. Bu bakımdan manipülasyon farklı alanlarda farklı amaçlarla söz konusu olan bir eylem çeşidi olarak kullanılabilmektedir. Manipülasyon özellikle ekonomi alanında spekülatörlerin sık başvurdukları bir yöntemdir. Aynı sözlükte Fransızca kökenli "spéculation "gözetleme, gözlemleme, fırsat kollama", "fiyat hareketlerinden yararlanmak amacıyla alıp satma", "tahmin ve teori üzerinden akıl yürütme" sözcüğünden alıntı" olarak tanımlanır. (Nişanyan, 2017) Bu bağlamda sanatta da mevcut durumu değiştirmek veya insanları yönlendirmek için bu yöntemin kullanıldığını söylemek mümkündür. İnsanları etkileme, yönlendirme gibi yöntemleri kullananlar arasında en başta gelen sektör reklam sektörüdür. "Hem politika hem de sermaye, gücüne güç katmak ve yaşamını sürdürebilmek için" kitleleri etkileme adına ürünü (üründen kasıt sadece herhangi bir nesne değil) "çekici hale getirmek için manipüle" etmektedirler. (Özdemir, 2013, s.355) Konumuz bağlamında ele alınacak *YBAs*'ın bir reklam şirketi sahibi tarafından desteklenip onun bir ürün olarak öne çıkarıldığını söylemek gerekmektedir.

Medya tarafından "Britanya çağdaş sanatının gidişatını tek başına değiştiren adam olarak" (Wu, 2016, parag.1) tanımlanan Charles Saatchi öğrenci sergilerinden çalışmalar toplayan sanat tacirleri arasında yer alır. O "Londra'daki en kalın çek defterine sahip adam" olarak "başka kişilerin soul plakları, Nike spor ayakkabıları veya iç çamaşırı alması gibi- cumartesi akşamüstleri, bir kerede yarım düzine gibi" sanat satın alır. (Macmillan, 1997, s.6) Charles Saatchi, kardeşi Maurice ile birlikte Saatchi&Saatchi isimli bir reklam şirketinin sahibidir. Bu reklam şirketi 1979 yılında Margaret Thatcher'a seçimi kazandıran reklam

kampanyasını yürütmüştür. Reklam sektöründeki birikimine de bağlı olarak 1990'ların Britanya sanat ortamını yönlendirdiğini ve oldukça etkili olduğunu söylemek mümkündür. Daha önce tanınan ve pahalı sanatçılara[6] yatırım yapan Saatchi, ekonomik kriz ile bağlantılı bir şekilde *YBAs*'a yönelmiştir. (Stallabrass, 2006, s.206)

Thatcher'ın başbakanlık yaptığı 1983-1990 yılları arası hem özelleştirmenin hız kazandığı hem de özel sektörün öne çıktığı bir dönemi ifade eder. Bu yıllar aynı zamanda Thatcher eliyle özelleştirme politikalarının uygulamaya başlandığı yıllardır. Bu dönemdeki yaklaşımı Thatcher'ın "kırsal kökenli tüccarlığına tepeden bakan aydınlardan nefret" (Hampten-Turner ve Trompenaars, 1995, s.292) etmesi şeklinde tarif etmek de mümkündür. Buradan da anlaşılacağı gibi sınıfsal ayrımların söz konusu olduğu bir toplumda bir manavın kızı olan Thatcher, mevcut yapıyı sarsıcı bir yaklaşım içindedir. Bu durum mevcut olanı muhafaza etmek yerine ona saldırmayı, değişimi ifade eder. Bu dönemde mevcut toplumsal yapının sarsılması, daha önce görünür olmayanların kendilerini bir şekilde ifade etmeye başlamaları söz konusu olacaktır. Yani politik değişim, kültürel değişimi de beraberinde getirmiştir. Bu bağlamda sanat alanı da etkilenmiştir. Sanat alanına devlet eliyle yapılan yardımların sınırlılığı ve bürokratik zorluklar Saatchi gibi bir figürün bu alanda daha etkili olmasına hatta manipülasyonlar yapabilmesine olanak sağlamıştır. 1997'de ise Tony Blair başa geldiğinde mevcut durum toparlanmaya ve yeni bir İngiliz kültürü inşa edilmeye başlanmıştır. Örneğin bu dönemde genç sanatçıların, galericilerin ve kültürel faaliyetlerin daha öne çıkmaya başladığı görülür. Bu dönemde genç jenerasyon tarafından kültürel bir rönesans başlatılmıştır denilebilir. Yani 1990'larda kendi deyimleriyle bir *BritCulture* inşası söz konusudur. Bu yeni inşada kent kültürüne dair temalar ve yeni teknolojinin kullanımı öne çıkar. Bu yeni jenerasyonun çoğu ise Goldsmiths College'den mezunudur.

Charles Saatchi'nin *YBAs* ile ilk temaslarından biri Goldsmiths College mezunu Damien Hirst'ün[7] 1988'de Dockland'da bir depoda

[6] Charles Saatchi'nin o döneme kadar oluşturduğu koleksiyonun mimarı olan Doris Saatchi'den ayrılmış olması da koleksiyona karşı tutumunun değişmesinde etkili olmuştur.

[7] Damien Hirst ile ilgili olarak genellikle şakacı, şovmen, şok edici, Andy Warhol'ün varisi gibi tanımlamalar yapılmaktadır.

düzenlediği Freeze sergisi yoluyla olur. 1992'den itibaren ise kendi koleksiyonuna dahil ettiği çalışmalardan oluşan "Genç Britanyalı Sanatçılar" sergilerini (6 adet) düzenlemeye başlamıştır. Yukarıda bahsedildiği gibi dayanışma ile yaratılan yeni *BritArt* bir süre sonra devlet tarafından desteklenen galeriler de dahil olmak üzere sanat tacirlerinin dikkatini çekmeye başlamıştır. Bu sanatçılara kimi genç sanat tacirleri de destek olmuştur. Bu sanat tacirlerinden biri olan Saatchi'nin dikkatini de çekmişlerdir. Londra'nın en büyük galerilerinden Saatchi Gallery'de 1992 yılında *Genç Britanyalı Sanatçılar I* isimli bir sergi açılmıştır. Artık denilebilir ki bu sergi sonrası *YBAs* artık daha görünür hale gelecektir. Saatchi 1980'lerin sonundan itibaren zaten daha sonra *YBAs* olarak tanımlanacak sanatçılardan bazılarını takip etmekte ve eserlerini satın almaktaydı. Bu durum devamlılıklarını sağlayan en önemli desteklerden biri olmuştur.

Damien Hirst, daha Goldsmiths College'de öğrenci iken *Freeze* (1988) başlığı ile Docklands'daki metruk Londra Liman İdare Binası'nda bir sergi açmıştır. Bu sergiyi ziyaret eden Saatchi, Mat Collishaw'ın *Mermi Deliği (Bullet Hole)* isimli çalışmasını satın alır. Freeze Sergisi,daha sonra Young British Artists olarak tanımlanacak olan grubun yer aldığı ilk sergilerden biridir.[8] Bu sergiden sonra Hirst tarafından *Modern Medicine* (1990) isimli bir sergi daha açılır.[9] Modern Medicine Sergisi yine bir metruk binada, Surrey Keys'deki Building One isimli boş bir fabrikada gerçekleşmiştir. Bu iki sergiden sonra Hirst, *Gambler* (1990) isimli bir sergi daha yapar. Gambler Sergisi Charles Saatchi'nin, Damien Hirst'ün *Bin Yıl (A Thousand Year)* (Resim 1) isimli çalışmasını satın aldığı sergidir. Yukarıda sayılan sergiler daha sonra 1997 yılında açılacak olan Sensation[10]

---

8 Freeze Sergisi'ne Steven Adamson, Angela Bulloch, Mat Collishaw, Ian Davenport, Angus Fairhurst, Anya Gallaccio, Damien Hirst, Gary Hume, Michael Landy, Abigail Lane, Sarah Lucas, Lala Meredith-Vula, Richard Patterson, Simon Patterson, Stephen Park ve Fiona Rae gibi isimler katılmıştır.

9 Bu sergiye Mat Collishaw, Grainne Cullen, Dominic Denis, Angus Fairhurst, Damien Hirst, Abigail Lane, Miriam Lloyd, Craig Wood ve Dan Bonsall katılmıştır.

10 Sergiye Damien Hirst, Rachel Whiteread, Fiona Rae, Gavin Turk, Mark Wallinger, Gary Hume, Mark Quinn, Sarah Lucas, Jenny Saville, Jake & Dinos Chapman, Adam Chodzko, Mat Collishaw, Tracey Emin, Marcus Harvey, Michael Landy, Abigail Lane, Chris Ofili, Richard Patterson , Simon Patterson, Sam Taylor-Wood, Gillian Giyen, Yinka Shonibare, Mona Hatoum, Richard Billingham,

(Anonim, 1997, s.2) sergisine doğru birer ön sergi olarak görülebilir. Bu sergi sonrası artık Goldsmiths College mezunlarının Young British Artists ismiyle anılmaya başladıkları söylenebilir.

Resim 1. Damien Hirst, Bin Yıl (A Thousand Year), 1990. (https://unlabeled11.wordpress.com/2012/04/28/beyond-the-boundaries-of-art-damien-hirst/)

İsimlerinin sanat piyasasında duyulur hale gelmesinde Saatchi'nin desteğinin yanı sıra etkili olan başka şeyler de olmuştur. Örneğin, dönemin ekonomik krizi nedeniyle kimi mekanların boşalmış ve bu sanatçıların kullanımına açılmış olması, bu genç sanatçılar için işleri kolaylaştırmıştır. Bununla birlikte aralarındaki arkadaşlık ve dayanışmacı yaklaşım da etkili olmuş, atölye paylaşımı, sergi organizasyonunda birlikte hareket etme gibi durumlar bu sanatçıların devamlılığını sağlamıştır.[11] Sanatçıların birbirlerini destekleyen yaklaşımları, ortak hareket etmeleri, atölyelerini paylaşmalarının yanı sıra Institute of Contemporary Art, Serpentine Gallery ve Whitechapel Gallery gibi devlet destekli galerilerin

Glenn Brown, Simon Callery, Keith Coventry, Peter Davies, Paul Finnegan, Mark Francis, Alex Hartley, Langlands & Bell, Martin Maloney, Jason Martin, Alain Miller, Ron Mueck, Jonathan Parsons, Hadrian Pigott, James Rielly, Jane Simpson, Gillian Wearing, Darren James Almond, Ceryth Wyn Evans gibi isimler 100'ü aşkın yapıtla katılmışlardır. Anonim, Shaking and Stirring, An Introductory Guide to the Exhibition: Sensation, Young British Artisits From the Saatchi Collection, 2.

11 Örneğin, 1993 yılında Sarah Lucas ve Tracey Emin Benthal Green Road'da bir dükkan açarlar. Dükkanda hediyelik eşyadan, çizim ve heykele kadar bir çok şey satılır. Mekan cumartesi günleri tüm gece açıktır ki, bu da bu sanatçıların buluşma mekanı haline gelmesini sağlar. sensationgeneration

ve özel galerilerin de bu sanatçıları desteklemeleri, Jay Jopling gibi kimi sanat tacirleri ve Carl Freedman gibi küratörlerin desteği de bu sanatçı grubunun ayakta kalabilmesinde etkili olmuştur. (Kent, 1997, s.4-5)

3. Young British Artists: Sansasyon

1997 yılında Charles Saatchi'nin Royal Academy'de "Genç Britanya Sanatı" koleksiyonu "*Sensation: Saatchi Koleksiyonundan Genç Britanyalı Sanatçılar*"[12] (Resim 2) başlığı ile sergilenmiştir. Bu sergi İngiltere'deki genç sanatçı kuşağının yönelimlerinin, eğilim ve üretimlerinin geniş bir kitleye sunulmasında etkili olmuş ilk sergilerden biri olmuş olsa da aslında tek bir koleksiyoncunun sanat anlayışını yansıtan bir sergi olarak görülmelidir. Serginin Royal Academy'nin salonunda açılması ise kurumsal olarak koleksiyonun onaylanması içindir. (Stallabrass, 2006, s.204) Sergiye adını veren "sensation" ikili anlamı olan bir kelimedir. Bir anlamıyla "duyumsama" diğer anlamıyla "sansasyon" kelimelerini içermektedir. Royal Academy'de açılan *Sensation Sergisi* bu iki anlamın da hakkını vermektedir. Zira bir taraftan sergide yer alan çalışmaların izleyici tarafından duyumsanması istenirken diğer taraftan sergide yer alan kimi çalışmalar birer sansasyon yaratacak özelliktedir. Sergideki çalışmalar izleyenlerin duygularını -iyi veya kötü- canlandırmak, onları şaşırtmak, şok etmek istemektedir. Duyuları harekete geçirmek yani her ne ise vermek istediği duygu onu duyumsatmak, hissettirmek.

Sergide sansasyon ise alışılmışın dışında malzeme kullanımı, konuların şok edici bir şekilde ele alınması veya sansasyon yaratabilecek konuların gündeme getirilmesi şeklinde ifadesini bulmuştur. Yani kimi çalışmalar sansasyon kimi çalışmalar da duyumsama üzerine kurulmuştur.

12 Prenses Diana'nın sansasyonel ölümü de 1997 yılında olmuştur.

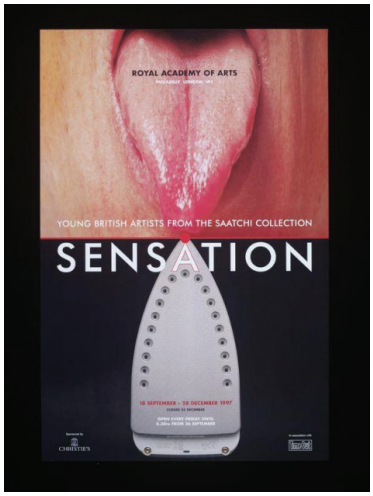

Resim 2. Sensation Sergisi Afişi, 18 Eylül-28 Aralık 1997, Tasarım: Why Not Associates. (https://collections.vam.ac.uk/item/O1438682/sensation-exhibition-1997-poster-why-not/)

Sensation Sergisi, Burlington House'da yani içinde Royal Academy'nin de bulunduğu binada sergilenmiştir. Britanya sanat ortamının o güne değin en önemli kurumlarından biri olarak kabul edilen Royal Academy'de bu serginin yapılması önemlidir. İngiliz toplumsal, siyasal ve ekonomik durumuna bakıldığında görülür ki, mevcut olanın muhafaza edilmesine yönelik bir durum söz konusudur. Bu yüzden bilinir ki, Avrupa'nın diğer ülkelerine göre modern sanata yaklaşım burada daha tutuktur. Ancak 1980'lerden sonra dışa açılma politikalarının etkisiyle sanat alanında mevcut olanın muhafaza edilmesinden öte İngiliz kültüründeki yekpareliğe bir saldırı olarak okunabilecek bir durum görülmeye başlar ki, *YBAs* bunun en önemli örneğidir. İngiltere'nin muhafazakar aristokratik yapısı tabi ki *YBAs*'ın snobvari, umursamaz, "saygı duymaz" tavrını yadırgamıştır. Muhafazakarlar avangard sanata sempati duymamaktadırlar ve toleranslı değillerdir. Bu bağlamda *YBAs* aristokrat sınıfa karşı halkı, sokaktaki insanı temsil ediyor denilebilir. Sensation Sergisi'ne, dair binlerce izleyenin olacağı düşüncesine rağmen sergiye katılan sanatçıların bir anda parlayıp söneceklerine dair bir öngörü söz konusu olsa da (Kent, 1997, s.3) bu öngörünün aksine grup hem yurt

içinde hem yurt dışında adından söz ettirebilmiş ve sayıları da giderek artmıştır. *YBAs* adını yurt dışında duyurmayı sağlamak için British Art başlığı ile birçok sergi açmıştır.[13]

Bu sanatçılar üzerinde öncelikle İngiliz Michael Craig[14] ile Amerikalı Jeff Koons olmak üzere iki etkiden bahsetmek mümkündür. *YBAs* üslupsal bir birlik değil, belli bir dönemde yapıt üreten sanatçıları ifade etmektedir. Bu sanatçılar için ortaklaştıkları konular var denilebilir. Bu sanatçıların temaları çağdaş ve popüler kültürden sınıfsal ve sosyal eleştiriye, feminizmden kültürel çeşitlilik ve ırkçılığa kadar oldukça çeşitlilik göstermektedir. Yani bu temaların içinde yaşam, ölüm, seks, şiddet gibi muhafazakarlar için rahatsız edici konu ve durumlar söz konusudur ki bu konular sarsıcı ve şok edici bir şekilde ele alınmışlardır. Bu nedenledir ki Royal Academy tarafından serginin içeriğine dair izleyici "bazılarının nahoş bulabileceği eserler sergilenecek. Ebeveynler, çocuklarını sergiye getirirken sağduyulu davranmalıdır. 18 yaşından küçüklere bir galeri açılmayacaktır." (Martinique, 2020, parag. 7) şeklinde uyarılmışlardır.

Sensation kelimesi "heyecan verici" ve "Bir kişinin bedeninin…veya duyumsamalarının… veya duygularının…bilincinde olması" (Anonim, 1997, s.4) gibi ikili anlamıyla sergide yer alan çalışmaların niteliğine işaret ediyordu. İzleyiciden beklenen duyumsamaya rağmen bu çalışmaların nasıl görülmesi, anlaşılabileceğine yönelik olarak hazırlanan metinde bir de kılavuz hazırlanmıştır. Bu kılavuza göre şu sorular sorulmalıdır:

"Konu hakkında hangi ipuçları var?

Benim nasıl hissetmemi sağlıyor ve niye?

Sanatçı benim herhangi bir şeyi düşünmemi/inanmamı/dikkate almamı mı sağlamaya çalışıyor?

Hangi materyaller kullanılmıştır ve nasıl? Bu materyallerin kullanımı çalışmanın anlamına nasıl katkıda bulunuyor?

Bu çalışmada benim tanıdığım diğer şeylere bir yönelme var mı?" (Anonim, 1997, s.5) Bu kılavuz sorular da göstermektedir ki toplumda

---

13 British Art başlığı ile Dublin, Hamburg, Seul, Salzburg, Utsunomiya, Münih, Köln, Bergen, Budapeşte, Salamanca, Venedik, Leverkusen, Milano, Edinburgh, Vancouver, New York, Berlin, Paris, Toulouse gibi birçok kentte sergiler açmışlardır.

14 1980'li yıllarda Goldsmiths College'de ders vermeye başlaması dönemin sanatı üzerinde yenilikçi bir etki yapmıştır.

çağdaş sanata yabancılık ve böylesi bir çalışmaya nasıl bakılacağına dair bir rehbere ihtiyaç vardır.

Sensation Sergisi'nde ayrıca sanatçıların kişisel yaşam hikayelerini veya kendi bedenlerini kullandıkları çalışmalar söz konusudur. Bu bağlamda gerek konular gerekse kullanılan materyaller açısından İngiliz toplumu için şaşırtıcı çalışmalar sergilemişlerdir. Bu materyaller arasında fil dışkısı, insan kanı, gerçek yemek ve hayvanlar vardır. Bu sanatçılar gerek seçtikleri konular gerekse malzemelerle İngiliz elitist sanat ortamını provoke etmek, rahatsız etmek ve sarsmak istemektedirler. *YBAs* jenerasyonun en dikkat çeken birkaç sanatçı ve birkaç çalışması üzerinde durmak, yukarıda söylenenleri tanımlayıcı olacaktır.

Sensation Sergisi'nde gerek Damien Hirst'ün formaldehit içinde sergilediği ölü hayvanları, gerek Marcus Harvey'in *Myra*'nın portresi (Resim 3) gerekse Jake ve Dinos Chapman kardeşlerin mutasyona uğramış çocuk figürleri şok edicidir. Özellikle Chapman kardeşlerin "gerçek görünüşlü ama cinsel organları çıkarılarak burun yerine penis, ağız yerine anüs getirilerek deforme olmuş çocuk bedenleri" toplumun ahlak anlayışına ve mahremiyet anlayışına saldırırken, izleyiciyi rahatsız etmek istemekteydi. Diğer taraftan Harvey'in Moor katili olarak bilinen "şeytanın somut hali olarak görülen" (Stallabrass, 2006, s.212) Myra Hindley'in bir grup çocuğun parmak izi yardımıyla boyanmış büyükçe bir portresi yine galeriye gelenlere şok etkisi yaratmış ve onların galeride zor zamanlar geçirmelerine neden olmuştur (Anonim, 1997, s.3).

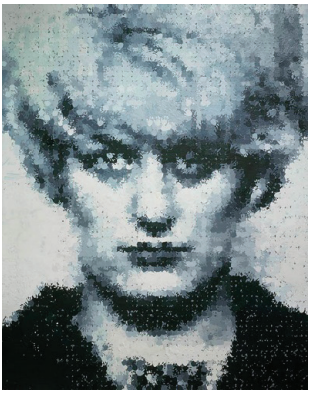

Resim 3. Marcus Harvey, *Myra*, 1995, tuval üzerine akrilik, 396x320 cm. (https://www.saatchigallery.com/artist/marcus_harvey)

Hindley'in kurbanlarından birinin annesi Winnie Johnson'ın öncülüğünde eserin kaldırılması çağrısıyla müzenin önünde protesto gösterileri yapılmıştır. Bu talebin reddedilmesi sonrası Royal Academy'nin pencereleri kırılmış ve iki ziyaretçi[15] tarafından tabloya mürekkep ve yumurta atılarak tahrip edilmiştir. Sergi adından da anlaşılacağı gibi sansasyon yaratmak istemiş ve bunu başarmıştır da. Özellikle Myra Konusundaki tartışmalar oldukça yoğundur. Çünkü o dönemde, 1966 yılından beri hapiste olan Hindley için yaşamının geri kalanını hapishanede geçirip geçirmemesiyle ilgili karar verilmesi gerekiyordu. (Stallabrass, 2006, s.210) Bu olanlar sonrası sergi Berlin ve Brooklyn'e götürülmüş, özellikle Brooklyn'de tepkilerle karşılaşmıştır. Ancak bu sefer tepki gören çalışma Chris Ofili'nin *Kutsal Bakire Meryem*'idir *(The Holy Virgin Mary)*. (Resim 4)

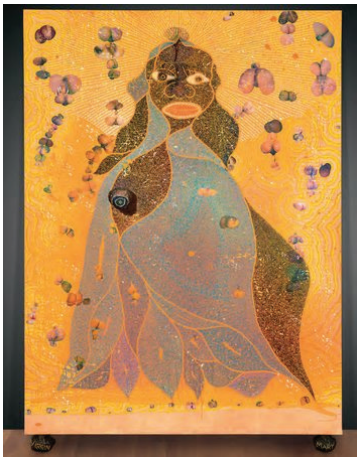

Resim 4. Chris Ofili, Kutsal Bakire Meryem (The Holy Virgin Mary), 1996, 253x182.2 cm. (https://www.artspace.com/magazine/art_101/book_report/phaidon-going-once-contemporary-masters-54360)

Chris Ofili *Kutsal Bakire Meryem*'ini[16] dini değerlere saldırı olarak tanımlanabilecek bir şekilde resimlemiştir. Resimde kullanılan

15 Peter Fisher resme mürekkep atarken daha sonra Jaques Role ise yumurta fırlatarak resmi tahrip etmişlerdir.

16 Resim 1999 yılında Sensation sergisinin bir parçası olarak Brooklyn Müzesi'nde sergilenmiştir. Sergide dikkatleri üzerine çeken şey fil gübresinin kullanılmış

malzemelerden biri fil dışkısı bir diğeri ise kolaj olarak yapıştırılmış olan porno dergilerden kesilmiş görüntülerdir. Meryem figürü ise sansasyonel bir şekilde "siyah"tır. Koyu tenli Meryem cinsel organları gösteren imajlarla birlikte yan yanadır. Meryem, uzaktan kelebek gibi görünen, ancak aslında porno dergilerden alınmış kadın cinsel organını gösteren görsellerle çevrilidir.

Ofili'nin Sensation Sergisi'nden bir yıl sonra, 1998 yılında Turner Ödülü'nü[17] kazanmış olması, Britanya kültür ve sanat ortamı için değişimin sembolü olarak okunabilecek olaylardan biridir.

Resim 5. Sarah Lucas, İki Kızartılmış Yumurta ve Bir Kebap (Two Fried Eggs and a Kebab), 1992. (https://tr.pinterest.com/pin/557742735093066262/)

olmasıydı. Dönemin New York belediye başkanı Rudy Giuliani "kent hasta şeyler için para ödemek zorunda kalmamalı" demiş (Martinique, 2020, parag. 15) ve Brooklyn Müzesi'ni yapılan ekonomik desteği kesmekle tehdit ederek tablonun gösterilmesini engellemeye çalışmış, ancak müze geri adım atmamıştır. Müzenin bu duruşuna rağmen Dennis Heiner isimli biri tarafından resmin beyaz boya püskürtülerek tahrip edilmesini engelleyememiştir.

17 Turner Ödülü için kriterler şöyledir: Britanyalı veya Britanya'da yaşamak, 50 yaş altı olmak, çağdaş sanatta yeni yönelimleri göstermek. Bu ödül Tate Museum tarafından verilen önemli bir ödüldür. Bu ödülü alan sanatçı sanat piyasasındaki yerini sağlamlaştırmıştır demektir. Bu bağlamda YBAs'tan bu ödülü alan birçok sanatçı olmuştur. Bu durum da yeni, çağdaş bir Britanya sanatının kurgulanmasında Saatchi'nin yanı sıra Tate Museum'un rolünü ortaya koyar.

Sarah Lucas'ın kendisini de işin içine dahil ederek gerçek yiyeceklerle oluşturduğu çalışmalarından *İki Kızartılmış Yumurta ve Bir Kebap (Two Fried Eggs and a Kebab)* (Resim 5) adlı çalışması ise rahatsız ediciliğinin yanı sıra tuhaftır. Bir masa üzerinde yüzü temsil eden bir çerçeve, göğüsleri temsil eden iki yumurta ve cinsel bölgeyi temsil eden kebabı bir araya getirmiştir. Bu gerçek malzemelerle kurulmuş bir natürmort gibidir, kaynağı René Magritte'in 1934 tarihli *Tecavüz* adlı yapıtıdır. Masa ve üzerindekiler kadını temsil ederken onu aynı zamanda bir nesne olarak tanımlamaktadır. Lucas enstalasyonlarında kavun, yumurta, tavuk, salatalık, balık, muz gibi sekse gönderme yapan yiyecekleri kullanır.

Lucas gibi kadının geleneksel rol ve imajını yıkmaya çalışan diğer sanatçılar Jeny Saville ve Tracey Emin'dir. Saville yaptığı nü resimlerindeki kadınlar şişman, sarkmış vücutlarıyla, genel tasvirin dışındadır. Bu kadınların görünüşleri topluma dayatılan estetik kriterlerin çok ötesindedir. *Vardiya (Shift)* (Resim 6) isimli resmine altı kadını sıkışık bir şekilde yerleştirmiştir. Pembe, sarı figürler yan yana sanki bir vitrinde birer nesneymişler gibi sergilenmişlerdir. Gerek figürlerdeki sıkışıklık gerekse kullanılan renkler rahatsızlık hissi vermektedir.

Resim 6. Jenny Saville, Vardiya (Shift), 1996-97. (https://www.sothebys.com/en/auctions/ecatalogue/2016/contemporary-art-evening-l16022/lot.25.html)

1963 doğumlu Tracey Emin'in *Uyuduğum Herkes, 1963-1995 (Everyone I Have Ever Slept With 1963-1995)* (Resim 7) adlı üzerine aplike edilmiş

isimlerden oluşan bir çadırdır. Bu isimler o güne değin Emin'in birlikte uyuduğu isimleri ifade etmektedir. Bu isimler sadece sevgililerini değil, aile ve arkadaşlarını da içermektedir. 2004 yılında *Momart* deposunda çıkan yangınla yok olan işlerin arasında bu çadır da vardır. Dönemin basınında depoda yanan çalışmalara dair pek de hoş olmayan ifadeler söz konusudur. Örneğin gazeteci Godfrey Barker "Bu 'çöp' alevler içindeyken milyonlar neşelenmedi mi?" (Aktaran Meek, 2004, parag. 5) diye sorar. Bu da bu ve benzer çalışmalara yaklaşımın nasıl olduğuna dair bilgi verir.

Resim 7. Tracey Emin, Uyuduğum Herkes, 1963-1995 (Everyone I Have Ever Slept With 1963-1995), 122x245x214cm, 1995. (https://flash---art.com/article/sensation/)

Damien Hirst'in *Yaşayan Birinin Zihninde Ölümün Fiziksel Olanaksızlığı, (The Physical Impossibility of Death in the Mind of Someone Living)* (Resim 8) isimli çalışmasında formaldehit dolu bir tankın içinde bir kaplan köpekbalığı muhafaza etmektedir. Tehlikeli bir hayvan olarak tanımlanan köpekbalığı tankın içinde durağan ve sessiz bir şekilde yer alır. Burada ölümün sessizliği ve durağanlığı vardır. Cam kutunun içinde denetim altına alınmış tehlikeli bir hayvandır sergilenen. Aynı şekilde *Sürüden Uzakta (Away from the Flock)* isimli çalışmasında da yine formaldehit içinde muhafaza ettiği bir koyunu sergiler. Gerilimli işlerdir bunlar: Yaşam ile ölüm, geçicilik ve çürüme ile gelişme arasındaki gerilim okunabilir.

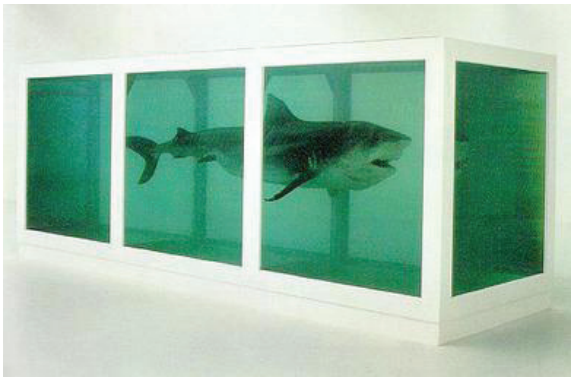

Resim 8. Damien Hirst, Yaşayan Birinin Zihninde Ölümün Fiziksel Olanaksızlığı (The Physical Impossibility of Death in the Mind of Someone Living), 1991, 213x518x213 cm. (https://www.wikiwand.com/en/The_Physical_Impossibility_of_Death_in_the_Mind_of_Someone_Living)

Marc Quinn'in *Kendim (Self)* (Resim 9) isimli oto portresi sanatçının kendi kanı ve yüzünün alçı kopyasının bir araya getirilmesi ile oluşturulmuştur. Sanatçı 5 ay gibi bir süre içinde verdiği 8 litre kanı yüzünün birebir kopyası ile bir araya getirdiğinde aslında kendinin gerçek bir kopyasıdır amaçladığı. Gerçek kan ve gerçek modelden yararlanmış olması maskeyi canlı kılmaktadır. Sanatçının sıra dışı malzemeler kullanması ve bunları muhafaza etme koşullarının zorluğu (Muhafaza için buzdolabı kullanılmış.) çalışmayı ilginç kılmaktadır. Hem Mark Quinn'in hem de Damien Hirst'in dönüşüm kelimesi ile açıklanabilecek çalışmaları aslında Britanya sanat ortamındaki dönüşümün de yansıması olarak okunabilir.

Resim 9. Marc Quinn, Kendim (Self), 1991. (http://marcquinn.com/artworks/single/self-1991)

Bugün post-human ya da syborg gibi tanımlamalardan söz ediliyor. Özellikle Quinn'in gerçek insan sıvısı ile endüstriyel malzemeleri bir araya getirerek oluşturduğu heykellerini bu bağlamda düşünmek de mümkündür.

Sarsıcı, şok edici, provoke edici Jake ve Dinos Chapman kardeşler ise ölüm, cinsellik, şiddet gibi konularda çalışmalar üretmişlerdir. Çocukların masumiyeti ile sapkın imajların bir araya getirilmesi Chapman kardeşlerin birçok çalışmasında görülür. Örneğin *Etchasketchathon* isimli bir diğer çalışmalarında çocuk ve kafatası, baykuş, korkunç oyuncaklar, örümcek, kırmızı başlıklı kız, çirkin bir palyaço, yangın gibi birçok imgeyi yan yana kullanmışlardır. Çocuk masumiyeti ile korkunç şeyleri bir arada kullanmaları çok rahatsız edicidir ki, istenen de izleyenin rahatsız olmasıdır. İki kardeşin 1997 yılında yapmış oldukları *Zigotik İvme, (Zygotic Acceleration, Biogenetic, De-subliminated Libidinal Model)* (Resim 10) isimli çalışmaları da bu minvalde değerlendirilebilecek çalışmalardır. Çok kafalı, çok bedenli yaratıklar olarak ele alınmış çocuk heykellerinde yine cinsellik ön plandadır. Bir dizi çocuk manken yapışık bir şekilde bir araya getirilmiş, çocukların burnu penis, ağızları vajina veya anüs olarak yapılmıştır.

Resim 10. Jake ve Dinos Chapman, Zigotik İvme (Zygotic Acceleration, Biogenetic, De-subliminated Libidinal Model), 1995. (http://www.artnet.com/magazine_pre2000/news/warrobinson/warrobinson9-23-1.asp)

Julian Stallabras haklı olarak Sensation Sergisi'nin "bayağı şakalar, kebaplar, günlük gazete parçaları, pornografi kırıntıları, itiraflar, korkutucu şeyler" etrafında şekillendiğini ifade eder ki, yukarıda değinilen çalışmalar bu sözlerin kanıtı niteliğindedir. (Stallabrass, 2006, s.223)

4. Sonuç

Stallabrass *high art lite*[18] olarak tanımladığı sanat ürünlerinin kapsamına *YBAs*'ı da sokar. O'na göre "high art lite"in başarılı olmasındaki en önemli etmenlerden biri Saatchi'nin bu ürünleri toplamış olmasıdır. Bunun yanı sıra "high art lite" tanımına soktuğu ürünlere eğilimi arttırmak için Charles Saatchi'nin Arts Council gibi kimi kurumlara bağışlar yaptığını söyler. (Stallabrass, 2006, s.226-227, s.230) Saatchi, kendi koleksiyonu odaklı

[18] "High Art Lite" terimi Julian Stallabrass'ın Britanya çağdaş sanatını tanımlamak için kullandığı bir terimdir. Burada aşağılayıcı bir tonlama vardır. Bu terim ile Britanya'da "yüksek sanat" olarak da tanımlanan çağdaş sanatın aslında hiçbir ağırlığı veya ağırbaşlılığının olmadığı, ne denli hafif ve hafife alınması gerektiğine dair bir tanımlama olarak görülebilir.

yaptığı sergilerle ve satışlar yoluyla Britanya sanat ortamını hareketlendiren en etkili isimlerden biri olmuştur. Satışlardaki spekülatif fiyatlar sayesinde edindiği ekonomik kazancın yanı sıra İngiltere'de yeni bir sanat pazarının kurgulanmasına da etkisi olmuştur. "Bu satış Saatchi'ye anlık bir kârdan çok daha fazlasını kazandırmıştır, zira Saatchi koleksiyonundaki diğer yapıtların ve anlaşmalı sanatçılarının koleksiyonuna katacakları yeni yapıtların değeri hatırı sayılır düzeyde artmıştır." (Bayrak, 2012, s.245) Bu bağlamda "İştigal ettiği bin bir türlü faaliyet arasında koleksiyonerlik, sanat simsarlığı, küratörlük, reklamcılık, kendini pazarlama (self-publicist), trend belirleyicilik ve kudret simsarlığı olarak tanımlanan" (Wu, 2016. Parag. 1) Charles Saatchi'yi iyi bir manipülatör örneği olarak görmek mümkündür. Diğer taraftan desteklediği *YBAs* ise ürettiği sanat çalışmalarının sansasyonel yönüyle Britanya sanatında farklı bir kopuşun ifadesi olacaktır. Buradan anlaşılacağı üzere reklam şirketi sahibi olan bir koleksiyoner bu gibi manevralarla sanat piyasasını manipüle etmiştir. Kısaca *YBAs* başlangıçta bir manipülasyonun sonucu olarak ortaya çıkmıştır denilebilir. Artık Britanya sanat ortamı özel sektörün desteği ile daha genç, daha renkli, daha popüler, daha "ikon kırıcı" bir hale gelecektir.

Manipülasyonla kurgulanan bu sanat ortamında Robertson'dan aktarımla "neyin sanat, neyin iyi sanat" olduğu konusunda bir "fikir birliği" oluşturma durumu söz konusudur. (Bayrak, 2012, s.244) 1990'lı yılların başından itibaren Saatchi Gallery, Christie's, Tate Museum, Goldsmiths College ve Royal Academy'deki etkinlikleri yoluyla *YBAs* öne çıkarılmış ve giderek bir marka haline getirilmiştir.

YBAs üslupsal bir birlik değil, aynı dönemde yapıt üreten sanatçıları ifade etmektedir. "Genç, yeni, enerjik, dinamik, kendini beğenmiş, asi, (ama çok asi değil, Marksist veya komünist ya da bunun gibi eski moda bir şey değil.) seksi, başarılı, skandal… ve her şeyden önce kârlı ve İngiliz" (Molyneux, 1998, parag. 1) tanımlanmaktadırlar. Bu sanatçılar "ne ulusal sanata ne de kendilerinden önceki sanatçıların yapıtlarına bağlı kalmışlardır." (Dönmez, 2013, s.78) Bu sanatçıların Saatchi tarafından toplanan eserlerinin Young British Artists başlığı ile sergilenmesi de bu ismi almalarında etkili olmuştur. Örneğin Sensation Sergisi'nin ortak bir çabadan öte bir koleksiyondan seçilmiş çalışmalardan oluştuğunu söylemek daha doğru olacaktır.

Aslında Sensation Sergisi dönemi için, Britanya sanat ortamında bir tepki ölçer olarak görülebilir. Sergiyi 300.000 kişi gezmiştir. (Stallabrass, 2006, s.209) Hem ele aldığı konular hem de ele alış şekliyle sıra dışıdır. İzleyicinin dikkatini çekmek için sergide yer alan kimi çalışmalar sansasyoneldir. İzleyici için orada görülen çalışmalar "Bu sanat mı?" sorusunu sordurur. Sanat konusunda genel kanı sanatın estetik bir haz vermesi ya da izleyiciye görmediğini göstermesi, farklı bir bakış açısı getirmesidir. *YBAs* farklı bakış açılarını hedeflemiş görünmektedir. Ancak sadece bu kadar değildir. İngiliz toplumunun var olanı, mevcut durumu muhafaza etmek üzerine kurulu bakış açısına doğrudan bir saldırı yaparak, "böyle de görülebilir" ya da "böyle bir şey de var" demişlerdir. Ancak gözden kaçırılmaması gereken bu durumun "her şey gider" üzerine kurulu neo-liberal politikaların sanat dünyasındaki tezahürüdür. Gerek çocuk katili birinin büyük ebatlı bir tablosunu yapmak, gerek çocuk mankenlerin ağız ve burun kısımlarını cinsel organlar şeklinde yapmak gerekse ölü hayvan bedenlerini bir galeri mekanında sergilemek tam da sansasyonel şeylerdir. Bunların sanat olup olmayacağı ve ahlaki boyut tartışmaların odağında yer almıştır. Bu çalışmalar izleyeni şok etmiştir. Örneğin Chapman kardeşlerin dışa dönük bir halka şeklinde dizdiği bir düzine çocuk figüründen oluşan *Zigotik İvme* adlı çalışmasında figürlerin cinsel organları genital bölgede değil burun ve ağız kısmında yer almakta ve pedofiliyi çağrıştırmaktadır. İşte bu nedenle bu çalışma sansasyonel ve ahlaki olarak yargılanabilir bir pozisyonda görülmelidir.

Sansasyon bağlamında bakabileceğimiz diğer sanatçı çalışmalarından biri Hirst'ün *Bin Yıl (A Thousand Year)* adlı çalışmasıdır. Burada gerçek bir hayvan cesedi vardır. Ölümün kaba gerçekliği ile bizi yüz yüze getirmektedir. Dikdörtgen cam bir tankın içinde yer alan, üzerine sineklerin üşüştüğü bir ölü inek kafası yerde uzanırken, sineklerin bir kısmı da yukarıda onlar için kurulmuş tuzağa kapılmışlardır. Burada sadece görüntü değil tiksinti ve mide bulantısı duyumsatan ölümün kokusu da vardır. Tankı ikiye bölen cam blokun diğer tarafında ise ortasında delikler bulunan beyaz bir küp yer almaktadır. Deliklerdeki kurtçuklardan beslenen sinekler diğer tarafa uçmakta ve orada onlar için hazırlanmış tuzağa yakalanarak ölmektedirler. Yaşam-ölüm döngüsü tüm gerçekliği ile duyumsanmaktadır. Hayvan hakları savunucuları haklı

olarak sergide kullanılan hayvan cesetlerine "zalim ve sömürücü olduğu gerekçesiyle" (McNatt, 1999, parag. 15) tepki göstermişlerdir.

Yukarıda sayılan sanat çalışmalarına bakıldığında sansayonel denilebilecek özellikleriyle muhafazakâr İngiliz toplumunu sarstıkları söylenebilir. Ancak sadece böyle değerlendirmek yeterli midir? Ele alınan temalar etik bağlamda nerede durmaktadır? Sanatın durması gereken bir nokta var mıdır? Sınırlar olmalı mıdır? Bir hayvanı parçalayarak bir sanat nesnesi haline getirmek, bir katilin portresini büyük boyutta sergilemek ya da çocuk figürlerini cinselliği çağrıştıracak şekilde ortaya koymak oldukça rahatsız edici değil midir? Bu durumda göstermektedir ki neo-liberal politikaların nerede duracağını kestirmek zor görünmektedir.

Artık "sanat ve sanatçıdan, yatırım yapılan sanata ve sanatçıya geçiş"ten (Kösemen, 2019, s.29) bahsetmek mümkündür. "Sanat nesnesi" bir hisse senedi gibi işlem görmektedir. Bu bağlamda toplu alımlar (Saatchi'nin genel uygulaması budur ve çok az sanatçı onun teklifini geri çevirebilmiştir.) veya elden çıkarmalar yapılmaktadır. (Stallabrass, 2006, s.205-206) Bu oldukça muğlak bir durum yaratmaktadır. Bu muğlaklık sanatı spekülasyona açık hale getirmektedir. Yeni bir sanat piyasasının nasıl kurgulanacağına dair *YBAs* iyi bir örnektir. *YBAs* özelinde Saatchi oyunu kurmuş ve bu kurmacayı reklamcı maharetiyle oldukça iyi idare edebilmiştir.

Kaynakça

Altuncu, D., Çelebi Şeker, N. N. ve Karaoğlu, M. (2013). Mekan Algısında Duyuların Etkisi. *Sanat Tasarım ve Manipülasyon Sempozyum Kitabı*. Sakarya Üniversitesi. 115-119. Erişim Adresi: https://stmf.sakarya.edu.tr/sites/stmf.sakarya.edu.tr/file/1385683148-ustm-pdf.pdf

Anonim (1997). *Shaking and Stirring, An Introductory Guide to the Exhibition: Sensation, Young British Artisits From the Saatchi Collection.* London: Royal Academy of Arts.

Bayrak, B. (2012). Çağdaş Sanat Pazarında Bir Marka Olmak: Bir Vaka İncelemesi Olarak Damien Hirst, *NEÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 2, 240-255. Erişim Adresi: https://oaji.net/articles/2016/2811-1452500808.pdf

Çağlar, D. (2019). Global Sanat Pazarında Son Durum. Erişim adresi: https://www.haberturk.com/yazarlar/deniz-caglar/2405242-global-sanat-pazarinda-son-durum

Dönmez, İ. (2013). Güncel Sanat: Genç Britanyalı Sanatçılar (YBA) İçin Bir Tanımlama. *Sanat Tasarım ve Manipülasyon Sempozyum Kitabı*. Sakarya Üniversitesi. 77-82. Erişim Adresi: https://stmf.sakarya.edu.tr/sites/stmf.sakarya.edu.tr/file/1385683148-ustm-pdf.pdf

Gülan, G. (2000). Sansasyon: Sanat+Politika+Medya+?. *Arredamento*, 100+22, 116-121.

Hampden-Turner, C. ve Trompenaars, A. (1995). *Kapitalizmin Yedi Kültürü*. İstanbul: Sabah.

Kent, S. (1997). Sensationgeneration. *TimeOut*, 4-5.

Kösemen, İ. B. (2019). Geç Kapitalizmde Sanatın Özerkliği ve Sanatçının İtaatsizliği Mümkün Mü? Sanat Nesnesi, Sanatçı ve Sermaye İlişkisini Anlama Denemesi. *Marmara Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 41 (1), 199-222.doi: 10.14780/muiibd.582319

Macmillan, I. (1997). Cheque Mate. *TimeOut*, 6-7.

Martinique, E (2020, 7 Ocak). The Controversy of the Sensation Art Exhibition. Erişim Adresi: https://www.widewalls.ch/magazine/sensation-art-exhibition

McAndrew, C. (2021). *The Art Market 2021*. Erişim Adresi: https://d2u3kfwd92fzu7.cloudfront.net/The-Art-Market_2021.pdf

McNatt, G. (1999, 5 Ekim). Sick or art? It's designed to provoke; Review: The controversial Brooklyn show, "Sensation," challenges the viewer's definition of art. But will the decision to show these disturbing works hurt the museum?. The Baltimore Sun, Erişim adresi: https://www.baltimoresun.com/news/bs-xpm-1999-10-05-9910060328-story.html

Meek, J. (2004, 23 Eylül). Art into Ashes (Part 2). The Guardian, Erişim Adresi: https://www.theguardian.com/artanddesign/2004/sep/23/art.britartfire1

Molyneux, J. (1998). State of the Art: A Review of the 'Sensation' Exhibition at the Royal Academy of Arts, September-December 1997. *Journal of the Socialist Workers Party*, Erişim Adresi: http://pubs.socialistreviewindex.org.uk/isj79/molyneux.htm

Nişanyan, S. (2017). *Nişanyan Sözlük, Çağdaş Türkçenin Etimolojisi*. Erişim Adresi: https://www.nisanyansozluk.com/kelime/manip%C3%BClasyon

Özdemir, F. (2013). Reklamın Öteki Yüzü. *Sanat Tasarım ve Manipülasyon Sempozyum Kitabı*. Sakarya Üniversitesi, 355-358. Erişim Adresi: https://stmf.sakarya.edu.tr/sites/stmf.sakarya.edu.tr/file/1385683148-ustm-pdf.pdf

Stallabrass, J. (2006). *High Art Lite, The Rise and Fall of Young British Art*, London: Verso.

Wu, C. (2005). *Kültürün Özelleşmesi, 1980'ler Sonrasında Şirketlerin Sanat Müdahalesi*. Esin Soğancılar (Çev.). İstanbul: İletişim.

Wu, C. (2016). Küllerinden Doğan Koleksiyoner: Charles Saatchi. (Çev. Ayşe Boren), *e-Skop*. Erişim Adresi: https://www.e-skop.com/skopbulten/kullerinden-dogan-koleksiyoner-charles-saatchi/3029

https://www.saatchigallery.com/artist/marcus_harvey (Erişim: 30.01.2022)

http://www.artnet.com/magazine_pre2000/news/warrobinson/warrobinson9-23-1.asp (Erişim: 01.02.2022)

https://collections.vam.ac.uk/item/O1438682/sensation-exhibition-1997-poster-why-not/ (Erişim: 13.02.2022)

https://www.wikiwand.com/en/The_Physical_Impossibility_of_Death_in_the_Mind_of_Someone_Living (Erişim: 17.02.2022)

https://tr.pinterest.com/pin/557742735093066262/ (Erişim: 17.02.2022)

https://unlabeled11.wordpress.com/2012/04/28/beyond-the-boundaries-of-art-damien-hirst/(Erişim: 17.02.2022)

https://flash---art.com/article/sensation/ (Erişim: 17.02.2022)

https://www.sothebys.com/en/auctions/ecatalogue/2016/contemporary-art-evening-l16022/lot.25.html (Erişim: 17.02.2022)

http://marcquinn.com/artworks/single/self-1991 (Erişim: 17.02.2022)

https://www.artspace.com/magazine/art_101/book_report/phaidon-going-once-contemporary-masters-54360 (Erişim: 17.02.2022)

BÖLÜM XV

MÜLTECİLER: COVID-19 PANDEMİSİ DURUMU DAHA DA KÖTÜLEŞTİRDİ Mİ?

Refugees: Is The Covıd-19 Pandemic Sıtuatıon Further?

Çiğdem İNCE AYAYDIN
(Dr.), Gümüşhane Üniversitesi, ak.kardelen@hotmail.com,
ORCID: 0000-0003-4984-8881

1. Giriş

Dünyanın dört bir yanındaki mülteciler, sığınmacılar ve göçmenler, karşılaştıkları güvencesiz çalışma, yaşam, ekonomik ve sağlık koşulları nedeniyle COVID-19 salgını sırasında savunmasız bir nüfus olarak tanımlanmıştır (Orcutt vd., 2020). Sığınmacılar, mülteciler, düşük ücretli işçi göçmenleri ve belgesiz göçmenler gibi marjinal gruplar dahil olmak üzere göçmenler, küresel olarak COVID-19 pandemisinin olumsuz klinik ve sosyoekonomik etkilerini yaşadılar. Göçmenler COVID-19'un patlak vermesinden önce bile sağlık hizmetlerine erişimde engeller yaşıyor ve yüksek düzeyde yoksulluk ve yoksunluğun yanı sıra genellikle Avrupa sağlık sistemlerinden yasal olarak dışlanıyordı. Önceden var olan yapısal eşitsizlikler COVID-19 pandemisi tarafından daha da kötüleştiği söylenebilir (Kondilis vd., 2021).

COVID-19, küresel pandeminin seyrini daha da kötüleştirebilecek benzeri görülmemiş küresel yerinden edilme ve mülteci krizleriyle birlikte bir dönüm noktasında ortaya çıkmaktadır. Halihazırda, dünya genelinde çoğunlukla düşük ve orta gelirli ülkelerde olmak üzere 41,3 milyon ülke içinde yerinden edilmiş kişi bulunmaktadır. (Lee & Wehrli, 2020). United Nations High Commissioner for Refugees-Birleşmiş Milletler Mülteciler Yüksek Komiserliği (2020a)'ne göre, çatışma, şiddet ve zulüm nedeniyle ülkelerinden kaçan 26 milyon mülteci bulunmaktadır. Bunların

yaklaşık 6 milyonu komşu ve Batılı ülkelere sığınan Suriyelilerdir. Türkiye, geçici koruma altındaki yaklaşık 3,6 milyon Suriyeli ve diğer milletlerden yaklaşık 400.000 mülteci ve sığınmacı ile dünyada en fazla sayıda zorunlu göçmene ev sahipliği yapmaktadır (United Nations High Commissioner for Refugees-Birleşmiş Milletler Mülteciler Yüksek Komiserliği, 2020b). Mülteci statüsü, uluslararası standartlara göre mülteci statüsünün tanımlanmasında benzersiz bir örnek teşkil eden Türkiye'de sağlık hizmetlerine erişimin temel belirleyicisidir. Çoğunluğu Suriye'den gelen ve geçici koruma sağlanan çeşitli göçmen grupları Türkiye'de yaşıyor. Türkiye'deki mültecilere yönelik COVID-19 müdahalesi, ülkenin mülteci popülasyonları arasında bulaşıcı hastalıklarla mücadele konusundaki önceki deneyimlerine dayanmaktadır (Özvarış vd., 2020).

30 Ocak 2020'de Dünya Sağlık Örgütü (WHO), yeni koronavirüsün ortaya çıkışını bir pandemi ve küresel endişe yaratan bir sağlık acil durum olarak tanımladı. Dünya çapında yeni koronavirüs SARS-CoV-2 (COVID-19) nedeniyle milyonlarca kişi enfekte oldu ve milyonlarca kişi öldü (Dünya Sağlık Örgütü, 2021). Yeni koronavirüs hastalığı küresel ölçekte hızla yayılmaya devam etmektedir. COVID-19'un yayılmasını engellemek için tüm ülkeler, hayatımızda derin değişikliklere neden olan seyahat kısıtlamaları ve sokağa çıkma kısıtlamaları gibi belirli önlemler aldı. COVID-19, mülteciler dahil en savunmasız grupları geride bırakmıyor, ve pandemi sırasında mülteciler orantısız bir şekilde etkileniyorlar Mülteciler, çoğunlukla sınırlı sosyal ve ekonomik kaynaklara sahip düşük ve orta gelirli ülkelerde yaşadıkları için özellikle salgın sırasında büyük enfeksiyon ve ölüm riski altında bunmaktadırlar (Kurt vd., 2021).

COVID-19 pandemisi, insan faaliyetinin tüm sektörlerini ve alanlarını stres testinden geçirdi ve birçoğu zaten bilinen ancak göz ardı edilen sayısız zayıflık ve fay hattını ortaya çıkardı. Göçmenlerin ve mültecilerin sıklıkla ihmal edilen sağlık sorunları bu alanlardan biridir. Dünya hala pandemi sonrası iyileşmeye ve "daha iyiyi inşa etmeye" çalışırken, göçmen ve mülteci sağlığını sağlık sistemlerinin ve halk sağlığı müdahalesinin temel bir bileşeni olarak ele almak için hem bir fırsat hem de bir zorunluluk olduğu görülmektedir (Matlin vd., 2021).

Küresel olarak onaylanmış COVID-19 vakaları ile pandemi, dünyadaki sağlık sistemlerine ciddi şekilde meydan okumaya devam

ediyor. Çok sayıda mülteciye sahip ülkeler, mültecilere sunulan ve erişilebilir hale getirilen COVID-19 önleyici ve tedavi edici hizmetler konusunda ek bir yük ile karşı karşıyadır. Türkiye, 2020'de toplam 4 milyon ile küresel olarak en fazla sayıda mülteciye ev sahipliği yapıyor. Türkiye'deki mültecilerin %98'inden fazlası, tüm sağlık müdahaleleri için ciddi zorluklar oluşturan İstanbul, Gaziantep ve Hatay gibi büyük ve kalabalık şehirlerdeki kentsel alanlarda yaşamaktadır (Özvarış vd., 2020).

Yerinden edilmiş nüfuslar arasında yıkıcı COVID-19 salgınları riskini üç faktör beslemektedir. Birincisi, yetersiz su, temizlik ve hijyen önlemleri ile aşırı kalabalık barınaklardaki korkunç yaşam koşullarıdır. Bunlar fiziksel mesafeyi, kendi kendini tecrit etmeyi ve enfeksiyon önleme ve kontrol uygulamalarını neredeyse imkansız hale getirmektedir. Özellikle, kitlesel toplantılar sırasında yakın temas ortamlarında bildirildiği üzere aşırı kalabalık, daha büyük ve şiddetli COVID-19 salgınlarıyla ilişkilidir. İkincisi, yoğun bakım ünitesine kabul edilmesi gereken ciddi COVID-19 vakaları ağırlıklı olarak bulaşıcı olmayan hastalıkları olan kişilerdir. Güvencesiz koşulları nedeniyle, yerinden edilmiş popülasyonlar bu tür hastalıklara eğilimlidir. Üçüncüsü, uluslararası hareket kısıtlamaları ve sokağa çıkma kısıtlamaları, yardım çalışanlarının mültecilere ulaşma kabiliyetini kısıtlamakta ve böylece yardım topluluğunun ihtiyaçlarını karşılama kabiliyetini engellemektedir. (Ismail, Osman & Hamze, 2021). Yukarıdaki açıklamalar ışığında mültecilerin pandemi karşısındaki durumlarının irdelenmesi önemli hale gelmiştir. Bu çalışmanın amacı yaşanmaya devam eden COVID-19 pandemisinin en savunmasız grup olan mülteciler üzerindeki etkilerini literatürde yapılan çalışmalar ışığında tartışmaktır.

2. Mülteciler: COVID-19 Pandemisi Durumu Daha da Kötüleştirdi mi?

COVID-19 sadece insanların sağlığını ve hayatını tehlikeye atmakla kalmıyor, aynı zamanda insan toplumları için kısa ve uzun vadeli olumsuz psikolojik sonuçlar doğurmasının muhtemel olduğunu gösteren çalışmalara rastlanmaktadır. COVID-19›un psikolojik etkileri üzerine yapılan birkaç erken çalışma, etkilenenler arasında kaygı, depresyon, stres

(Sadovyy, Sanchez-Gomez & Breso, 2021; Ye vd., 2020; Wang vd., 2020a), uykusuzluk (Hao & diğerleri, 2020) ve travma sonrası stres bozukluğu (Drigas & Chara, 2020; Moreno vd., 2020; Tan vd., 2020; Wang vd., 2020b). Yakın zamanda yapılan araştırmalar (Kokou-Kpolou vd., 2020), yetişkin mültecilerin ve yerinden edilmiş diğer kişilerin, travma sonrası stres bozukluğu, depresyon, sıkıntı deyimleri ve uzun süreli yas bozukluğu dahil olmak üzere yüksek düzeyde zihinsel bozukluk yükü gösterdiğini ve bunların çevreyi saran travmatik durumların yüküyle yüksek oranda ilişkili olduğunu göstermiştir.

Kurt vd. (2021) kaynak kaybı ve COVID-19 pandemisi sırasında algılanan ayrımcılık gibi COVID-19 ile ilgili stresörlerin Türkiye'deki Suriyeli mülteciler üzerindeki psikolojik etkilerini araştırmıştır. Çalışma Eylül-Ekim 2020 arasında çevrimiçi bir kesitsel olarak, Türkiye'deki 345 Suriyeli mülteciden oluşan bir örneklemde, pandemi sırasında demografik özellikler, kaynak kaybı ve algılanan ayrımcılık, algılanan sosyal destek, depresif ve anksiyete belirtileri ile ilgili sorularından oluşmaktadır. Çalışmada ayrıca, algılanan sosyal desteğin bu tür stresörlerin zararlı etkilerine karşı tampon rolü incelenmiştir. Çalışma sonucunda, yüksek düzeyde depresif ve anksiyete belirtileri bildirildiği, pandemi sırasında kaynak kaybı ve algılanan ayrımcılık, depresif ve anksiyete semptomlarını önemli ölçüde artırdığı, algılanan sosyal desteğin, kaynak kaybının ruh sağlığı üzerindeki zararlı etkisine karşı tampon görevi gördüğü tespit edilmiştir. Daha yüksek algılanan sosyal desteğe sahip olanlar için, pandemi sırasında kaynak kaybı, depresif ve anksiyete semptomlarının önemli olmadığı bulunmuştur. Araştırma sonuçlarına göre, COVID-19 ile ilgili stres faktörlerinin mültecilerin ruh sağlığı üzerindeki zararlı rolünü göstermektedir. Sosyal destek, pandeminin ortasında ruh sağlığı için önemli bir koruyucu faktördür. Araştırmada, tüm COVID-19 müdahalelerinde ve iletişimlerinde mültecilerin güvencesiz koşullarını dikkate almanın önemini vurgulanmaktadır.

Özvarış vd. (2020) çalışmasında, pandemi koşullarında sağlık hakkı ve sağlık hizmetlerine erişim konularına odaklanarak Türkiye›deki mülteciler, geçici koruma altındaki göçmenler ve belgesiz göçmenler için mevcut duruma ilişkin içgörü ve analiz sunmaktadır. Çalışmada, Türkiye›deki mülteciler, geçici koruma altındaki göçmenler ve belgesiz

göçmenlerle ilgili COVID-19 müdahalelerinin zorluklarını ve fırsatlarını tartışılmaktadır. Bu çalışma Türkiye›de COVID-19 ile mücadele konusunda Türkçe ve İngilizce yayınlanan belgeleri, toplantı özetlerini, basında çıkan haberleri/haberleri ve politika özetlerini inceleyen akademik ve gri kaynaklardan sistematik olmayan ve keşif amaçlı bir literatür taramasıdır. Araştırma sonucunda, Türkiye›de COVID-19 salgınının başlamasından bu yana, Sağlık Bakanlığının tüm sakinlere sağlık hizmeti sunmak için çeşitli adımlar attığı, bununla birlikte, mültecilere, geçici koruma altındaki göçmenlere ve diğer belgesiz göçmenlere sağlık hizmeti sunarken, mevcut kronik koşullar için güvenilir bilgiye erişim ve sağlık hizmetlerine erişimde dil engeli de dahil olmak üzere çeşitli zorluklar ortaya çıktığı sonucuna ulaşılmıştır. Araştırmada, mültecilerin geçici koruma altındaki göçmenler ve belgesiz göçmenlerin COVID-19 ile ilgili sağlık sorunlarına yönelik hizmetlere erişimleri sağlanırken, sosyal ve kültürel engeller mevcut mevzuatın ötesinde olduğu ve dayanışma ve bütün toplumu kapsayıcı yaklaşımların her zaman COVID-19 müdahalesinde yol gösterici ilkeler olması gerektiği vurgusunu yapmıştır.

Mülteciler ve sığınmacılar da dahil olmak üzere küresel olarak göçmenler, COVID-19 pandemisinin olumsuz klinik ve sosyoekonomik etkilerini yaşadı. Yunanistan'daki Kabul ve Tanımlama Merkezlerinde ve Kabul Sitelerinde bulunan ve ciddi standartların altında yaşam koşullarında yaşayan yaklaşık 56.000 mülteci ve sığınmacı için, rutin test, gözetim ve sağlık hizmetine erişim açısından sınırlı hükümlerle önleyici tedbirler imkânsız olmuştur. Bu göçmen nüfuslar, pandemi başladığından beri uzun süreli karantinalar ve kısıtlı hareket yaşamıştır. (Kondilis vd, 2021).

Yunanistan'daki kabul tesislerinde COVID-19'un mülteciler ve sığınmacılar üzerindeki etkisini değerlendirmeyi ve politika ve uygulama açısından etkilerini araştırmayı amaçlayan Kondilis vd. (2021) çalışmasında, Yunanistan'daki kabul tesislerinde bulunan mülteciler ve sığınmacılar arasında yüksek düzeyde COVID-19 bulaşı tespit etmiştir. Araştırma sonucunda, bu kapalı nüfus grupları arasında COVID-19 enfeksiyonu riskinin, Yunanistan'ın genel nüfusundan önemli ölçüde daha yüksek olduğunu ve yaşam koşulları kötüleştikçe risk arttığını bulmuştur. Araştırma sonucunda elde edilen verilerin politika ve uygulama için

doğrudan etkileri olduğunu, mülteci ve sığınmacı popülasyonlarının, COVID-19 aşısının kullanıma sunulması planlarına dahil edilmesinin yanı sıra, COVID-19 için risk altındaki gruplarda bulaşmayı azaltmak için ulusal müdahale planlarına dahil edilmesini sağlamak için artık stratejilere ihtiyaç bulunduğunun altı çizilmiştir.

COVID-19 küresel halk sağlığı krizini göz önünde bulunduran Bukuluki vd. (2020), pandeminin Uganda'daki kentsel mülteciler üzerindeki sosyo-kültürel, ekonomik ve psikososyal etkisini incelemiştir. Bu çalışma kentli mültecilerin halk sağlığı önlemlerine uymalarını sorunlu hale getiren yaşam koşullarını analiz etmektedir. Araştırma sonucunda, COVID-19 "ithal" olarak algılandığından, mültecilerin potansiyel bulaştırıcıları olduğu varsayıldığı ve sonuç olarak artan damgalanma ve izolasyon yaşandığı, kültürel ve dilsel olarak erişilebilir bilgi ve hizmetlerin eksikliği, onları pandemiyi önlemeye yönelik devam eden çabalardan dışladığı tespit edilmiştir. Araştırmada ayrıca, sokağa çıkma yasağının, mültecilerin geçim kaynaklarını etkilediği ve gelir güvensizliğini, cinsel ve cinsiyete dayalı şiddeti ve kaygıyı artırdığı bulunmuştur. Araştırmadan elde edilen veriler doğrultusunda, salgını kontrol altına almak için hükümet liderliğindeki hizmetlerin yetersizliği göz önüne alındığında, acil durum planlamasının mültecileri ve topluluklarını uygun dillerde doğru ve ilgili bilgilere erişmelerini içermesi gerektiğini savunulmaktadır. Çalışmada, pandemi bağlamında uygun koruma sağlamak ve mültecilerin özel ihtiyaçlarını anlamak için ön saflardaki çalışanların kapasitesini oluşturmanın önemli olduğu vurgulanmıştır.

COVID-19'un yüksek sıklığı, dünyadaki tüm ülkelerin ve sosyoekonomik grupların psikolojik sağlığı üzerinde bir etkiye sahipken, mülteciler yükün fazlasını çekmektedir (Sharif-Esfahani, vd., 2022). Büyük Toronto Bölgesi'nde ikamet eden Suriyeli mülteci ebeveynler arasında COVID-19 korkusu ile depresyon, anksiyete, stres arasındaki ilişkiyi değerlendirmeyi amaçlayan Sharif-Esfahani, vd. (2022) çalışmada, katılımcıların sırasıyla %12.2, %26.8 ve %9.7'si şiddetli depresyon, anksiyete ve stres seviyeleri bildirdiği tespit edilmiştir. Hükümet yetkililerinin zihinsel sağlıklarını iyileştirmeye yardımcı olmak için Suriyeli mülteci ebeveynler arasındaki pandemi korkusuyla mücadele etmeyi düşünmesi gerektiğinin altı çizilmiştir.

Deal vd., (2021) çalışmasında, Birleşik Krallık ve Avrupa'da artan güvencesiz göçmen popülasyonlarında (belgesiz göçmenler, sığınmacılar ve mülteciler dahil) bir aşıyı kabul edip etmeme kararlarında erişim kolaylığının kilit bir faktör olacağını ve birinci basamak hizmetlerine önerilen alternatif erişim noktalarının (örneğin, gıda bankaları, toplum merkezleri ve hayır kurumları gibi güvenilir yerlerdeki muayenehaneler) olacağını belirttiği bulunmuştur. Herkes için birinci basamak sağlık hizmeti kaydının teşvik edilmesinin yanı sıra COVID-19 aşısı hakkında erişilebilir bilgi üretmek için topluluklarla yakın işbirliği içinde olmanın önemi tespit edilmiştir. Araştırmada sonucunda, güvencesiz göçmenlerin bir COVID-19 aşısını kabul etme konusunda tereddütlü olabilir ve eşit erişim ve alım sağlamak için basit ama yenilikçi çözümler gerektirerek erişim için çok sayıda ve benzersiz engelle karşı karşıya kalabileceği vurgulanmıştır. Yetki ve ilgili erişim noktaları konusunda aşı tereddütü ve düşük farkındalığın, marjinal göçmen topluluklarında güvenilir kaynaklar tarafından ortaklaşa üretilen ve sunulan açık, erişilebilir ve özel bilgi kampanyalarıyla kolayca ele alınabileceğinin altı çizilmiştir. Bulguların Birleşik Krallık'taki ve çeşitli göçmen nüfusa sahip diğer Avrupa ve yüksek gelirli ülkelerdeki COVID-19 aşılama girişimleriyle doğrudan ilişkili olduğu vurgulanmıştır.

3. Sonuç

COVID-19 sadece insanların sağlığını ve hayatını tehlikeye atmakla kalmıyor, aynı zamanda insan toplumları için kısa ve uzun vadeli olumsuz psikolojik sonuçlar doğurmasının muhtemel olduğunu gösteren çalışmalara rastlanmaktadır. COVID-19'un psikolojik etkileri üzerine yapılan birkaç erken çalışma, etkilenenler arasında kaygı, depresyon, stres (Sadovyy, Sanchez-Gomez & Breso, 2021; Ye vd., 2020; Wang vd., 2020a), uykusuzluk (Hao vd., 2020) ve travma sonrası stres bozukluğu (Drigas & Chara, 2020; Moreno vd., 2020; Tan vd., 2020; Wang vd., 2020b). Yakın zamanda yapılan araştırmalar (Kokou-Kpolou vd., 2020), yetişkin mültecilerin ve yerinden edilmiş diğer kişilerin, travma sonrası stres bozukluğu, depresyon, sıkıntı deyimleri ve uzun süreli yas bozukluğu

dahil olmak üzere yüksek düzeyde zihinsel bozukluk yükü gösterdiğini ve bunların çevreyi saran travmatik durumların yüküyle yüksek oranda ilişkili olduğunu göstermiştir.

Çalışmalar genel olarak değerlendirildiğinde; yüksek düzeyde depresif ve anksiyete belirtileri bildirildiği, pandemi sırasında kaynak kaybı ve algılanan ayrımcılık, depresif ve anksiyete semptomlarını önemli ölçüde artırdığı, algılanan sosyal desteğin, kaynak kaybının ruh sağlığı üzerindeki zararlı etkisine karşı tampon görevi gördüğü tespit edilmiştir. Daha yüksek algılanan sosyal desteğe sahip olanlar için, pandemi sırasında kaynak kaybı, depresif ve anksiyete semptomlarının önemli olmadığı bulunmuştur. Araştırma sonuçlarına göre, COVID-19 ile ilgili stres faktörlerinin mültecilerin ruh sağlığı üzerindeki zararlı rolünü göstermektedir. Sosyal destek, pandeminin ortasında ruh sağlığı için önemli bir koruyucu faktördür. Araştırmada, tüm COVID-19 müdahalelerinde ve iletişimlerinde mültecilerin güvencesiz koşullarını dikkate almanın önemini vurgulanmaktadır.

Türkiye'de mülteciler üzerinde yapılmış çalışmalardan yola çıkarak; araştırma sonucunda, COVID-19 salgınının başlamasından bu yana, Sağlık Bakanlığının tüm sakinlere sağlık hizmeti sunmak için çeşitli adımlar attığı, bununla birlikte, mültecilere, geçici koruma altındaki göçmenlere ve diğer belgesiz göçmenlere sağlık hizmeti sunarken, mevcut kronik koşullar için güvenilir bilgiye erişim ve sağlık hizmetlerine erişimde dil engeli de dahil olmak üzere çeşitli zorluklar ortaya çıktığı sonucuna ulaşılmıştır. Araştırmada, mültecilerin geçici koruma altındaki göçmenler ve belgesiz göçmenlerin COVID-19 ile ilgili sağlık sorunlarına yönelik hizmetlere erişimleri sağlanırken, sosyal ve kültürel engeller mevcut mevzuatın ötesinde olduğu ve dayanışma ve bütün toplumu kapsayıcı yaklaşımların her zaman COVID-19 müdahalesinde yol gösterici ilkeler olması gerektiği vurgusunu yapmıştır.

Bu araştırmalarda ayrıca elde edilen verilerin politika ve uygulama için doğrudan etkileri olduğunu, mülteci ve sığınmacı popülasyonlarının, COVID-19 aşısının kullanıma sunulması planlarına dahil edilmesinin yanı sıra, COVID-19 için risk altındaki gruplarda bulaşmayı azaltmak için ulusal müdahale planlarına dahil edilmesini sağlamak için artık stratejilere ihtiyaç bulunduğunun altı çizilmiştir.

COVID-19 "ithal" olarak algılandığından, mültecilerin potansiyel bulaştırıcıları olduğu varsayıldığı ve sonuç olarak artan damgalanma ve izolasyon yaşandığı, kültürel ve dilsel olarak erişilebilir bilgi ve hizmetlerin eksikliği, onları pandemiyi önlemeye yönelik devam eden çabalardan dışladığı tespit edilmiştir. Araştırmada ayrıca, sokağa çıkma yasağının, mültecilerin geçim kaynaklarını etkilediği ve gelir güvensizliğini, cinsel ve cinsiyete dayalı şiddeti ve kaygıyı artırdığı bulunmuştur.

Kaynaklar

Bukuluki, P., Mwenyango, H., Katongole, S.P., Sidhva, D., Palattiyil, G. (2020). The socio-economic and psychosocial impact of Covid-19 pandemic on urban refugees in Uganda, Social Sciences & Humanities Open 2 (2020) 100045

Deal, A., Hayward, S., Huda, M., Knights, F. Crawshaw, A. vd. (2021). Strategies and action points to ensure equitable uptake of COVID-19 vaccinations: A national qualitative interview study to explore the views of undocumented migrants, asylum seekers, and refugees, Journal of Migration and Health 4 (2021) 100050

Drigas, A., & Chara, P. (2020). The need for emotional intelligence training education in critical and stressful situations: The case of Covid-19. International Journal of Recent Contributions from Engineering, Science & IT (iJES), 8, 20–35.

Ebrahim SH & Memish ZA. (2020). COVID-19 - the role of mass gatherings. Trav Med Infect Dis, 34, 101617.

Hao, F., Tan, W., Jiang, L., Zhang, L., Zhao, X., Zou, Y., Hu, Y., Luo, X., Jiang, X., McIntyre, R. S., Tran, B., Sun, J., Zhang, Z., Ho, R., Ho, C., & Tam, W. (2020). Do psychiatric patients experience more psychiatric symptoms during COVID-19 pandemic and lockdown? A case-control study with service and research implications for immunopsychiatry. Brain, Behavior, and Immunity, 87, 100–106.

İsmail, M.B., Osman, M. ve Hamze, M. (2021). COVID-19 and refugee camps, Travel Medicine and Infectious Disease 42, 102083

Kokou-Kpolou, C.K., Moukouta, C.S., Masson, J., Bernoussi, A., Cenat, J.M., Bacque, M. F. (2020). Correlates of grief-related disorders and

mental health outcomes among adult refugees exposed to trauma and bereavement: A systematic review and future research directions. J. Affect. Disord. https://doi.org/10.1016/j.jad.2020.02.026.

Kondilis, E., Papamichail, D., McCann, S., Carruthers, E., Veizis, A. (2021). The impact of the COVID-19 pandemic on refugees and asylum seekers in Greece: A retrospective analysis of national surveillance data from 2020, EClinicalMedicine 37, 100958

Kurt, G., Ilkkursun, Z., Javanbakht , A., Uygun, E., Karaoglan-Kahilogullari, A., Acartürk, C. (2021). The psychological impacts of COVID-19 related stressors on Syrian refugees in Turkey: The role of resource loss, discrimination, and social support, International Journal of Intercultural Relations 85, 130–140

Lee S, & Wehrli Z. (2020). COVID-19 brief: impact on refugees. https://www.usglc.org/coro navirus/refugees/. [Accessed 12 October 2020].

Martin, S., Orcutt, M. Bojorquez, J., Caman, O., Severoni, S., Spiegel, P., Veizis, A. Saso, L. (2021). COVID-19 and migrant and refugee health: A pointer to system competence in future pandemic preparedness, EClinicalMedicine 36, 100904

Moreno, C., Wykes, T., Galderisi, S., Nordentoft, M., Crossley, N., Jones, N., … Arango, C. (2020). How mental health care should change as a consequence of the COVID-19 pandemic. The Lancet Psychiatry, 7(9), 813–824.

Orcutt, M., Patel, P., Burns, R., Hiam, L., Aldridge, R., Devakumar, D., Kumar, B., Spiegel, P., Abubakar, I. (2020). Global call to action for inclusion of migrants and refugees in the COVID-19 response. Lancet 395, 1482–1483.

Özvarış,Ş.,Kayı,İ,Mardin,D.,Sakarya,S.,Ekzayez,A.,vd.(2020).COVID-19 barriers and response strategies for refugees and undocumented migrants in Turkey, Journal of Migration and Health 1–2, 100012

Sadovyy, M., Sanches-Gomes, M., Breso, E. (2021). COVID-19: How the stress generated by the pandemic may affect work performance through the moderating role of emotional intelligence, Personality and Individual Differences 180, 110986

Sharif-Esfahani, P., Hoteit, R., El Morr, C., Tamim, H. (2022). Fear of COVID-19 and depression, anxiety, stress, and PTSD among

Syrian refugee parents in Canada, Journal of Migration and Health 5, 100081

Sharma, V. K., & Ho, C. (2020b). A longitudinal study on the mental health of general population during the COVID-19 epidemic in China. Brain, Behavior, and Immunity, 87, 40–48. https://doi.org/10.1016/j.bbi.2020.04.028.

Tan, W., Hao, F., McIntyre, R. S., Jiang, L., Jiang, X., Zhang, L., Zhao, X., Zou, Y., Hu, Y., Luo, X., Zhang, Z., Lai, A., Ho, R., Tran, B., Ho, C., & Tam, W. (2020). Is returning to work during the COVID-19 pandemic stressful? A study on immediate mental health status and psychoneuroimmunity prevention measures of Chinese workforce. Brain, Behavior, and Immunity, 87, 84–92.

United Nations High Commissioner for Refugees. (2020a). Figures at a glance. Retrieved from https://www.unhcr.org/figures-at-a-glance.html. Accessed March 31, 2021. United Nations High Commissioner for Refugees. (2020b). UNHCR Türkiye İstatistikleri. Retrieved from https://www.unhcr.org/tr/unhcr-turkiye-istatistikleri. Accessed March 31, 2021.

Wang, C., Pan, R., Wan, X., Tan, Y., Xu, L., Ho, C. S., & Ho, R. C. (2020a). Immediate psychological responses and associated factors during the initial stage of the 2019 coronavirus disease (COVID-19) epidemic among the general population in China. International Journal of Environmental Research and Public Health, 17(5), 1729. https://doi.org/10.3390/ijerph17051729.

Wang, C., Pan, R., Wan, X., Tan, Y., Xu, L., McIntyre, R. S., Choo, F. N., Tran, B., Ho, R.,

Ye, B., Wu, D., IM, H, Liu, M., Wang, X., Yang, Q. (2020). Stressors of COVID-19 and stress consequences: The mediating role of rumination and the moderating role of psychological support, Children and Youth Services Review 118, 105466

BÖLÜM XVI

YAŞLI İNSANLAR VE COVID-19 SALGINI: SOSYAL DESTEK ÖNEMLİDİR

Old People and The COVID-19 Pandemic: Socıal Support ıs Important

Çiğdem İNCE AYAYDIN
(Dr.), Gümüşhane Üniversitesi, e-mail: ak.kardelen@hotmail.com,
ORCID: 0000-0003-4984-8881

1. Giriş

Yeni Coronavirüs hastalığı-2019 (COVID-19), başta yaşlı bireyler olmak üzere tüm dünyada benzeri görülmemiş bir etki yaratmıştır. COVID-19, yüksek morbidite ve mortalite oranıyla birlikte ciddi bir küresel etkiye sahip olmuştur. 11 Mart 2020 tarihinde Dünya Sağlık Örgütü (WHO) tarafından salgın olarak ilan edilen COVID-19, tüm dünyada büyük endişeye neden olurken; 223'ten fazla ülke ve bölgeyi etkileyerek hızla yayıldı. Bu pandemik hastalıkta yaşlı insanlar (özellikle 80 yaşından büyükler) daha yüksek ölüm riski altındadır. Bu nedenle, koronavirüsün yayılmasını önlemek için yaşlılarda karantina ve sosyal mesafe gibi sağlık stratejileri önemli olmuştur (Kasar ve Karaman, 2021). Mart 2020'de DSÖ tarafından bir pandemi ilan edilmesini takip eden süreçte (World Health Organization, 2020a; World Health Organization, 2020b), COVID-19 yayılma riskinin yönetimi, yayılmasını azaltmak için halka açık toplantı yasakları, evde kalma politikaları ve fiziksel mesafe stratejileri gibi bir dizi, insanların toplanmalarını kısıtlayan ve sosyal davranışları sınırlayan uygulanmaları içeren halk sağlığı önlemlerine başvurulmuştur (Hartley & Perencevich, 2020).

COVID-19 pandemisi ve buna karşılık gelen tepkiler, birçok ülkede, özellikle yaşamları zaten güvencesiz olanlarda, ruh sağlığı ve esenliği

üzerinde derin sonuçlarla birlikte günlük yaşamı büyük ölçüde kesintiye uğrattı. Buna karşılık, Birleşmiş Milletler ruh sağlığının korunmasının bir politika önceliği haline getirilmesi çağrısında bulundu. Ruh sağlığı, gelir ve istihdam güvencesizliği, izolasyon ve sosyal destek kaybı, sağlık ve eğitim gibi temel hizmetlere erişememe ve COVID-19'a yakalanma ve ciddi şekilde hastalanma veya ölme korkusu dahil olmak üzere pandemi ile ilgili birçok stres faktörü tarafından tehdit edilmektedir (Mendez-Lopez vd., 2022).

Modern toplum, dünya çapında yaşlı nüfusunda bir artış gördü. Yaşam beklentisinin uzaması ve yaşlı yetişkinlerin nüfusunun artması, 21. yüzyılda hastalık ve ölüm oranlarının değişmesine yol açmıştır. Yaşlılık, ruh sağlığının hayati bir göstergesidir. Bu nedenle yaşlılığa bağlı hastalık ve ölüm tehdidi, yaşlanmanın fiziksel etkileriyle sınırlı kalmayıp, psikolojik ve sosyal refahı etkileyen zorluklar da yaratmaktadır. Sakatlık ve kişisel ve finansal özerklik eksikliği, yaşlı erişkinlerde psikiyatrik durumların artmasına katkıda bulunan diğer faktörlerdir. Depresyon yaşla birlikte artar ve 65-84 yaş arasındaki her on kişiden biri hayatında majör bir depresif dönem yaşar. Depresyon, fiziksel yetenekleri giderek azalan ve günlük aktivitelere yeterince katılamayan yaşlılarda çok daha sık görülür. COVID-19 salgını sırasında yaşlı yetişkinlerin ruh sağlığı üzerine yapılan araştırmalar, daha şiddetli bir anksiyete ve depresyon deneyimine işaret etmektedir (Egeljic-Mihailovicvd., 2022).

COVID-19 pandemisinin başlangıcı, insanlığı benzeri görülmemiş bir duruma soktu; dünya çapında milyarlarca insan evde kalma emirleri ve/veya kendi kendine tecrit nedeniyle kendilerini evlerine kapatılmış buldu. Günlük aktivitelerin çoğu kısıtlandı ve çevrimiçi aktivite yeni gerçeklik oldu. Pandemi yaşlı yetişkinler için özel bir tehdit oluşturduğundan, kamuoyundaki tartışmaların çoğu, uzun tecrit dönemlerinde fiziksel ve zihinsel sağlıklarını destekleyebilecek yöntemler üzerinde yoğunlaştı (Nimrod, 2020). Bazı araştırmalar, yaşlı yetişkinlerin Covid-19 pandemisi nedeniyle sokağa çıkma yasağının zihinsel sağlık sonuçları açısından savunmasız bir grup olduğunu göstermektedir (Holmes vd, 2020; Troutman-Jordan & Kazemi, 2020). Aynı şekilde, Sepúlveda-Loyola vd. (2020) pandeminin getirdiği sosyal mesafe nedeniyle yaşlıların ruh sağlığının olumsuz etkilendiğine dikkat çekmiştir. Dünya Sağlık Örgütü

(2020c), yaşlı yetişkinlerin Covid-19 salgını sırasında daha endişeli ve stresli hale gelebileceğini vurgulamaktadır.

COVID-19'un şiddeti yaşlı insanlarda belirgin olduğundan (Richardson ve diğerleri, 2020), pandemi yaşlı yetişkinlerin ve ailelerinin günlük yaşamları üzerinde önemli bir etkiye sahip olmuştur. Özellikle yaşlı insanlar için sosyal aktivitelere ve uzun süreli bakım hizmetlerine getirilen kısıtlamaların olması evde bakım verenlerin yükünü artırarak aile üyelerinin sağlığını olumsuz yönde etkileyebilir. Bakım vermenin ve stres sürecinin doğrudan bakım vermeyle ilgili zorluklarla ilgili olduğu, bu nedenle, COVID-19 pandemisi ve yaşlı yetişkinlerdeki enfeksiyonla ilgili endişeler ve sosyal davranış üzerindeki kısıtlamalar dahil olmak üzere ilgili önlemler, aile bakıcıları için daha ciddi zihinsel sağlık krizlerine neden olabilecek ek stres kaynakları haline gelebilir (Noguchi vd., 2021). Bu gerekçelerle COVID-19'un yaşlı insanlarda ortaya çıkardığı olumsuz durumları derli toplu bir çalışmada sunmak amaçlanmıştır.

2. Sosyal Destek Bakış Açısından COVID-19 Salgınının Yaşlı İnsanlara Etkileri

Çalışmanın bu bölümünde COVID-19›un yaşlı insanlarda ortaya çıkardığı olumsuz durumlar irdelenmiştir. COVID-19 salgını sırasında yaşlı yetişkinlerin korkusu, stresi, yalnızlığı ve sosyal izolasyonu, bu insanların dayanıklılıklarını zayıflatabilir ve bunun sonucunda sağlıklarını ve esenliklerini daha da tehlikeye atabilir. Yaşlı insanlar normal yaşantılarında çeşitli ev veya toplum hizmetleri alıyorlardı ve günlük yaşamda akrabaları, arkadaşları veya komşularıyla etkileşime girmeye teşvik ediliyorlardı, ancak COVID-19 pandemisi bu faaliyetlerin çoğunu karantina ve sosyal mesafe nedeniyle askıya almış durumdaydı. İşlevsel düşüşleri, kırılganlığı, kaygıyı, depresif ruh hallerini ve sosyal izolasyonu önlemek, COVID-19 salgını sırasında önemli ancak zorlu görevler haline gelmiştir (Chhetri ve diğerleri, 2020). Birden fazla eşlik eden sağlık sorunu olan yaşlı insanlar, COVID-19 pandemisi sırasında en savunmasız popülasyonda olmuştur (Niu vd., 2020), bu nedenle COVID-19 pandemisi nedeniyle yaşlı insanlarda yaşanan ağır psikolojik yük, aşırı sağlık riskine neden olabilir.

Tüm bunlara ek olarak, bilişsel bozukluğu olan yaşlı kişiler, COVID-19 ile ilgili bilgileri anlamada, kendini korumada güçlük çekebilir ve olağan bakım hizmetleri olmadığında ruh hali, davranışsal ve psikolojik belirtileri ağırlaşabilir (Lim vd., 2020). Tecrit edilme, kısıtlama, sosyal mesafe ve topluluk etkinliklerinin durdurulması devam ederken, yaşlıların daha fazla kırılganlık, stres, kaygı, depresyon yaşama riski altında bulunduğu söylenebilir.

Yeni koronavirüs hastalığı (COVID-19) pandemisi, yaşlıların ailelerine bakanların ruh sağlığı yükünü artırabilir, Noguchi vd. (2021) pandemi sırasında aile bakımı ile depresif semptom durumundaki değişiklikler arasındaki ilişkiyi incelemiştir. Araştırmada, bakım vermeyenlerle karşılaştırıldığında, yaşlıların ailelerine bakanların depresif semptomlarının daha yüksek olduğu, birincil bakım verenlerin, ağır bakım ihtiyacı olan bireylere bakım verenler ve pandemi sırasında yükü artan bakım verenlerin yüksek depresif semptom riskine sahip olduğu bulunmuştur. Araştırma sonuçlarına dayanarak, bu çalışmada aile bakıcılarının pandemi sırasında yüksek depresif belir riskinin olduğu, ve aile bakıcıları için bir destek sistemine duyulan ihtiyacı vurgulanmaktadır.

Duygusal sosyal destek, depresyona karşı araçsal destekten bile daha önemli olabilen bir yeterli koruma olarak tanımlanmıştır. Yaşlılıkta daha az sosyal katılım ve sosyal etkileşim, daha yüksek depresif semptomlarla ilişkilendirilmiştir. Sosyal etkileşim, insanlara bir aidiyet ve sosyal kimlik duygusu ve çeşitli etkinliklere katılma fırsatları verir. Stres tamponlama modeline göre, pozitif sosyal destek, yaşlı yetişkinlerde stresli yaşam olaylarının depresif belirtiler üzerindeki zararlı etkilerini hafifletebilir (Holtfreter, Reisig& Turanovic, 2015).

COVID-19 pandemisi sürecinde izolasyon bağlamında sosyal katılım ve depresif belirtilerin yordayıcılarını ve düzeyini belirlemek ve sosyal katılım ile depresif belirtiler arasındaki ilişkide konut tipinin düzenleyici bir rolü olup olmadığını araştıran Egeljic-Mihailovic, vd. (2022) çalışmasını kesitsel, karşılaştırmalı ve ilişkisel çalışma 299 katılımcıdan oluşan bir örneklem üzerinde yürütmüştür. Araştırma sonucunda, sosyal katılımın, depresyon belirtilerine olumsuz katkıda bulunduğu, huzurevlerinde yaşayan yaşlıların daha yüksek düzeyde depresyonda bulunduğu tespit edilmiştir. Bu çalışmada, COVID-19

pandemisinde sosyal katılım ile depresif belirtiler arasında güçlü bir ilişki olduğu doğrulanmıştır.

COVID-19 karantinaları, birçok ülkede bireyler için fiziksel aktivite seviyelerini kısıtladı. Özellikle yaşlı yetişkinler, fiziksel egzersiz programları da dahil olmak üzere olağan aktivitelerine sınırlı erişim yaşadılar (Markotegi vd., 2021). Fiziksel egzersiz programlarındaki bu tür kısıtlamaların ve kesintilerin yaşlı yetişkinlerin fiziksel ve zihinsel sağlığını nasıl etkileyebileceği henüz araştırılmamıştır. Markotegi vd. (2021) COVID-19 pandemisi nedeniyle kesintiye uğrayan grup tabanlı çok bileşenli fiziksel egzersiz programına kayıtlı yaşlı yetişkinlerin fiziksel ve zihinsel sağlıklarındaki değişiklikleri analiz etmiştir. Çalışmada, pandemi sırasında programın kesintiye uğraması da dahil olmak üzere Ekim 2018'den Ekim 2020'ye kadar bu programın 17 katılımcısını takip edip kuvvet, denge ve germe egzersizlerinin 7 aylık program kesintisinden sonra ciddi şekilde kötüleştiği tespit edilmiştir. Araştırma sonucunda, bu programın yaşlıların fiziksel ve psikolojik sağlığına açık faydaları olduğunu ve bu programların kesintiye uğramasının katılımcıları olumsuz etkileyebileceği bulunmuştur. Bu sonuçlar, özellikle COVID-19 salgını gibi durumlarda, yaşlı yetişkinlerde fiziksel egzersiz programlarını sürdürme veya fiziksel aktiviteye katılımı kolaylaştırma ve hareketsiz davranışı azaltma ihtiyacını vurgulamaktadır.

COVID-19 pandemisinin yarattığı stresle başa çıkmak için yaşlıların internet kullanımını keşfetmeyi amaçlayan Nimrod (2020), 60 yaş ve üzeri 407 internet kullanıcısından oluşan rastgele bir örneklemle çevrimiçi bir anket yaptığı çalışma sonucunda, pandemi başlangıcından sonra 12 İnternet tabanlı işlevin 7'sinde önemli bir artış tespit edilmiştir. Araştırma soncunda, katılımcıların stres seviyeleri orta ila yüksek düzeyde olduğu ve katılımcıların kendilerinden çok başkaları için endişeli göründükleri bulunmuştur. Araştırmada ayrıca, stres ile kişilerarası iletişim ve çevrimiçi işler için internet kullanımındaki artış arasında önemli pozitif ilişkiler bulunduğu, stres ve öznel iyi oluş arasında önemli bir negatif ilişki olduğu, ancak yalnızca artan refah ile önemli ölçüde ilişkili olan boş zaman için internet kullanımının artmasından kaynaklandığı tespit edilmiştir. Sonuç olarak; internet kullanımındaki değişiklikler, refahı artırmada görünüşte etkisiz olan başa çıkma çabalarını açıkça yansıttığı, refahı artırabilecek

tek çevrimiçi işlevler, eğlence amaçlı İnternet kullanımının olduğu bulunmuştur.

Koronavirüs hastalığı (COVID-19) pandemisi, yaşlı yetişkinlerin psikososyal durumu üzerinde çeşitli olumsuz etkilerle ilişkilidir. Fadila, Ibrahim &El-Gilany (2022) COVID-19 pandemisi sırasında yaşlı yetişkinler arasında psikolojik sıkıntı durumunu ve bununla ilişkili faktörleri belirlemeyi amaçladığı çalışmada, sosyodemografik veriler, kendi kendine değerlendirilen sağlık durumu, COVID-19 pandemisi sırasında medya kullanımı, sosyal destek ve COVID-19 Peritravmatik tehlike indeksi dahil olmak üzere kendi kendine uygulanan elektronik bir anket uygulamasıyla psikolojik sıkıntı geliştirme olasılığını azaltmak için yüksek riskli yaşlıların belirlenmesine rehberlik edebilen ve afetler sırasında psikososyal sağlıklarını iyileştirmek için gelecekteki müdahaleler için bir ölçüt sayılabileceği bulgusuna ulaşılmıştır.

Kasar ve Karaman (2021) COVID-19 pandemisi sürecinde yaşlı bireylerin sosyal izolasyon, yalnızlık ve yaşam kalitelerini değerlendirmek ve mevcut durumu ortaya çıkarmaya ve iyileştirmeye yönelik önerileri ortaya koymaya çalışan bir kapsam incelemesi gerçekleştirmiştir. Aralık 2019'dan Mart 2021'e kadar PubMed, Scopus, ProQuest, Cochrane Library, CINAHL veri tabanlarında 'COVID-19', 'koronavirüs', 'yaşam kalitesi' 'yaşlanma', 'yaşlı insanlar', 'yaşlı', 'yalnızlık' ve 'sosyal izolasyon' gibi terimlerle araştırılmıştır. Araştırmada genel olarak yaşlılarda mevcut yalnızlık ve izolasyon durumunun değerlendirilmesi, teknolojinin olanaklarından daha fazla yararlanılması, bilişsel davranışçı terapilerin kullanılması ve farklı bireysel müdahale bileşenlerinin kullanılması şeklinde öneriler ön plana çıkmıştır.

COVID-19 pandemisi ve fiziksel mesafeli müdahaleler gibi ilgili politika tepkileri, ruh sağlığı için sosyal destek sistemleri tarafından azaltılabilecek riskler oluşturmaktadır. Mendez-Lopez vd. (2022) Avrupa'da 50 yaş ve üzeri nüfusta ruh sağlığındaki değişiklikler ile pandemi müdahalelerinin katılığı ve sosyal koruma arasındaki ilişkileri incelediği çalışmada, COVID-19 salgını, sosyal eşitsizlikler sergileyen önemli zihinsel sağlık bozulması ile ilişkilendirilmiştir. Araştırma sonucunda, olumsuz ruh sağlığı, pandemiye yönelik fiziksel mesafeyi düzenleyen politika tepkileriyle daha da kötüleştiği, ancak sosyal koruma

harcamaları bu etkiyi hafifletmeye yardımcı olmuş olabileceği, sosyal koruma sistemlerinin güçlendirilmesi, nüfusun ruh sağlığını COVID-19 salgını gibi krizlerin sonuçlarına karşı daha dayanıklı hale getirebileceği vurgulanmıştır.

Covid-19 pandemisi sırasında ev hapsi genellikle kötüleşen zihinsel sağlıkla ilişkilendirilir. Yaşlı yetişkinler söz konusu olduğunda, ruh sağlığı açısından hassas bir grup olarak tanımlanmış olsalar da, ev hapsi ve ruh sağlığı arasındaki ilişkiye ilişkin çalışmaların sonuçları tutarlı değildir ve cinsiyet perspektifini benimseyen az sayıda çalışma vardır (Silva vd., 2022). Avrupa ve İsrail'de yaşayan 50 yaş ve üstü bireylerde ev hapsi ile artan depresyon arasındaki ilişkide cinsiyetin rolünü analiz etmeyi amaçlayan Silva vd. (2022) çalışmasında, kadınların Covid-19 pandemisi sırasında erkeklerden daha sık artan depresyon/üzüntü bildirmesine rağmen, en büyük artışın ikincisinde yaşandığını gösterdiği tespit edilmiştir.

3. Sonuç

Modern toplum, dünya çapında yaşlı nüfusunda bir artış gördü. Yaşam beklentisinin uzaması ve yaşlı yetişkinlerin nüfusunun artması, 21. yüzyılda hastalık ve ölüm oranlarının değişmesine yol açmıştır. Yaşlılık, ruh sağlığının hayati bir göstergesidir. Bu nedenle yaşlılığa bağlı hastalık ve ölüm tehdidi, yaşlanmanın fiziksel etkileriyle sınırlı kalmayıp, psikolojik ve sosyal refahı etkileyen zorluklar da yaratmaktadır. COVID-19 salgını sırasında yaşlı yetişkinlerin ruh sağlığı üzerine yapılan araştırmalar, daha şiddetli bir anksiyete ve depresyon deneyimine işaret etmektedir (Egeljic-Mihailovic, vd., 2022).

COVID-19 pandemisinin başlangıcı, insanlığı benzeri görülmemiş bir duruma soktu; dünya çapında milyarlarca insan evde kalma emirleri ve/veya kendi kendine tecrit nedeniyle kendilerini evlerine kapatılmış buldu. Günlük aktivitelerin çoğu kısıtlandı ve çevrimiçi aktivite yeni gerçeklik oldu. Pandemi yaşlı yetişkinler için özel bir tehdit oluşturduğundan, kamuoyundaki tartışmaların çoğu, uzun tecrit dönemlerinde fiziksel ve zihinsel sağlıklarını destekleyebilecek yöntemler üzerinde yoğunlaştı (Nimrod, 2020). Bazı araştırmalar, yaşlı yetişkinlerin Covid-19 pandemisi nedeniyle sokağa çıkma yasağının zihinsel sağlık sonuçları açısından

savunmasız bir grup olduğunu göstermektedir (Holmes vd, 2020; Troutman-Jordan & Kazemi, 2020). Aynı şekilde, Sepúlveda-Loyola vd. (2020) pandeminin getirdiği sosyal mesafe nedeniyle yaşlıların ruh sağlığının olumsuz etkilendiğine dikkat çekmiştir.

COVID-19'un şiddeti yaşlı insanlarda belirgin olduğundan (Richardson vd., 2020), pandemi yaşlı yetişkinlerin ve ailelerinin günlük yaşamları üzerinde önemli bir etkiye sahip olmuştur. Özellikle yaşlı insanlar için sosyal aktivitelere ve uzun süreli bakım hizmetlerine getirilen kısıtlamaların olması evde bakım verenlerin yükünü artırarak aile üyelerinin sağlığını olumsuz yönde etkileyebilir. Bakım vermenin ve stres sürecinin doğrudan bakım vermeyle ilgili zorluklarla ilgili olduğu, bu nedenle, COVID-19 pandemisi ve yaşlı yetişkinlerdeki enfeksiyonla ilgili endişeler ve sosyal davranış üzerindeki kısıtlamalar dahil olmak üzere ilgili önlemler, aile bakıcıları için daha ciddi zihinsel sağlık krizlerine neden olabilecek ek stres kaynakları haline gelebilir (Noguchi vd., 2021). Bu gerekçelerle COVID-19'un yaşlı insanlarda ortaya çıkardığı olumsuz durumları derli toplu bir çalışmada sunmak amaçlanmıştır.

COVID-19 pandemisinin yaşlılar üzerindeki etkilerine yönelik yapılan çalışmalarda (örn. Noguchi vd., 2021) aile bakımının depresif semptomlar ile ilişkili olduğu ve COVID-19 pandemisi sırasında bakım verenlerin depresyonda kaldığını göstermiştir. Özellikle ağır bakım ihtiyacı olan bireylere bakım verenler ve pandemi sırasında artan bakım yükü yaşayan bakım verenler, depresif semptom riskinde artışa sahip olduğu bulunmuştur. Ayrıca, Yaşlıların ruh sağlığı, izolasyon ve sosyal destek kaybı, sağlık ve eğitim gibi temel hizmetlere erişememe ve COVID-19'a yakalanma ve ciddi şekilde hastalanma veya ölme korkusu dahil olmak üzere pandemi ile ilgili birçok stres faktörü tarafından tehdit edilmektedir.

Çalışmalarda aile bakıcılarının pandemi sırasında depresif belirtilerden muzdarip olabileceği ve onlar için acilen bir destek sisteminin geliştirilmesine ihtiyaç olduğu vurgulanmıştır. Ayrıca, bu çalışmalardan yola çıkarak COVID-19 pandemisi, sosyal medya uygulamalarına alışma, telekomünikasyon teknolojisi uygulamalarının, daha fazla ev tabanlı programların ve yaşlıların stresle başa çıkma direncinin artırılmasının

temel özellikler haline gelebileceği dönemin yaşandığı söylenebilir. COVID-19 pandemisinin acı verici deneyimleri, dünyayı gelecek için yeniden düşünmeye itecektir.

Yaşlılıkta daha az sosyal katılım ve sosyal etkileşim, daha yüksek depresif semptomlarla ilişkilendirilmiştir. Sosyal etkileşim, insanlara bir aidiyet ve sosyal kimlik duygusu ve çeşitli etkinliklere katılma fırsatları verir. Stres tamponlama modeline göre, pozitif sosyal destek, yaşlı yetişkinlerde stresli yaşam olaylarının depresif belirtiler üzerindeki zararlı etkilerini hafifletebilir (Holtfreter, Reisig&Turanovic, 2015).

Birden fazla eşlik eden sağlık sorunu olan yaşlı insanlar, COVID-19 pandemisi sırasında en savunmasız popülasyonda olmuştur (Niu ve diğerleri, 2020), bu nedenle COVID-19 pandemisi nedeniyle yaşlı insanlarda yaşanan ağır psikolojik yük, aşırı sağlık riskine neden olabilir. Tüm bunlara ek olarak, bilişsel bozukluğu olan yaşlı kişiler, COVID-19 ile ilgili bilgileri anlamada, kendini korumada güçlük çekebilir ve olağan bakım hizmetleri olmadığında ruh hali, davranışsal ve psikolojik belirtileri ağırlaşabilir (Lim vd., 2020). Tecrit edilme, kısıtlama, sosyal mesafe ve topluluk etkinliklerinin durdurulması devam ederken, yaşlıların daha fazla kırılganlık, stres, kaygı, depresyon yaşama riski altında bulunduğu söylenebilir.

Kaynakça

Chhetri, J. K., Chan, P., Arai, H., Chul Park, S., Sriyani Gunaratne, P., Setiati, S., ... Assantachai, P. (2020). Prevention of COVID-19 in older adults: A brief guidance from the International Association for Gerontology and Geriatrics (IAGG) Asia/ Oceania region. The Journal of Nutrition, Health & Aging, 24(5), 471–472.

Egeljic-Mihailovic, N., Brkic-Jovanovic, N., Krstic, T., Simin, D., Milutinovic, D. (2022). Social participation and depressive symptoms among older adults during the Covid-19 pandemic in Serbia: A cross-sectional study, Geriatric Nursing, 44, 8-14

Fadia, D., Ibrahim, F.M., El-Gilany, A. (2022). Psychological distress among older adults during COVID-19 pandemic: Prevalence and associated factors, Geriatric Nursing, 43, 265

Hartley, D. M., & Perencevich, E. N. (2020). Public health interventions for COVID-19: Emerging evidence and implications for an evolving public health crisis. JAMA, 323 (19), 1908–1909.

Holmes, E. A., O'Connor, R. C., Perry, V. H., Tracey, I., Wessely, S., Arseneault, L., Ballard, C., Christensen, H., Cohen Silver, R., Everall, I., Ford, T., John, A., Kabir, T., King, K., Madan, I., Michie, S., Przybylski, A. K., Shafran, R., Sweeney, A., & Bullmore, E. (2020). Multidisciplinary research priorities for the COVID-19 pandemic: A call for action for mental health science. The Lancet Psychiatry, 7(6), 547–560.

Holtfreter K, Reisig MD, Turanovic JJ. (2015). Self-rated poor health and loneliness in late adulthood: testing the moderating role of familial ties. Adv Life Course Res., 27, 61–68.

Kasar, K., Karaman, E. (2021). Life in lockdown: Social isolation, loneliness and quality of life in the elderly during the COVID-19 pandemic: A scoping review, Geriatric Nursing 42 (2021) 1222_1229

Lim, W. S., Liang, C. K., Assantachai, P., Auyeung, T. W., Kang, L., Lee, W. J., ... Arai, H. (2020). COVID-19 and older people in Asia: AWGS calls to actions. Geriatrics &Gerontology International. https://doi.org/10.1111/ggi.13939 Advance online publication.

Markotegi, M., Irazusta, J., Sanz, B., Rodriguez-Larrad, A. (2021). Effect of the COVID-19 pandemic on the physical and psychoaffective health of older adults in a physical exercise program, Experimental Gerontology, 155, 111580

Mendez-Lopez, A., Stuckler, D., McKee, M. Semensa, J, Lazarus, J. V. (2022). The mental health crisis during the COVID-19 pandemic in older adults and the role of physical distancing interventions and social protection measures in 26 European countries, SSM - Population Health 17, 101017

Nimrod, G. (2020). Changes in Internet Use When Coping With Stress: Older Adults During the COVID-19 Pandemic, Am J of Geriatric Psychiatry 28, 10, 1020–1024

Niu, S., Tian, S., Lou, J., Kang, X., Zhang, L., Lian, H., ... Zhang, J. (2020). Clinical characteristics of older patients infected with COVID-19: A descriptive study. Archivesof Gerontology and Geriatrics, 89, 104058

Noguchi, T., Hayashi, T., Kubo, Y., Tomiyama, N., Ochi, A., Hayashi, H. (2021). Association between family caregivers and depressive symptoms among community-dwelling older adults in Japan: A cross-sectional study during the COVID-19 pandemic, Archives of Gerontology and Geriatrics 96, 104468

Richardson, S., Hirsch, J. S., Narasimhan, M., Crawford, J. M., McGinn, T., Davidson, K. W., & Zanos, T. P. (2020). Presenting characteristics, comorbidities, and outcomes among 5700 patients hospitalized with COVID-19 in the New York City Area. Jama, 323(20), 2052–2059.

Sepúlveda-Loyola, W., Rodríguez-S´anchez, I., P´erez-Rodríguez, P., Ganz, F., Torralba, R., Oliveira, D. V., & Rodríguez-Ma˜nas, L. (2020). Impact of social isolation due to COVID-19 on health in older people: Mental and physical effects and recommendations. The Journal of Nutrition, Health & Aging, 27. https://doi.org/ 10.1007/s12603-020-1469-2

Silva, P., Barbosa, F., Andre, M., Matos, A.D. (2022). Home confinement and mental health problems during the Covid-19 pandemic among the population aged 50 and older: A gender perspective, SSM - Population Health 17, 100999

Troutman-Jordan, M., & Kazemi, D. M. (2020). COVID-19's impact on the mental health of older adults: Increase in isolation, depression, and suicide risk. An urgent call for action. Public Health Nursing, 37(5), 637–638.

World Health Organization (2020a). Archived: WHO timeline - COVID-19. Retrieved from https://www.who.int/news/item/27-04-2020-who-timeline—covid-19. Accessed April 12, 2021.

World Health Organization (2020b). Coronavirus disease 2019 (COVID-19). Retrieved from https://www.who.int/emergencies/diseases/novel-coronavirus-2019. Accessed April 12, 2021.

World Health Organization (2020c). Mental health and psychosocial considerations during the COVID-19 outbreak. In WHO (pp. 1–6). https://doi.org/10.1016/j.psym.2020.07.005. Issue January.

BÖLÜM XVII

SAVAŞ VE EDEBİYAT: AHMET RASİM'İN *ASKER OĞLU* ROMANINA BİR BAKIŞ

War And Literature: A Look Into Ahmet Rasim's Asker Oğlu Novel

Kudret SAVAŞ
(Dr. Öğrt. Üyesi), Afyon Kocatepe Üniversitesi, kudretsavas@gmail.com
ORCID: 0000-0002-6544-0029

1. Giriş

Savaşlar milletlerin hayatında sadece ortaya çıkardıkları fiili sonuçlarla değil, edebiyatlarında ve toplumsal bilinçlerinde bıraktıkları izlerle uzun zaman unutulmaz. Ulusların birbirleriyle olan ilişkilerinde sıkça görülen savaşlar edebiyattan sosyolojiye, sosyolojiden inanç dünyasına kadar pek çok alanda çoğu zaman silinmez etkiler bırakmışlardır.

Savaşların ve diğer milletlerle mücadelelerin bıraktığı derin izleri Türk edebiyatının tarihsel süreci içinde görmek mümkündür. İslamiyet öncesi Türk destanları, Türk milletinin Çin başta olmak üzere iç ve dış düşmanlarla yaptığı mücadelelerin izleriyle doludur. Bu bakımdan destan döneminin ürünlerinden itibaren savaş olgusunun erken tarihlerden beri edebi ürünlerimizde etkisini gösterdiğini söylemek mümkündür.

İslamiyet sonrasında ortaya çıkan edebi gelenekte de bu durum değişmemiştir. Yeni bir yurt edinmenin beraberinde getirdiği teyakkuz hali edebi ürünlerle içselleştirilmiş, bu durumu yansıtan birçok ürün ortaya çıkmıştır. Daha çok destanlar ve gazavatnamelerformunda ortaya çıkan bu ürünlerde savaşlara katılan ve düşmanla mücadele eden kişilerin savaşçı karakterlerinin yanı sıra dini bir arka plana sahip olduklarını

da görmek mümkündür. Bu eserlerde ortaya çıkan bir başka gerçek de İslamiyet öncesi Türk toplumunda etkili bir tip olarak varlığını sürdüren "alp" tipinin İslamiyet'in kabulünden sonra alperen'e dönüşmesidir. Böylece *Battal Gazi Destanı*, *Danişmend Gazi Destanı*, *Sarı Saltuk Destanı* gibi destanlarda dini niteliklerle mücehhez kahramanların ortaya çıkması mümkün olmuştur.

Türk kültür tarihinin en önemli eserlerinden biri olan *Kitab-ı Dede Korkut*'ta da benzer nitelikleri görmek mümkündür. Eserde yer alan kahramanların dış düşmanlara karşı verdikleri mücadele, onların Tanrısal yardımı arkalarına alan kişilikler haline dönüşmesini sağlamıştır. Bu bakımdan söz konusu eserlerin kahramanları sadece kahramanlıklarıyla dikkat çekmez;bu kahramanlar *Hz. Ali Cenkleri*'nden itibaren anlatılarda dile getirilen Tanrısal güçleriyle de olağanüstü bir insan portresi ortaya koyarlar.

İlerleyen dönemlerde, benzer eserlerin kahramanları da gözüpeklikleri ve şecaatleriyle dikkat çekse dahi önceki dönemin kahramanlarına göre daha insani bir boyut içinde çizilirler. Bu bakımından Türk savaş edebiyatının kahramanları ilerleyen asırlarda sıradan insanın sınırlarına rücu etmişler, sıradan insanlar arasındaki seçkin kişiler haline dönüşmüşlerdir. *Genç Osman Destanı*'nda olduğu gibi kahramanların giderek normalleşmesi, tarihsel süreçle paralel biçimde ilerlemiştir.

2. Modern Türk Edebiyatı'nda Savaş Olgusu

Tanzimat'ın ilanıyla birlikte oluşumunu gözlemlemeye başladığımız Batı tesirindeki Türk edebiyatının ilk dönem ürünleri arasında da savaş konusunu işleyen çok sayıda eser vardır.Namık Kemal'in yerleşmesine ön ayak olduğu vatan düşüncesini yansıtan bu eserlerde imparatorluğun asırlardan beri bir parçası olan topraklarının kaybedilmesinin fertler üzerinde bıraktığı derin kaygı gözlemlenebilir.

1828-1911 yılları arasında verilen eserleri inceleyerek bu dönemde ortaya çıkan savaş edebiyatını inceleyen Duman ve Güreşir'in "Yeni Türk Edebiyatı'nın Kaynakları: Savaş ve Edebiyat (1828-1911)" adlı çalışmaları, dönemin sanatçılarının bu konuda kaleme aldıkları eserleri inceleyerek yazınsal bir panorama ortaya koymaya çalışır. Özellikle 1828-

1829 Osmanlı-Rus Savaşı'ndan başlayarak 1853 Kırım Savaşı'nın,1877-1878Savaşı'nın (93 Harbi),1897 Teselya Savaşı'nın ve 1911 Trablusgarp Savaşı'nın Türk edebi geleneğine yansımalarını izlemeye çalışır (Duman ve Güreşir, 2009:46 vd.).

Bu savaşların Türk milletinin hafızasında bıraktığı derin izleri değişik edebi gelenekler çerçevesinde yazılan onlarca eserde görmek mümkündür. Bu savaşları anlatan eserlerin divan, halk edebiyatı geleneklerinin yanı sıra Batılı edebi gelenek çerçevesinde üretilen eserlere yansıdığını söylemek mümkündür.

Namık Kemal'in *Akif Bey*, *Vatan yahut Silistre*, Mizancı Murat'ın *Turfanda mı Yoksa Turfa mı*?[19], Ahmet Mithat'ın *Arnavutlar-Solyotlar*, *Gönüllü* gibi eserleri savaş anlatısı bakımından en bilinen eserlerdendir. Özellikle 93 Harbi olarak bilinen 1877-78 Osmanlı-Rus Savaşı, hem edebi ürünlerimizde hem de toplum hafızasında oldukça acı izler bırakmıştır.

93 Harbi Türk toplumunun ve sanatçısının üzerinde ne kadar elim bir tesireneden olmuşsa yaklaşık bir ay devam eden Teselya Savaşı da o kadar büyük bir ümit ve sevinç dalgası oluşturmuştur. Onlarca yıldan beri sürekli toprak ve moral kaybına uğrayan Osmanlı kamuoyu, Yunanistan'a karşı kazanılan bu zaferle ihtiyaç duyduğu moral ve özgüveni sağlamıştır.

Dönemin şair ve yazarları da -her ne kadar sonuçları önemli bir avantaja çevrilemese de- kazanılan bu savaşla ilgili ürünler ortaya koymuşlardır. Özellikle Mehmet Emin'in daha sonra *Türkçe Şiirler* adıyla kitaplaştıracağı şiirlerinin bu dönemde halk tarafından büyük bir ilgiyle karşılandığını ifade eden Yiğitler, şairin halktan gördüğü bu ilginin devrin diğer şairlerini de harekete geçirdiğini ifade eder (2017:169). Yiğitler çalışmasında, *Servet-i Fünun* dergisinin Teselya Savaşı için hazırladığı "nüsha-i mümtazesi"nden hareketle Edebiyat-ı Cedide'ye mensup şairlerin bile klasik üsluplarından uzaklaşarak "… Mehmet Emin'inkiler kadar halka inilmese de genel anlamda Servet-i Fünun edebiyatı düzeyi için daha anlaşılır bir dili yakala"mayı başardıklarını

[19] Eserin kahramanı Doktor Nazım Bey'in gönüllü olarak savaşa katılması ve sürgün edilmesiyle başlayan roman, başlangıç noktası olarak bu savaşı ele almışsa da temel konusunun bu savaş olmadığını söylememiz lazım. Bu bakımdan söz konusu harbin eserde ancak bir fon görevi üstlendiğini söylemek gerekir.

ifade eder (2017:169).Recaizâde Mahmut Ekrem, Samipaşazâde Sezai, A. Nadir[Ali Ekrem Bolayır], UşşakizadeHalid Ziya, Ahmet Hikmet, Abdülhak Hâmid, Hüseyin Cahit, Cenab Şehabettin ve Tevfik Fikret gibi dönemin en tanınan edebiyatçıları tarafından kaleme alınan ürünler bu özel sayının en önemli tarafını oluşturmaktadır. Özellikle Tevfik Fikret tarafından yazılan ve bu özel sayıda yayımlanan "Hasan'ın Gazası" adlı şiir, şairin yakın bir zamanda ortaya çıkacak savaş karşıtı zihniyetinden oldukça farklı dokuya sahiptir. "İslâm dinini ve gazileri öv"en bu şiirlerde zaferin şairde uyandırdığı sevinci açık bir şekilde görmek mümkündür. (Duman ve Güreşir, 2009:67) Zaferin Osmanlı kamuoyunda uyandırdığı sevinç, Osmanlı memleketinin değişik şehirlerinde yayınlanan gazete ve dergilerde yayımlanan çok sayıda şiirden anlaşılabilmektedir. Yasemin Mumcu Ay, İzmir'de çıkandergiler ve gazetelerde yayımlanan şiirleri değerlendirdiği çalışmasında değişik dergi ve gazetelerde çıkan çok sayıda şiire yer verir (2008: 189 vd.).

Savaşın kazanılmasından sonra ortaya konan eserler elbette sadece şiir türünde değildir. Aynı yılın içinde ve sonraki yıllarda doğrudan doğruya Teselya Savaşı'nı konu edinen dört roman yayınlanmıştır. Bu romanlar Ahmet Mithat'ın *Gönüllü*(1897), Ahmet Rasim'in *Asker Oğlu*(1897), Abdullah Zühdü'nün*Şanlı Asker* (1889) ve Fazlı Necip'in Selanik'te yayımlanan *Dilâver*(1901) adlı romanlarıdır. Bu romanlar sırasıyla *Tercüman-ı Hakikat*, *Musavver Malumat*, *Sabah* ve*Asır* gazetelerinde tefrika olarak yayınlandıktan sonra kitap olarak basılmıştır(Yiğitler, 2017:169-171).

3. Ahmet Rasim ve *Asker Oğlu*

Ahmet Rasim tarafından kaleme alınan*Asker Oğlu*,önce*Musavver Malumat* gazetesinde tefrika olarak yayınlanmış, ardından MalumatMatbaası tarafından basılmıştır ve 103 sayfadan oluşmaktadır.İç kapağında eseri tanıtıcı mahiyette "Ahlak-ı milliyeyimusavvirhikayedir." ibaresi bulunmaktadır. Bu ibarenin hemen altında "MalumatGazetesi'ne tefrika edildikten sonra Maarif Nezâret-i Celîlesinin ruhsatıyla tabolunmuştur." cümlesi bulunan eserin künye bilgileri, "Konstantiniye-1315" ve "Malumat Matbaası-Babıali Caddesi'nde No:40" ifadeleriyle tamamlanmaktadır.

Eserin amacı, annesi ve eşiyle birlikte yaşayan Yusuf'un savaş katılmasını ve , ailedeortaya çıkan gerilimi anlatmaktır.[20] Yusuf'un savaşa katılmasından önceki kısımlarda yaşananlar ailenin değişik üyelerinin gözünden anlatılmaya çalışılır. Cephede yaşananlar ise Yusuf'un yazdığı mektuplar aracılığıyla ortaya konmaya çalışılır.

Romanın başkahramanı olan Yusuf, Yunanlılara karşı savaş ilan edilince savaşa katılacağını ailesine haber veriri. Kendisi de eski bir asker oğlu olan Yusuf, annesi ve ilk çocuğunu bekleyen hamile eşiyle yaşamaktadır. Babası gibi askerlik mesleğini seçen Yusuf, aileyi hayata bağlanan ve geçimini sağlayan kişidir. Savaş haberini eşi, biraz da hamile olmasından dolayı üzüntüyle karşılasa da annesi eski bir asker eşi olmasından dolayı cepheye gidenleri beklemeye alışık bir kadındır. Karısının tereddütlerine rağmen oğlunun savaşa katılma kararından gurur duyan Müslime, eşinden kalan bazı eşyaları oğluna verir. Bu olay, Yusuf'un yıllarca savaşlara katılan babasının yerini alması anlamına gelmektedir. Yusuf'un savaş ihtimali karşısında takındığı tereddütsüz tavır eski bir asker eşi olan annesini gururlandırır.

Yusuf, bölüğüne hemen hareket emri verilmesinden dolayı annesi ve eşiyle vedalaşarak onlara doğacak çocuğuna kız olursa Emine Firdevs, erkek olursa Mehmet Galip adını vermelerini ister ve bölüğüne katılmak üzere evden ayrılır.

Yusuf'un eve gönderdiği mektuplar üzerinden savaşı takip eden aile, onun hafif şekilde yaralanmasından dolayı endişeye kapılsa da Yusuf ve bölüğünün savaşta gösterdiği kahramanlıklardan dolayı sevinir. Savaş bittikten sonra eve dönen Yusuf, gösterdiği yararlılıklardan dolayı kolağası rütbesine yükseltilmiştir. Hem yeni ferdinin aralarına katılması hem de Yusuf'un rütbesinin yükseltilerek evine dönmesi aile için çifte mutluluk olur.

Roman tekniği bakımından zayıf, olay örgüsü bakımından ise kayda değer bir yönü bulunmayan eserin Teselya Savaşı'nın getirdiği coşkunun

---

[20] *Asker Oğlu*'nda bir asker ailesinin yaşamından bir aylık bir kesiti yansıtmaya çalışan yazar, kendi hayatında da savaşın izlerine yakından tanık olmuştur. Balkan Savaşı sırasında muhabir olarak Edirne'ye gönderilmiş, gönderdiği birkaç mektuptan sonra kendisinden uzun bir süre haber alınamamıştır. Yazar, demiryollarında çalışan Daruşşafakalı arkadaşlarının yardımıyla güçlükle İstanbul'a dönebilmiştir. (Til, 1957:69-71)

ötesinde asker ailelerinin duygu ve düşünce dünyasına odaklanması bakımından döneminin diğer romanlarından farklı bir yönü vardır. Bu bakımdan bir asker ailesinin evinde yaşanan korku, endişe, belirsizlik gibi hallerin anlatımı bakımından farklı bir yere konmayı hak eder.Eserin küçük bir zabitin aile hayatına odaklanması yazarın döneminin İstanbul hayatına her bakımdan vakıf olmasıyla da yakından ilgilidir.[21]

Eserin ilk sayfasında yer alan cümlelerTeselya Savaşı'nın nedenlerini roman diliyle ortaya koyması bakımından anlamlıdır. Savaşın neden çıktığını eserin ilk sayfasında kısaca anlatmaya çalışan yazar, Yunanlıların dikbaşlılık ve müdahaleleri ile idare bünyesinin düzenini bozan bir çıban haline dönüştüklerini ifade eder. Bu çıban bir ülser, bulaşıcı bir zehir mahiyeti taşımaktadır. Osmanlı Devleti'nin iyi niyetine rağmen Yunanlılar askeri hareketlerini arttırarak asayişi bozan birçok olaya girişmektedirler. Ahmet Rasim'e göre bu savaş, Yunanlıların tamamen Avrupa devletlerine güvenerek Osmanlı'ya kafa tutmaları ve hadleri olmayan hareketlere kalkışmaları sonucunda ortaya çıkan bir savaştır. Bu düşüncesini romanın giriş bölümünde açık bir şekilde ortaya koyan yazar, Yunanlıları kahramanların bacak arasında oynayan fesatçı bir sapık olarak görmektedir:

> Osmanlıların Balkan yarımadası üzerinde mevki ve siyasi nüfusunu bozmak Avrupa siyasi düzenini değiştirmek ile bir olduğu bu fikrin gerçekleşmesi politik olarak zafer ve başarılarla dikkat çeken ve bu başarıyı atalarından beridir sürdüren bu kahramanların bacak arasında oynayan fesatçı sapığa bakıyordu. (Ahmet Rasim,2021:5)

Küçük bir hacme sahip olan roman, birçok açıdan başarısız bir roman denemesi niteliği taşısa da dile getirdiği bazı fikirler/hususlar bakımından başarılıdır.Bizce romanın başarılı olduğu hususlardan biri de sıradan insanların savaş esnasındaki duygu ve düşünce dünyasını aktarmasıdır. Eser, "küçük insan"ın duygu ve düşüncelerine odaklanarak bunları yansıtmaya

[21] Gökman, yayına hazırladığı *Ramazan Sohbetleri*'ne eklediği incelemesinde yazarın eserlerinde , "Son yarım yüzyıllık, Abdülhamit II devrinin İstanbul'u[nun], bütün renkleri, sesleri ve tipleri ile" yer aldığını söyler(1967:19).

çalışır. Yazara göre Osmanlılar atalarından tevarüs ettikleri onurlu kanla, savaş ilanı üzerine galeyana gelmişler ve orduya katılmak üzere kırmızı bayrakların altında akın akın toplanmaya başlamışlardır(Ahmet Rasim,2021:6). Osmanlılık düşüncesinin militarize bir biçimde ortaya konmaya çalışıldığı bu satırlarda Anadolu ve İstanbul'da yaşayan insanların seferberlik ilanı üzerine sergiledikleri yiğitlik ve dayanışma hissi ön plana çıkarılmaya çalışılır. Ahmet Rasim'e göre sefer emrinin duyulması üzerine Anadolu ayağa kalkmış orduya katılmak üzere binlerce kişi harekete geçmiş, "… Binlerce fedai gemilere binmiş, henüz büyümeye yüz tutmuş olan vatanın taze fidanları, bahara tesadüf etmiş gibi giyinip kuşan"arak savaşa katılmak üzere yola koyulmuşlardır. Her gün taburlarca asker, asayiş düşmanı yabancıların hücumlarına karşı koymak amacıyla cepheye sevk edilmeye başlanmıştır(Ahmet Rasim,2021:6).

Anadolu'da görülen bu hareketliliğin İstanbul›da da bir izdüşümü vardır. Bu büyük ve kadim şehirde yaşayanlar kendi gündelik hayat düzenlerini bırakmışlar ve bir olağanüstülüğün görüldüğü yeni bir ruh hali içinde yaşamaya başlamışlardır. Şehir; eski alışılmış sakinliğini kaybetmiş,Boğaz çevresine saçtığı asar-ı şadisini yitirmiş, evlerden dışarıya saçılan ışıklar azalmış, İstanbul adeta kendi içine çekilmiş gibidir (Ahmet Rasim, 2021:6).

Ancak bu anlatılanlar İstanbul'un bir korku ile kendi içine çekildiği şeklinde anlaşılmamalıdır. İstanbul ahalisi savaş haberini alır almaz bu haberin icabına göre davranmaya başlamış, kadınından çocuğuna varıncaya kadar herkes savaş üzerine konuşmaya, savaşla yaşamaya başlamıştır. İstanbul artık camilerinde semavata çıkan dualaların peyda olduğu, evlerindeki güzel ve leziz sohbetlerin yerini savaş sözlerinin aldığı, ihtiyarlarının gençleri harbe teşvik edip cesaretlendirdiği, kadınlarının ağlama ile karışık yardımlar dilediği, gençlerin yiğitlik emarelerisergilediği, çocukların ise büyüklerini taklit ettiği son derece dikkat çekici, bambaşka bir topluluğa dönüşmüştür(Ahmet Rasim,2021:6).Savaşın insanlar üzerindeki etkisini anlatması bakımından dikkat çekici olan bu satırlarda yazar, her ne kadar propagandist bir tavır sergilese ve gerçekliği zedelese de savaşın her türden insan üzerinde uyandırdığı duyguları toplumsal boyutta vermeye çalışmıştır.

Yazarın bu sayfalardan sonra eserin esas konusunu oluşturan aileye yöneldiği görülür. Eserin esas konusunu oluşturan aile; anne Müslime, Yüzbaşı Yusuf ve Yusuf'un dokuz aylık eşi Sabriye'den oluşan üç kişilik küçük bir ailedir. Bu aileyle okuyucunun tanıştığı satırlarda aile üyelerinin isimlerini hemen öğrenemeyiz. Yazar okuyucunun, ancak ilerleyen sayfalarda aile üyelerinin isimlerini okuyucunun öğrenmesine izin verir. Bu haliyle aile fertleri, savaşa bir ferdi katılan her evde yaşananları anonimliğin arkasına saklanarak yansıtan bir ayna işlevi üstlenmektedir. Üstelik yazar bu bölümü, Yüzbaşı Yusuf'un bölüğünün başına geçip o gece yola çıkacakları haberi eşliğinde düzenleyerek ayrılma sahnesini kısa bir zaman içinde yaşanan ve duygu yoğunluğu oldukça yüksek bir bölüm şeklinde tasarlamıştır. Otuz, otuz beş yaşlarındaki yüzbaşıyla genç ve hamile eşinin arasındaki konuşmalar Ahmet Rasim'in diğer eserlerinde göremediğimiz bir psikolojik derinliğe sahiptir. Şerif Aktaş, yazarın eserlerindeki genel hususiyetleri göz önüne alarak onun hakkında "Psikolojik tahlil ise hemen hemen yok gibidir." (Aktaş, 1989:118) hükmünü verse de *Asker Oğlu*, bu hükmü boşa çıkaracak kadar kahramanlarının duygu ve düşüncelerini aksettirmede başarılı olmuştur. Özellikle bir asker kızı olan Sabriye, vatan düşüncesini bilen bir genç kadın olmasına rağmen hem yeni evli olması hem de hamile olmasından dolayı düşünceleriyle duygularının karşı karşıya geldiği bir kararsızlık hali yaşamaktadır:

> "O, bu açık ulu vatan sevgisini babasından işite işite büyümüş fakat henüz rahme oturan, gelişen muhabbet mahsulü ilk defa olmak üzere konuşmaya başladığı zaman babasının şehadetini işitirse o gonca ilk kırmızılığını kaybederek solmaz mı? Kalbin manevi hüznüne delil olacak bir surette gözlerinde bir eser-i teessüf göründü. Birdenbire kocasının boynuna atılarak:
>
> - Sadece sen kalsaydın olmaz mı idi?" diyerek bahtsız gözyaşlarına yol verdi.. O metin askeri de ağlattı." (Ahmet Rasim,2021:9)

Eşinin coşkun bir duygusallıkla söylemiş olduğu bu cümlelere rağmen Yusuf'un kararlılığında hiçbir değişim görülmemesi, yazara dönemin

insanına vazife anlayışını somutlaştırması için fırsat sunmaktadır. Yazarın bu olayları kurgulamasındaki temel nedeninin vazife anlayışını, vazife sorumluluğunu okuyucu hatırlatmak olduğu hemen sonra gelen "Vazife her şeyden büyük değil mi?" (Ahmet Rasim,2021:11)cümlesiyle kendini ortaya koyar. "AhmedMidhat ile NamıkKemal'in roman ve hikayelerini okuyarak yetişmiş olan Ahmed Rasim'in" eserlerinde genellikle Namık Kemal tarzını takip ettiğini ifade eden Aktaş'ın bu düşüncesini doğrularcasına (Aktaş, 1989:118) yazar, vazife kavramını en çetin duygusal şartlar içinde dahi ihmal edilemeyecek bir netlik içinde anlatmaya çabalar. [22]

Eserde gördüğümüz en açık Namık Kemal-Ahmet Mithat etkilerinden biri de Yusuf'un savaş meydanından evine yazdığı mektuplardanilkinde karşımıza çıkar. Yusuf'un ailesine yazdığı bu ilk mektup, eşi ve annesi tarafından heyecanla beklenmektedir. Bu mektupta savaşa gitmek zorunda olmasının düşünsel ve duygusal nedenlerini özellikle yeni evlendiği eşine anlatmak isteyen Yusuf'un kullandığı ifade Namık Kemal'in şiirinden fırlamış gibidir: "*Beni teselli edecek bir cihet var ise hepimizin en şefkatli validesi olan vatanı muhafazaya davet edilmekliğimdir.Anama karşı hissettiğim muhabbet vatanıma olan aşkımdandır.*" (Ahmet Rasim,2021:28)Namık Kemal'in "Arş yiğitler vatan imdadına!" nakaratıyla tanınan *Vatan Türküsü*'nün "*Cümlemizin vâlidemizdir vatan/Herkesi lütfuyla odur besleyen*" dizeleri bu şiirin en akılda kalan dizelerindendir. Yazarın Yusuf'un mektubunda kullandığı cümle ise bu dizelerin mensur biçimde bir defa daha karşımıza çıkmasından başka bir şey değildir. Bu satırlarda etkisini gördüğümüz ikinci yazar ise Ahmet Mithat'tır. Özellikle ikinci cümle açık bir Ahmet Mithat etkisi taşımaktadır. Kişinin vatanını sevmesinin nedeninin aile

[22] Aktaş'ın düşüncelerine ilave olarak bizce yazarın vazife kavramında etkilendiği isimlerden biri de Ahmet Mithat'tır. Ahmet Mithat'ın özellikle 1892 yılında yayınlanan *Hayal ve Hakikat* adlı eserinde, vazife kavramı önemli bir yer tutar: "Muharrir Efendi Hazretleri! Şu hakikat-i kübrayı karilerinizin nazar-ı hikmet ve ibretlerine pek kuvvetli bir surette tavsiye buyurunuz ki şu içine girdiğimiz asr-ı terakki ve takaddüm artık hayal asrı değil hakikat asrıdır. *Bu asırda insan olan hukukundan istifadeden evvel vazifesinin ifasını düşünmeli*." (Ahmet Mithat, 2014: 36-37, italik vurgu bize aittir.)Yazarın, birçok eserinde benzer yaklaşımlar sergileyen Ahmet Mithat'tan etkilendiğini söylemek gerekir.

olduğunu ileri süren Ahmet Mithat, bu sevgileri hiyerarşik bir düzene sokarak vatan sevgisini en başa yerleştirse de vatan sevgisini aileye ve eşe duyulan sevgiden kaynaklanan bir sevgi olarak tanımlar.[23]

Kanımızca eserin başarılı yönlerinden biri de iki kadın kahramanın hareketlerindeki farklılıkların (Müslime-Sabriye) yaşlarına ve hayat tecrübelerine uygun bir biçimde aktarılmasıdır. Kendisi de eski bir asker eşi olan ve eşini defalarca cepheye uğurlayıp ona sağ salim kavuşan Müslime savaşla ilgili daha sakin tavırlar sergilerken yeni evlenen ve hamile olan genç Sabriye ise bu konuda daha cesaretsiz bir yaklaşıma, kararsız bir ruh haline sahiptir. Savaşta eşini kaybetme düşüncesi hem yeni evli olduğu için kendisini rahatsız etmekte hem de doğacak çocuğunun babasız kalması ihtimali endişelerini tek bir noktada toplamaktadır: eşinin savaştan dönmemesi. Bu kaygının açık bir şekilde anlatıldığı satırlar döneminin okuyucusunun nabzını tutmaya dönük satırlardırve bu duygu dünyasının harekete dönüşmesi de hemen sonraki satırlarda karşımıza çıkmaktadır Yusuf'un hem İstanbul halkındagördüğü değişimden hem de annesi ve eşinin ortaya koymuş oldukları tavırlardan etkilendiğini görürüz.

Savaşa gitmeden önceki son gecenin anlatımı, içermiş olduğu simgesellikle eserin dikkat çekici bölümlerinden birini oluşturur. Annenin ortaya koyduğu emanetleraracılığıyla baba ile oğul arasında kurulan ortaklıkbir anlamda Yunan sınırında savaşacak ordu ile eski asırların serhat boylarında savaşan ordusu arasında kurulan benzerlik biçiminde kurgulanmıştır. Eski bir asker olan baba,savaşa giderken yanında götürdüğü eşyaların hepsini oğluna verilmek üzere eşine emanet etmiştir ve bu emanet zamanı geldiğinde anne tarafından oğluna verilecektir.

---

[23] Ahmet Mithat bu düşüncesini birçok eserinde dile getirdiği gibi*Demir Bey Yahut İnkişaf-ı Esrar*'da da açıkça yineler: "*Her şeyde erkeğin medâr-ı fi'lîsi kadındır. Erkek bir kadını mesut etmek için çalışır. Erkek bir kadını müdafaa için silahlanır. … İki dakikalık adi bir düellodan bed' ile yıllarca devam edilecek olan muharebât mehalikini erkeğe gözü aldırtan mahza kadındır. Vatan denilen şey evlad u iyalin yuvası olmayacak olduktan sonra beyabân-ı vahşetle vatanın ne farkı kalır? Hubb-ı vatan denilensevda-i mukaddes dahi kadının layık olduğu meratib-i sevdanın en safi, en mukaddes mertebe-i kusvâsıdır."* (A.Mithat, 2002: 137-138) Ahmet Rasim'in bu konuyla ilgili cümleleri de Mithat'ın cümlelerinden pek farklı değildir: "*Azizem, valideme yazdığım satırlarda senin için de hisse vardır. Eğer sen olmaya idin ben elimdeki silaha bu kadar cesaretle sarılamazdım, emin ol!*" (Ahmet Rasim,2021:28)

Savaştan hemen önceki gece bu emanetlerin yeni sahibini bulduğu, devir-teslimin yapıldığı gecedir.Anne ilk olarak odasından getirdiği ve oğlunun o zamana kadar hiç görmediği bir palayı oğluna verir. Pala, bir emanet olmanın ötesinde bir vasiyetin de sahibine teslimi anlamına gelir: "Oğlum! bu, babanın palasıdır. Vasiyeti böyleydi. Bu kırıldıktan sonra ölsün dedi." (Ahmet Rasim,2021:14)

Babasının düşmanla savaşırken kullandığı bu palayla karşılaşmak ruhsal açıdan oğlunu babaya bağlayan bir izleğin ortaya çıkmasını sağlar. Pala savaşakatılacak oğul üzerinde büyük bir etki uyandırır. Bu pala, bir savaş aleti olmanın ötesinde için iki neslin aynı amaç üzerinde buluşmasını temsil eder gibidir ve Yusuf'u bu yönüyle daha çok etkiler: "Ruh-ı pak-ı peder imdadına yetişmiş gibi tüyleri ürperdi. Gözleri yaşardı. Babadan oğula intikal eden bu silah alet-i müdafaa değil, kalbe cesaret veren bir nüsha-i katıa idi." (Ahmet Rasim,2021:14)Müslime'nin zamanı geldiği için oğluna vereceği emanetler bunlarla sınırlı değildir.Bir başka torbayı açan anne yine eşinden yadigar kalan ve sembolik değeri yüksek başka bir eşyayı oğluna uzatır,bu bir pazıbenttir:

> "Valide henüz vazifesini ikmal etmemişti. Yine o torbadan çıkardığı meşin kaplı bir pazıbendi oğlunun koluna taktı. Yine evvelki tavrıyla: 'Bunda da fetih ayetleri yazılıdır. Bu sende oldukça kimse kolunu bükemez, dedi.Zabit ruh-ı pedere eklenen Hakk'ın yardımı ve yardımcısını kalben bir daha tasdik ederek öptü." (Ahmet Rasim,2021:14)

Annenin, eşinden yadigar kalan ve oğluna vermek istediği en son emanet ise ufak bir çıkıdır.Bu çıkı, savaşların kaçınılmaz gerçekliği olan yaralanmayla ilgilidir. Annenin bu emaneti vermesi savaşa uğurladığı oğlu için türlü ihtimali göze aldığı ve sessizce kabullendiğini anlatır okuyucuya. Yazar da bunu belirginleştirmek için ihtiyar kadının göz yaşlarını bir kere daha hatırlatır: "İhtiyar gözündeki yaşları silerek elindeki ufak çıkısını teslim etti. Dedi ki: "Bu da babandan kaldı. Yaralanırsa saracak tiftik, bez bunun içindedir. Bunlar da ana yadigarı!" (Ahmet Rasim,2021:14)

Yazarın, sembolik bir düzeyde, baba-oğul arasında kurmaya çalıştığı ilişki, toplumsal bakımdandün-bugün düzeyinde kurulmaya çalışılan

bir ilişkiye işaret eder.Eserin ilerleyen sayfalarında ilk bakışta önceki devirlere ait gibi görünen bu nesneler, Yusuf'un yaralandıktan sonra kullandığı ve faydasını gördüğünesnelerdir. Yusuf'un yaralanması, babasından yadigar kalan eşyalarla kendini tedavi etmesi, eserde değişik vesilelerle ortaya konmaya çalışılan tarihsel sürekliliği -bu kez içerisine anne-oğul ilişkisinin duygusal boyutlarını da katarak-güçlü biçimde ifade eder. Yusuf hem düşmana karşı savaşa gitmekle hem savaşta aldığı yarayla hem de baba yadigarı eşyalarla mücehhez biçimde savaş meydanında bulunmasıyla toplumsal hafızanın diri bir kısmını oluşturan tarihsel sürekliliği güçlü bir biçimde bize hatırlatır:

> "Valideme oğlunun, babası yerine geçtiğini söyleyin. iftiharı artsın. Onun verdiği bezleri sardım. Onun tiftiklerini yarama koydum. Merhemden ziyade tesir etti. Akan kanım derhal durdu. Ağrı duymaz oldum. Kolumdaki pazıbent beni kuvvetten düşürmedi. Daha ziyade yiğit oldum. Babamın palasına güneş çarptıkça parıl parıl parlıyor. Üzerine rahmet nuru iniyor zannediyorum. Bunların cümlesini söyle. Söyle ki beni daha ziyade sevsin." (Ahmet Rasim,2021:37)

Ahmet Rasim'in Ahmet Mithat'a üslup itibariyle benzer yönleri vardır.Bu benzerliklerin en bariz olanı, Rasim'in de Ahmet Mithat gibi anlatımına ara vererek o konunun kendisinde uyandırdığı duygu ve düşünceyle ilgili fikirlerini geniş bir biçimde açıklamasıdır.[24] Rasim, *Asker Oğlu*'nda da diğer eserlerinde olduğu gibi aynı anlatım tarzını kullanmıştır. Yusuf'un savaşa katılmak üzere yola çıkmadan önce ailesiyle vedalaşma sahnesinin hemen sonrasında ağlamanın birey açısından anlamını ifade eden bir paragraf bulunmaktadır. Gözyaşı dökmenin insan ruhunda nasıl bir etkisi olduğunu anlatan Rasim bu paragrafı "Atının ayak patırtısı evden çıkan feryadı işittirmiyordu." (2021:15) cümlesinden hemen sonra gelecek şekilde esere yerleştirir.Söz konusu paragrafta yazar, ağlamanın

[24] Agah Sırrı Levend, yazar hakkında hazırladığı incelemede bu konuyla ilgili şu düşünceleri ifade eder: " O da ustası gibi yazılarında bilgi vermeyi, okurlara yararlı olmayı ilke edinmiştir. Ama bu bilgi kuru ve can sıkıcı değildir, tersine neşeli ve eğlencelidir. Bundan dolayı da canlı ve alımlıdır. (Levend, 1965:75)

psikolojik açıdan insana ne gibi etkileri olduğunu ifade etmekte,böylece veda sahnesini ve bu sahnede yer alan ağlama eylemini psikolojik bir çerçeveye yerleştirmeye çalışmaktadır. Yazara göre ağlamak bu fani hayatın ferahlık sermayesidir ve gözden dökülen her yaş damlası elem pasını iç dünyamızdan çözmekte, acı bir şekilde gözümüzden çıkarmaktadır. Rasim'e göre gözyaşı yağmuru, kalbin her tarafını temizlemek amacıyla Allah'ın insanlara ruh ve vicdan tezkiyesi için vasıta kıldığı bir imkandır. Gözün ruhun aynası olduğunu ifade eden yazar, geçici dünyanın kaygılarının,tasalarının, kasırgalarının onu tozla doldurduğunu söyler. Yazar; bahsettiği gönül aynasının temizlenmesi için gözyaşlarına ihtiyaç olduğunu ifade eder(Ahmet Rasim,2021:13). Ağlamanın insan üzerindeki etkilerini anlatmaya çalıştığı bu cümlelerde yazarın geleneksel anlatımdan ve bu anlatımın kavramlarından faydalandığı açıkça görülmektedir.

Ahmet Rasim'in Mithat'tan ödünç aldığı bu üslubun bir başka yansıması da Yusuf'un bölüğüyle birlikte gemiye binip savaş alanına doğru gittiği kısımda karşımıza çıkar. Hamile eşini geride bırakmanın ve yakında savaşa katılacak olmanın etkisiyle savaş hakkında düşüncelere dalan Yusuf, savaşın değişen yüzünü aklından geçirir. İnsanlığın düşmanlık hissinin medeniyetin ilerlemesi ile azalmadığını hatta daha da fazlalaştığını eserin kahramanının ağzından ifade eden yazara göre değişen tek şey telef etme vasıtalarının inceleşmesidir. Bu inceleşmeye örnek olarak uzak bir mesafeden bir merminin hedefini bulmasını ve yüzlerce kişinin toprağa serilmesini örnek gösterir. Eski zamanların yüz yüze yapılan savaşlarının yerini uzaktan yapılan savaşların aldığını, isabet ettiği zaman koca bir vücudu ruhsuz bir şekilde yere serecek ufacık bir kurşunun her şeyi değiştirdiğini ifade eder.İnsanların birbirlerini göremeyecekleri mesafeden savaşmalarının merhamet hissini de azalttığını ifade eden yazara göre bu mesafe arttıkça merhamet hissi azalacaktır (Ahmet Rasim,2021:20).

Asker Oğlu'nda gördüğümüz dikkat çekici bir başka husus da roman kahramanlarının ruhsal altüst oluş anlarında bu ruhsal kararsızlığın bireysel ya da toplumsal bir olguya veya nesneye dayandırılarak yerini ruhsal bir düzenlilik haline bırakmasıdır. Yusuf'un annesinden aldığıbaba yadigarı nesnelerle karşılaşması esnasında ilk örneğineşahit olduğumuz bu usul,savaş alanına doğru ilerlerken yaşadığı ruhsal kararsızlık durumunda

bir defa daha ortaya çıkar. Ailesinden ayrılmanın ve savaş gibi korkunç bir gerçekle yüzleşmenin ortaya çıkardığı ruhsal gelgitleri ortadan kaldırmak ve kahramanını ruhsal bir sükunete kavuşturmak için yazar bu defa din olgusunu devreye sokar. Din ve ibadetkavramları yardımıyla kahramanın iç dünyasındaki fırtınaları dindirmeye ve onu huzurlu bir ruh haline sevk etmeye çalışır. Yusuf'un, güverte üzerinde namaz kılan askerlerle birlikte namaza durmasını anlatan bölüm; bu coşkunluğun, yerini teslimiyet hissine bırakması bakımından okurlarında rahatlıkla kabul edebilecekleri bir çözüm olarak ortaya konur. Yazar Yusuf'u tam bu anda Allah'a sığınmanın teslimiyeti içinde betimler. Kısacası Yusuf'un içinde bulunduğu ruh hali, toplumsal bir olgu olan din ve bireysel bir nesne olan pazıbentin onda uyandırdığı duygular çerçevesinde şekillenmektedir:

> "Yavaş yavaş yerinden kalktı. Güverte üzerinden saf saf Hak huzurunda el bağlayan arkadaşlarıyla namaza durdu. Vecd ü istiğrak içinde idi. Gemi durmadan gidiyordu. İmam, Fetih suresini okur okumaz bitap bir surette secdede kaldı. O anda kolunu tazyik eden bent, ona anasını, hanesini ihtar etti." (Ahmet Rasim,2021:23)

Yazar devreye soktuğu bu çözümü sadece Yusuf'un iç alemindeki gelgitleri ortadan kaldırmak için kullanmaz. Yusuf'u yolcu ettikten sonra evde bin bir endişe ile onu bekleyen annesi ve eşinin yaşadığı ruhsal gelgitleri ortadan kaldırmak amacıyla da yazar dinin geleneksel ve daha çok kadınlara dönük bir yüzünü psikolojik teskin aracı olarak kullanır. Evliyaların mezarlarını ziyaret etmek, dualar etmek, muska almak ve takmak, tespihten geçmek, rüya tabir ettirmek ve adaklar adamak gibi dini eylemler, endişe içerisinde bekleyen kadınların kendilerini teskin etmek için başvurdukları yollardandır(Ahmet Rasim,2021:26).

Kadınların yaşadıkları ruhsal tereddütleri aşmada dini figürleri bir teskin aracı olarak kullanma metodunu sadece savaşın başlaması ve devam etmesi sırasında değil savaşın sonuna doğru güzel haberlerin geldiği anlarda da bulmak mümkündür. Örneğinsavaş süresince ailenin Yusuf'la haberleşmesinin en önemli yollarından biri olan mektuplar, kahramanın adının Yusuf olması ve annesinin gelen mektubu karşılama biçimi ile bir

anda roman sınırlarının ötesine taşarak Osmanlı toplumsal hafızasında kuvvetli bir ize sahip Yusuf kıssasına göndermeler yapar. Yusuf'un annesi Müslime, oğlundan gelen mektupları Yusuf kıssasında olduğu gibi karşılar. Oğlu uzak diyarlara giden Yakup'un yerini romanda Müslime almıştır:

> "Yarin müjdeli haberi, ümit ve emel yüklü olan bu nâme ne kadar makbule geçti? Müslime kokluyor, yüzüne gözüne sürüyor, bu sefer anaya intikal eden ayrılık azabı, canın gömleği ile değil bir kağıt parçası ile Yusuf'un hoş kokusunun verdiği sevinçli hatıralardan dolayı azalıyor." (Ahmet Rasim,2021:50)

Annenin daha müspet bir ruh haline bürünebilmek adına başvurduğu dinsel/geleneksel unsurlardan biriside istihareye yatmaktır. Müslime, gelinine haber vermeden akşam istihareye yatmış; istihare usulünce ancak hayra yorulabilecekunsurlar gördüğünde sonuçlarını geliniyle paylaşmayı tercih etmiştir:

> "Akşam istihareye yatmış idim. Sana mahsus söylemedim. Allah hayırlar versin! Yusuf'umu gördüm. Yemyeşil bir ata binmiş. Atın saçları, kuyruğu yerlerde sürünüyor. Yusuf da yeşil bir kaput giymiş. Boynunda kelam-ı kadim asılı. Bir hoca ile konuşuyor. Büyük bir meydan. Geniş mir geniş! Beni görünce atını sürerek yaklaştı. Güldü. Attan eğilerek ellerimi şapır şapır öptü." (Ahmet Rasim,2021:55)

Geleneksel istihare anlayışında son derece müspet anlamlara sahip olan unsurlar ve bu unsurların her iki kadına verdiği huzur yine romanın satırlarına yansımıştır: "Yeşil at. Kelamullah. Geniş meydan. Bundan ala rüya mı olur? Rüya tabircisine hiç hacet yok." (Ahmet Rasim,2021:56)

Kadınların ihtiyaç duyduğu sükuneti metinde bu şekilde sağlayan yazar, kadınların en az erkekler kadar cesaret ve fedakarlık gösterdiğini ifade etmek için fedakarlık anlatımını bir üst perdeye taşır. Bu, Yusuf'un geçinmeleri için kendilerine üçaltın bıraktığı ailenin bu altınlardan birini askerlere bağış için açılan kampanyaya bağışlamasıdır. (Ahmet Rasim,2021:46)

Asker Oğlu genel olarakbir askerin ve ailesinin savaş boyunca hissettikleri üzerine kurulu bir roman olsa dahi birçok konuyu söz konusu etmesi bakımından incelenmeye değer bir eserdir. Bu konulardan biriside yerli ve yabancı matbuatın savaş boyunca takındığı tavırdır . Kendi de bir gazeteci olan Ahmet Rasim eserinde özellikle yabancı gazeteleri isim vermeden ve adeta bir semtle özdeşleştirerek eleştiri konusu yapar. Yabancı basını eleştirmek için "Beyoğlu" sözcüğünü ve bu sözcüğün çağrışımlarını işe koşan Ahmet Rasim, bu yayın organlarından Osmanlı kamuoyunu ümitsizliğe sevk edecek bazı yalan haberlerin yayıldığını ifade eder: "Bir sabah, kara bir haber üzüntü, bıkkınlık ve dehşet içinde ümmetin kalbine yığılacak olan uğursuz bir haber Beyoğlu'nun merkezi bir yerinden fırladı."(2021:34) Bu haberler insanlar üzerinde telaş, yılgınlık uyandıran ve cephe gerisini çökertme amacı taşıyan haberlerdir: "… Güya iki fırkamız mahsur imiş. Düşman geri çekilme hattımızı kesmiş; Aman yarabbi! Ne felaket! Kumandan kurtulamamış, o da esir olmuş! Ne uğursuzluk!" (Ahmet Rasim,2021:35)

Bu haberlerin İstanbul ahalisi üzerinde derin ve olumsuz etkilerinin bulunduğunu ifade eden yazar, yabancı gazetelerin yaymış olduğu ümitsizlik havasının insandan insana bulaştığını dile getirir:

> "Endişe, bu topluluk arasında seyyar bir maraz imiş gibi kalpten kalbe geçiyordu. Fakat devletin az zaman içinde icraat ve çalışkanca düzenlemelerinin neticesi olarak biriktirdiği müdafaa kuvvetlerine herkesin emniyeti var idi. Ne çare ki bu söz İstanbul'a akseder etmez yine gizli bir velvele sokakları tuttu. Avrupa siyasi düşünceleri bizim üzerimize yürüyormuş, nice zamandan beridir güçlü sesi ve şan şeref sahibi bu geniş coğrafyada söz sahibi olan Osmanlılar şiddetli hücumlar içinde kalacak imiş!" (Ahmet Rasim,2021:39)

Bu gazetelerin hem yaymış oldukları yalan haberlerle hem de Avrupa devletlerinin Osmanlı Devleti'ne karşı savaş açıp devleti dört bir yandan sıkıştıracaklarına dair oluşturdukları kanaatlerle bir ümitsizlik iklimi meydana getirdiklerini belirtir. Eserden anlaşıldığına göre Osmanlı hükümeti savaş sürerken bu tarz yayınlara karşı tedbirler almış, gazetecileri

uyarmış ve bu tarz haberlerin yapılmasını engellemiştir. Bu teknik olarak bir sansür uygulaması anlamına gelmesine rağmen kendisi de bir gazeteci olan yazarın uygulamaları olumlu bulduğunu ve tasdik ettiğini yine eserdeki cümlelerinden anlamaktayız: "Matbuat almış olduğu terbiye dâhilinde idare-i lisan ederek halkı uygunsuz düşüncelere sevk edecek şarlatanlıklardan arınmış bulunduğundan…" (Ahmet Rasim,2021:48)

Şehir Mektupları,*Fuhş-i Atik*ve kaleme aldığı onlarca hikayesinde Osmanlı toplumundaki kadınlık yansımalarının birçok boyutunu aktarmayı başaran yazar, bu eserinde sadece savaşa değil toplum tarafından onaylanmış bir kadınlık anlayışına da verir. Kadınıntoplumsal rolünü, modernleşmenin mühim meselelerinden biri olarak algılayan yazarlarından biri olan Ahmet Rasim, eserin kahramanı Yusuf'un mektubu aracılığıyla konuyla ilgili düşüncelerini ifade imkanı bulur:

> "O da senin gibi iffetli bir kadına emanet edilen aile namusunun o saate kadar güzel muhafazasıdır. Ben burada seni, sen orada beni muhafaza et. ….Ona bağlılığını ebedi kılmak için aile namusunu güzel muhafaza etmek icap ediyor. Onu sevdiğini ne ile ispat edecek! Firkatine tahammül ile değil mi! O vatan fedaisi ise kendi de o fedainin fedakarı değil mi? (Ahmet Rasim,2021:29)
>
> - Ben de tahammül edemez olurum, dediği esnada karnından dışarıya doğru vurulan bir darbe üzerine iyi bir hüküm vermemiş olduğunu anladı.
>
> Bunun üzerine bütün bütün boşanarak:
>
> - Tahammül ederim, dedi." (Ahmet Rasim,2021:30)

Bu ifadelerden anladığımız en önemli husus kadının aile kurumunun devamında üstlenmesi gereken rollerdir. İffetli olmak, kadın söz konusu olduğunda önemli hususlardan biri haline gelmektedir. Üstelik kadın, çocuklarının sorumluluğunu üstlenmesi itibariyle de ailenin ve toplumun devamı hususunda önemli bir görev üstlenmektedir Ahmet Rasim'in ortaya koyduğu bu düşüncelerin temelde Ahmet Mithat etkisi taşıdığını ifade etmemiz gerekir Ahmet Mithat da birçok eserinde kadın meselesi ile ilgili benzer düşünceleri defalarca dile getirir. Özellikle Tanzimat

dönemi yazarlarının birçoğunun konuya yaklaşımlarının bu anlamda birbirinden pek farklı olmadığını söylemek gerekir.

4. Sonuç

1897 yılında kaleme alınan *Asker Oğlu* temelde Teselya Savaşı'nı ve bu savaşa katılan bir asker ailesinin yaşadıklarını ele alsa da toplumsal ve bireysel düzlemde birçok konuya değinmesi bakımından dönemin toplumsal panoramasını yansıtmaktadır.Uzun yıllar boyunca askeri alanda sürekli başarısızlığa uğrayan Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinde kazandığı savaşlardan biri olan Teselya Savaşı, devlet ve toplum katında bir özgüven hissi yaratmıştır. Savaş ihtimalinin ortaya çıkmasıyla eserde hissedilmeye başlanan kaygının zaferin kesinleşmesi ile birlikte yerini büyük bir sevince bıraktığı görülmektedir. Esere bakıldığındabu savaştan Osmanlı devleti/toplumu, Yusuf ve ailesi kısacası tüm taraflar istediklerini alarak çıkmışlardır: Osmanlı devleti Avrupa devletlerine karşı haklılığını ilan ve kabul ettirmiş ve bu bakımdan kazançlı çıkmıştır. Yusuf katıldığı ilk savaşta gösterdiği yararlılıkla kolağası rütbesini almıştır. Yusuf'un annesi Müslime Hanım,savaşa katılan oğluna sağsalim kavuşmakla kalmamış oğlunun gösterdiği kahramanlıkla babasına layık bir evlat yetiştirdiğini görmüştür. Henüz dokuzaylık evli Sabriye ise hem eşine kavuşmuş hem de oğlu Mehmet Galip'i kucağına almıştır. Bu bakımdan romandaki tüm taraflar bu savaşın sonucunda istediklerine kavuşmuş ve kazançlı çıkmışlardır.

Asker Oğlu, Ahmet Rasim'in diğer eserlerinden farklı olarak ele aldığı üç kişinin ruhsal niteliklerini sezdirmeye çalışması bakımından daha başarılı bir psikolojik derinliğe sahiptir. Bu bakımdan yazarın 103 sayfalık bir hacim içerisinde hem bu psikolojik derinliği hem savaşın toplumsal yansımasını hem de savaşın öncesi ve sonrasındaki siyasi durumu yansıtmaya çalıştığını ve bunda da kısmen başarılı olduğunu söylemek mümkündür.

Kaynakça

Ahmet Mithat (2002). *Demir Bey Yahut İnkişaf-ı Esrar*, Ankara: TDK Yay.

Ahmet Mithat, Fatma Aliye (2014). *Hayal ve Hakikat*, (yayına hazırlayan Semih Doğan), İstanbul: Dergah Yayınları.

Ahmet Rasim (2021). *Asker Oğlu*, (yayına hazırlayan Veysel Altuntaş), İstanbul:İz Yayıncılık.

…….(1967). *Ramazan Sohbetleri*,(yayına hazırlayan Muzaffer Gökman), İstanbul: Kitapçılık Ticaret Limited Şirketi Yayınları.

Aktaş, Şerif(1989). "Ahmet Rasim", *DİA*,c. 2, s. 117-119, İstanbul.

Ay, Yasemin Mumcu (2008). "1897 Türk-Yunan Savaşının Basında Yer Alan Şiirlere Yansımaları", *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 9(2), s. 185-201.

Duman, Halûk Harun, Güreşir Salih Koralp (2009)."Yeni TürkEdebiyatı'nın Kaynakları: Savaş ve Edebiyat (1828-1911)", *Turkish Studies*, Cilt 4 /1-I Kış 2009, s. 29-77.

Levend, Agah Sırrı (1965). *Ahmet Rasim*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Til, Enis Tahsin (1957)."Balkan Harbi'nde Ahmet Rasim Bey'in Harp Muharrirliği", *Ahmet Rasim-Aşkları, Hatıraları* (hazırlayan Hilmi Yücebaş),İstanbul: Dizerkonca Matbaası.

Yiğitler, Şener Şükrü, "Türk Savaş Edebiyatında Ayrıcalıklı Bir Zafer: Teselya Savaşı", *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt34, Sayı2, (Aralık/2017), s. 168-180.